

МІСТО Й ОНОВЛЕННЯ

УРБАНІСТИЧНІ СТУДІЇ

2013

УДК 332.363:711.4-16
ББК 65.049+65.050.23(4Укр)

Місто й оновлення. Урбаністичні студії / Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні; Редкол.: С. Шліпченко, В. Тимінський, А. Макаренко, Л. Малес, І. Тищенко. — К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. — 360 с.

Збірка статей, інтерв'ю, досліджень з урбаністичних студій,
присвячених темі політик і практик оновлення міста.

Редакційна колегія:

*Світлана Шліпченко, Владислав Тимінський, Андрій Макаренко,
Людмила Малес, Ігор Тищенко*

За підтримки Представництва Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні

ISBN 978-966-2214-38-3

© Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні, 2013

ЗМІСТ

Вступ

Світлана Шліпченко	
Розуміти місто?	7
Жозеп Субірос	
Культурні стратегії та оновлення міста: досвід Барселони	13

Розділ 1. ІСТОРИЧНИЙ СПАДОК І ОНОВЛЕННЯ

Євгенія Сарапіна	
Історичні містечка України: модули взаємодії з минулим	39
Євгенія Сарапіна	
Вернакулярний Київ: місто мого уявного	51
Баррі Стіфел	
Расова та етнічна політика збереження: два приклади з Чарльзтона, Південна Кароліна	61
Богдан Шумилович	
Альтернативні простори Львова 1980–2000-х рр.	67
Амалія Лайфесте	
Як націоналістичний урбанізм перемагає автентичність: меморіальний музей матері Терези	81
Зоряна Рибчинська	
Дискурс пам'яті у просторі модерного міста: прогулянка проспектом Свободи у Львові	86
Стівен Кук	
Берегові пам'ятки і перебудова міст	98
ЧОТИРИ ІНТЕРВ'Ю:	
Олег Дроздов	111
Ганс ван дер Гейден	112
Володимир Нікітін	114
Альберто Фойо	115

Розділ 2. ПОЛІТИКИ ОНОВЛЕННЯ

Олексій Мусієздов	
Три виміри міської ідентичності	129
Валерій Гук	
Життя в українських містах-мегаполісах (за правилами та без)	139

Саллі Карлтон	
Межі аварії. Відносини між громадськими організаціями й урядом та урбаністичне оновлення після землетрусу у Крайстчерчі	147
Світлана Ільченко	
Креативне місто як спосіб подолання урбаністичної кризи	154
Роман Цибрівський	
На берегах Дніпра: географія нової джентрифікації в серці Києва	164
Ігор Тищенко	
Автомобілецентричний розвиток міста і проблема виключення	176
Розділ 3. ІНДУСТРІАЛЬНИЙ СПАДОК ТА ОНОВЛЕННЯ	
Владислав Тимінський	
Три рівні розпаду системи	203
Владислав Тимінський	
Чи є у пострадянських міст майбутнє? Приклад Світловодська	205
Сандра Аннунціата, Урсула Касер, Андрій Макаренко	
Творення майбутнього Києва разом. Міжнародний урбаністичний воркшоп «Фрунзе, 35 — переосмислюємо промзону»	216
Наталія Нешевець, Марія Кривохижина	
Місце, де тривають інновації. Міжнародний воркшоп «Фрунзе, 35»	234
Сандра Аннунціата	
Прекрасний виклик для такого міста як Київ (інтерв'ю)	252
Розділ 4. РЕАКЦІЇ НА ОНОВЛЕННЯ	
Лариса Піскунова, Людмила Старостова	
Стріт-арт як форма креативного оновлення комунікаційного простору міста: досвід Єкатеринбурга	259
Анна Камишан	
Мистецтво урбаністичної інтервенції	266
Наталія Кондель-Пермінова	
Від протестів до конструктиву: трансформація будівлі кадетського корпусу в Полтаві	273
Ігор Тищенко	
Від антизабудовних протестів до «права на місто» <i>res publica</i> на Контрактовій площі в контексті трансформації міського простору Києва	284
Софія Дяк	
Локальні, етнічні, транснаціональні та інші: дискусії, виклики та практики проекту «Площа синагог» у Львові	315
АВТОР(К)И ТА АНОТАЦІЇ (AUTHORS AND ABSTRACTS)	337

ВСТУП

СВІТЛАНА ШЛІПЧЕНКО

Розуміти Місто?

Минув уже рік від часу публікації першого числа альманаху «Урбаністичні студії»¹. Що ж за цей рік відбулося? Мабуть, не можна сказати, що за цей час ми раптом побачили стрімке чи радикальне зростання громадянської свідомості мешканців нашого міста. Однак конкурс проектів-пропозицій для колишньої фабрики «Іуоніть» на Андріївському узвозі, початок роботи Громадської ради на тому ж Андріївському, воркшоп на Фрунзе, 35 чи активістський рух на захист Гостинного двору вочевидь свідчать про появу наразі дуже слабеньких паростків такої свідомості та початок довготривалого процесу усвідомлення права на своє місто. Але що означає — назвати місто «своїм»? Як би патетично це не прозвучало, мені здається, що одним з ключових понять тут є «відповідальність», відповідальність планувальників, архітекторів, дослідників, чиновників, громад і окремих людей. І саме ця думка, сподіваюсь, проходить червоною ниткою через есеї, зібрані в нашій книжці.

Випрацьовуючи ключові ідеї цієї публікації, ми планували окреслити головні напрямки (місто і оновлення) і вже через них, як кризь збільшувальне, магічне, скло², подивитися на окремі випадки, місця, локації і процеси, що відбуваються в них.

Цього разу було вирішено не обмежуватися Києвом і навіть межами країни, а розширити географічні рамки: розробивши концепцію збірки, ми звернулися до спільноти урбаністичних дослідників світу через відкритий конкурс — *call for papers*. Це був свого роду експеримент... В результаті маємо досить широку, але, зрозуміло, аж ніяк не вичерпну панораму: від українських Києва, Львова, Харкова, Кіровограда, Полтави і до російського Єкатеринбурга, американського Чарльстона, австралійського Мельбурна, новозеландського Крайстчерча чи австрійського Граца. Важливо сказати, що ми не прагнули охопити неосяжне. Ми усвідомлювали всю складність завдання, але поставили перед собою досить амбітну мету: зрозуміти, як процеси оновлення впливають на фізичну та соціальну реальність сьогоденних міст.

Маю зізнатися, в загальній назві «Місто і оновлення» вже закладено певну суперечність. Проблема полягає в термінологічних нюансах, адже через нерозробленість теми та й взагалі відсутність урбаністичних студій на наших теренах ми не маємо відповідного нюансування значень і застосовуємо термін «оновлення» (*urban renewal*) і тоді, коли йдеться про спорудження нового, і коли говоримо про повернення до життя, «оживлення» певних територій у місті (*urban revitalization*) чи окремі реновації (*urban renovations*) у тканині історичних або усталених міських кварталів, і тоді, коли маємо на увазі реструктурування

(*urban restructuring*). Та, сподіваюся, «контекстуальне прочитання» допоможе читачам зняти цю термінологічну напругу і віднайти відповідні аспекти значення.

Загальновідомо, що архітектура та урбаністичні форми (збудоване довкілля) в жодному разі не редукуються до простої суми функціонального та естетичного. Подібно і містопланування (процес розбудови міста) не може зводитися до асамбляжу урбаністичних форм та розв'язання соціальних проблем.

Не секрет і те, що урбаністичні форми не просто репрезентують певний соціальний порядок, а й самі є генеруючою основою і соціального, й культурного. Такою є просторова специфіка міста.

Можна говорити про просторову специфіку міста у відносно фіксованих термінах збудованого довкілля, коли йдеться про фізичні структури (окремі будинки, комплекси, пам'ятники, парки, вулиці, площі тощо), але й так само — в термінах цілком видимих (та взаємопов'язаних) моделей землекористування, економіки, капіталу, культурної ідентичності, соціальних відмінностей та всього величезного спектру індивідуальних і колективних стосунків, уявлень, вірувань і практик мешканців міста.

Водночас, як урбаністичний процес, просторова специфіка має більш динамічні характеристики: вони постають від її ролі у формуванні міського простору та конструювання урбаністичних форм у перспективі соціальних підходів. Тобто тоді вже йдеться про змінюваність, динамічність, а не фіксованість: адже простір міста постійно планується і перепланується з певною метою, він отримує політичні конотації в ході контекстуалізації та «просторизації» соціального життя. Тож у місті час — не менш важливий актор, ніж простір. І просторові стратегії, і просторові практики, для того щоб стати генераторами значень чи сприяти виробленню структур приналежності, мають розгортатися в часі. Значення потребує простору та спільного часу, порядку, накопичення, пам'яті. На цьому наголошує Пеп Субірос у своєму есеї «Культурні стратегії та оновлення: досвід Барселони», яким відкривається збірка. Втім, простори сучасного міста (а особливо «спальні райони», нова забудова, приміські поселення/райони, що не мають потужного символічного навантаження історичних центрів) страждають на дисфункцію, їм, як зазначає Субірос, бракує здатності артикулювати зв'язок між дуже відмінними досвідами різноманітних груп, що утворюють місто, між історичними відповідниками та сучасними формами, між спогадами, образами, традиційними цінностями та інноваційними проектами.

Загальновідомо також і те, що місто є не дітищем якогось одного архітектора чи планувальника, а продуктом колективної творчості, палімпсестним простором. Навіть у випадку, коли генплан розроблявся автором чи колективом авторів, процес створення не припиняється із втіленням плану в життя, місто не може музеєфікуватися, зупинитися, застигнути, як не може зупинитися життя.

Місто неодноразово поставало стратегічним місцем і точкою перетину дослідження різноманітних суспільних/просторових процесів. Георг Зіммель і Макс Вебер, Вальтер Беньямін, Роберт Парк і Луїс Вірт, а потім Анрі Лефевр, Едвард Соуджа, Саскія Сассен та інші саме крізь «оптику» міста дивилися на принципи суспільні/просторові процеси

доби. Сьогодні особливо значимим є погляд на місто як на простір, здатний продукувати/народжувати знання про найпотужніші і найхарактерніші трансформаційні процеси: глобалізацію, метрополітанізацію, комерціалізацію та конс'юмеризацію, трансформацію структур культурної пам'яті і структур приналежності, джентрифікацію тощо. Саме через те, що місто виступає своєрідним фокусом мереж влади, культури, комунікації та інформації, фінансових, торговельних, соціальних потоків, індивідуальної та колективної уявності. І саме тому, гадаю, неможливо досліджувати якесь одне місто, не включаючи його до значно ширшої географії просторових і соціальних стосунків.

Також важливим є погляд на місто як на простір і можливостей, і проблем водночас. Такий собі *double-take*, як кажуть англійці. На стороні можливостей — всі мислимі цивілізаційні блага і досягнення, до міста з давніх-давен ідуть за кар'єрою (пор. Альберті), тут народжуються нові ідентичності й нові ідеї, це місце зустрічей, контактів, місце, де змішуються різні культури, постаючи у своїй розмаїтості. З іншого ж боку медалі — зі сторони проблем — тут концентрується бідність, погана екологія, хвороби, небезпека, саме в місті ми відчуваємо найбільший соціальний тиск і контроль. Та ж культурна розмаїтість, про яку багато пишуть дослідники, — зустріч і змішування представників різних культур, способів життя, наративів окремого місця — може породжувати не лише легке непорозуміння, але й неприховану нетолерантність, конфлікти чи жорстокість.

Відкритість, певна універсальність міського досвіду та дуже специфічна комбінація потенційних можливостей і напруги між спільнотою та відмінністю, мобільністю та осідлим мешканням, упорядкованістю та безладом — характерні риси, притаманні сучасним містам.

Тому, мабуть, варто говорити про їхню динамічну невизначеність, відсутність кінцевої, вивершеної, форми чи якогось уніфікованого проекту майбутнього.

Власне, всі ці міркування лягли в основу концепції нашої збірки *Політики і практики оновлення міста* та зумовили її структуру: книжка складається з чотирьох частин, у кожній з яких висвітлюється якийсь окремий, але принциповий аспект урбаністичних реновацій.

Проблема оновлення міст дедалі частіше опиняється в центрі дослідницьких зусиль представників і представниць багатьох дисциплін, на перетині яких і створюється урбаністична теорія: соціологів, соціальних та урбаністичних антропологів, архітекторів, географів, дослідників культури. А політики й репрезентації оновлення міста, своєю чергою, постають знаками гострих просторових і соціальних проблем, які стоять на заваді того, що ми сьогодні називаємо *справедливим розвитком міста*.

Тому відкриває збірку розлогий концептуальний есей Пепа Субіроса, філософа та дослідника-урбаніста з Барселони (Іспанія). Попри те, що есей написано 15 років тому, виглядає так, що порушені теми не втратили актуальності для нашої ситуації, а *барселонська модель* стала ледь не хрестоматійним поняттям урбаністичних реновацій. Та не тільки у своєму найбільш, так би мовити, видимому — просторовому — ключі. Розповідаючи про проекти оновлення міста та відновлення демократії в період після трьох років громадянської війни (1936–1939) та 36 років диктатури Франко (1939–1975), і особливо про процеси урбаністичних реновацій у Барселоні між 1979 та 1997 роками,

дослідник акцентує увагу на тому, що саме систематичне застосування містопланування (urban planning) як інструменту вибудови «громадянськості»/відчуття приналежності до міської спільноти/ (civility) посприяло формуванню певної ідентичності «мешканця міста» та появі нових форм міського життя. Навіть більше, на його думку, саме в такий спосіб тільки й можна було виробити відповідальну політичну стратегію переосмислення, нормалізації та демократичної консолідації численних і дуже відмінних груп, інтересів, цінностей, сподівань, спогадів і пам'яті мешканців такого великого міста, а це головна і принципова цінність такого досвіду.

У першому розділі йдеться про непрості стосунки «оновлення міста» та «історичного спадку». Знищення історичної забудови під тиском капіталу (приміром, нещодавно знесена будівля садиби Грушевських у Києві) чи квазі-історичні відтворення — девелоперські проекти реконструкції Поштової та Контрактової площ, Гостинного двору, Воздвиженки — демонструють зовсім не романтичну ностальгію за втраченим, хоча, як влучно каже Пеп Субірос, пам'ятники і пам'ятки не менш важливі для існування міста, ніж каналізаційні системи. Скоріше, це свідчення банальної відсутності адекватної та дієвої концепції збереження історичного спадку на наших теренах, до того ж заклики до музеєфікації історичних кварталів унеможливають вироблення продуктивного компромісу між функціональністю, зручністю для мешканців та консервацією. Навіть більше, відсутність декларованої політики пам'яті приводить до парадоксу. Маємо кричущий дисбаланс: гіперболізація ролі історичного спадку в суто дискурсивному вимірі, з одного боку, та наша урбаністична реальність — з іншого. Крім того, концепція збереження історичного спадку подеколи вступає у непримиренну суперечність із «правом на минуле», тим самим загострюючи питання щодо того, хто вирішує, що саме заслуговує на збереження, а чим можна пожертвувати заради оновлення, чи — хто має право заявити про свої права на минуле.

Окремо виділено блок інтерв'ю з архітекторами й дослідниками, яким було поставлено п'ять однакових запитань, що стосуються розробки концепції збереження та проблем, які виникають при її застосуванні. Відповіді виявилися неочікувано різноформатними: чіткі, розписані по пунктах тези Володимира Нікітіна, теоретика урбанізму, а поруч — «потік свідомості» практикуючого архітектора та викладача Колумбійського університету Альберто Фойо. Той запал, із яким останній говорив про необхідність плекати критичне мислення та кардинальні зміни в підготовці нового покоління архітекторів та громадян, котрі будуть здатні свідомо взяти на себе увесь тягар відповідальності за створення середовища свого мешкання, а також категоричність деяких його суджень викликають майже недвозначні алюзії до його радикального попередника — модерніста Адольфа Лооса: рефрени Фойо щодо «божевільності» й «злочинності» несамохіть викликали з пам'яті пасажи відомого маніфесту про «злочин», «криміналів» та «дегенератів» (Адольф Лоос, «Орнамент і злочин» (1908)).

У другому розділі, присвяченому політикам оновлення, ми спробували подивитись, який вплив справляють і які процеси супроводжують великі трансформації у просторах міст. Адже за лаштунками владних дискурсів оновлення, в тому числі економічної модернізації, відбуваються дедалі сильніші джентрифікаційні процеси і здійснюється

політика витіснення локальних спільнот. До цього додаються втрата публічними просторами своїх традиційних функцій та їх незворотна комерціалізація, виключення мешканців і окремих користувачів простору (не безпосередніх споживачів) із самого простору, а також усунення всіх зацікавлених зі сфери створення просторів та прийняття містобудівних рішень. Навіть більше, в такий спосіб знищується принципова потенційна сила проекту оновлення, а саме можливість розробки просторових стратегій, в яких створення публічних просторів є головною віссю, рушійною силою і осердям ідеї оновлення.

Репрезентації оновлення перетворюються, таким чином, на ще один з механізмів захоплення простору капіталом, який, за формулюванням Девіда Гарві, прагне «просто-риво зафіксувати себе». Репрезентаційні медіа-стратегії, пов'язані з оновленням міст і містобудуванням — так званим «брендингом», комерційним просуванням міст, — часто застосовуються владою для приховування недостатньої чи навіть нульової прозорості прийняття рішень та такої ж ефективності змін у міському просторі, натомість замість гетеротопії значень пропонуються одноманітні, єдино можливі, варіанти прочитання міських смислів і використання просторів («місто футболу» для Євро-2012 або «Кіровоград — креативне місто»). За останнє десятиліття, зміна типології публічних просторів в українських містах під виглядом їх оновлення стала поширеним явищем. Тож постає ціла низка запитань: Чи можлива взагалі в таких неоліберальних економічних умовах справедлива ревіталізація міського простору із залученням його мешканців до механізмів прийняття рішень? Якими мають бути кроки з вироблення соціально справедливої стратегії збереження історичного спадку? Як політики пам'яті (якщо погодимось, що такі взагалі існують у наших реаліях) впливають на оновлення міст, і що саме стає об'єктом монументальної або топографічної меморалізації? Чи усвідомлюємо ми значення такої речі, як урбаністична традиція, чи взагалі розуміємо потенціал публічного простору для вироблення громадянських/горожанських цінностей та громадянської/горожанської ідентичності?

Третій розділ пропонує погляд на питання регенерації міських просторів та можливості і проблеми, що їх несе для міста постіндустріальна доба. Тут ми хотіли поставити важливі питання: Як долати наслідки комплексного планування (містобудівної політики та практики архітектурного модернізму) і, відповідно, функціонального зонування міст? Який потенціал для міського розвитку має деіндустріалізація і чи можливо наповнювати колишні індустріальні зони не лише комерційною функцією, як це зазвичай пропонується в українських містах? Не зовсім «теоретичною» відповіддю на вищенаведені запитання став міждисциплінарний і міжнародний воркшоп: «Фрунзе, 35: переосмислюючи промзону», проведений цьогоріч у Києві в рамках «Урбаністичної програми» Фонду ім. Гайнріха Бьоля, аналіз якого (зі звітом про роботу) пропонується увазі читачів.

З іншого ж боку, оновлення міст у всьому світі породжує численні протестні рухи: проти витіснення на периферії міст незахищених спільнот, проти комерціалізації публічних просторів, проти «макдональдизації» міст, проти знищення історичного спадку, за справедливі умови існування й пересування в містах тощо. Відтак головним ракурсом погляду на «реакції на оновлення» постають питання: наскільки потужним є потенціал

міських протестних рухів у супротиві міському оновленню, що базується на просторовій фіксації капіталу і створенні альтернативних публічних просторів? Наскільки розмаїтими є практики спротиву оновленню, як у них взаємодіють різні актори, яким саме чином створюється колективний суб'єкт такого супротиву, і чи є цим суб'єктом локальна громада?

Однак, якими б різномірними, на перший погляд, не видавалися матеріали збірки, все ж, гадаю, можна виокремити кілька наскрізних міркувань-лейтмотивів. Перше, — це думка про те, що місто є «відкритим твором», не продуктом, а *процесом* спільного творення (пор. *oeuvre* у Лефевра). Тобто сьогодні, на «початку кінця» доби «зіркових архітекторів» та їхніх яскравих, вражаючих, афективних проєктів, проєктування в місті постає своєрідною квінтесенцією тези про архітектуру майбутнього як про «архітектуру без архітектора». Наголошування ж на *процесі*, а значить динаміці, розгорнутості у часі, допоможе розширити перспективи погляду (а відповідно, й розуміння): поглянути на проєкти будинків, споруд, комплексів чи окремих просторів у місті не як на кластери чи острови в океані, а як на такі, що включені у широкі мережі значень, буття яких тільки розпочинається зі «здачею об'єкта в експлуатацію». Це не тільки відкриває можливості стабільного/сталого міського розвитку (*sustainable urban development*), а й провокує, підштовхує, інколи навіть прискорює появу суб'єкта, здатного взяти на себе відповідальність за середовище свого мешкання. Наступне – це масштаб перетворень і його від початку «локальний характер», адже сучасне місто та його простори постають головною сценою вироблення, створення та утвердження демократичних форм управління та колективного життя. Тому й смислом проєктів оновлення міста мала б стати розробка таких просторових стратегій, у яких створення публічних просторів є головною віссю, рушійною силою і осердям ідеї оновлення. Адже демократичний характер режиму визначається ставленням до урбаністичних свобод, чи не так?

Примітки

1. *Анатомія Міста: Київ. Урбаністичні студії*, 2012, Смолоскип, Фонд ім. Г. Бьолля (Україна), Київ.
2. Від *magnifying glass* — англ. «збільшувальне скло, лупа». Оптичну метафору я вживаю тут не випадково. З одного боку, дуже довго в європейській традиції «бачення» у певному сенсі дорівнювало «розумінню». З іншого ж — архітектура і простори міста відігравали (й досі відіграють) важливу роль у формуванні «оптичного знання» городян — мешканців міста, вибудовуючи їх горожанську ідентичність (*civic identity*), надаючи їм можливість окреслити своє минуле-теперішнє-майбутнє і прив'язати його до спільноти і міста як місця свого мешкання.

ЖОЗЕП (ПЕП) СУБІРОС

Культурні стратегії та оновлення міста: досвід Барселони¹

(переклад з англійської — Світлана Шліпченко)

Вже не один рік не тільки архітектори та містопланувальники з усього світу, але й кожен, хто просто цікавиться створенням та відновленням різних форм міського життя і духу «[міської] колективності», ледь не в обов'язковому порядку згадають Барселону. Багато мовиться й про «барселонську модель» урбаністичних реновацій. Як же так сталося, що відносно невелике місто, яке не відіграє жодної визначної ролі ані в політиці, ані в економіці (порівняно зі світовими метрополісами), стало взірцем, своєрідним центром уваги та дискусій? Для цього є реальні підстави, чи це примха моди? Чи, може, цей «колективний міраж» — результат впливу мас-медіа під час проведення в місті Олімпійських ігор влітку 1992 року?

Без сумніву, Олімпіада зіграла свою роль у приверненні міжнародної уваги до Барселони, і сама організація Ігор була одним із суттєвих важелів для запуску різних проектів оновлення міста. Втім, очевидно, що стратегію реновацій почали розробляти значно раніше і потім продовжували, незалежно від проведення Олімпіади. Цілком зрозуміло, що у фокус багатьох досліджень потрапив досвід урбаністичних трансформацій Барселони саме у фізичному та просторовому ключі, адже це найбільш відчутний та видимий аспект реновацій. Я не маю жодного наміру піддавати сумніву важливість процесу фізичних перетворень. Однак мета цієї статті — продемонструвати, що головною цінністю нещодавнього досвіду Барселони є вироблення політичної стратегії переосмислення, нормалізації та демократичної консолідації після трьох років громадянської війни (1936–1939) та 36 років диктатури Франко (1939–1975). Власне, найбільш характерною рисою процесів урбаністичної реновації в Барселоні між 1979 та 1997 роками є систематичне застосування містопланування (urban planning) як інструменту «громадянськості»/ відчуття приналежності до міської спільноти/ (civility), що посприяло формуванню певної ідентичності «мешканця міста» та появі нових форм міського життя. Ця стаття задумувалася не як вичерпний та комплексний аналіз процесів урбаністичних реновацій Барселони, а як спроба висвітлення політико-культурного виміру архітектурних та планувальних зусиль упродовж цього часу в їх стосунку до загального процесу відновлення демократії в Іспанії після смерті Франко.

Урбанізм та «урбанність»

Мій аналіз базуватиметься на розумінні міста не тільки як функціональної структури та адміністративного, економічного й комерційного центру, але і як

своєрідного механізму утворення значень, міста — як втілення і трансляції певних кодів, цінностей, політичних та культурних правил, що полегшують сприйняття визначених форм колективного життя та соціальної згуртованості. У цьому сенсі кожне місто є такою собі «соціальною турбіною» і водночас духовним павутинням, мережею, міксом, простором, де різні за своїми характеристиками, звичками, виглядом та походженням люди, люди різних професій та занять живуть разом. Якщо такої гетерогенності немає, то немає й міста. Однак міста не буде й тоді, якщо ця гетерогенність не має чи не утворює спільних значень, просторів, моментів зустрічей, колективного життя та спільної пам'яті, цілей, що поділяються всіма, дискусій чи святкувань.

Пам'ятники не менш важливі для існування міста, ніж каналізаційні системи; заповнені простори так само важливі, як простори порожні. Міста — це місця, де люди формують каміння, а каміння — формує людей, де крик інколи має таке саме значення, як і тиша, а спогади та історії — як ілюзії чи проекти. А інколи в містах можна збудувати щось нове, лише зруйнувавши старе. Міста — це життєві простори, де колективне життя базується на відмінностях і свободі, але відмінності й свобода постійно загрожують стабільності та якості колективного життя. Розмаїття, притаманне великому місту, породжує водночас і ускладнення для співжиття у місті.

Чи можна якимось чином визначити ідентичність «городянина/городянки», що поділяється усіма мешканцями, базуючись при цьому на визнанні розмаїття міста та повазі до нього? Це, безперечно, один з головних, якщо не найголовніший, виклик для будь-якого проекту побудови демократичного міста. Особливо критичним він стає в часи переходу від авторитарного режиму до демократії, адже створення й утвердження демократичних форм управління та колективного життя розігруються саме на локальному рівні.

Масштаб такого виклику стає очевидним, коли поглянути на загальну еволюцію великих урбаністичних центрів у більшості країн світу, і не так важливо, чи це будуть високорозвинені суспільства, чи такі, де бракує більшої частини інфраструктури та громадських послуг, що вважаються базовими в суспільствах «першого класу». Неважливо, чи такі центри знаходимуться в суспільствах, де здавна вкорінена стабільна демократична традиція, чи в суспільствах, що час від часу здригаються в політичних конвульсіях. У більшості випадків урбаністичний розвиток не приводить до виникнення сильного відчуття приналежності та ідентичності і згуртованості спільноти, скоріше, він сприяє просторовій кристалізації соціальних, економічних, етнічних та культурних розбіжностей різноманітних груп, що утворюють місто. Навіть більше, така просторова фрагментація лише підсилює соціальні, етнічні та політико-культурні розбіжності.

Найпростішою відповіддю на виклик, що його ставить ситуація урбаністичного розмаїття, часами спланованою, часами — спонтанною, може бути заперечення, уникання, виключення розмаїтості, «іншого» (певно, що «іншого» стосовно домінуючої нормативності). В авторитарних режимах виклик, що його ставить перед суспільством розмаїття, часто-густо розв'язується простим запереченням його

існування як такого. У формально демократичних суспільствах застосують, радше, економічні механізми, які в більш прихованій та «безособовій» манері поставлять кожну особу чи групу на визначене фізичне або ж символічне місце. У будь-якому разі, в результаті матимемо розділене та фрагментоване за явними й фізичними та культурними й неявними ознаками місто.

Не можна категорично твердити, що Барселоні вдалося повністю впоратися з таким викликом. Втім, нещодавній досвід цього міста є надзвичайно цікавим прикладом урбаністичної стратегії, свідомо спрямованої на створення структур ідентичності — відчуття приналежності до спільноти міста, через визнання відмінностей та бачення міста як спільного фізичного і символічного простору, де існує розмаїття. Правда й те, що соціальне, економічне чи культурне розмаїття Барселони (у період, про який ідеться у цьому есеї) не можна порівнювати ані з такими традиційно космополітичними містами, як Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Париж чи Лондон, ані з новонародженими метрополісами — Лагосом чи Йоганнесбургом; однак можна віднайти багато подібного з містами Європи та Латинської Америки.

Важливо пам'ятати, що на початку 1970-х Барселону утворювали два абсолютно відмінних демографічних конгломерати майже однакового розміру. З одного боку, половина її населення — це каталонці з їхніми мовою, традиціями та витонченим, естетським, сприйняттям; вони й утворювали — в політичному та культурному сенсі — базу високопрофесійних представників середнього класу в масштабах всієї країни. Іншою ж половиною населення міста були мігранти з різних регіонів Іспанії, особливо з півдня. На початку 1950-х більшість цих мігрантів, викинутих зі своїх рідних місць через злидні, потяглися на північ, приваблені незрівняно кращими економічними умовами міста й автономної області Каталонії загалом. Вони й сформували більшу частину робітничого класу. Кількісно меншою, але вагомою за своїм значенням частиною населення, культурно наближеною до мігрантів, але цілковито відмінною від них у соціальному та політичному плані, були тисячі «функціонерів»: вчителі, судді, офіцери поліції, військові та ін. — з адміністрації генерала Франко².

Якщо не особливо вдаватися в деталі, то можна було б сказати, що соціальні, економічні та культурні розбіжності в Барселоні утворюють усі необхідні умови для того, щоб розрив між цими двома спільнотами був нездоланим. На одному рівні — населення Каталонії з його солідною економічною базою, високим рівнем громадської солідарності, що досягалася єдністю мови та культури й традиційно загальним підозрілим ставленням до держави Франко. Його представники зазвичай мешкали в центральних та найбільш престижних районах міста. На іншому ж рівні — мігранти, що прибули до міста з різних місць, але згуртувалися завдяки своєму статусу «підпорядкованих» та іспанській мові. Вони мешкали переважно в недавно урбанізованих районах на околиці міста, часто без необхідних послуг та інфраструктури.

Розробники стратегії урбаністичних реновацій у Барселоні, починаючи з 1979 року, свідомо ставили на меті нейтралізацію та деактивацію загрози розриву через

політику скромних, але ефективних мас-медійних ресурсів і місцевого врядування. Політика в містобудівній сфері була головним інструментом такої урбаністичної стратегії, але йшлося про таку містобудівну/урбаністичну політику, що була чітко прив'язана до міркувань культурного та темпорального характеру. Інакше кажучи, стратегія урбаністичних реновацій Барселони мала впливати не лише на простір, але й на культуру та час.

Час і простір

Простір, особливо урбаністичний простір, — це не тільки місце, що виробляє людський досвід, не лише каркас, у якому матеріалізуються примхи історії. Це водночас один із найдієвіших механізмів, що надає форми та значень цьому досвіду, що задає шкалу цінностей та стимулює сприйняття, зустріч і діалог, обмін, толерантність, відповідальність, відчуття спільноти, ідентичності та колективної пам'яті.

Щоб відігравати роль організаційного механізму та генератора значень, просторові стратегії повинні мати дві основоположні риси. З одного боку, вони мають поділяти певні набори колективних сигніфікаційних кодів та бути оформлені так, щоб сприйматися як пам'ять і водночас — як проект, що поділяється всіма. З іншого ж боку, ці стратегії потребують певної стабільності та тривалості в часі. Як зауважував Річард Сеннет, значення ніколи не постає у своїй миттєвій реалізації, воно розгортається як процес у часі й історії (Sennet 1991: 225). Інакше кажучи, чим менше темпоральності та історичності ми бачимо у просторі, тим складніше виробити значення. Це є, певною мірою, проблемою сучасного урбаністичного простору: йому бракує стабільності та тривалості в часі, щоб постати основою означення для ширшого поля кодів. Значення потребує простору та спільного часу. Воно потребує порядку, ієрархії, узгодженості та зв'язку, накопичення, плинності, пам'яті. Сучасний урбаністичний простір більше нагадує сцену, на якій розігруються розмаїтість та сумбур, постійний рух та зміни, увиразнюється бродіння та скороминущість, розриви та забуття.

Однією з головних проблем сучасного міста є те, що часто нові райони забудови задумуються й організуються подібно до островів, які наче існують поза історією та традиційними кодами значень. Дискомфорт міського життя, і особливо приміського, зазвичай пов'язаний з дисфункцією простору як засобу /механізму самовираження та виробника значень, тобто з невідповідністю та нездатністю міського простору бути сценою колективного життя. І, за великим рахунком, ця неадекватність залежить від неможливості зустрічі різних часів у певному місці. Інакше кажучи, існує брак артикуляції між дуже різними досвідами різноманітних груп, що утворюють місто, між історичними відповідниками та сучасними формами, між спогадами, образами, традиційними цінностями та інноваційними проектами. Другим аспектом нещодавньої ревіталізації Барселони стали артикуляція й синтез різноманітних культур і часів з метою уникнення фрагментації на ізольовані періоди часу, спогади або точкові проекти. Тобто увага приділялася культурі в часі й просторі.

З 1979 року (перших виборів на локальному рівні після реставрації демократії) ці міркування було закладено в основу муніципальної політики і, зокрема, в розроблення підходів до створення публічних просторів, інфраструктури та послуг, у яких передовсім йшлося про загальні принципи стратегій урбаністичних реновацій в їхньому стосунку до спеціально й одночасно розроблених підходів у галузі культурних політик. Культурний контекст слід було обов'язково і дуже обережно враховувати при розробці та впровадженні різних містобудівних проектів з метою поєднання протилежностей: рекуперації та інновацій, реставрації та створення нового, функціональності та збереження значень. Різноманітні заходи економічного оновлення міста мали завжди здійснюватися не тільки з огляду на суто інструментальний вимір або досягнення функціональності, а обов'язково з урахуванням культурної компоненти, з систематичним втіленням її в плануванні та проектуванні і всі елементи та механізми, що стосуються пам'яті і творчості³, суспільної рівноваги та соціальної згуртованості. На такій суто культурній території встановлені пріоритети були невіддільними від загальної концепції міста, в якій важливі культурні заклади (музеї, театри, аудиторії тощо) розглядаються не тільки як центри консервації-збереження, документації чи поширення історичного й мистецького спадку, але і як простори, що структурують тканину міста, забезпечують територіальну рівновагу та створюють важливі орієнтири в публічному просторі.

Контекст: аналіз вихідної ситуації та середовища

Щоб розробити таку політику соціального згуртування та відновлення територіальної і соціальної рівноваги через просторові реновації, вираження різних історичних шарів, та промоції колективних кодів значень, пам'яті та проектів, роботу в Барселоні довелося побудувати на суперечливих, але водночас виграшних засадах. Безсумнівно, найбільш важливим здобутком сучасної Барселони є її 2 000-літня історія. В Азії та Європі не бракує міст із тисячолітною історією. Однак відносно небагатьом містам вдалося активно залучитися до процесів модернізації, пов'язаних з економічними, політичними чи культурними революціями останніх 200 років. Ще меншому числу пощастило, прилучившись до процесів модернізації, зберегти значною мірою свій історичний спадок і тканину міста та інтегрувати їх у місто сучасне.

Відомо, що великі сучасні міста утворилися завдяки складному поєднанню соціально-економічних чинників та політичних рішень саме впродовж останніх двох сотень років, безвідносно до часу їх історичного заснування. Однак майже усі ці міста розвивалися, заперечуючи та руйнуючи своє минуле. Втім, у Барселоні модернізуючий імпульс індустріалізації не зачіпає і не руйнує середньовічного міста, а, радше, зберігає його загальне розпланування та значну частину його збудованого спадку. Навіть більше, урбаністичне зростання в Барселоні приводить до появи одного з найбільш вдалих містобудівних проектів XIX ст. — проекту розширення

Барселони Ільдефонсо Серда́ (Ensanche)⁴, а згодом до появи модернізму наприкінці XIX — на початку XX ст.

Періоди інтенсивного розростання міста у XX ст. — в 1920-х та 1960-х — суттєво не вплинули на успадковані ним історичні та архітектурні пам'ятки і не зруйнували їх. Спекуляції на ринку нерухомості, патроновані антидемократичними урядами, виявились шкідливими, скоріше, для нових околиць, але не спричинили непоправної шкоди вже існуючій тканині міста. Відтак історичний центр не деградує і не бідніє; будують лише всередині блоків *Ensanche*, які задумувались як відкриті простори, до того ж, з різних причин проекти знесення (*sventramento*) та прокладання швидкісних магістралей так і не були втілені в життя, тож збережено фізичні характеристики історичної зони, *Ensanche*, та навіть маленьких містечок, що були приєднані до міста наприкінці XIX — на початку XX ст. А тому ви майже не відчуваєте проблем із загальним сприйняттям міста як тягlostі, де артикульовано різні історичні шари, навіть попри серйозні трансформаційні процеси. Важливо зауважити, що цей процес є результатом і сили, і слабкості, включно з політичними чи економічними аспектами.

Власне кажучи, збереженням істотної частини урбаністичних структур середньовічної Барселони завдячуємо парадоксальному поєднанню «великої відсутності» та відносної бідності: відсутності сильної політичної влади та відносної бідності класу буржуазії, яка ніколи не була достатньо заможною, щоб піддати радикальним реноваціям тканину міста. Можна сказати, що Барселоні відносно пощастило (і це однією з її особливостей): після періоду політичної та економічної величч пізнього Середньовіччя місто вже ніколи не було достатньо багатим та сильним, щоб дозволити собі великі проекти перебудови, в яких би руйнувалася історія, прокладалися комунікаційні і санітарні мережі чи здійснювалися проекти монументалізації — як це відбувалося в інших європейських столицях. (Втім, ця відносна бідність може пояснити деградацію міста часів початку проекту Ільдефонсо Серда і так само відсутність монументальних просторів та громадських об'єктів в *Ensanche*). Проте все це ще не означає, що політичні сили не відіграли своєї ролі в процесі формування сучасної Барселони. На відміну від інших тогочасних великих міст, у Барселоні, та й загалом — у Каталонії, визначальну роль відігравали інституції місцевого урядування, зокрема міська рада. Економіка також відіграла важливу роль, але це була влада локальних економічних сил. Фактично розбудова та поступ у розвитку Барселони відбувалися тоді, коли утворювався альянс між місцевим урядом та найбільш динамічними економічними й соціальними силами.

Утім, така громадянськість — відчуття відповідальності та приналежності до спільноти міста, — що є рушійною силою у Барселоні, також викриває і свій слабкий бік. У Барселоні немає великих просторів, величних монументів чи показних будівель, які побачимо в інших політичних або економічних столицях тогочасної міжнародної арени. Принципові інфраструктурні проекти для міста, яке претендує на статус великого економічного й культурного центру та має значний політичний

вплив на місцевому рівні, мали б реалізуватися швидко, але в Барселоні такі проекти тривають роками, а інколи і взагалі залишаються реалізованими лише частково. Така доля спіткала план Серда, кілька інфраструктурних проектів і проект розвитку міського транспорту.

Іноді кажуть, що Барселона — це щось середнє між Флоренцією та Манчестером. Таке порівняння виглядає не зовсім правомірним з багатьох причин, проте тут слушно зауважено одне: Барселона наче знаходиться між традицією та модернізацією, між історичним спадком та творенням нового, між мистецтвом та індустрією. Такий синтез може видатися незбагненим, його не зрозуміти, якщо не згадати про своєрідну економічну та політичну динаміку міста, про роль, яку тут завжди відігравала влада громади, або про політичні й соціальні сподівання місцевої буржуазії та простого населення. Інакше кажучи, недалекоглядно було б думати, що збереження середньовічної Барселони відбулося завдяки якійсь надзвичайній історичній проникливості, яка дозволила передбачити теперішню переоцінку її культурного та історичного спадку, так само надто спрощеним буде сказати, що збереженням урбаністичного та архітектурного спадку ми завдячуємо лише браку економічних ресурсів. Зрозуміло, що не економічні, а політичні та ідеологічні мотиви рухали ідеєю боротьби за відродження Барселони наприкінці XIX ст. в країні, що наче здалася на ласку декадансу. Ця боротьба спиралася на славне — та міфологізоване — середньовічне минуле, що відтак поставало головною референцією.

І зовсім не випадково мистецьку та архітектурну манеру (або стиль), який барселонська буржуазія обрала для вираження своїх сподівань та репрезентації свого багатства наприкінці XIX ст., назвали «модернізмом»⁵ — мистецький рух, у якому найбільш сміливі інновації переплітаються з найбільш традиційними та середньовічними стилістичними формами і техніками. Так само не випадково новопостала у 1960–70-х та сьогоднішня Барселона намагається віднайти свій модерністський спадок, який підупав у часи режиму Франко, частково через смаки тієї доби, але передовсім — через присутність потужного духу «каталонського відродження» (Renaixença), ідей кардинально протилежних до політичної ідеології диктатури Франко.

Культурне життя Барселони було і продовжує бути фундаментально громадянським — це значить пов'язаним із громадою міста. Культурне життя підтримується містом, це відбувається у формі ініціатив приватного сектору, місцевих чи регіональних адміністрацій, Женералітату (уряду Каталонії), однак ніколи із «центру» держави. Важко повірити, але в Барселоні, за винятком архіву Арагонської Корони, немає жодної культурної інституції, що якимось чином була б пов'язана із центральною владою (країни) — жодного театру, музею, аудиторії чи бібліотеки. Попри це, в Барселоні знаходяться визначні культурні установи, деякі з них приватні (Великий оперний театр Ліцео чи Палац музики), але всі вони підтримуються та існують завдяки участі громадських адміністрацій. Більшість цих культурних установ взагалі є результатом прямої ініціативи місцевих адміністрацій, як і майже всі музеї чи публічні

бібліотеки. Тур по музеях може прояснити і показати усі злети й падіння нашої історії: велич пізнього Середньовіччя; кризу та відносний занепад між XVI–XVIII ст.; по-жвавлення життя під кінець XVIII ст.; вибух багатства і творчості кінця XIX — початку XX ст.; моральну та культурну мізерність періоду Франко; відродження, динамізм і творчий дух наших днів. У Каталонському музеї мистецтв зібрано найкращі колекції середньовічного мистецтва. Донедавна цей музей мав статус муніципального, подібно до Музею Пікассо — унікального музею, що існує тільки на приватні пожертви, починаючи від першого внеску самого художника. Фундація (Жана) Міро, Фундація (Антоніо) Тапіеса та Новий музей сучасного мистецтва — це також плоди співпраці і поєднання щедрості наших великих митців, політичної волі місцевих чи регіональних адміністрацій та приватного сектору. Результатом цього процесу є те, що Барселона, якщо поглянути на місто з погляду урбаністичної морфології та культурно-історичного спадку, постає втіленням трьох головних історичних моментів: періоду пізнього Середньовіччя, модернізму кінця XIX — початку XX ст. та періоду сучасних реновацій і експериментаторства.

І нарешті, вирішальним елементом своєрідності та унікальності Барселони є те, що вона — гравітаційний центр чітко окресленого лінгвістичного та культурного ареалу. В цьому сенсі історія каталонської мови є рідкісним прикладом виживання мови, що ніколи не мала державної підтримки. Навпаки, каталонська довго потерпала від далеко не завжди доброзичливої мовної та культурної політики. Каталонська мова не тільки вижила й оформилась як мова спілкування, а й за останнє століття також досягла успіхів як мова високої літератури. Попри все це було б помилкою вважати, як це часто трапляється, що життєрадісність та культурне обличчя Барселони ґрунтуються винятково на її каталонськості.

Не можна заперечити, що присутність каталонської мови і культури є визначальною для розуміння особливостей образу Барселони та її життя. Але той факт, що мові й культурі вдалося вижити і сконсолідуватися в умовах маргіналізації та ще й у протистоянні з державою, свідчить про те, що й жваве культурне життя самого міста, яке завжди було відкритим, активним, підприємливим та інтегруючим, зіграло тут аж ніяк не останню роль. Також важливо відзначити, що це відбувалося в період економічної та соціальної модернізації в Європі, в цей час решта Іспанії, що вважалася однією з найвідсталіших країн континенту, колапсувала, розпадалася система цінностей, вірувань, руйнувалася її соціальна та економічна організація. Упродовж усього вирішального процесу індустріалізації та модернізації Барселона була столицею регіону з дуже непоганими економічними показниками та розвинутою культурою, однак — без відповідних інституцій⁶. Протягом останніх двохсот років саме місцеві уряди і, зокрема, міська рада Барселони та її мери відігравали важливу символічну й реальну роль неіснуючих каталонських інституцій. Значно меншою мірою таку роль відігравав і уряд провінції Барселона.

Тяглість традиції і зміни

Усі ці історичні екскурси та міркування щодо тяглості традиції не применшують глибини тих змін, що їх зазнало місто: економічних, політичних, соціальних та культурних. Власне, це є тим, що утворює й формує місто поза його суто фізичними формами. До цього моменту ми говорили лише про Барселону історичну: про Старе місто, *Ensanche*, райони, добудовані наприкінці XIX — на початку XX ст. Панорама зміниться суттєво, якщо ми змістимо наш погляд до периферії. Попри всю свою унікальність, Барселоні не вдалося уникнути долі багатьох великих міст.

Добре відомо, що поруч із загальними процесами урбанізації в індустріальних суспільствах відбуваються паралельні процеси стирання меж, дезинтеграції та втрати містами свого автономного статусу. Межі міст розмиваються, і міста зникають, зливаючись в одну урбанізовану територію. З іншого боку, багато давніх та середньовічних міст були власне містами-державами, однак у модерну добу їхні місцеві уряди займають другорядне становище на більшій політичній арені національних держав. Масштабні політичні перспективи та економічні рухи оминають їх. У політичному плані найвизначнішу роль тепер відіграють національні держави. В економічному — найбільший потенціал мають великі і транснаціональні компанії.

Відтак виникає дещо парадоксальне явище: тоді, як модерні суспільства стають дедалі більше урбанізованими, міста дедалі менше здатні контролювати умови свого існування. У певному сенсі міста перетворюються на пасивні суб'єкти політичних чи економічних змін, якими рухають сили, тісно пов'язані з урбаністичним розвитком, але водночас такі, що діють незалежно від цього розвитку. Організація урбаністичного простору та зміни в ньому більше не залежать від системи, де якісні критерії та значення відіграють помітну роль, скоріше йтиметься про те, що цінність землі визначають винятково меркантильні інтереси та інструментальні критерії. Земля в місті стає предметом купівлі-продажу, як і все інше. Барселоні не вдалося уникнути такої динаміки.

Починаючи з першої третини XX ст., і особливо в часи правління Франко (1939–1975), відносно збереження центральної частини міста йде пліч-о-пліч з неорганізованим розростанням периферії — околиць, де єдиним елементом контролю й організації виступають спекуляції на ринку нерухомості. Цілі райони без найелементарніших вигод виростили на муніципальних межах міста. У Барселоні це Сіутат Мерідіана (*Ciutat Meridiana*), Торре Баро (*Torre Baro*), Кан Караєу (*Can Caralleu*), Белвітте (*Bellvitge*) та Сант Ільдефонс (*Sant Ildefons*). Невеликі населені пункти індустріального поясу міста починають зростати, можна сказати, у драматичних масштабах завдяки прискореній індустріалізації та лавинній міграції. Це спричиняє трансформації не тільки їхньої фізичної структури, але й соціального та культурного складу, адже міграція відбувалася з найбідніших регіонів Іспанії,

зокрема з півдня (Андалусія, Екстремадура, Мурсія) і також з Галісії — регіону північного заходу країни. З 1920-х, навіть тоді, коли адміністративні кордони Барселони залишалися незмінними, місто зазнало грандіозних трансформацій. На середину 1970-х Барселона постає досить великим за площею метрополісом з тримільйонним населенням.

Відтепер — це метрополіс із центром, що охоплює муніципалітет Барселони (території, на які поширюється влада муніципалітету) та, зокрема, район *Ensanche* (XIX ст.) і який зберігає свої вельми помітні урбаністичні та культурні риси, але разом з тим — з околицями, що урбанізувалися без жодних планувальних проєктів, коли економічні прибутки слугують чи не єдиним критерієм для прийняття рішень. Це периферія, де прискорений та хаотичний індустріальний розвиток постає у своєму концентрованому вигляді: інтенсивне спорудження низькоякісного житла, де немає й мінімального набору об'єктів соціальної сфери (шкіл, закладів охорони здоров'я, парків, місць рекреації тощо). Це та периферія, де старі соціальні й культурні структури та старе урбаністичне ядро розчинилися в аморфному макромісті — мегаполісі, багатому лише на дефіцити всіх можливих масштабів: інфраструктури, об'єктів соціальної сфери, послуг, громадських просторів, транспорту та мереж комунікації. Це периферія, яку населяють здебільшого мігранти та їхні родини, які мають відмінні від каталонського населення культурні та лінгвістичні традиції. Ці проблеми, однак, не були питомо Барселонськими чи навіть каталонськими. Хоча вони загострилися через неконтрольовані земельні спекуляції та брак демократичних прав і свобод у часи диктатури Франко, але подібні речі можна спостерігати будь-де в Європі, та й у решті світу. Їх природа закорінена в індустріалізації, міграційних рухах, процесах автомобілізації та субурбанізації.

Не бачу необхідності далі розвивати тут цю тему, але важливо про все це не забувати, коли йтиметься про проєкти відновлення в Барселоні та ситуацію після трьох років громадянської війни і 36 років диктатури, коли громадяни нарешті відвоювали своє право на участь у прийнятті рішень щодо питань міського розвитку.

Особливо важливо пам'ятати, що навіть, якщо у той період, про який ми говорили стосовно Барселони, в ній не було поділу на етнічні групи, як у Сполучених Штатах або країнах Східної Європи, то там існували значні культурні та лінгвістичні відмінності між каталонським населенням та мігрантами з інших частин країни. Існував ризик, що ці відмінності можуть бути вираженими політично у способи, які б наголошували і підкреслювали розмаїття культурних і лінгвістичних традицій та ідентичностей. Це вочевидь також могло би призвести до консолідації розділеного міста. У загальних рисах, однак, це не був той шлях, яким пішла Барселона.

Політика, урбанізм і культура

За нормальної політичної та культурної ситуації поступальний розвиток у Барселоні відбувався б у той же спосіб, що й в інших містах континенту з подібними соціально-економічними характеристиками: Мілані, Ліоні, Мюнхені чи Глазго. Іншими словами, поступово, по наростаючій, піддавалися б сумніву засади й політики функціонального зонування, переоцінювалася та реабілітувалася б роль історичного центру та його перетворення на комерційну зону, розглядалися б можливості, якщо не розв'язати, то принаймні полегшити соціальні проблеми та проблеми, пов'язані з функціонуванням міста. Втім, у середині 1970-х Барселона зіткнулася з не зовсім звичайними проблемами. Не можна сказати, що тут ці проблеми були значно більшими, просто це були проблеми іншого порядку. Місто — центр та генератор життя Каталонії — прагнуло значно більшого, аніж бути лише засобом раціоналізації своєї інфраструктури та послуг. Протягом останніх років правління Франко, і особливо 1975 року, коли він помер, у Барселоні розвиваються важливі політичні рухи. З одного боку, ці рухи виступають за демократичні права та більшу соціальну справедливість у Каталонії та й у всій країні загалом. З іншого ж боку, вони націлені на здобуття автономності Каталонії та відновлення інститутів самоуправління і водночас захисту та відбудови власного, регіонального, лінгвістичного й культурного спадку.

У добу правління Франко та перші роки переходу до демократії ці два напрямки іноді перетиналися, а різноманітні політичні, профспілкові й культурні організації об'єднували свої зусилля в надії забезпечити базові демократичні засади. Таке поєднання завдячувало кільком досить різним процесам і загальним чинникам. Передовсім, важливо не забувати, що довга, досить принизлива для каталонців самоідентифікація режиму Франко з ідеєю про монолітну та антидемократичну Іспанію серйозно підважила привабливість можливої появи іспанського неонаціоналізму, а відтак посприяла злиттю різних секторів демократичної опозиції в Каталонії, попри всі розбіжності територіального, лінгвістичного або культурного походження. Власне, некаталонське населення Барселони не є гомогенною групою, воно походить з різних частин Іспанії, де бачимо сильні регіональні відмінності. Навіть більше, суттєвий відсоток цих мігрантів становлять нащадки родин, які воювали з режимом Франко у часи Іспанської Громадянської війни, і майже всі вони постраждали від політичних репресій та економічних негараздів поствоєнного періоду. А тому не дивно, що в Каталонії, і особливо в Барселоні, солідарність на засадах демократичних цінностей має незрівняно більшу вагу, аніж єдність за походженням, знецінена самим Франко.

Крім того, Іспанія 1970-х, і це передовсім стосується Каталонії, пильно стежила за процесами об'єднання в Європі. Це питання цікавило однаково і рухи демократичної опозиції, і соціально-економічний сектор, який тривалий час мав певний зиск від диктатури Франко. Для першої групи вхід до новоствореного Європейського Союзу виглядав важливою історичною ціллю, адже це гарантувало демократичну стабільність. Для іншої ж групи вступ до ЄС став, скоріше, вимушеним кроком, бо

необхідно було підсилювати не дуже конкурентну економічну структуру країни та скорочувати дистанцію до більш розвинених країн. Для обох груп, відтак, встановлення нового політичного порядку після доби Франко було чітко фокусоване на європейській перспективі, що мінімізувало регіональні та культурні відмінності та конфлікти, які раніше сприяли руйнуванню демократичного устрою Іспанії.

У цьому сенсі немає нічого дивного у процесі зближення і згодом злиття в 1976 р. молоді Соціалістичної партії Каталонії (СПК), основу якої становили інтелектуали та професіонали, та каталонського відділення Соціалістичної партії іспанських робітників (СПІР), яка, попри майже повне припинення своєї діяльності у часи Франко, починає швидкими темпами здобувати прихильників серед представників робітничого класу некаталонського походження. Це об'єднання стає вирішальним, бо завдяки ньому вдається уникнути політичних маніпуляцій на теми відмінностей у мові й походженні, які успішно використовувалися доти, зокрема в часи другої Іспанської Республіки, саме як чинник непримиренного поділу на корінне населення та мігрантів. У будь-якому разі, після затвердження нової іспанської Конституції в грудні 1977 р. різноманітні політичні організації відновлюють свою вільну діяльність і отримують можливість заявити про свої політичні цілі.

У Барселоні й Каталонії це виливається в чіткий поділ на правоцентристський блок, що домінує завдяки консервативній орієнтації більшості виборців саме в соціально-економічних та культурних питаннях, та блок лівоцентристів, у якому викристалізовується злиття інтересів каталонських професіоналів й інтелектуалів та іммігрантської частини населення. У вирішальний момент блок ліво-центристів, очолюваний СПК-СПІР, виграв перші демократичні вибори до муніципалітету в квітні 1979 р. Водночас, правоцентристський блок виграв перші вибори до автономного уряду Каталонії у травні 1980 р.⁷ Цим встановлюється надзвичайно важлива (для області) дуальність електоральної поведінки, і така ситуація триває без змін понад 20 наступних років⁸.

Таким чином, боротьбу за реконструкцію Барселони не можна розглядати поза контекстом переходу від тривалого періоду спротиву диктатурі до періоду створення та мобілізації демократичних інституцій, відбудови стосунків між адміністрацією та громадськими силами, розбудови нових можливостей співжиття та співіснування міського /горожанського та політичного; окреслення, напрацювання та адміністрування проектів і оновлення колективної уявності. З початку 1979 р. саме на засадах такого поєднання фізичного, історичного та морального починає набувати обрисів великий проект реконструкції. Він народжується зі ствердження міської гідності та нового бачення міста, в якому «звичайні люди» або ж «народні маси» розглядаються не просто як робоча сила, а передовсім як громадяни (городяни), що мають усі відповідні права. І це якісно новий момент порівняно з попередніми періодами міської та політичної історії Барселони. У такій перспективі околиці міста вже розглядаються не як ділянки для земельних спекуляцій чи як території вічних проблем, а як такі, де ці проблеми можна вирішувати. У такій перспективі нарешті

ключовою стає мета інтеграції різних і фізично, і культурно частин міста у спільну структуру функціонування і значень.

Перший після 1934 р. демократично обраний муніципальний уряд приходить до влади 19 квітня 1979 р. Це стається через три роки після смерті диктатора, але ситуація залишається далекою від оптимістичної. Те, що згодом світ оцінить як унікально вдалий досвід — поступовий, мирний перехід від диктатури до демократії в Іспанії, — від самого початку має дуже суперечливі наслідки. Повільне розгортання позицій, що єднали різноманітні соціальні, політичні та культурні сили у боротьбі за свободу і проти режиму Франко, призводить до глибокого непорозуміння і безладу.

В умовах свободи, парламентської демократії та серйозної економічної рецесії невдовзі виявляються обмеження традиційного набору вимог. У галузі місцевого урядування, як з'ясовується, все треба було винаходити заново. Заново винаходити способи давати раду соціальній, економічній та культурній реальностям, які раніше поглиналися іншими пріоритетами – боротьбою з режимом Франко. З чого ж починати реконструкцію? Що має стати пріоритетним? Звісно ж, демократія мала бути консолідованою. Але чи можлива консолідація перед загрозою такої глибокої економічної кризи, коли неможливо якимось чином швидко покращити матеріальний бік життя?

У Каталонському регіоні альтернатива виглядала відносно простою та зрозумілою: боротьба за політичну та культурну автономію краю стає головним пріоритетом. Реставрація уряду автономії (Женералітату), автономної інституції управління з обмеженими повноваженнями, але з великою символічною силою, прокладає шлях до політичного відродження Каталонії. Ситуація на місцевому, міському рівні — в самому місті Барселоні, — втім, виглядає зовсім інакше.

Відносно нескладно сконструювати та відтворити міфологію і поетику історичного минулого країни, особливо, якщо це минуле відірване й віддалене, і чим далі — тим краще. Набагато складніше сконструювати і створити міфологію та поетику міського життя. У місті ви не можете просто поринути в минуле; тут неможливо так просто звернутися до непіддатливого спадку минулого. Тут ви не можете стерти, навіть подумки, руйнування тканини міста, дикунську урбанізацію околиць, навалу мігрантів. Конструювання та реконструкція минулого країни може спиратися лише на низку абстрактних, розрізнених, невловимих і нематеріальних моментів. Натомість місто має відтворюватися в термінах конкретного та дієвого. Інакше кажучи, якщо національна демократія може звертатися до уявлених історичних несправедливостей та зовнішніх ворогів, то демократія муніципальна має справу з реальним містом.

А тому не дивно, що міська рада надає такої ваги містоплануванню, яке постає політичним інструментом. Питання, що стосуються міста, — це та сфера, де соціальні та економічні наслідки є дуже відчутними, і де саме локальні уряди компетентні приймати рішення та мають відповідати за ці рішення. Водночас це одна з тих сфер, де співтовариства мешканців (*neighborhood associations*) висувають цілу низку вимог, тобто саме в цій площині можливо відновити соціальний діалог та перетворити

його на низку конкретних кроків із вдосконалення. У будь-якому разі, зваживши на економічну ситуацію і на брак урбаністичних моделей (якими можна було б скористатися), ми побачимо, що урбаністичні трансформації Барселони в початковий період мають дуже локальний характер та невеликий масштаб, а головним їхнім напрямком стало відновлення публічного простору.

1979–1986: генеральний напрямок урбаністичних та культурних стратегій

На першому етапі, що розпочався 1976 року, наголос вирішено було робити на переоцінці ролі публічних просторів у місті та розвитку інфраструктури на місцевому рівні (мікрорайонів-сусідств) як інструменті, що дозволив би не лише задовольнити першочергові та базові потреби мешканців, а й відобразити різні часи та різні розуміння міста, його просторів та способів життя у спільній структурі пам'яті і значень. У місті з дуже щільною забудовою, яке було об'єктом численних спекуляцій та мало застарілу інфраструктуру, — місті, яким, власне, й була Барселона після правління Франко, така політика розроблялася через комплекс взаємодоповнювальних заходів:

- сприяння доступності та фізичній інтеграції центру й периферії /околиць;
- збереження та модернізація споруд і публічних просторів, що мають історичну цінність;
- перепрофілювання застарілих індустріальних об'єктів, які зазвичай розміщувалися в найменш привабливих зонах міста (покинуті автомайстерні, виробничі приміщення, залізничні станції тощо), на публічні парки та соціально значущі об'єкти;
- промоція відносно маргінальних територій як нових міських центрів;
- реконструкція чи створення історичної пам'яті за допомогою конкретних (монументальних) проектів⁹.

В кожному разі найважливішим аспектом цих реновацій була ідея подолати фрагментацію та ізоляцію в різних частинах міста, інтегруючи їх у якусь спільну структуру (транспорт, громадські послуги, нові центри) та систему значень (публічні простори, пам'ятки тощо).

В кожному разі, найважливішим аспектом цих реновацій була ідея подолати фрагментацію та ізоляцію в різних частинах міста, інтегруючи їх у якусь спільну структуру (транспорт, громадські послуги, нові центри) та систему значень (публічні простори, пам'ятки тощо).

Другим спільним знаменником мало стати відновлення публічності просторів, які доти або були приватними, або явно здеградували. Передбачалося, що завдяки збереженню найбільш цінних історичних елементів та водночас рішучій функціональній і формальній модернізації ці відновлені простори слугуватимуть для таких програм, де б враховувалися колективні інтереси мешканців міста. Яскравим прикладом такої генеральної політики стало створення міських культурних об'єктів

-закладів районного значення (громадських центрів — *civic centers*). Такі центри на систематичній основі створювалися в старих будівлях (часто будинках, що до раніше були у приватному користуванні), які становили історичний інтерес та були своєрідними історичними маркерами території: старих фабриках, будинках виробничих кооперативів, старих палацах, у яких раніше мешкали заможні городяни. Їх відновлення та перепланування на громадські центри задовольняло потреби, якими раніше нехтували, але паралельно тут відбувалася колективна реапропріація історії, символів місця і зберігався культурний спадок.

Іншим важливим аспектом цієї політики стала монументалізація публічних просторів. У периферійних районах, де населення в 1950–1960-х роках інтенсивно зростало, процеси урбанізації проходили без уваги до забезпечення цих територій необхідними базовими об'єктами: освітніми закладами, каналізацією, транспортом тощо. Так само жодної уваги не приділялося створенню важливих маркерів-референцій, що стосувалися б культури та пам'яті громадян/городян, які недавно прибули до міста. Саме тому після 1979 р., всі проекти відновлення та створення нових публічних просторів (плаз, площ і, особливо, парків) обов'язково включають збереження важливих елементів місця та водночас встановлення сучасних мистецьких чи монументальних елементів, щоб минуле й сьогодення могли жити колективну ідентичність та пам'ять.

У деяких випадках таке пошанування історичних епох зайшло настільки далеко, що встановлювали скульптури та архітектурні елементи, які репрезентували заперечуване, небажане минуле або приховану і притлумлену пам'ять. Так сталося при реконструкції парку Валь д'Еброн (*La Vall d'Hebron*) з павільйоном Іспанської Республіки на Всесвітній виставці 1937 р. в Парижі та при відновленні Лугмайор Плаза (*Lluçmajor Plaza*), де встановили алегоричну скульптуру Першої Іспанської Республіки. Обидва об'єкти розмістили в місцях, де була велика кількість переселенців-мігрантів, по яких доба Франко вдарила особливо жорстоко, і де майже не було історичних маркерів їхньої ідентичності. У більшості випадків, однак, мистецькими чи монументальними інтервенціями стали роботи сучасного мистецтва, подеколи абстрактні форми, але без жодної прямої прив'язки до конкретної історичної події чи історичного значення. Метою в Барселоні стало поєднання проектів «монументалізації» та відновлення гідності міста з політичною волею, що приділяла б головну увагу демократичним цінностям. Прагнули не реконструювати старі, втрачені ідентичності, а сконструювати нову ідентичність мешканця міста, в котрій визнаються і поєднуються місцева історія, яку так довго ігнорували, та реальність нових городян.

1987 рік і далі: головні культурні об'єкти

Після 1986 року, хоч праця над публічними просторами не припинялася і далі розвивалася мережу громадських центрів та інших закладів місцевого рівня (історичні архіви та публічні бібліотеки), акцент уже перемістився на реновацію або створення

головних музеїв і культурних центрів. Йдеться про такі проекти відновлення, як Каталонський музей мистецтв у Національному палаці Мунжюїк (*Montjuic* – каталонською «єврейський пагорб»), Музей Пікассо та Палац музики; нові проекти Сучасного музею мистецтва, Музичної аудиторії, Барселонського центру сучасної культури у старому будинку милосердя, сценічного простору в Меркат де ле Флорз (Ринку квітів); та цілковито нові проекти — нового приміщення для Міського театру чи проекту Технологічного форуму у старій божевільні. Окрім перших двох, де намагалися пристосувати проекти відновлення до вже існуючого історичного спадку, решта проектів були спрямовані на створення інфраструктур, безпосередньо прив'язаних до сучасної творчості — сфери, де за часів Франко утворився значний дефіцит. Тобто, бачимо явну підтримку культурного сектору, підтримку знання та творчості як необхідного інструменту урбаністичних реновацій і конкурентноспроможності міста.

У поступальному формуванні великих міст як центрів знання, інформації та послуг культура відіграє важливу роль. У цьому сенсі значення культурного життя та об'єктів увесь час зростає. Це стосується не лише можливості запропонувати добірний список спектаклів чи престижних музеїв. Йдеться передовсім про здатність отримувати, «перетравлювати» та експортувати ідеї, відчуття і проекти, що поліпшують якість життя. Зрозуміло, що ніде у світі немає міста з багатим культурним життям, в якому не було б об'єктів і закладів культури, де займаються творенням сучасного мистецтва.

З іншого боку, в ситуації, подібній до тієї, що склалася у Старому місті (*Ciutat Vella*), може опинитися будь-яке місто, де є такий багатющий історичний спадок, як у Барселоні. Існують історичні території і райони, старі демографічно, економічно збіднілі, будинки в яких не відповідають жодним сучасним вимогам. Це часто-густо приводить до появи маргіналізованих територій у самому серці міста. Одним з достатньо дієвих варіантів розв'язання таких проблем (як квартали Маре в Парижі, Старий порт у Марселі, лондонський Сіті, чи портові території Бостона, Балтимора та Сан-Франциско) є імплантація в ці території нових форм активності, і над усе — культурних та комерційних послуг, які сприяють зростанню творчого та креативного духу міста.

Політика створення та відновлення культурної інфраструктури, підтримувана в Барселоні з 1986, характеризується поєднанням конкретних цілей (і особливо пропозицій у галузі культури) з генеральною стратегією урбаністичних реновацій, над якою працюють у цей самий період. У всіх випадках мета — дати місту об'єкти й заклади, що відповідали б його історичному спадку та сучасному потенціалу, — була інтегрована до загальних процесів реструктурування міста, де інтервенції у публічний простір та створення об'єктів соціально-культурного напрямку були домінуючими. Врешті-решт, політика створення культурних об'єктів як один з провідних напрямків генеральної стратегії реорганізації міського простору впливає із загальної концептуалізації міста як культурної інфраструктури *par excellence*, коли місто (певна цілісність) постає як привілейований простір комунікації та обміну, а відтак і згуртування, інновацій та творчості.

Унікальні моменти: святкування і події як стратегія

Третім аспектом культурної політики, яку розробляв муніципалітет Барселони, були ініціювання та підтримка масових, фестивальних культурних програм, які б стали вираженням соціальної творчості та водночас підсилювали б дух згуртованості мешканців міста. Одним з найпривабливіших — але так само й найбільш проблематичним — аспектом життя у великому місті є те, що різні люди повинні жити разом у спільному просторі, не окресленому чіткими лініями: змішання соціальних класів, віросповідань, ідеологій, етносів, співіснування різних способів життя та форм виробництва. Усі ці маніфестації розмаїтості містять важливий потенціал збагачення життя городян. На одному рівні, як такі простори розмаїтостей та суперечливих інтересів, міста завжди є тим місцем, де проростають і розвиваються демократичні форми соціальної та політичної організації. Саме в містах урядування та управління базуються не на моделі владної вертикалі, а, радше, на діалозі, дискусії та консенсусі.

Великі міста, втім, можуть породити і новий тип ієрархії та сегрегації, особливо такий, що пов'язаний з економічними чинниками. Вони також можуть сприяти виникненню анонімних та маргінальних форм існування. До певної міри це притаманне усім великим містам, і Барселона не є винятком; така ситуація приводить до появи соціальних анклавів, які розбивають простори міста на закриті спільноти, негостинні і навіть небезпечні. Одним із шляхів подолання такої тенденції є забезпечення для мешканців «моментів колективності» — святкування і згуртованості, моментів, коли городяни відчують себе активними й рівними учасниками. Традиційно такі моменти матеріалізувалися в ритуалах та спільних для всієї громади міста церемоніях — і релігійного, і секулярного характеру. Із розвитком модерного міста (з початку XIX ст. і далі — *Прим. перекладача*) такі моменти починають потроху зникати або принаймні втрачають свою важливість.

У Барселоні однією з культурних стратегій була підтримка та навіть винайдення заново таких колективних моментів. Надзвичайно важливий приклад — це відновлення народних фестивалів на рівні районів-сусідств (*neighborhoods*) і на загальноміському рівні. Найкращим прикладом може слугувати подія, znana як *Fiestas de la Mercé* — карнавал і свято на честь Богородиці Милосердя¹⁰, подія, що створила середовище єднання та ідентифікації окремих індивідів з соціальним колективом, мешканців міста між собою та зі своїм містом. У Барселоні, як і в інших великих історичних містах, найстаріші квартали мають серйозні проблеми, там спостерігається економічна, соціальна і культурна деградація. Створення моментів, коли уся Барселона сходиться разом у Старому місті — як це буває під час свята *Fiestas de la Mercé* — це чи не головний чинник у боротьбі за відновлення та ревіталізацію міста, що утримує цю його частину від занедбаності і запустіння.

Культурна олімпіада

Поруч із промоцією унікальних моментів і подій, що мали на меті сприяти подальшій ревіталізації районів міста та посиленню відчуття згуртованості його

мешканців, у політиці святкувань у Барселоні застосовували також і практику організації екстраординарних подій, які могли б слугувати певного роду важелем для проектів розвитку міста, але вже значно більшого масштабу. Олімпійські ігри 1992 р. — чудовий приклад такої стратегії. У цьому сенсі організація і проведення амбіційної програми культурних заходів та ініціатив протягом усіх чотирьох років XXV Олімпіади було справді новітнім та, навіть, емпатичним підходом до процесів урбаністичних реновацій у Барселоні.

Традиційно усі міста-організатори пропонують якісь мистецькі фестивалі з метою забезпечити культурну програму Ігор. У проекті олімпійської Барселони культурі відводилася провідна роль від самого початку. Це було цілком закономірним доповненням до проектів генерального планування, що розроблялися ще на фазі кандидатства. Інакше кажучи, головним завданням було продемонструвати, що Олімпійські ігри організовано найбільш гідним чином та абсолютно блискуче, і водночас гарантувати, що Олімпійський проект не завершується із завершенням спортивних змагань. Тобто ідея була така: завдання Ігор — мобілізувати енергію, ідеї та ресурси так, щоб усе це якнайкраще прислужилося місту і країні до і після літа 1992-го.

Так звана «Культурна олімпіада» була низкою ініціатив, спрямованих на переоцінку історично-мистецького спадку міста, просування його художньої творчості та міжнародного іміджу. Ці ініціативи у формі пілотних проектів також мали посприяти покращенню культурної інфраструктури міста і реновації його культурних закладів. Відтак ледь не кожна інвестиція, передбачена для проведення Ігор, чудово підходила до загального мастер-плану урбаністичних та економічних реновацій та слугувала відновленню міста. А базові критерії та провідні напрямки роботи Культурної олімпіади мали на меті підсилити і консолідувати історичний спадок Барселони, її культурну творчість та міжнародний імідж.

В термінах інфраструктури олімпійський проект справді став «золотою нагодою» отримати рішучу підтримку і безпосередню участь інших (не суто міських) адміністрацій у відновленні головних культурних об'єктів міста. Від самого початку спільної роботи над генеральним олімпійським проектом у явному пориві забезпечити Барселоні відповідний (і гідний) рівень таких об'єктів було досягнуто цілої низки міжінституційних домовленостей про співпрацю, якими передбачалося створення та переобладнання головних об'єктів, яких потребувало місто, і які були б бажаними для проведення програми Культурної олімпіади. Суттєвим внеском Олімпійських ігор та Культурної олімпіади в культурне життя Барселони можна вважати розробку та збудову такої структури договорів та термінів виконання, які б унеможливили «зрив» якогось із великих проектів.

Це зовсім не означає, що всі проблеми вдалося тоді розв'язати. Багато було зроблено і багато залишилося зробити. Те, що було відносно простим, було виконано: збудовано оболонки-контейнери. Однак культурний інфраструктурний проект — це значно більше, аніж просто великий контейнер (для чогось). Найскладніше завдання

було попереду — наповнити ці проекти змістом і значенням, зробити так, щоб вони працювали. Чи не найскладніше було зробити так, щоб ці нові центри не стали такими собі вітринами для експозиції культурної продукції, а відігравали роль просторів для виявлення, підтримки і поширення творчості, освіти та мистецтва.

Проектна лихоманка: місто як витвір мистецтва

Найпоширенішим аргументом критиків проекту урбаністичних реновацій Барселони і, зокрема, проектів, розроблених до Олімпійських ігор 1992 р., є звинувачення в надмірній естетизації, якою начебто були пройняті всі архітектурні чи урбаністичні інтервенції у простори міста, і особливо ті, до яких доклали руку громадські адміністрації. Висловлювалися думки, що багато серйозних проблем були просто зігноровані, а проекти мали суто косметичний характер.

І хоча ніхто не має сумніву в тому, що в місті залишається багато серйозних проблем, приміром нестача житла, мені здається, що назагал критика була де-що тенденційною і помилковою. Передовсім, суттєву частину заходів «Барселони-92» становили роботи, які важко, а то й неможливо відразу побачити. Скажімо, реновація каналізаційної системи та системи водовідведення або розбудова нових телекомунікаційних мереж. З іншого боку, сумнівним видається той факт, що Олімпіада поглинула ресурси, які можна було б використати для інших потреб. Звісно, можна стверджувати, що олімпійський проект було доведено до граничної межі, витиснувши з нього максимум для проектів, які не мали безпосереднього стосунку до Ігор. Врешті, із суто економічного погляду немає жодної різниці, чи ви будете щось прекрасне, чи щось потворне, бо коштує і те й інше однаково. Втім, якщо це буде прекрасним, то є великий шанс, що мешканці привласнять, «одомашнять» його, цей об'єкт стане одним із маркерів їхнього символічного простору і відтак долучиться до створення спільної ідентичності та відчуття спільного часу, а отже буде менше проблем з його консервацією-збереженням та підтримкою його життєдіяльності. У будь-якому разі в критиці висвітлено очевидний факт: у Барселоні виняткової ваги надавали формальним та естетичним аспектам у всіх урбаністичних інтервенціях, включно з такими, що мали суто функціональне призначення. Як зазначав один гострий на язик коментатор, «Барселона вступає у 1990-ті, одержима проектною лихоманкою.... Скажіть, в якому іншому місті можна побачити двомовний путівник, де б в огляді барів, дискотек та ресторанів оповідалося головним чином про атмосферу дизайну?» (Hugues 1992).

Звісно, можна говорити про постійну одержимість якоюсь темою, коли, приміром, з року в рік ведуться палкі дебати стосовно естетичної легітимності робіт над Саграда Фамілія¹¹, які тривають і досі, що виливається в нескінченні демонстрації, конкурси та жарту. І в цьому немає нічого дивного, адже це відбувається у місті, де під час кожної виборчої кампанії до органів муніципалітету провідна роль у публічних деба-

тах належить полеміці щодо проектування та оформлення плаз, площ та публічних просторів. Саме це місто зробило елементи міської архітектури та дизайну однією із своїх «торгівельних марок» та «предметів експорту».

Цю одержимість, як і багато інших речей, вочевидь, можна пояснити загальною скромністю громадських і приватних проектів та робіт, що виконувалися в місті впродовж останніх двохсот років, за винятком, мабуть, періоду модернізму. Зокрема, в часи правління Франко, після громадянської війни, коли бракувало політичних та економічних ресурсів на місцевому рівні для того, щоб виконувати якісь значні роботи, барселонська та каталонська архітектурна традиція здебільшого зосереджувалася на маломасштабних проектах приватних резиденцій і помешкань, оформленні інтер'єрів та розробці дизайну окремих деталей. Водночас новітня історія Барселони дозволила переключитися з малого масштабу на великий, і це стосується як публічних, так і приватних проектів та споруд. В обох випадках очевидна одержимість проектуванням, причому до такої міри, що можна казати про якийсь специфічний різновид місцевої «лихоманки».

Врешті-решт, було б дуже недалекоглядно і примітивно звести всі процеси трансформацій у Барселоні лише до питань архітектури, містобудування чи планування міст. Прикметним у Барселоні є те, що фізичні трансформації відповідають виробленню певного бачення та певної політичної волі, зокрема за адміністрацій двох мерів, що були при владі після 1979 р.: Нарсіса Серра (1979–1982), і, головне, Паскуаля Мараґаля (1982–1997). У загальних рисах, це бачення можна визначити як таке, що ґрунтується на розумінні міста як надзвичайно комплексного і складного артефакту (мистецького витвору), в якому при розробці будь-якого реноваційного проекту мають враховуватися різноманітні функції та виміри, а також політична воля, спрямована на уможливлення цих трансформацій, на пошук таких рішень, у яких би повною мірою та збалансовано виражався весь спектр соціальних інтересів.

Тож саме таке ставлення до міста — як до комплексної соціальної структури — допоможе нам зрозуміти зацікавленість у формальних якостях архітектури та публічних просторів. Саме таке ставлення втілює сподівання, що містобудівні проекти відповідають не лише розв'язанню суто функціональних проблем — транспорту, комунікації, економічної ефективності — а й спираються на розбудову та промоцію публічних просторів як фундаментального елементу колективного життя — просторів, у яких віддзеркалено уявлення й цінності спільноти. А це особливо непросто завдання сьогодні.

Монументалізувати місто

По суті, надання форми публічним просторам — це чи не центральна проблема сьогодишнього проектування та містопланування, але так само це наріжний камінь феномену урбанності як такого. Цей феномен урбанності постійно потребує

репрезентації в просторах міста колективних цінностей та спільних референцій, що підсилювали б інтеграцію та згуртування членів спільноти. Упродовж століть проблему розв'язували шляхом створення просторів та споруд, які мали потужний символічний зміст та репрезентаційний потенціал: храмів, палаців, проспектів, публічних площ (плаз). Всі вони проектувалися та споруджувалися згідно з канонами, але водночас у них «імплантувалися» фігуративні й алегоричні репрезентації визначних осіб та подій, чи то були герої класичної міфології, чи біблійних історій, чи отці-засновники нації. Власне, ті елементи, що пов'язують сьогодення з минулим та проектують його у певне, окреслене, майбутнє.

Втім, сьогодні єдиною і перманентною цінністю є зміни та реновації, навіть більше, ми опиняємося в ситуації демократичного контексту, де відсутні слава та героїчна традиція чи абсолютні цінності та незаперечні герої. На що покладатися в такій ситуації, на якій основі структурувати наші публічні простори з монументальним складником та на чому базувати колективні значення? Як зробити так, щоб простори міст сприяли віддзеркаленню спільних для всіх цінностей, просторових орієнтирів та певного сенсу колективної уяви? Хто вирішуватиме питання естетики? Хто гарантуватиме належність до мистецтва? Звісно ж, експерти, і у випадку публічних просторів експертами виступатимуть архітектори та містопланувальники.

А тому часто виходить так, що «намагання наповнити наші площі та публічні простори якимись значеннями виливається головним чином у підхід до публічного простору як до художнього полотна, над яким працює митець. Нам пропонуються проекти та дизайнерські розробки з авторськими підписами митців, архітекторів чи планувальників урбаністичного ландшафту з їхнім унікальним, неповторним, особистим та креативним баченням. Замість традиційного значення публічної площі як місця соціального досвіду — місця вільного спілкування городян — такий підхід дає нам можливість споживати естетичний досвід. Сучасні площі (плази) позбуваються своєї традиційної риси — бути нейтральними просторами, що підпорядковуються і служать архітектурі, міським пам'ятникам та людям. Сьогодні, скоріше, сам простір потребує від нас інтерпретації, захоплення, насолоди собою, наче ми перебуваємо в якомусь тематичному парку» (Kostof 1991: 181). Справді, часто публічний простір сьогодні більше нагадує тематичний парк або (у багатьох випадках, принаймні у численних просторах, міський дизайн яких зазнав обробки) галерею сучасного мистецтва з усіма його цінностями, суперечностями та складнощами втрапити в унісон з почуттями колективного суб'єкта.

Подібна формалістична тенденція в підходах до створення публічних просторів відкриває деякі досить серйозні проблеми. Небезпека такого «мистецького містопланування» — (само)вираження у схематичній формі — полягає в підході до міста як до поля експериментаторства, де суто суб'єктивні відчуття та арсенал художніх засобів митця, архітектора, планувальника, дизайнера домінують над усіма іншими міркуваннями. Бажання підпорядкувати структуру, форму та міське життя руху автомобілів, як це доволі часто трапляється в багатьох містах

Сполучених Штатів, виглядає просто жахливо. Проте так само жахливо виглядає й формалістичний та естетичний редукціоналізм. Результатом буде не прекрасне місто, а місто-музей чи місто-галерея (Kunsthalle): простори міста стають галереєю для архітекторів та дизайнерів. А це вже реальна проблема й загроза. Якщо до авангардної архітектурної логіки не долучаються інші складники, інші критерії, то це приводить лише до декоративності. Суто формалістична та сценографічна абстракція міста, коли «кожний будинок є пам'ятником, а кожний публічний простір — театром» (Voffil 1992: 226), приводить до того, що місто перетворюється на місто-видовище. Це може так-сяк зацікавити туристів, але не мешканців міста.

Було б не зовсім правильно казати, що проект «Барселона-92» став жертвою вищезгаданої загрози, але в загальному процесі реновацій міста бачимо принаймні два великих проекти, що добре ілюструють наш аргумент, — це Олімпійський комплекс (так зване «Олімпійське кільце») в Мунжюїк і житловий масив (резиденційний масив) в Олімпійському селищі. У першому випадку бачимо протиставлення кількох історичистичних реконструкцій (стадіон та Національний Палац в Мунжюїк) і низки добірних архітектурних проектів Арати Ісозакі, Рікардо Бопілла та Сантьяго Калатрави. Наслідком цього стало те, що місце нагадує щось на кшталт кічового музею сучасної архітектури. Що ж стосується Олімпійського селища, то при погляді на нього важко позбутися враження, що увесь новий район — це ні що інше, як мистецько-меркантильна демонстрація барселонського ноу-хау в галузі архітектури та всього відповідного стилістичного репертуару. До того ж, два хмарочоси на березі океану виглядають так, наче їх тут поставили тільки для того, щоб якось заповнити порожній простір у міському краєвиді Барселони — той «порожній простір», існування якого в сучасному модерному місті дехто вважає просто неприпустимим. Ідентичність і значення утворюються не лише через «ствердження» та «присутність», а й через «замовчування» та «відсутність».

Втім, загальний (життєствердний) імпульс нещодавнього барселонського досвіду в тому, що тут не гналися за красою чи економічною ефективністю за будь-яку ціну, і коли ситуація загострювалась чи зачіпалися чиїсь інтереси, то рішення шукали так, щоб не зашкодити соціальному сектору (який склався тут історично). Що більше, інколи можна було побачити сплески (і подеколи досить конфліктні) «соціальної діалектики» між адміністрацією, професіоналами та городянами-сусідами-кінцевими споживачами. Мабуть, найкращим прикладом може слугувати Рондас — низка доріг, що кільцем охоплюють місто, — проект, який міг би стати незаліковною раною у тканині міста, але який натомість значно покращив мобільність, доступність і зв'язки між районами, по яких проходили ці кільцеві дороги та об'їзди.

Саме в таких проектах, як Рондас, розкривається одна із сутнісних та прикметних рис барселонського досвіду. Тут процес урбаністичних реновацій не був результатом сліпих сил, керованих позаміським інтересом чи від початку комерційних і керованих спекулятивною логікою, а, скоріше, результатом дії свідомої, добре організованої волі в демократичному політичному контексті, без жодних владних втручань. Так само

можна твердити, що проект реновацій не був втіленням якоїсь державної стратегії, а радше — переосмисленням та реструктуруванням ізсередини, самоствердженням духу урбаності, виплеканим і виконаним силами місцевої влади. Акумуляція часткових змін, подеколи дуже малого масштабу, привела до змін субстанційних і глибоких. У цьому сенсі не буде перебільшенням сказати, що процес урбаністичних реновацій у Барселоні був переосмисленням самого міста.

Якщо залишити осторонь можливі помилки та «ексцес виконання» (надмір дизайну та нової архітектури), то, мабуть, можна стверджувати, що досвід Барселони чітко показує можливість успішної боротьби проти деяких головних проблем, що становлять загрозу в сучасному житті міста. Цей досвід свідчить, що все ще можна переосмислювати місто, попри його соціальну та культурну гетерогенність та політичні розбіжності, а різні соціальні сили можуть знаходити точки дотику. У такому переосмисленні потреба функціональності та економічної ефективності не створює перешкод, а навпаки — сприяє оприявленню соціального та фізичного в різних частинах міста, тим самим уможливаючи розробку стратегій ревіталізації в публічних просторах. Це те переосмислення міста, що задовольняє волю городян знову сприймати і відчувати фізичне/ матеріальне місто як спільний простір. Зрештою, це те переосмислення міста, що розкриває символічне та, навіть, поетичне як невід'ємну частину життя спільноти, не менш важливу, ніж фізичні чи економічні умови.

Acebilló, Josep 1994, 'Places dures, Rondes verdes' *El vol de la fletxa. Crónica de la reinvenió de la ciutat*, ed. Pep Subirós, CCCB-Electa Ed, Barcelona.

Boffil, Ricardo 1992, 'Design Book Review, 1989', qtd. in Spiro Kostof, *The City Shaped*, Thames and Hudson, London.

Hughes, Robert 1992, *Barcelona*, Alfred A. Knopf. Inc., New York.

Kostof, Spiro 1991, *The City Assembled*, Thames and Hudson, London.

Sennet, Richard 1991, *La conciencia del ojo*, Ed. Versal, Barcelona.

Примітки

1. Перекладено за виданням: Subiros, Josep. 2007. "Cultural Strategies and Urban Renovation: The Experience of Barcelona" in *Urban Regeneration and Revitalization in the Americas: Toward a Stable State*, Eds. Fernando Carrión M. and Lisa M. Hanley. Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington.

2. В період одразу після громадянської війни органи адміністрації стають оплотом, а найчастіше — привілеєм для прибічників нового політичного режиму. Така тенденція зберігалася впродовж усієї ери Франко у силових секторах адміністрації: органах безпеки та правопорядку, війську та податковій системі. Втім, в інших сферах, зокрема в галузях навчання та охорони здоров'я, на рівні місцевих адміністрацій виникла певна нормалізація, чому сприяло зростання присутності функціонерів каталонського походження в цих секторах.

3. Я тут навмисне переклала *creativity* саме як *творчість*, щоб уникнути конотацій зі словосполученням «креативне місто», яке вже стало трюїзмом і не завжди має позитивний відтінок. — Прим. перекладача.

4. Йдеться про план розширення міста за межі старих оборонних стін, що ставали на заваді його розвитку. Базовою планувальною одиницею у проекті Серда стали квадратні блоки (кварталів) зі стороною 110 м, всередині яких передбачено просторі сади для спільного використання.
5. Цей рух подібний до французько-бельгійського ар-нуво чи центральноєвропейського югендстилю. Його найвідомішим, але не єдиним, прикладом може слугувати архітектура Антоніо Гауді.
6. Між 1714 та 1977 роками — часом, коли було відновлено автономний уряд Каталонії, — було лише два коротких періоди, коли область мала інституційне оформлення. Це часи так званої «Каталонської Співдружності» (*Malcomunitat de Catalunya*) у 1914–1925, та уряд Другої республіки (*Generalitat de la Segunda República*) у 1931–1939 роках.
7. Іспанською Конституцією 1977 р. встановлено напівфедеральний устрій країни, згідно з яким у кожному регіоні передбачається існування автономного уряду та законодавчої палати, які відіграють, хоча й обмежену, але важливу роль у всіх сферах, за винятком оборони та зовнішньої політики.
8. Ця динаміка переривається в листопаді 2003 р., коли відбулися вибори до органів автономної області, тоді лівоцентристський блок, діставши більшість, висунув кандидатуру соціаліста Паскуаля Марагалла, який був мером Барселони у 1983–1997 роках, на пост голови уряду (Женералітату).
9. Більш детальний аналіз критеріїв цього періоду, що застосовувались для урбаністичних трансформацій, див.: Acebillo 1994.
10. *Fiestas de la Mercé* — головне свято каталонської столиці, відзначається щороку з 1871 р. наприкінці літа чи на початку осені; присвячене покровительці міста, популярній у народі святій Богородиці Милосердя. — *Прим. перекладача.*
11. Храм спокути Святого Сімейства (каталан. *Temple Expiatori de la Sagrada de Família*), відомий більше як Храм Святого Сімейства (Саграда Фамілія); його спорудження розпочалося ще 1882 року і триває досі. Автор проекту — Антоніо Гауді. — *Прим. перекладача.*

і с т о р и ч н и й с п а д о к і о н о в л е н н я

ЄВГЕНІЯ САРАПІНА

Історичні містечка України: модуси взаємодії з минулим

За останнє століття історичні міста пройшли шлях від суто утилітарного сприйняття як середовища життєдіяльності до визнання їх культурною цінністю, вартою збереження. З невеликого переліку «особливо цінних», здебільшого південноєвропейських міст список населених пунктів з культурним спадком розрісся так, що тепер у Західній Європі складно знайти місто чи містечко, хоча б частину якого не вважали історичною. Врешті, історичні містечка перетворилися у продукт споживання, який моделюють так, щоб він відповідав потребам ринку за перевіреною формулою брукованих площ з вуличними кав'ярнями та сувенірними крамничками. І доки європейські історичні містечка переймаються проблемами «прикрашання» (*beautification*), намагаються знайти баланс між автентичністю матеріального минулого та штучністю досвіду глобального туристичного продукту, українські містечка з історичним спадком існують в інших реаліях.

Передусім окреслимо поняття, які становитимуть концептуальне осердя цього тексту. За загальним визначенням, «історичними містами» вважають такі, що складаються переважно з урбаністичних форм минулого, які збереглися в теперішньому. Вони мають певні властивості забудови, визнані цінними споруди й способи поведіння з ними, планування й організаційні вказівки, пов'язані з історичним спадком (Ashworth, Tunbridge 2000: 9). Проте за цим позірною субстанційним визначенням постають питання конструювання базових категорій, на які воно спирається. Чому одні споруди визнають історичним спадком, а інші ні? Чому частину міських ансамблів вважають цінністю, вартою збереження, а решта потрапляють до категорії застарілих об'єктів, які не відповідають новим потребам міста й тому потребують заміни? Мотивація збереження старих будівель і критерії відбору того, що буде збережено, впливають на вибір методу консервації минулого та на його інтерпретацію для жителів міста й туристів. Тому «історичне місто» — це продукт теперішнього не меншою мірою, аніж певного часу й місця в минулому.

Що ж до «малих» історичних міст, то в цьому тексті так окреслено населені пункти, що різною мірою зберегли історичну забудову, але на сучасному етапі не досягли статусу мегаполісів і не виконують першорядних адміністративних функцій. Таким чином, ідеться про містечка, які в адміністративному поділі України вважають здебільшого районними центрами та селищами міського типу.

Варто запровадити розрізнення між історичним урбаністичним середовищем та історичним спадком. Історичне середовище — це збережені залишки минулого, що

відображають події, різновиди занять його жителів і види власності, властиві цьому простору впродовж його історії. Натомість історичний спадок — це інтерпретація минулого низкою суб'єктів (і користувачів цих просторів, і уповноважених приймати рішення щодо них), закарбована у правових документах. Оголошення урбаністичної тканини культурним спадком означає не лише акцентування зв'язку міського життя з історичною забудовою, а й визнання тривалих політичних, економічних і соціальних зобов'язань щодо консервації та охорони цього середовища. Для України таке розрізнення аналітично важливе, оскільки наявність історичного середовища в українських містечках не тотожне поводженню з ними як з культурним спадком.

Щодо мотивації збереження старих будівель в основному виокремлюють дві групи чинників: естетичні та часові. Перші визначає еліта, яка задає рамки «хорошого смаку», а другі відсилають до міркувань, згідно з якими вік збільшує цінність будівлі, оскільки подібні споруди стають рідкісними. Критерій віку існує в більшості охоронного законодавства за принципом «виживання»: що старіше, то рідкісніше (Ashworth, Tunbridge 2000: 10). І все ж історичне місце зрідка є причиною збереження його структури само собою. Звісно, історичні ресурси часто зберігають ті, хто цінує невід'ємні для них властивості часу та краси й не потребують інших обґрунтувань. Проте інституційне втручання через політику законодавчої охорони спадку великою мірою ґрунтується на баченні «спільної історії» чи публічної версії колективної пам'яті, кристалізованої в «національному спадку», що легітимізує наявну структуру суспільства, теперішні владні еліти та забезпечує соціалізацію індивіда в межах ustalених соціальних норм.

У СРСР та УРСР у різні часи було ухвалено кілька списків історичних населених пунктів на території України, кількість яких коливалася від 19 до 375. Перший з них з'явився 1968 року, коли Держбуд УРСР склав і затвердив список стародавніх міст, селищ і сіл Української РСР, проекти планування й забудови яких повинні узгоджуватися з органами охорони пам'яток. Туди потрапили 303 населених пункти (з них 108 міст), «у яких збереглися стародавні містобудівні ансамблі, комплекси пам'яток архітектури, археології, історії, паркового мистецтва» (Законодавство про пам'ятники історії та культури, 1970: 335). Серед них 20 обласних центрів, близько 90 міст і районних центрів, 50 селищ міського типу, решта — села.

1976 року внаслідок постанови Ради Міністрів УРСР з'являється окремий перелік саме малих і середніх старовинних міст і менших населених пунктів республіки. До нього було внесено 35 містечок. Це, зокрема, Коломия, Володимир-Волинський, Біла Церква, Чигирин, Богуслав, Лубни, Глухів, Путивль, Хотин, Ніжин, Козелець, Любеч. Проте в цей перелік з невідомих причин не потрапили Старокостянтинів, Сатанів, Бучач, Чортків, Тереховля, Броди, Жовква, Дрогобич тощо (Акуленко 1991: 230–231). Аналогічно складно мотивувати вибірку дев'ятнадцяти історичних міст України в затвердженому 1986 року Міністерством культури СРСР всесоюзному списку, де їх подано за рейтингом «історико-культурної цінності». Поміж них такі містечка: Кам'янець-Подільський, Мукачеве, Севастополь, Судак, Керч, Бахчисарай,

Володимир-Волинський, Виноградів, Білгород-Дністровський, Путивль, Хотин, Біла Церква, Новгород-Сіверський, Ромни (Вечерський 2003: 82).

Хоча метою цих переліків вказано забезпечення «подальшого розвитку, благоустрою та планомірної забудови» включених до них населених пунктів, дієвої ролі вони не відігравали. Упродовж усього радянського періоду пам'ятоохоронної справи в Україні так і не було розроблено поняття історичного міста та його критеріїв. Тим наочніше видно, що законодавчо визнаний історичний спадок – це асамбляж відібраних ресурсів, пов'язаних між собою інтерпретацією, а архітектура та урбаністичний дизайн виконують репрезентативні функції — пов'язують минуле з теперішнім, викликаючи асоціації між обраним історичним періодом і певними складниками колективної ідентичності спільноти в теперішньому. Так, серед наведених радянських вибіркового списків історичних населених пунктів України переважають міста й містечка, засновані за доби Київської Русі — історичний період, який беззаперечно позитивно оцінювала радянська історіографія як «колиску співдружності трьох братніх народів». Натомість у меншості (або й зовсім ігноровані, як у переліку 1976 року) опиняються міста литовсько-польського періоду, адже відтинки історії, до яких відсилають їхні пам'ятки, за радянських часів розглядали як такі, коли класово ворожі зовнішні сили намагалися розірвати братні зв'язки російського й українського народів.

Проте тіло міста, як і історія загалом, до певної міри резистентне до ретроактивного конструювання свого минулого «згори-вниз», тому взаємодія історичної забудови міста та централізованих політик пам'яті призводить до різних моделей співіснування культурного спадку та сучасного життя міста. Такі модуси взаємодії історичної забудови та сучасного життя в українських містечках розглянемо нижче.

До 1917 року в Україні було порівняно небагато міст, переважну частину яких становили невеликі містечка з населенням від 10 до 50 тис. жителів, лише чотири з них налічували більш як 100 тис. жителів (Історія міст і сіл Української РСР. Київ, 1968: 8). Жодне живе міське середовище не є продуктом одного історичного періоду, і навіть найбільш планомірно споруджені міста зазнавали змін упродовж часу, що минав після побудови їх. Відповідно, описи на кшталт «середньовічного» чи «ренесансного» міста акцентують домінуюче значення певного періоду й архітектурного стилю у творенні цього міського середовища. За такою ознакою малі історичні міста України можна поділити на:

- Князівські. Це міста, засновані в князівську добу з властивою тому часу структурою урбаністичного простору. Його основу становив дитинець з дерев'яними укріпленнями й вільною забудовою на більшій частині території сучасної України чи замок феодала й укріплення з каменю та цегли на заході. У плануванні важливим був зв'язок з рельєфом місцевості й природним оточенням. Основа планування частини цих міст склалася ще в домонгольські часи, а подальшим розбудовам доводилося враховувати наявну структуру міста. Зокрема, коли укріплений дитинець чи замок, що був ядром міста, ставав затісним, люди селилися за його межами. Розмір і конфігурація нових кварталів визначали напрямки та кількість доріг, що

вели до центру. Ці квартали становили передмістя, які обводили ровом, валом з частоколом чи стінами. З часом і ці передмістя стають затісними, тоді виникають нові зі своїми укріпленнями, тож план такого міста має нерегулярну структуру з радіально-кільцевою чи напівкільцевою схемою. Містами князівської доби на території України можна вважати Володимир-Волинський, Новгород-Сіверський, Кременець, Старокостянтинів, Кам'янець-Подільський, Переяслав-Хмельницький, Острог, Ізяслав тощо.

- Самоврядні. Безумовно, Магдебурзьке право в Україні мали міста різного періоду виникнення, зокрема й містечка попереднього типу. Наразі ж ідеться про структуру міста, що наслідувала західноєвропейські зразки з центральною площею-ринком і ортогональною мережею вулиць. Композиційним центром міста тут є ринкова площа з міською ратушею, собором і рядами вулиць торговців і ремісників. В Україні такі містечка містили храми кількох деномінацій посеред одно-, двоповерхової забудови будинками містян. На відміну від попереднього типу ці міста мають регулярне планування, а два з них — Жовкву та Броди — було збудовано на основі єдиного генерального плану. Забудова їх припадає на XVI–XVII ст. і складається з укріпленого замку геометрично правильної форми та торгової площі перед ним з регулярно житловою забудовою, оточеною стінами.

- Козацькі. Ці міста постали як наслідок розвитку містобудування в Наддніпрянщині, Лівобережжі та Слобожанщині у XVI–XVIII ст. Великою мірою вони продовжували традиції княжої доби: центр поселення розташовували на найвищих місцях рельєфу, а розвиток забудови відбувається вздовж вододілів. У цій частині України мурована фортифікація була недоцільною, тому систему розпланування і характер розвитку великих поселень визначали земляні вали з ровами, що оточували їхні центри. Структура більшості таких містечок зберігає традиційну тридільність: фортецю оточують укріплені посад і неукріплені передмістя – слободи або форштадти. У економічно найрозвиненіших містах відбувається укрупнення структурних складників: замість кількох відокремлених укріплених частин створюють єдині загальноміські фортеці. У фортифікованих центрах була густа вулична мережа, наближена до регулярної, що відповідала функціональній наповненості середмістя (Ніжин, Глухів, Козелець). Для оптимізації прокладали радіальні, орієнтовані на фортечні брами, а також кільцеві вулиці, які повторювали трасування фортечних валів. Будинки громадського призначення (церкву, школу, шпиталь тощо) розташовували на найвищих місцях ландшафту й забудови — не обов'язково в центрі поселення. У передмістях житлова забудова була розташована вільно, згідно з ландшафтним плануванням. Розміщення будівель у дворі традиційне, як в українському селі, тому будинки у садибах міщан повернуто до вулиць торцями навіть на головних вулицях. При багатьох маєтках були сади та городи. Композиційні структури включали півкруглий, секторний, секторно-замкнутий, регулярний прямокутний типи. На практиці ці схеми ускладнювалися внаслідок росту сельбищної території, тож поступово відбувався перехід до концентричних (Новгород-Сіверський) чи лінійних структур (Прилуки, Конотоп) з багатьма проміжними типами (Ніжин) (Вечерський 2001: 85–109).

За підґрунтя класифікації взято тип забудови певного історичного періоду, що становив основу тіла міста й осердя для подальших часових нашарувань. Таким чином, кожному історичному типу містечок була властива своя морфологія, яка включала структуру міста, співвідношення між центром та околицями, публічними та приватними просторами тощо. У Західній Європі поворотною віхою, що змінила обличчя міст, вважають індустріалізацію XIX ст. Модернізаційні практики — спорудження нових великих будинків, міських центрів і доріг, часто незважаючи на історичну тканину міста, — проблематизували питання подальшої долі історичної забудови. На території ж України радикальні зміни в житті історичних містечок приходять разом з упровадженням радянської влади.

Револуція як радикальний розрив з минулим починає новий відлік часу й спонукає до переструктуризації минулого. Так, після революції 1917 року Пролеткульт виступав проти використання пролетаріатом надбань «вітчизняної і світової культури», називаючи її «буржуазною», «реакційною» та чужою інтересам народу. Вони закликали «скинути з корабля сучасності» все, що було створено до революції, і цим розчистити ґрунт для творення нової соціалістичної культури. І хоча цей заклик узагальнює радянське бачення більшості історичного минулого, офіційно домінантною стала лінія, сформульована у програмі російської більшовицької компартії: «...відкрити і зробити доступними для трудящих усі скарби мистецтва, створені на основі експлуатації їх праці і які були досі тільки в розпорядженні експлуататорів» (Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР, 1989: 15). Проте цей напрям ніколи не був панівним, особливо на місцях. Там переважали локальні економічні інтереси, що часто ігнорували культурні, соціальні та політичні обґрунтування збереження старовинної забудови. Так, уже з 1922–23 роках «хозяйственники» різних місцевих інституцій почали розбирати старі будівлі на матеріал: дерев'яні на паливо, а кам'яні — на цеглу. Це стало регулярною прибутковою статтею — розбирали старовинні фортеці, панські палаци, старовинні церкви й пам'ятники (Щербаківський 1927: 98).

У 30-х роках у Радянському Союзі починається кампанія з реконструкції та перепланування міст. Радикальні концепції й проекти того, як має виглядати ідеальне соціалістичне місто, не торкнулися малих історичних містечок України на відміну від великих міст, яким належала важлива адміністративна, політична та економічна роль. Оскільки миттєва зміна архітектурного складника урбаністичного середовища була неможливою, ідеологічне навантаження мало передаватися згідно з ленінською ідеєю «монументальної пропаганди», на яку його надихнуло «Місто Сонця» Кампанелли. Ця кампанія почалася у 20-х роках XX ст. і полягала в оформленні міст написами та барельєфами на будинках, пам'ятниками, що відображали «героїчну визвольну боротьбу трудящих мас і образи видатних революціонерів». Було затверджено список із 66 осіб, яким варто було встановлювати монументи. За неписаним правилом першим у кожному населеному пункті мав з'явитися пам'ятник Леніну і лише опісля, за наявності економічних ресурсів, інші. На другому місці були пам'ятники Т. Шевченку, а на Західній Україні (після її приєднання до СРСР) — І. Франку.

Частина історичних містечок у радянські часи втратили функції, які свого часу призвели до їхнього розквіту. Це було закріплено новою транспортною мережею, прокладеною в УРСР у 60–70 роках: нещільна мережа доріг з покриттям з'єднала важливі на той час економічні та адміністративні центри, лишивши на узбіччі колишні осередки соціального життя. На той час уже було сформовано обов'язкові складники типового радянського містечка. Його центр мав маркувати пам'ятник Леніну, поблизу якого гуртувались основні громадські споруди міста — місцева адміністрація та будинок культури. Так само неодмінними після 1945 року стали меморіали на честь Великої Вітчизняної війни, які розташовували здебільшого в зелених зонах або скверах. В одних історичних містечках споруджували нові підприємства й фабрики, інші втрачали колишню економічну чи соціальну роль і поступово деурбанізовувалися. У кожному разі історичне містечко мусило стати придатним до виконання нових, часто невластивих йому функцій і вмістити у своєму просторі обов'язковий «прод-пакет» типових будівель соціалістичного міста. Це призводило до знесення частини історичної забудови задля розміщення нових споруд чи перепрофілювання та перебудови старовинних будівель для нових потреб.

Що ж до збереження історичного спадку, то Закон СРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» було прийнято аж 1978 року. За ним категорії пам'яток визначали «залежно від ступеня їх суспільного значення». Його статті забороняли знесення, переміщення, зміну пам'яток історії та культури. Проте останні можна було використовувати в господарських та інших практичних цілях, якщо це не завдавало шкоди збереженню пам'яток і не порушувало їхньої цінності (Акуленко 1991: 225). На практиці ж «раціональне використання» пам'яток історії здійснювали задовго до прийняття цього закону, не особливо зважаючи на охорону та збереження їх. Так, собори перетворювали на склади, спортивні зали; палаци – на школи, лікарні, санаторії, училища тощо. У 80-х з'являється ідея використання нерухомих пам'яток та історичних місць як культурно-спортивних комплексів разом з будинками культури, музеями, музичними школами та спортивними об'єктами. Такі комплекси було створено в більш як 5 100 населених пунктах, проте загалом функціонували вони суто на папері. (Акуленко 1991: 224). Натомість більшість залишків замків неможливо було пристосувати під щось утилітарно корисне, тому їх поволі розбирали на матеріали. З часом, коли ресурс історичних будівель виснажувався, їх лишали, а для функціональних потреб будували нові споруди.

Таким чином, спадок збережених будівель не є автентичним репрезентативним відображенням історії урбаністичної архітектури та міського дизайну. Вплив фінансових ресурсів і політична воля формують його більшою мірою, аніж притаманні об'єкту властивості. Акти охорони вимагають вибору, тож вірогідно, що початково нададуть перевагу видовищному, а не буденному; великому, а не малому; незвичному, а не звичайному; елітарному, а не вернакулярному; репрезентативному, а не маргінальному. Тому для західноєвропейського контексту замки, собори та палаци мають більше шансів зберегтися завдяки їхнім мистецьким чи історичним асоціаціям,

аніж прості споруди (Ashworth, Tunbridge 2000: 15). Натомість для пострадянського контексту більше шансів зберегтися мали споруди, пов'язані меморіальною функцією з революційними діячами, або будівлі, які було перепрофільовано під нові потреби з мінімальним втручанням. Зрештою, більшість з того, що ми зараз поцінуємо як історичні міста, збереглося внаслідок комбінації випадковостей. Там, де до наших часів лишилися великі частини історичного середовища, це відбулося внаслідок економічної відсталості цих містечок за радянських часів, що призводила до стагнації урбаністичної системи, оскільки не було підґрунтя для індустріалізації та відповідних змін у структурі міста.

Усі ці чинники сформували типи взаємодії містечка з його історичним середовищем, які існують зараз. Умовно розділимо їх на кілька типів.

- *Історія як символічний капітал міста.* Така взаємодія з минулим має на увазі, що історичне середовище міста визнають історичним спадком й оцінюють як потенційну принаду для відвідувачів. Внаслідок цього місто набуває статусу туристичного осередку, що відповідним чином впливає на взаємодію минулого й теперішнього у його структурі. Минуле у таких містечках сприймають як цінність, що становить не лише його своєрідність, а й символічний капітал, який стає важелем економічного розвитку для міста та його жителів. Цей капітал потребує охорони й збереження, тож щодо такого історичного містечка постають питання консервації, автентичності спадку, коректності реставрації та реконструкції, напрямів розвитку міста в подальшому тощо — комплекси проблем, що потребують і теоретичної визначеності, і практичних дій.

Оскільки пам'яткоохоронні заходи в Україні визначають на державному рівні, місцеві ініціативи зосереджують на практиках «історизації» навколишнього простору — надання йому вигляду, який, на думку жителів, відповідав би образу історичного міста та приваблював більше туристів. Це призводить до створення так званої туристичної бульбашки (*tourist bubble*) — простору довкола пам'яток, стилізованого згідно з критеріями туристичної привабливості. Поступово такий простір починає функціонувати окремо від решти міста, у ньому зосереджують суто туристичну інфраструктуру, а осередки буденних практик містян переміщують у райони з новішою забудовою.

Таким в Україні є Кам'янець-Подільський, загальновизнана українська туристична мекка. Тут не лише фортеця, а й усе старе місто перетворилося на символічний капітал, на якому ґрунтується місцевий туристичний бізнес. Історичний спадок став локацією для численних фестивалів, що регулярно впродовж року створюють події для привертання уваги туристів. Незважаючи на те, що кам'янецьку фортецю оголошували заповідником ще 1928 року, у радянські часи місто втратило п'ять храмів, а чимало пам'яток (зокрема кармелітський монастир, Подільську духовну семінарію, фортечні казарми тощо) використовували для виробничих потреб. Тому у Кам'янці тривають і провокують дискусії заходи з «регенерації Старого міста». Так, у 80-х роках Київський науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури і містобудування розробив проекти відтворення старовинної забудови. Згідно з ними

наприкінці 80-х було споруджено кілька стилізованих будинків на середньовічних підвалах Польського ринку. Решту проекту реалізовано не було. Натомість наразі у Старому місті активно триває забудова за проектами директора Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» В. Фенцура, що викликає несприйняття громадськості через примітивні архітектурні форми та недотримання історичної стилістики міста¹.

Фото 1.
«Реабілітація»
Польського ринку
в Кам'янці-
Подільському,
Хмельницька область.
Фото авторки.

Якщо у Кам'янці основою минулого як символічного капіталу стало добре збережене історичне середовище, то Переяслав-Хмельницький став найвідомішим українським музейним містечком радше через його зв'язок з Б. Хмельницьким і Переяславською радою – ключовою для радянської історіографії подією «возз'єднання братніх українського та російського народів». До 300-ї річниці цієї дати, яку масштабно відзначали 1964 року, з'явилася низка інтенційних пам'ятників, які сформували новий радянський центр міста посеред перетворених на різноманітні музеї збережених пам'яток сакральної архітектури.

- Політичне омузеювання. Така взаємодія з минулим у просторі міста полягає у псевдоісторизації та штучному відтворенні втраченого матеріального спадку. «Політичними» такі практики названо тому, що їх здійснюють для репрезентації в переконливих матеріальних формах символічної функції, яку місто має через зв'язок з важливим для державного історичного нарративу періодом чи подією.

Саме для цього було розроблено й частково реалізовано проекти реабілітації гетьманських столиць — Батурина, Чигирин, Глухова. Так, Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» було засновано ще 1989 року, але його активну розбудову почали після 2004 року, коли Кабінет Міністрів затвердив програму розвитку історико-архітектурного комплексу «Резиденція Богдана Хмельницького». Зараз він включає 34 пам'ятки, хоча вже на середину XIX ст. у тодішніх головних

містах Гетьманщини мало що нагадувало їх колишнє призначення. Вони перетворилися на адміністративні центри Російської імперії найнижчого рангу, через що ще Шевченко писав про «козацьку славу убогих руїн» і трансформацію колишньої резиденції гетьмана на «пошлый уездный городок». Проектом було передбачено реконструкції, покликані «у наочних образах представити, як могла б виглядати чигиринська резиденція».

Заплановані реконструкції в межах ідеї відбудови гетьманських столиць мали наочно демонструвати «видатну роль цих міст в історії українського державотворення». Початковий стан збереженості історичного середовища Чигирин не відповідав потребі таких репрезентативних функцій, оскільки в місті не збереглося ані са-кральних споруд того періоду, ані пам'яток чи меморіальних об'єктів, пов'язаних з діяльністю Б. Хмельницького чи його наступників. Усі ці «недоліки» було виправлено: реконструйовано частину замку на Богдановій горі, церкву та комплекс гетьманської резиденції, зруйновані турками ще 1678 року. Аналогічних змін зазнав і спалений Меньшиковим 1708 року Батурин.

Фото 2. Реконструкція «Резиденція Богдана Хмельницького» в Чигирині, Черкаська область.

Фото авторки.

Відомі європейські реконструкції, наприклад, центру Варшави, Дрездена, Нюрнберга, здійснені після руйнувань Другої світової війни, становили частину заліковування травматичних розривів часу, зокрема й у тканині міста. Безумовно, у цих реабілітаціях історичних міських просторів також був політичний складник. Проте водночас це було відновлення обличчя міст такими, якими їх ще бачили його жителі за свого життя і на основі вичерпних матеріалів про вигляд споруд, що підлягали реконструкції. Натомість в українському варіанті межа між відтворенням того, що існувало в минулому, і відновленням того, що можливо існувало чи могло існувати в іншому вигляді, хистка. Врешті-решт, реконструкції в Чигирині та Батурині стали

своєрідними тематичними парками історичного профілю. І хоча ініційовані проекти частково сприяли розвитку інфраструктури, зокрема доріг, новостворені простори існують абсолютно відокремлено від решти міста.

Фото 3.
Центр Чорткова,
Тернопільська область.
Фото авторки.

• Історичне середовище як непомітна буденність. До цієї категорії належить більшість українських історичних містечок: Дрогобич, Бережани, Чортків, Тульчин, Жовква, Острог та інші. У них збереглися давні урбаністичні простори разом із нашаруванням різночасових змін у первинній структурі міста. Незважаючи на визнання їх «історичними населеними» пунктами, а частини їхніх споруд — пам'ятками, щодо цих містечок так і не було застосовано комплексних планів розвитку, які б зважали на їхню історичну специфіку. Врешті, спадок минулого у цих містах не перетворився на символічний капітал і становить звичне тло буденного життя міщан. Архітектурні пам'ятки використовують згідно із сьогоdnішніми потребами міста. Вид і якість

Фото 4. Кам'яниці на площі-ринок у Жовкві, Львівська область. Фото авторки.

реставрації, а радше ремонту споруд, визначають економічні фактори та вподобання власника чи місцевого посадовця. Зважаючи на те, що частина цих містечок зазнала процесів деурбанізації й перебуває у проміжній стадії між містом і селом, їхні жителі часто не мають розуміння властивостей публічного простору, до якого, зокрема, належить і фасад їхнього будинку. Тому типовою картинкою українського історичного містечка стали «пошублені» (відремонтовані за допомогою цементної штукатурки) ратуша та собори під металочерепицею посеред площі-ринок, оточені флуоресцентного кольорів кам'яницями із зашкеленими балконами та тарілками супутникових антен на тлі руїн замку віддалік. Проте водночас ці містечка й не зазнали музеєфікації, яка через реконструкції заморожує будівлі й міські простори в їхньому «оптимальному» вигляді і цим позбавляє фактури часу й включення у життя міста.

Перехідним між першим третім типом взаємодії можна вважати випадки, коли символічним капіталом міста стала одна пам'ятка — зазвичай замок чи парковий ансамбль, як у Золочеві, Умані, Мукачевому чи Білій Церкві. Їх відвідують туристи, і до них частково залучено відповідну інфраструктуру. Проте це не є чинником, довкола якого організовано великі частини міських просторів. Більшість таких туристичних пам'яток розташовано віддалік міських центрів, тому вони слугують теперішнім потребам жителів і не зазнали змін, властивих «туристичній бульбашці».

Фото 5. Покинтий замок у деурбанізованих Поморянах, Львівська область.
Фото авторки.

Затверджений 2001 року список історичних поселень України містить 401 місто та смт. Згідно з ним найбільше історичних містечок є у Львівській області — 55, Тернопільській, АР Крим, Івано-Франківській, Вінницькій і Хмельницькій областях (Вечерський 2003: 88). Лише 2000 року, у Законі «Про охорону культурної спадщини», з'являються перші для України визначення «історичного населеного місця» та його допоміжних категорій — «історичного ареалу населеного місця» та «традиційного характеру середовища», — які мають відображати специфіку охорони історичних населених пунктів порівняно з окремими нерухомими пам'ятками історії та культури. Проте і в цьому законі Україна не перейняла досвіду країн ЄС, у яких закони щодо охорони нерухомих пам'яток і документи, спрямовані на захист історичного урбаністичного середовища, належать до різних законодавчих актів. На державному рівні більшість країн Європейського Союзу мають загальні закони про охорону історичних пам'яток, а охорону історичного середовища регулюють спеціальним містобудівним законодавством. Таким чином, кожне історичне поселення чи район заслуговує на окремий законодавчий акт, спроможний врахувати місцеву специфіку, а не обмежитися лише загальними формулюваннями.

У містах зі збереженим історичним середовищем виникає напруженість між потребами нинішніх жителів та інфраструктурою, що лишилася від минулого; між місцевою колективною пам'яттю чи локальною історією та історією загальнодержавною; між жителями та туристами; між консервацією та розвитком; між автентичністю та практичними міркуваннями. Ці питання потребують комплексних підходів до вирішення їх, що уможливили б баланс між практиками консервації та оновлення історичних містечок — їх збереженням без перетворення на позбавлені життя музейні експонати.

Ashworth, G.J., Tunbridge, J.E. 2000, *The Tourist-Historic City: Retrospect and Prospect of Managing the Heritage City*. London: Routledge.

Orbasli, A. 2002, *Tourists in Historic Towns: Urban Conservation and Heritage Management*. London and New York: Taylor & Francis Group.

Акуленко В.І. 1991, *Охорона пам'яток культури в Україні: 1917–1991*. Київ: Вища школа.

Вечерський В.В. 2001, *Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини: Формування, дослідження, охорона*. Київ: НДІТІАМ.

Вечерський В.В. 2003, *Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць*. Київ: НДІТІАМ.

Законодавство про пам'ятники історії та культури, 1970, під ред. Якименка О.Н. Київ: Видавництво політичної літератури України.

Історія міст і сіл Української РСР. Київ, 1968, під ред. Бойченко В.О. Київ: Українська радянська енциклопедія.

Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР, 1989. Збірник матеріалів в шести частинах. Частина 1. Київ.

Щербаківський Д. 1927, *Культурні цінності в небезпеці. Життя й революція*. № 1. С. 95–102.

Примітки

1. Див. 'Хроніка знищення Старого міста'. Електронний документ [<http://hronika-kp.livejournal.com/>] перевірено 25 липня 2013.

ЄВГЕНІЯ САРАПІНА

Вернакулярний Київ: місто мого уявного

Зазвичай місто як джерело та об'єкт колективної пам'яті розглядають через поєднання пам'яток, монументів і меморіалів — відібраних крапок у просторі міста, які відображають конструювання його ідентичності залежно від референційних рамок теперішнього. Місто, а особливо його центр, досліджують як проекцію суспільного уявного, що утверджує смисловий зв'язок між місцями пам'яті, організованими докола певних міських домінант. Такі репрезентації пам'яті функціонують здебільшого на рівні державної риторики й відображають не так ментальну карту пам'яті жителя цього міста, як формують національну ідентичність і таким чином легітимують державну ідеологію. Найпромовистіше цей механізм функціонує в містах-столицях, що різною мірою поєднують локальну ідентичність з репрезентацією державного історичного наративу.

Відповідно темі пам'яті в місті в основному досліджують через концепти «історичного спадку», «пам'ятки» та «пам'ятника», що в тілі міста матеріалізують конструкцію колективної пам'яті спільноти, оскільки через таку репрезентацію передається система уявлень, відображена в тому, що прагнуть зберегти й передати наступним поколінням. Містам зі столичним статусом, зокрема й Києву, властиве більш чи менш узгоджене накладання локального та державного наративів, місцевих містобудівних традицій і репрезентативних функцій, звичного образу міста та економічних чинників.

Традиційний підхід до аналізу міста як відображення колективної пам'яті ігнорує важливий складник його уявного — урбаністичне середовище, або вернакулярний образ міста. Ідеться про забудову, що становить тіло міста й не завжди співвідноситься з його символічною репрезентацією у владному дискурсі. Поняття «вернакулярного» як теоретичної конструкції з'явилося у 60-х роках ХХ ст. і спершу стосувалося суто народної архітектури. Це слово латинського походження означає «місцевий», «побутовий». Ішлося про архітектуру без архітектора, тобто будівельну практику, що покладалася на традиційні уявлення та будівельні канони, а не на технічне знання. 1971 року Рут Хейл (Ruth Hale) у своїй книжці «*Map of the Vernacular Regions in America*» впроваджує поняття «вернакулярного району», аналізуючи простори життєдіяльності спільнот, з якими вони себе ототожнюють і які не збігаються з адміністративним поділом. Тобто було зроблено наголос на просторі як основі самоідентифікації жителя з територією та спільнотою. Крім того, акцентували, що вернакулярний район — це результат просторового сприйняття звичайними людьми, а не інтелектуальний продукт професіоналів з галузей географії, урбаністики, міського планування тощо (Jordan 1978: 293).

У цьому тексті ми будемо послуговуватися поняттям «вернакулярного середовища», маючи на увазі типову міську забудову, структуру вулиць, публічних просторів тощо, — усе, що в уявленні жителів цього міста становить їхнє звичне оточення. Таким чином, ідеться про ментальну конструкцію, яка певним чином співвідноситься з фізичним простором міста. Так, урбаністичне середовище Києва не є гомогенним: забудова та її сприйняття різняться в різних частинах міста, тож можна було б говорити про київські вернакулярні райони. Проте в межах теми практик оновлення та збереження міст київське вернакулярне середовище наразі ототожнюється з центром міста. Оскільки підґрунтям поняття «вернакулярного» є сприйняття «неспеціаліста», постає питання маркера цих уявлень. Як такий маркер використано київські антизабудовні протести. Вони регулярно відбуваються в різних районах міста, проте їм властива тенденція до локалізації: суперечливі будівельні майданчики у «спальних» районах міста активізують лише жителів цих районів і невелику групу «професійних» громадських активістів, а широкий розголос і підтримку отримують протести щодо просторів у центрі міста. У такої сегрегації існує комплекс причин, проте для теми цього дослідження територіальний поділ антизабудовних протестів симптоматичний.

Фото 1. Київська вернакулярна забудова, вул. Велика Житомирська. *Фото авторки.*

Протести в так званих спальних районах Києва наразі викликають функціональні чинники: забудова зелених зон, дитячих майданчиків і прибудинкових територій, зміна призначення локальних громадських просторів тощо. Натомість у спротиві проти забудови чи перебудови просторів у центрі міста їхні буденні функції поступаються символічному значенню. Так, Пейзажна алея, Андріївський узвіз, Гостиний двір

чи скандальна забудова на вул. О. Гончара, 17–23 об'єднали киян з різних районів міста в їх несприйнятті змін цих просторів такими, якими їх бачили забудовники. Відповідно, протестувальники мали власні уявлення про «належний» вигляд цих місць, у своїх обґрунтуваннях звертаючись до аргументів, які можна підсумувати як їхнє уявлення про «київськість» — стереотип, який слугує основою для ідентифікації з містом у цілому; те, що сприймається як цінність, яку жителі хочуть захищати незалежно від її функціонального значення. Бачення містянами «властивого», «автентичного» архітектурного обличчя міста великою мірою невідрефлексовані, адже це урбаністичне середовище зазвичай є непомітним тлом їхніх буденних практик. Проте ці уявлення стають більш експліцитними, коли стрімкі й неузгоджені зміни міського простору викликають несприйняття місцевих жителів.

Фото 2.
Новобудова
у панорамі
бульвару Шевченка.
Фото авторки.

Соціальні, політичні, економічні й технологічні зміни завжди загрожували наявним структурам буденних світів. Для Києва таким грандіозним зламом був кінець XIX ст. У цей час Київ — це місто *fin de siècle*, де зовсім недавно знаки на будинках існували замість номерів і чіткого розпланування вулиць; де звичай ставити хрести на площах, дорогах і біля храмів щойно було замінено встановленням пам'ятників, а трамвайні лінії, що за нетривалий час охопили все місто, ще не витіснили омнібуси та кінні екіпажі; де містяни ще не перестали дивуватися «реалістичності» панорами «Голгофа» біля костелу святого Олександра (або ж, як його називали місцеві, «Ослячих вух Берніні»), коли до них привезли перший сінематограф. Лише кілька десятиліть тому на місці сучасних громадських парків «типу Царського саду», яких місцеві називали «босяками, сучасними троглодитами», для облаштування собі «житла» навесні виривали нори в схилах Дніпра (Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планом и фототипическими видами г. Киева, 1980: 136), а тепер тут відкрито для всіх охочих частину Царського саду, створено майданчик для дитячих ігор, Петровську алею для катання в екіпажах й авто і Сад

мінеральних вод, що у просторіччі кияни називають «мінерашкою» (Сементовский 1900: 142). Поряд з приватними бібліотеками й безплатними читальнями на зразок «Кабінету для читання» або «Аптеки для душі» (на Хрещатику, 31) з'являється перша публічна бібліотека.

Для киян межі ХІХ–ХХ ст. сприйняття таких подій поєднувалося з огляданням назад — до «старих часів», які від теперішнього відокремлювало лише кілька десятиліть. Так, кияни нарікали на нову «висотну» забудову міста. У 70-х роках ХІХ ст. чотириповерховий прибутковий будинок Франца де Мезера на Хрещатику вважали хмарочосом. Він був настільки незвичним для Києва, що ніхто з киян не наважувався жити в ньому, і його власник опинився в боргах. А вже на початку ХХ ст. путівники радять відвідати 12-поверхівку Л. Гінзбурга як найвищу будівлю в місті: «З балконів верхніх поверхів цього «хмарочоса» відкривається широкий вид на Старе Місто з його старовинними церквами; звідси можна спостерігати в ясну погоду все місто «з висоти пташиного польоту» (Спутник по г. Києву: Иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностям, 1913: 22). Кияни пишаються Михайлівським механічним підйомом: це «диво сучасної техніки, втілення вигадливого задуму чарівника», де «вагони, як повітряні кульки, а все внизу ефемерне з висоти пташиного польоту» (Карманный иллюстрированный путеводитель по г. Киеву и его окрестностям, 1906: 145). І водночас так відгукуються про нову забудову Хрещатики, виконану в новій на той час техніці з використанням заліза й бетону: «від неї віє фабричним холодом, чого не можна сказати про барокові тони Лаври чи Софійського собору з їхньою печаттю особистого смаку, з їхньою цікавою зовнішньою фізіономією або про квартири 2-ї половини минулого сторіччя з їх складами всілякого «застарілого романтичного непотребу» (Щероцкий 1918: 317).

Фото 3.
Руйнування
вернакулярного середовища,
бульвар Тараса Шевченка.
Фото авторки.

Нарікання киян початку ХХ ст. нагадують незадоволення їхніх нащадків початку століття ХХІ: те, що сто років тому жителі формулювали як особисте несприйняття, тепер об'єктивовано у вислові «руйнування історичного обличчя міста». Так, за даними опитування фонду «Демократичні ініціативи», «руйнація історичного обличчя Києва» потрапила до переліку семи основних проблем киян поряд з проблемами працевлаштування та незадовільною роботою житлово-комунальних господарств (Гостиний двір — Таксим: спільне і відмінне, 2013). Таким чином, з одного боку, несхвалення жителями змін у тканині свого міста знайшло обґрунтування «збереження історичного обличчя», якого не існувало століття тому, оскільки на той час поняття культурного спадку, «історичного середовища», так само як вікової цінності (у термінології А. Рігля — цінності матеріального об'єкта, якої він набуває через свій вік), ще лише формувалися. З іншого боку, така аргументація має свої пастки, адже вернакулярне середовище не тотожне «історичному спадку».

Фото 4. Проект скандальної забудови на вулиці О. Гончара. Фото авторки.

Конструювання національної історії через формування національної спадщини розвинулося синхронно з націоналізмом і державницькою ідеологією в період творення національних держав. Акт називання пам'яткою вже сам собою перетворює будівлю на споруду, наділену приписаними їй цінностями і таким чином змінює спосіб її бачення: навіть якщо нічого більше зроблено не було, спосіб мислення користувачів щодо цієї споруди тепер інший — її виокремлено серед інших, на ній зроблено наголос (Lowenthal 1985). Тому культурний спадок — це сучасне використання минулого, конструювання зв'язку фізичних об'єктів із конотаціями історичних асоціацій, що відсилають до офіційної версії колективної пам'яті.

Консервація як організована систематична спроба зберегти архітектурне середовище минулого є порівняно недавно усвідомленою на громадському рівні потребою. Ідею розглядати ширший контекст, у якому розташовано споруду, намагаючись зберегти будівлю та її оточення, вперше законодавчо зафіксовано у Франції 1913

року й вона передбачала збереження 100-метрового «поля видимості» навколо пам'ятки. Ці зміни спонукало те, що окремо збережені пам'ятки перетворювалися на ізольовані острови мірою того, як їхнє звичне оточення руйнували й перебудовували. Урбаністична консервація суттєво відрізняється від консервації окремих споруд: вона багатовимірна, охоплює тканину забудови, урбаністичну структуру, вулиці, відкриті простори, зелені зони, міські види тощо. Лише у другій половині ХХ ст. відбулося міжнародне визнання історичних урбаністичних просторів частиною нерухомого спадку, тобто було визнано цінність вернакулярного. З'явилися поняття «зони консервації», «зони спадку», а наголос на збереженні ареалів, середовища — жителі і місць роботи звичайних людей і всього, що становить їхню культурну ідентичність, — стало так само цінним для збереження, як і спадок соціальних еліт, який здебільшого відображали провідні історичні пам'ятки. Врешті, пам'яткою стає міський ландшафт. Охоронні зони оцінюють залежно від їхнього внеску в урбаністичний пейзаж, що складається з будівель, вулиць і відкритих просторів як ансамблю, незалежно від індивідуальної цінності споруд, які до нього належать. Відтоді землекористування, циркуляція транспорту та демографічні й соціальні компоненти стають складниками заходів з консервації середовищ. Зрештою, для більшості західноєвропейських країн звичною стала практика, коли весь центр практично кожного міста перебуває під пам'яткозбережувальною охороною (Ashworth, Tunbridge 2000: 30).

Таким чином, історичний спадок — інституційно зафіксований і доволі стабільний перелік споруд і просторів. Натомість вернакулярне середовище гнучке та змінне не лише через фізичні зміни в місті, а й через трансформації уявлень жителів про «автентичний» образ свого міста. Хоча вернакулярне міське середовище існує в поєднанні будівель, публічних просторів та урбаністичної морфології, жителі часто формулюють його, звужуючи до поняття архітектурного стилю. Як писав Ж. Батай: «Архітектура є вираженням сутності кожного суспільства» (Bataille 1997: 20), — тому закономірно, що архітектурні стилі, у яких виконано будівлі, отримують від жителів міста й гостей різну оцінку залежно від того, як люди бачать «сутність» цього суспільства.

На межі ХІХ–ХХ ст. у Києві панував стиль історицизм, або так звана архітектура стилів, і звернення до певних будівельних традицій минулого в сучасних будівлях викликало різні оцінки жителів. Так, автор путівника по Києву К. Щероцький протиставляє місцеву традицію, на його думку, втілену в архітектурі бароко та дерев'яних церков, спробам насадження чужої традиції, уособленої «московським» стилем і класицизмом (ампіром) як «стилем імперії». Бароковий будинок арх. Альошина навпроти дзвіниці Софійського собору автор протиставляє казенним будівлям часів Миколи І. Будинок Альошина він називає «щасливою спробою наблизитись у сучасній архітектурі до типових особливостей того стилю, що для Києва став органічним, без якого уявлення про старий Київ немислиме. Загальну картину площі порушують лише будівлі присутственных місць». Так само Щероцький оцінює й інші будівлі стилю ампір, зокрема: «...в кінці Великої Володимирської вулиці височить

незграбна з приплюснутими цибулевидними куполами Десятинна церква»; «як програють від сусідства з Андріївською церквою незграбні форми Десятинного храму [архітектора Стасова]» (Щероцький 1918: 77, 79, 102).

Фото 5.
Костел Св. Миколая
на вул. Великій Васильківській
в оточенні новобудов.
Фото авторки.

Крім формулювання свого бачення київської забудови, такі конотації архітектурних стилів виконують контрапрезентну функцію культурної пам'яті. Вона пов'язана з відчуттям хиб теперішнього і зверненням до минулого, що набуває ознак героїчної доби. Така актуалізація колективної пам'яті змушує побачити теперішнє в іншому світлі — виявити втрачене, зникле, витіснене, те, чого не вистачає, і показати провалля між «колись» і «тепер». Тут теперішнє підривається у своїх основах порівняно з минулим, яке характеризується як величне. Зазвичай такі використання пам'яті виникають у перехідні епохи, оскільки контрапрезентна міфомоторика може набувати революційного характеру, особливо в умовах чужоземного панування, адже в такому випадку оповіді про давнину не обґрунтовують наявну ситуацію, а ставлять її під сумнів і закликають до змін (Ассман 2004: 84–85).

Героїчною в путівнику 1918 року постає доба козацтва. Для Києва це час самоврядування за Магдебурзьким правом; час, коли завдяки братствам «український

народ зміг відстояти свою національність», а Київська братська школа, згодом академія, стала центром українського просвітництва. Автор підсумовує: «широкі маси були 300–200 років тому несказанно культурнішими за теперішнього забитого й неосвіченого, завдяки обрусінню, населення України». Так архітектурний стиль набуває політичних конотацій: «... в архітектурних лініях закарбовано характер бароко; відчувається дихання могутнього й багатого віку з неприборканою енергією... То був час розквіту української культури, науки, мистецтв, добробуту народного і загального задоволення життям після кількох сторіч військового життя. Тоді подобалася суворя мужня краса, виражена в лініях плану, у товщині та гладкості стін, але пом'якшена виступами кутів, низками вікон, ліпниною. Ідея сили поєднувалась з ідеєю краси — стиль бароко більше за все пасує до цього імпазантного і багатого життя, він став надбанням народу, зробився виразом народної культури» (Щероцький 1918: 250).

Бароко, класицизм, різні види архітектури історизму, а пізніше модерн — усе те, що було предметом дебатів з приводу «властивого» і «чужого» для Києва на початку ХХ ст., — наразі є частиною вернакулярного середовища у сприйнятті теперішніх його жителів. Натомість репрезентативні функції міста не надто змінилися за сто років. Імперський Київ осмислювали в межах міфологем «Ієрусалима землі руської» та «матері міст руських». За радянських часів їх було трансформовано у формулу «колиски трьох братніх народів». У кожному разі ці міфологеми робили акцент на киеворуському періоді історії міста. Проте фізичне обличчя Києва не вкладалося в ці формули навіть на початку ХХ ст. Так, 1912 року, відвідавши Київ, З. Шамуріна пише, що коли «йдеш охайними «європейськими» вулицями з трамваями, автомобілями і святково вбраними будинками, то відчуваєш легке розчарування — де ж давній Київ?», оскільки для неї Київ — це «центр народного паломництва, земля обітованна, «святі місця», перші після Ієрусалима» (Шамуріна 1912: 4).

Внаслідок радянської кампанії 30-х років з 12 380 церковних будівель, які існували в Києві до 1917 року, на 1936 рік знищено 7 341. Тож Київ частково втратив свій літописний образ міста з пейзажем золотих бань на правому березі Дніпра. Після 1991 року, коли стають оприлюдненими невідомі раніше факти радянської історії, період СРСР починають розглядати як розрив часів, який необхідно залікувати, паралельно зміцнивши зв'язок спадковості між Київською Руссю та нинішньою Україною. Оскільки одні з поширених архітектурних практик залучення минулого у сьогодення — відновлення історичних пам'яток, за часів незалежності у Києві було відбудовано низку пам'яток, в основному сакральних, знищених попередньою владою: Михайлівський Золотоверхий монастир, Успенський собор Києво-Печерської лаври, Храм Успіння Пресвятої Богородиці Пирогощій та пам'ятник княгині Ользі на Михайлівській площі.

Доки ідеологічно знакові споруди відбудовують, архітектурне «тло» міста щороку потерпає від хаотичного та непогодженого з населенням втручання. Історичне середовище міста руйнують не лише неузгоджені з ним забудови, а й менш радикальні й непомітні у часі зміни: перебудова наявних споруд, що спотворює їхній вигляд; зміна

висотності через надбудову мансардних поверхів; ущільнення забудови в історичних районах; зміна візуального образу міста зовнішньою рекламою тощо.

Застосування пам'ятоохоронного законодавства щодо Києва має тенденцію виокремлювати найбільш цінні пам'ятки київської архітектури, називаючи решту забудови такою, що не має історичної чи архітектурної цінності, а отже, може бути довільно змінена. Реєстри історичного спадку завжди були селективними, адже їх початкова функція — репрезентативна. Це вибірка провідних зразків архітектури різних епох, відбір яких співвідноситься з певною ідеологічною лінією теперішнього. Так, упродовж усього радянського періоду архітектуру історизму та модерну, яка переважала в забудові Києва, експерти оцінювали як архітектуру надлишків і несмаку, тож вона першою потрапляла під знесення задля розчищення у місті простору для нових споруд.

Врешті, історичними пам'ятками на території Києва вважають 11% забудови («Память» и «памятник» — однокоренные слова, 2004: 6). Це низький показник для європейських історичних міст, проте він унаочнює відмінність між «історичним спадком» і «вернакулярним середовищем». Перше охороняється законом і де-юре не може бути змінене. Друге є ментальною конструкцією, що накладається на фізичний простір міста. Ця конструкція змінна в часі, а тому не потребує консервації чи стилізації всього міста відповідно до теперішніх уявлень про його «сутність». Водночас уявлення про вернакулярне середовище свідчать, що практики збереження та оновлення в містах стосуються не лише інституційно визначеного спадку, а й уявного виміру міста для його жителів. Так, для жителя міста важливою є не так визнана елітами архітектурна цінність споруди, як звичне середовище як таке, адже взаємодія людей з минулим і теперішнім, з будівлями, просторами та між собою становить урбаністичну динаміку та створює дух місця. Для користувачів урбаністичне середовище — це інтерпретація через особисту ідентифікацію та прив'язаність до наявної фізичної тканини міста, сукупності споруд і мереж вулиць (Orbasli 2002: 8). Це сприйняття міського ландшафту як звичного включає висотність забудови в її співвідношенні із шириною вулиць, чергування відкритих просторів і зелених зон, архітектурних стилів тощо.

У Києві за останні кілька років було знищено низку споруд «фонові забудови» — будівель, які кожна окремо не мали великого символічного навантаження, але у своїй сукупності становили «тіло міста». Натомість посеред історичної забудови з'явилося чимало новобудов, що змінили звичну панораму правого берега Дніпра й стали розривами у символічному тілі міста. Крім того, хмарочоси у Маріїнському парку чи на бульварі Шевченка ігнорують наявну структуру урбаністичного простору, нависаючи над нерозрахованими для їх висоти вулицями, рештою забудови та перехожими. Численні антизабудовні протести останнього часу є свідченням того, що такі зміни суперечать баченню міста киянами. Зазначимо, що це бачення цілком може не збігатися з поглядами планувальників чи експертів з охорони пам'яток. Так, 2012 року масштабне громадське незадоволення викликало знищення компанією «ЕСТА

Холдинг» фасадних будівель фабрики «Юність» на Андріївському узвозі. За логікою Міністерства культури, достатнім обґрунтуванням для погодження будівництва є те, що ці будинки «не входили до складу пам'ятки містобудування місцевого значення «Замкова гора — Андріївський узвіз». Проте для протестувальників мали значення не так субстанційні властивості цих окремих будинків, як традиційний ландшафт вулиці. Та сама логіка спрацьовує щодо будівлі Гостиного двору на Контрактовій площі. Те, що ця будівля є реконструкцією 1980-х років, а не оригінальною пам'яткою, не має значення для невдоволених планами її перебудови киян, оскільки йдеться про ансамбль Контрактової площі загалом — такої, якою її звикли бачити. Проте на рівні українських інституцій єдиним аргументом заборони зміни вигляду споруди є її належність до охоронного списку пам'яток. Будь-які інші мотивації незгоди жителів із запропонованими змінами поки що приречені бути проігнорованими, оскільки інститут громадських слухань існує суто номінально. Крім того, ним передбачено оповіщення жителів й обговорення за адміністративним поділом по районах так, ніби жителя Русанівки чи Борщагівки жодним чином не стосується перебудова Контрактової чи узвозу.

Бачення жителями вернакулярного середовища свого міста зазвичай доволі консервативне й несприятливе для кардинальних змін будь-якого типу. Так, забудова урочища Кожум'яки у Києві не викликала гучних громадських заперечень, хоча фахівці висловлювали різні думки з приводу доцільності такої стилізації другого порядку — псевдоісторизації під своєю чергою стилізованою на сто років раніше архітектуру історизму. Проте, за відсутності вдалих прикладів вписування нової архітектури в наявну забудову Києва, жителі сприйняли таке копіювання як прийнятний варіант, оскільки він вписувався в загальну лінію їхнього колективного уявного. Додамо, що це уявне не тотожне фактичному фізичному обличчю міста. Зокрема після Другої світової війни в центрі Києва з'явилося чимало радянської архітектури, проте її місце в уявному образі міста киян лишається невизначеним. Наразі не було прецеденту протестів, спровокованих знищенням чи зміною зовнішнього вигляду зразків радянської архітектури. Попри певну консервативність уявлення про вернакулярне середовище не тотожні бажанню законсервувати місто в незмінному вигляді. Так, новий мозаїчний дитячий майданчик на Пейзажній алеї не лише прижився в центрі міста поблизу Старокиївської гори, а й сам став символом антизабудовних протестів. По-перше, тому, що його розбудовували на противагу елітному житловому комплексу, який планував спорудити на цій ділянці забудовник. По-друге, цей новий громадський простір з'явився не ціною знищення історичної забудови, а його призначення й вигляд відповідали баченню бажаних змін у місті киянами, які захищали цей простір. Таким чином, врахування вернакулярного середовища уможлиблює трансформації міста, які його жителі сприйматимуть як позитивні.

Попри менше, порівняно з ключовими пам'ятками історії та архітектури, символічне навантаження вернакулярна забудова є важливим чинником формування відчуття належності до міста. У стертої у своїй одноманітності буденності є

потенціал певного колективного зв'язку. Ідеться про спільність самого впізнавання. Те, що було чи здавалось індивідуальним досвідом, повертається як колективний спогад. Це умова повернення в минуле, що не має нічого спільного з музейною достовірністю, оскільки колективні фантазії прикріплені не лише до окремих деталей, а й до загальної атмосфери. Досвід буденності банальний, він нерозрізняваний і повторюваний, неіндивідуальний і навіть безликий. Такою завжди здається буденність у теперішньому. Проте те, що здається одноманітним, нескінченно тиражованим, проводить афективні зв'язки, що ведуть до сфери колективного уявного з типовим для нього емоційним навантаженням. Можна сказати, що уявне структуровано як кліше. Ці кліше формують нашу чуттєвість, наш спосіб реагувати на світ. Можна говорити про сингулярність загального місця: трюїзм, банальність, штамп – це водночас місце, відкрите для випадкових зустрічей, призначене для спільного використання. Так «публічні простори» заповнюються «приватним», оскільки «загальне місце» однаково належить усім і лише мені: «у мені воно належить всім, воно – присутність усіх у мені», — цитує Сартра Є. Петровська. Таким чином, це спосіб долучитися до загального — не бути, як усі, але бути втіленням усіх (Петровская 2003: 69–69).

До спільності має шанс відсилати те, що саме перестало бути унікальним. Через вернакулярне проходять струмені анонімного й невідданого. Такі спільноти Петровська називає негероїчними — такими, що не претендують на статус сформованої спільноти зі стійкою ідентичністю, а тому ніколи не вважаються суб'єктами історії. Вони існують через простір приватного, афективного виміру стереотипу. У анонімності, неналежності розпізнається незрима присутність несимволізованих, проте афективно навантажених об'єднань незнайомих між собою людей. Врешті-решт, це інший спосіб творення спільноти та відчуття належності до місця.

Вернакулярне середовище Києва не є гомогенним і складається з низки образів, залежно від району міста й різних категорій його жителів. Та коли йдеться про місто загалом, спрацьовує стереотип вернакулярного середовища центру. Зазвичай саме центр міста вирізняється «видимістю у посиленому сенсі». Цей вислів К. Лінча є складником його поняття «уявності» (*"imageability"*) — якостей матеріального об'єкта, завдяки яким він може викликати сильний образ у свідомості довільно обраного спостерігача. Це може бути форма, колір чи композиція, що сприяють впізнаваності й структуруванню мисленнєвого образу (Линч 1982: 21–22). Для такого образу «рядова забудова» колишніх прибуткових будинків і маєтків у стилі історизму не менш важлива, ніж конотативно марковані сакральні споруди часів Київської Русі чи українського бароко. Як було сказано раніше, такі місцеві виміри цінності матеріального не обов'язково збігаються з інституційними уявленнями про історичний спадок. Натомість їх можна концептуалізувати поняттям «вернакулярного спадку». На думку К. Хілі, цей термін мав би допомогти описати більш локальні та специфічні форми спадку, аніж абстрактні контури спадщини загальнонаціональні. Вернакулярний спадок – це гнучкий спосіб опису історичних значень, які поділяє порівняно невелика група людей. Він може бути локально специфічним щодо стилю та тематики чи знайомим винятково тим, хто поділяє спільну мову й набір досвідів.

У будь-якому разі це більш досвідно прожитий та індивідуальний вимір сприйняття спадку, аніж загальні абстракції офіційних реєстрів (Healy 2001: 280). Напруженість між усвідомленням множини значень спадку на місцевому рівні та їх однини на рівні національному дає привід помислити середовище як категорію, на якій ґрунтується відчуття належності до певного місця та спільноти. Як сказано у Хартії архітектурного спадку: «Збереження автентичності... середовища необхідне як чинник, що формує спосіб життя, поведінку й свідомість городянина...» (Хартія архітектурного наследия, 1996). Тому практики консервації й оновлення міського простору стосуються і фізичного виміру тканини міста, і розуміння просторової морфології та соціального виміру, що робить урбаністичний спадок суттєво відмінним від більш «об'єктної» охорони окремих споруд, які визнають історичними пам'ятками.

Урбаністичний ландшафт становить непомітне тло міських практик до того моменту, коли його стрімкі й неузгоджені зміни не заходять у суперечність з баченням власного міста його жителями. Вернакулярне середовище існує у сфері уявного не меншою мірою, аніж у реальному фізичному просторі міста. Тому, як сказано в законі про охорону пам'яток Великої Британії, «пам'ятником... є будь-який елемент забудови, зникнення якого викличе відчуття втрати в жителів...». Відповідно урахування вернакулярного середовища — важливий складник планування заходів з консервації та оновлення міста.

Ashworth, G.J., Tunbridge, J.E. 2000, *The Tourist-Historic City: Retrospect and Prospect of Managing the Heritage City*. London: Routledge.

Bataille G. 1997, *Architecture*. Neil Leach (Ed.) *Rethinking Architecture: Reader in Cultural Theory*. London: Routledge.

Jordan Terry G. 'Perceptual Regions in Texas' 1978. *Geographical Review*. Vol. 68.

Lowenthal, D. 1985, *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.

Orbasli, A. 2002, *Tourists in Historic Towns: Urban Conservation and Heritage Management*. London and New York: Taylor & Francis Group.

Ассман Я. 2004, *Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности*. Москва: Языки славянской культуры.

Гостиний двір — Таксим: спільне і відмінне. Онлайн-трансляція. BeTv. 26 червня 2013. <http://betv.com.ua/online/hostynny-dvir-taksym/>

Карманный иллюстрированный путеводитель по г. Киеву и его окрестностям, 1906. [Изд. С.М. Богуславского]. Киев: Типо-лит. «Прогресс».

Линч К. 1982, *Образ города*. Москва: Строймздат.

«Память» и «памятник» — однокоренные слова' 2004, *Киевский альбом: исторический альманах*. Выпуск 3. с. 4–7.

Петровская. Е. 2003, *Антифотография*. Москва: Три квадрата.

Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планом и фототипическими видами г. Киева, 1890, Киев: Кульженко.

Сементовский Н. 1900, *Киев, его святыни, древности, достопримечательности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников*. Петербург: издание книгопродавца Н.Я. Оглоблина, тип. С.В. Кульженко.

Спутник по г. Киеву: Иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностям, 1913. [Изд. С.М. Богуславского, исправленное и дополненное Д. Марголиным]. – [8-е изд.]. Киев: Тип. 1-й артели печатного дела.

Хартия архитектурного наследия (1996). Москва.

Шамуріна З. 2006, Київ: репринтне відтворення видання 1912 року. Київ: ПВП «Задруга».

Щероцкий К. 1918, Киев: путеводитель: репринтное воспроизведение издания 1918 года. Київ: Книга Роду.

БАРРІ СТІФЕЛ

РАСОВА ТА ЕТНІЧНА ПОЛІТИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ: ДВА ПРИКЛАДИ З ЧАРЛЬЗТОНА, ПІВДЕННА КАРОЛІНА

(переклад з англійської — Юстина Кравчук)

Чарльзтон у Південній Кароліні вирізняється своїми заявами про те, що воно — одне з «найбільш історичних» міст у Сполучених Штатах на підставі того, що там є перший історичний район у країні, заснований 1931 року. Відтоді багато змінилося, але кожен, хто уважно приглядається до збереження історичної спадщини, зауважить, що наголос зроблено на білій протестантській еліті, яка традиційно контролювала міський політичний порядок денний. Навіть більше, висвітлену історію зосереджено навколо тем тихого колоніального та довоєнного періоду (1670–1865), а особливо — Американської революції та Громадянської війни.

Фото 1. Відреставрована будівля старої біржі, що розташована вкінці Брод-стріт — один з найважливіших громадських об'єктів центральної частини Чарльзтона. *Фото автора.*

З часів заснування міста його населення було винятково різноманітне. У нього входили не тільки єврейські та грецькі іммігранти, а й африканці, яких переселили туди для рабської праці — основи економіки Південної Кароліни до середини 1860-х. Через несприятливу соціально-економічну позицію афроамериканців над збереженням їхньої спадщини задумалися надто пізно. Збереження реального досвіду раба — це досить незручна справа. До того ж, оскільки у Чарльзтоні передусім зосереджені на збереженні архітектурного спадку, вони відстають у інших відношеннях. Наприклад, майже не захищають знайдені серед приватної власності археологічні багатства — аспект матеріальної культури, який залишили після себе бідніші меншини Чарльзтона, на відміну від величних архітектурних пам'яток. Саме через цей приклад буде розглянуто політику пам'яті в міських просторах, а також збереження історичної спадщини з урахуванням культурної різноманітності та «права на минуле».

Контекст збереження у Чарльзтоні

Коротко кажучи, збереження історичної спадщини у Чарльзтоні, як і в інших місцях Сполучених Штатів, почалося на початку ХХ ст., коли окремі громадяни почали цікавитися епічним минулим країни в діапазоні від XVII до середини XIX ст.. Зможні громадяни, такі як Генрі Форд і Джон Д. Рокфеллер, взяли за власні великі проекти — збереження Грінфілд Вілледж, Мічигану та Вільямсбургу, Вірджинії у вказаному порядку. Окремі громадяни також створювали з цією метою організації. Серед них були Національна спілка колоніальних дам і Доньки Американської революції, які мають філії у Чарльзтоні та викупили і зберегли громадські будівлі, такі як військовий склад пороху та стара біржа. Місцеві організації, унікальні для Чарльзтона, також були засновані в місті. Серед них Спілка збереження старих будівель (1920, тепер — Спілка збереження Чарльзтона) та Історична фундація Чарльзтона (1947), які здобувають і управляють там кількома історичними маєтками та музеями (Weyeneth 2009).

Як уже згадувалося, міський уряд підтримав ці зусилля 1931 року, створивши «Старий історичний район» в історичному серці міста. З часом район розширився, включивши більшу площу, коли історичні будівлі було реконструйовано. Зараз тут налічується 81 будівля, внесена до списку культурних пам'яток, а також більш як 700 будівель, які до списку не входять. У цілому район вважають національною історичною пам'яткою завдяки його архітектурі та історії.

Незважаючи на успіх Чарльзтона у збереженні культурних пам'яток, наголос робиться на архітектурній і культурній спадку еліти з європейськими протестантськими предками. Це досить дивно, якщо враховувати важливу роль інших етнічних груп, особливо африканського походження, в історії та культурі Чарльзтона. Справді, важко сказати, що ця позбавлена прав етнічна група була меншиною. Згідно з переписом 1870 року, першим після Громадянської війни, афроамериканці становили 53 відсотки населення міста — невелика кількісна більшість (Powers 2002). Як можна було продовжувати позбавляти їх прав, якщо на світанку емансипації їх була більшість?

Політика збереження афроамериканської спадщини у Чарльзтоні

Емансипованим у США 1865 року афроамериканцям бракувало можливостей для розвитку через бідність, недостатню освіченість і позбавлення політичних прав після століть рабства та підкорення. Хоча звільнення юридично покінчило з рабством, воно не призвело до рівності та надання допомоги. Багато афроамериканців продовжували існувати у стані зубожіння. Американський Південь після Громадянської війни був також оздоблений расизмом, особливо після закінчення Реконструкції 1877 року, коли об'єднані війська, які контролювали закон і порядок, повернулися додому. Афроамериканці залишалися маргіналізованими аж до ХХ ст. Багато колишніх заможних рабовласників знову здобули свій політичний та економічний авторитет, яким вони володіли до війни. Афроамериканців було сегреговано від білих у публічних місцях і їх вважали громадянами другого сорту. Після короткого періоду позбавлення прав афроамериканців під час Реконструкції білі громадяни нелегально використовували тактики страху та залякування, щоб утримувати їх на відстані від уряду і зберегти політичну гегемонію білої еліти. Ці тактики продовжували утримувати афроамериканців на несприятливій позиції (Meffert and Pyatt 2000). У питаннях історичного збереження впродовж ХХ ст. біла еліта була занепокоєна лише спадщиною свого класу.

Рух за збереження Чарльзтона отримав суттєвий поштовх під час першої половини ХХ ст. У 1960-х Історична фундація Чарльзтона з допомогою міського уряду створила оборотний фонд, щоб реабілітувати та ревіталізувати квартал

Фото 2. Будинок на Ансон-Стріт, 75 у районі Енсонбороу міста Чарльзтон до та після його ревіталізації, що була здійснена з метою виселення незаможних афро-американських жителів.
Джерело: Historic American Building Survey, Library of Congress Prints and Photographs Division.

Енсонбороу. В оборотний фонд входять капіталовкладення, які використовують для фінансування тривалих операцій організації або цільових проектів без жодних обмежень фінансового року. Організація поповнює фонд, відшкодовуючи зняті з рахунку гроші. Для прикладу, Історична фундація Чарльзтона здобула гроші для того, щоб купити закинуті будинки та реставрувати їх, а потім перепродала їх задля прибутку. Дохід було знову вкладено в оборотний фонд, щоб можна було купити більше будинків і реставрувати і їх. Видається, ніби це винахідливий спосіб реставрації історичних будівель; але спосіб, у який це зробили, був лихим.

До 1960-х Енсонбороу був афроамериканським кварталом у старій частині Чарльзтона, де проживали люди з низькими доходами. Історична фундація Чарльзтона купила закинуті будинки та перепродала їх виключно білим із середніми та великими доходами, навмисно змінивши в такий спосіб демографічний склад кварталу. Цей процес, який називається джентрифікацією, витіснив афроамериканців з їхнього кварталу. Деякі мешканці відмовилися продавати свої занедбані будинки фундації; однак з покращенням кварталу підвищилися ціни на власність і податок на власність. Це коло продовжувалося доти, доки афроамериканські сім'ї з низькими доходами, які ще залишилися, вже не могли собі дозволити платити податок на власність і змушені були продати свої будинки. Проект реабілітації та ревіталізації справив тривале негативне враження на членів афроамериканської спільноти Чарльзтона. Вони досі з недовірою ставляться до організованої презервації, і не безпідставно (Weyeneth 2009).

Збережена афроамериканська спадщина у Чарльзтоні: Будинок Денмарка Візі

Будинок Денмарка Візі, розташований за адресою Булл-Стріт, 56, — один із небагатьох «збережених» місць у Чарльзтоні, пов'язаних з афроамериканською спільнотою. Через свою асоціацію з Денмарком Візі (1767–1822) воно наразі є у списку національних історичних пам'яток, а це найвищий історичний статус у країні. Візі був лідером славнозвісного повстання рабів 1822 року. Він купив собі свободу завдяки лотерейному виграшу, після чого боровся за звільнення своїх товаришів-рабів. Повстання Візі, інспіроване Гаїтянською революцією (1791–1804), могло б стати найбільшим в історії Сполучених Штатів. Однак інформація про бунт просочилася. Візі та його 34 соратників було затримано та страчено. Викриття сюжету сколихнуло урядовців і заможну еліту. Незадовго після цього було створено постійний арсенал і міліцейський загін, які пізніше розрослися до Військового коледжу Південної Кароліни (тепер відомого як Цитадель) і служили для захисту та стримування загрози майбутніх рабських бунтів.

Тож будинок Денмарка Візі на Булл-Стріт, 56 — важливе історичне місце, важлива символічна пам'ятка боротьби афроамериканської спільноти Чарльзтона за свободу. Проте в перебігу глибшого дослідження з'ясувалося, що зі збереженим будинком

Фото 3.
Будинок
Денмарка Візі
на Булл-Стріт, 56.
Фото автора.

є проблеми. Теперішню будівлю в цьому місці було збудовано за десятиліття (бл. 1840–50-і) після втрати Візі; він ніколи не жив у цьому будинку. Навіть більше, це дослідження виявляє, що Візі міг жити за кілька кварталів звідти, біля Булл-Стріт, 24 (за тих часів адреси інакше нумерували) (Egerton 1999). Ця будівля також датується роком після смерті Візі (1858).

То чи потрібно перенести меморіальну табличку, яка позначає будинок Денмарка Візі з Булл-Стріт, 56 на Булл-Стріт, 24? На іншій локації стоїть будівля, яка також збудована після Візі та є менш відповідною історично через її розмір, масштаб і спадщину. Перенести табличку з будинку на Булл-Стріт, 56 загалом політично складно,

Фото 4. Меморіальна дошка на будинку
Денмарка Візі (Булл-Стріт, 56), що визначає
об'єкт як пам'ятку історії національного
значення Сполучених Штатів.
Фото автора.

тому що будинок набув соціального та культурного значення для афроамериканської спільноти, яка має так мало меморіалів (Mikulich 2013). Наприклад, афроамериканський цвинтар існував на місці теперішньої парковки біля бібліотеки Університету

Чарльзтона. Попередній землевласник, до Університету Чарльзтона, знищив цвинтар у ХХ ст. у зв'язку з ранішим проектом урбаністичного оновлення. Університет у зв'язку із цим встановив кам'яний меморіал, щоб вшанувати історію місця. Недалеко звідти пропонують спорудити пам'ятник поневоленим африканцям Чарльзтона на площі Маріон — публічному місці для міських пам'ятників. Переважно міським службовцям, але включно з Меморіалом єврейського Голокосту в Європі (1939–45).

Фото 4. Кам'яний меморіал, зведений при в'їзді до бібліотеки Університету Чарльзтона, для того, щоб увіковічнити існування на цьому місці кладовища афро-американців.
Фото автора.

Меморіал рабам ще не реалізовано через скорочення фінансування та політичну інертність (Cannady 2011). Іронія в тому, що площа Маріон була плацом Цитаделі до того, як його перенесли на теперішню локацію вздовж річки Ешлі. Окрім невеликої кількості історичних афроамериканських церков і Науково-дослідного центру афроамериканської історії ім. Ейвері в Університеті Чарльзтона, є зовсім мало збережених пам'яток, пов'язаних з населенням, таким суттєвим для Чарльзтона.

- Weyeneth, R. R. 2009, *Historic Preservation for a Living City: Historic Charleston Foundation, 1947–1997*. Columbia, University of South Carolina Press, 1–22, and Tyler, N., Ligibel, T. and Tyler, I. R. 2009, *Historic Preservation: An Introduction to its History, Principles, and Practice*. New York, Norton, W.W. & Co., 27–62.
- Powers, B. 2002, 'Francis L. Cardozo: An Early African American Educator', in *The Human Tradition in Urban America*, Biles, R., ed. Wilmington, DE, Scholarly Resources, 37–52.
- Meffert, J. and Pyatt, S. 2000, *Charleston, South Carolina*. Charleston, SC, Arcadia.
- Weyeneth, *Historic Preservation for a Living City*, 55–71.
- Egerton, D. 1999, *He Shall Go Out Free: The Lives of Denmark Vesey*. Madison, WI, Madison House, 83 n18.
- Mikulich, A. 2013, 'White Complicity in US Hyper-Incarceration' in *The Scandal of White Complicity in US Hyper-Incarceration: A Nonviolent Spirituality of White Resistance*, Mikulich, A., Cassidy, L. M. and Pfeil, M. R., eds. New York, Palgrave Macmillan, 59–88.
- Cannady, L. 2011. *For Those who Live in the Sun: Holocaust Commemoration in the Southeastern United States*. Master Thesis, College of Charleston/Clemson University, 47 n 45.

БОГДАН ШУМИЛОВИЧ

АЛЬТЕРНАТИВНІ ПРОСТОРИ ЛЬВОВА 1980–2000-х рр.

Щоразу, коли ми намагаємося з'ясувати проблеми бідності, расизму, сексуальної дискримінації, нищення довкілля чи соціального розмаїття, то усвідомлюємо, що є «просторовими істотами», які активно творять соціальні простори. Ми колективно творимо простори міст, і соціальні наслідки такої творчості є частиною нашого розуміння сучасного світу. Тривалий час у наукових підходах аналізу просторових практик панувала думка про бінарне протиставлення: матеріальний світ і ментальний світ, або ж реальне та уявне. Проте після активного обговорення концепції Анрі Лефевра про «третій простір»¹ (який, до речі, одним із перших описав «інакшість» і теоретизував «відмінність» у просторових термінах) у гуманітарні дослідження дедалі більше почали потрапляти такі поняття, як місце, локація, локальність, ландшафт, середовище, дім, місто, регіон, територія, географія тощо. Кажучи про «третій простір», Лефевр відкрив новий вимір — простір колективної опозиції, де зустрічаються витіснені та маргіналізовані². Едвард Соуджа назвав таку стратегію тріалектикою, що дає змогу аналізувати не лише соціальні та історичні виміри життя, а й просторові³. Саме такої стратегії ми й будемо дотримуватися в цьому тексті, намагаючись показати неофіційний простір радянського Львова (*lived space*), що виник як альтернатива до (і часто всередині) офіційного простору (*perceived space*) культури Львова та його репрезентації (*conceived space*). Згідно з такою тріалектикою всі ці простори діяли нероздільно в радянському Львові, соціально формуючи його зміст і значення.

Львів увійшов до складу УРСР 1939 року, раптово перетворюючись із багатокультурного європейського міста у радянське. Мандруючи міськими путівниками того часу, можна побачити, як змінилася дискурсивна рамка про місто. Львів тут — прадавнє українське місто, яке поневолювали різні держави: Польща, Угорщина, Австрія та ін. Його населення постійно боролось з чужоземними загарбниками і прагнуло возз'єднатися з іншими братами-українцями на Сході. Союзниками українців у цій боротьбі, звичайно, були росіяни. Згідно з радянською історіографією повне визволення від чужинців і триумф економічного та соціального процвітання настав після утвердження радянської політичної системи на теренах Західної України і у Львові зокрема. Повоєнні міські путівники стверджували важливий момент: Львів не лише українське місто, а й радянське. Радянська влада зображала міський простір у вигідному для себе світлі й таким чином його легітимувала та утверджувалася в цьому просторі.

Громадський простір було радянізовано так само, як і наративи в путівниках. Проте в реальному просторі міста влада мала справу не лише з ідеологічними аргументами, а й з об'єктами і певними просторовими практиками. Сформований історично центр виглядав надто не по-радянськи. Оскільки місто не дуже постраждало в часи війни від бомбардувань, то в його історичній частині було споруджено нечисельні радянські будівлі, які добре вписалися в наявну забудову. У громадському просторі міста (в основному старого) діяли практики, які залишилися з довоєнного часу: нелегальні (квартирна, музична та ін.) біржі, велика кількість напівлегальних арт-ілей, невеличких кав'ярень і магазинчиків, які ставали ідеальним прихистком для різного роду спекулянтів і посередників. Нові поселенці Львова, які приїжджали сюди з інших територій України чи різних республік СРСР, привозили нові культурні практики, які змішувалися з місцевими.

Доволі швидко у Львові сформувалася не лише формальна радянська культурна рамка (різні форми репрезентації та дискурсу), а й певна радянська міська культура. Місто впливало на своїх нових мешканців тією самою мірою, що й вони на нього. Американський історик Вільям Джей Ріш пише, що поява альтернативного Львова (у його тлумаченні своєрідного острова свободи в Україні) не в останню чергу залежала від самого характеру міста⁴. Тут були офіційні простори культури — театри, будинки культури, кінотеатри, клуби та ін., поряд з якими існувала неофіційна культура — молодіжні угруповання, зустрічі на квартирах, циркулювання заборонених текстів і музики, несанкціоновані зібрання тощо. Особливістю Львова є те, що це прикордонне місто, а отже, тут можна було налаштувати радіо на іноземну хвилю, а у 1960-х роках уже дивитися телебачення сусідніх країн⁵. Сюди легко потрапляли журнали із Заходу, а поява іноземних студентів у місті гарантувала циркулювання «небажаної» музики.

«Романтична відмова» і старе місто

Впливи західної музики на мешканців міст (Заходу) УРСР можливо були мало видимими, проте вагомими. Музика несла не лише нові ритми, а й ставала ідеологічним компонентом у протиставленні системі радянської культури або ж давала змогу об'єднувати протилежні табори. 1970 року молодий буковинський композитор Володимир Івасюк написав відомі на весь СРСР музичні хіти «Червона рута» та «Водограй», показавши, як можна поєднувати тогочасну західну музичну традицію з народною⁶. Більш радикальні меломани сприймали виключно «рокову естетику», спричиняючись до творення специфічних субкультур, які існували на Заході.

Уже у 1960-х роках у Львові сформувалися групи хіппі, які сповідували естетику «романтичної відмови». Поняття «романтична відмова», чи «велика відмова», дослідники (переважно соціологи) використовують як метафору для позначення соціального явища радикального розриву із суспільством, як синонім тотального

заперечення наявної системи цінностей. Московська дослідниця Ірина Гордєєва (услід за А. Юрчак) стверджує, що у 1970-і роки в радянському суспільстві стає соціально помітним і культурно значущим «автономний суб'єкт», який наполегливо прагне максимально дистанціюватися від держави, панівної ідеології та цінностей. Для цього такий суб'єкт створює для себе або знаходить у вже готовому вигляді автономні простори, які «випадають» з-під контролю держави, громадськості, але не потрапляють під контроль ринку і кримінальних структур. Саме ці автономні суб'єкти становили мережу взаємин, яка мовою хіппі називалася «системою»⁷. Художники-нонконформісти, радянська богема, хіппі, відмовники (люди, які хотіли позбутися радянського громадянства, але їм не дозволяли виїхати), відчужені інтелектуали, релігійні активісти та інші маргінали вибудовували свої співтовариства за принципом заперечення, відходу від панівного суспільства і створення всередині нього автономних зон з альтернативними цінностями.

Фото 1.

Одне з улюблених місць хіппі соціалістичного Львова — сходи до замкнутого Домініканського собору, кінець 1970-х років.

Однією з форм публічного протесту у соціалістичному місті було сидіння на тротуарі чи інших, не призначених для цього, місцях.

Фото з колекції

Михайла Французова та Олега Олісевича, архів Центру міської історії (Львів).

Ці автономні суспільні зони, у яких перебували «автономні суб'єкти», мали просторове вираження в радянському місті, зокрема у Львові. Свої місця в місті мали хіппі, хулігани (і побутові, і футбольні), богема, релігійні активісти та ін., і що важливо – ці місця часто змінювалися. Якщо в офіційному дискурсі місто ділило на п'ять районів із промовистими радянськими назвами, то серед мешканців усталені місця отримували свої «клички»: «Хрест» (перетин вулиць Київської та Пушкіна — тепер

Генерала Чупринки), «Гроб» (кінець вулиці Енгельса — тепер Коновальця), «Монте Карло» (площа Галана – тепер Петрушевича), «Пляц» (колишній пляц Пруса – тепер площа Франка), «Бомба» (район кінотеатру «Мир» на проспекті 700-річчя Львова – тепер нічний клуб на проспекті Чорновола), «Левандівка» (узагальнене осердя Залізничного району міста), «Підзамче» (район біля замкової гори, залізнична станція «Підзамче»), «Збоїща», «Голоско» (колишні приміські села, що примикають до львівського Підзамча), «Рогатка» (площа перед заводом алмазних інструментів на Підзамчі), «Замок» (район навколо замкової гори), «Парк» (район навколо парку Костюшка — тепер Франка), «Венкі» (колишній пасаж Гаусмана, згодом проїзд «Жовтневий», а тепер проїзд «Крива липа»), «Каліфорнія» (район вулиці Наукової), «Квадрат» (площа біля автобусного заводу), «Привокзальна» і клуб «Ляпа» (тепер район вулиці Привокзальної і Городоцької) та ін.⁸. Пересуваючись містом, мешканець Львова потрапляв у різні простори і міг бути там небажаним, наприклад, мешканці району «Парк» могли потрапити у халепу на «Левандівці». Особливістю Львова є те, що більшість просторів, де формувалася альтернативна культура, розміщувалися у старому місті (у межах міста австрійського періоду) і практично ми не знаходимо їх на карті соціалістичного Львова, який збудували навколо виробничих підприємств у 1960–1980-х роках.

Фото 2.
Львівські хіппі та їхні гості виклали своїми тілами знак «пацифіку» у «Святому саду» (Львів), 1970-ті рр.

Тусовка неформалів у «Святому саду» (Львів), кінець 1970-х років.

Фото з колекції Олега Олісевича, архів Центру міської історії (Львів).

Одним із найбільш стійких просторів, який перебував поза наглядом комсомольців чи дружинників, хоча фізично розміщувався поряд із міським комітетом КПРС, — став сквер біля вулиці Винниченка (колись це була вулиця Радянська), який був у минулому частиною костелу та монастиря. Саме з огляду на таке сусідство сквер мав назву «Святий сад», він був відгороджений від «світу» стіною⁹, і сюди не могли потрапити міліцейські «бобики» з дружинниками¹⁰. Це місце стало улюбленим для львівських хіппі у 1968–1982 роках, які влаштовували тут посиденьки, музичні сейше-ни чи інші форми так званого тусування. Постійні відвідувачі саду здебільшого були музикантами і могли вправно грати світові хіти рок-музики. Після заборони одного з їхніх концертів 1982 року містом пройшла своєрідна демонстрація незадоволеної молоді, після чого влада вирішила розібратися з неформалами і «садівську» тусовку розігнали. Можливо, влада злякалася масових виступів, на зразок того, що стався під час похоронів Володимира Івасюка 1979 року, кількість учасників якого можна було прирівняти до кількості учасників травневих демонстрацій.

Учасники «садівської» тусовки послідовно сповідували основні принципи радянських автономних суб'єктів – вони не хотіли інтегруватися в корумповане соціалістичне суспільство й іронічно вигадували символічні маркування власного простору. Свій автономний простір у Львові вони називали «республікою святого саду», а друзям давали різні титули чи ніки (прізвиська), які були альтернативними до реальних, – тут були свої президенти та міністри, республіка мала власний гімн та ін. Людей, які збиралися у саду, можна (за Є. Штейнером) назвати носіями «парарадянської» ментальності — специфічного типу свідомості, яка не є радянською, антирадянською або нерадянською. Такі люди були «мутантами радянської системи, що мали негативний досвід відторгнення від панівної соціокультурної ситуації, але не мали позитивного досвіду входження в принципово іншу макросистему»¹¹. Негативізм, естетизм і відроза до політики були характерні для такої свідомості¹². Хіппі та співчуваючі їм «елементи» мали різний стосунок до негативізму та позитивізму чи пацифізму: деякі практично не вживали алкоголь і не курили, а інші ставали системними наркоманами, одні вбачали потребу відстоювати громадянські права, а інші цілковито відходили від соціуму.

Крім саду, іншими улюбленими місцями неформальної молоді у Львові кінця 1970-х — початку 1980-х були площа Галана (на сленгу її називали «Пляц», місце зборів з середини 1970-х рр.), вхідні сходи до зачинених храмів (наприклад, сходи Домініканського собору), Личаківський цвинтар (особливо зруйнований комуністами цвинтар «польських орлят»), сквер біля кінотеатру імені Лесі Українки та кінотеатру імені Щорса (обидва кінозали вже не існують), площа біля пам'ятника Леніну чи музею історії релігії. У цих місцях завжди хтось був, сиділи на бордюрах, лавочках, стояли, розмовляли, грали на гітарах. Якщо виникала потреба продовжити спілкування за кавою, можна було пройтися улюбленими місцями — це були кафе на вулиці Вірменській, 19 (діяло з 1979 р.), «Булка» (кафе у підвалі хлібного магазину, що діяло з початку 1980-х біля Латинської катедри, тепер вулиця Катедральна, 3), молочний

бар «Корова» на вулиці Коперніка, 9¹³. Якщо ж до львівських хіппі приїжджали гості з інших республік СРСР, то їх обов'язково вели на Личаківський цвинтар. Деякий час там діяла постійна хіппі-тусовка, але після того, як одного із її лідерів заарештували та ув'язнили, перебувати тут постійно було небезпечно. Зазвичай хіппі, які могли собі це дозволити, влаштовували на квартирах комуни: Сашко («Фантік»), Лариса («Прищепка»), «Пензель», Валерій Сутлтанов («Звездний»), «Макота» та ін. Сюди приходили, приїжджали, тут жили та спілкувалися про Сан-Франциско, Амстердам і вільних людей, які ростуть як квіти під сонцем у різних країнах світу.

Богема і соціалістичне місто

Хіппі були викликом для влади, оскільки виглядали дивно, вели себе провокаційно, але не нахабно, виходили у публічний простір і демонстрували свій протест бодай маючи довге волосся та джинси. Часто у своїх спогадах хіппі пригадують людей, з якими вони перетиналися і в просторі міста, і в просторі символічної «країни мрій», але які не вважали себе ні «системними», ні учасниками тусовки. Ці люди могли вести ще більш замкнутий спосіб життя або ж належати до так званої богеми (поети, художники, музиканти та їм співчуваючі). Місцями перетинання представників різних середовищ ставали львівські каварні. Культовими просторами соціалістичного Львова були кафе «Жорж» (у готелі «Інтурист»), «Нектар» (вул. Саксаганського, 11), «Псяча буда», або «Сайгон»¹⁴ (вул. Скельна), «Вірменка» (вул. Вірменська, 19), «Шоколадка» (проспект Шевченка, 10), «Кентавр» (площа Ринок, 34), «Булка» (пл. Катедральна, 3), «Корова» (вул. Коперніка, 9) та деякі інші. Тут могли зустрічатися Сергій Кузьмінський (майбутній творець гурту «Брати Гадюкіни»), Андрій Манілов (популяризатор рок-н-ролу), Юрій Башмет (музикант-альтист), Василь Бажай, Юрій Чаришніков, Андрій Сагайдаковський (художники-нонконформісти), Роман Віктюк (театральний режисер), Юрій Винничук (письменник-поет), Олег Олісевич (хіппі) чи Боріс Бергер (культуртрегер), Григорій Островський (мистецтвознавець), Володимир Івасюк (композитор), Святослав Вакарчук (засновник гурту «Океан Ельзи»), Григорій Явлінський (російський політик), Богдан Ступка (актор театру) чи навіть Вячеслав Чорновіл (дисидент). Львів'янин Глеб Ходорковський згадує, що *«прийшовши в певний час, я точно знав, що можу там [у кафе «Нектар»] застати тих чи інших своїх знайомих. І те, що там можна обговорити останні виставки, постановки, гастролі, кінофільми, поділитися думками про останні події — від міського до світового масштабу, — «випустити пару»*¹⁵.

У традиції тодішньої богеми були постійні виходи в місто для спілкування, часом це називалося «водити козу», себто компанія перетікала з каварні в каварню, щоб завершити творче спілкування в когось у майстерні чи на квартирі¹⁶. Представники неофіційного мистецтва в СРСР утворювали групи, оскільки їх об'єднувало заперечення пропагованої суспільством художньої норми, а не тому, що мали спільну програму або що в їхній творчості було представлено схожі принципи¹⁷. Подібно до

такої моделі діяли богемні тусовки у Львові. Художники збиралися на квартирах, а згодом і в майстернях, які давала Львівська спілка художників, але не через прихильність до тої чи іншої мистецької течії, а переважно за принципом солідарності та заперечення офіційної системи. Дехто влаштовував квартирні виставки, як-от Олекса Левадний, який через свою дивну поведінку мав кличку «Шиз»¹⁸. Він мешкав біля готелю «Дністер» і влаштовував там час до часу виставки, але ця практика, що була поширена у великих російських містах, не прижилася у Львові. Не робили у Львові і публічних виставок альтернативного мистецтва на вулицях міста, як це було в Одесі чи Москві.

Певне богемне середовище формувалося навколо львівського художника-графіка Александра Аксініна, який мешкав у своїй дружини Енгеліни Буряковської на вулиці Тесняка, 8¹⁹. Сюди були вхожі не лише художники, а й представники львівської інтелігенції (психологи, письменники, мистецтвознавці та ін.). Саша працював ночами, а вдень спав, що сприяло нічним розмовам на різні теми. З кінця 1970-х років він почав шукати контакти з однодумцями в інших республіках СРСР і за кордоном. Одним із близьких друзів Аксініна став таллінський художник-містик Тиніс Вінт, після відвідання якого у травні 1985 року він, повертаючись до Львова, загинув у авіакатастрофі. Після смерті Аксініна центром квартирних зустрічей богеми залишалося помешкання його давнього приятеля Александра Корольова, львівського психіатра, людини надзвичайно широкого інтелектуального простору, який крім психіатрії цікавився філософією та мистецтвом, літературою, музикою та поезією. З початку 1960-х його помешкання на вулиці Братів Рогатинців було інтелектуальним центром у Львові, де бували люди найрізноманітніших професій та інтересів, і практично кожен з них знаходив щось нове і цікаве для себе. Як і у львівській каварні, тут можна було зустріти митця-інтелектуала, лікаря-філософа та музиканта-хіппі, які проводили спільно час за розмовою та чаєм.

Мистецькі галереї пізнього соціалізму

Після проголошення «перестройки» 1986 року в колишньому СРСР почалися невідворотні зміни. 1984 року комсомольці міста звітували на нарадах про те, що з хіппі у Львові покінчено назавжди²⁰, а вже 1987 року ці ж хіппі провели першу в місті несанкціоновану демонстрацію за «гласность», «перестройку» та мир. І богема, і хіппівська тусовка стали частиною процесу лібералізації, яку вправно використали дисиденти та політики-демократи для протистояння системі. Уже 1986 року львівський рок-клуб провів свій перший офіційний концерт, міська влада почала робити святкування дня міста, а ініційовані комсомолом і партією кроки до більшої відкритості спричинилися до виходу альтернативи у публічний простір. Влада намагалася контролювати ситуацію, створюючи структури, які мали стати провідниками «перестройки»: у місті заіснувало об'єднання молодіжних клубів, яке створив міський комітет комсомолу (при ЦК ЛКСМУ), активними були теж Львівське

відділення фонду культури УРСР і Товариство охорони пам'яток історії та культури. На цьому етапі масово почали з'являтися розмаїті товариства та організації (від національних до екологічних), які свідчили про вихід громадського життя з підпілля у відкритий міський простір²¹.

Заявила про себе і богема з культурною альтернативою. У липні 1987 року викладач Львівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Юрій Соколов (під шапкою Львівського міськкому комсомолу, міського об'єднання молодіжних

Фото 3.
Перша мирна демонстрація 1987 року у радянському Львові, яка проходила без санкції комітету партії чи Комсомолу. Демонстрація почалася біля кафе «Вірменка».

Вулична сцена у Львові 1970-х років, натопв відвідувачів на вулиці Вірменській біля культового кафе «Вірменка».

Фото з колекції Олега Олісевича, архів Центру міської історії (Львів).

клубів і клубу дизайнерів) вирішив «дати можливість усім художникам, які не можуть пробитися до глядача, перевірити себе «на міру». Виставка під промовистою назвою «Приглашение к дискуссии» проходила у костелі Марії Сніжної, тодішньому музеї фотографії, і зібрала велике коло ще недавно небажаних художників²². Уже у вересні цього ж року на день міста Львова Юрій Соколов виступив як лідер об'єднання «Центр Європи» і організував виставку-продаж художніх робіт у дворику колишнього монастиря бернардинів. Сюди ж прийшла колона протестуючих хіппі, які мандрували з плакатами від кафе «Вірменка» центральними вулицями міста, творячи таким чином перший міський неформальний геппенінг-демонстрацію.

Саме Юрій Соколов став першим організатором напівнезалежної галереї у місті. Вона перебувала в різних місцях Львова — на початку у фойє готелю «Дністер», згодом перемістилася в центральну частину міста, а вже в 1990-х роках припинила

своє існування. 1988 році аспірант Інституту зооветеринарної медицини Георгій Косован (під прикриттям Ленінського районного комітету комсомолу) відкрив першу стаціонарну галерею на вулиці Франка, 44–46, яка мала назву «Три крапки»²³. 1990 року ця галерея нарешті була зареєстрована і отримала назву «Гал-арт», проіснувавши до 1996 року. Найвідомішими проектами Георгія Косована стала виставка 1990 року «Дефлорація» у музеї Леніна (на той момент політичний просвітницький центр імені Леніна) та виставковий проект 1991 року у спортивному залі Львівського медичного інституту з нагоди всесвітнього з'їзду лікарів-українців. Тут було представлено знакові роботи художників недавнього андеграунду — Андрія Сагайдаковського, Платона Сильвестрова, Мирослава Ягоди та ін.

Громадський простір Львова кінця 1980-х років нагадував постійне шоу. На місці теперішнього пам'ятника Шевченку заіснувала так звана клюмба, біля якої збирались активісти розмаїтого скерування. З підпілля виходили не лише хіппі, політичні активісти, богема, зелені чи рокери. До міста приїжджали своєрідні «туристи

Фото 4.

Вулична сцена у Львові (проспект Свободи) під час фестивалю «Вивих» 1992 року. Спиною до глядача стоїть (уже покійний) поет Назар Гончар, а на дальньому плані галерист та культурний активіст Юрій Бойко, який заснував у 1987 році «Товариство Шлях» (мистецьке угруповання) та у 1995 році галерею мистецтва «Гердан».

Під час фестивалю важливими були акції переодягання та вдаваної буффонади у громадському просторі міста.

Фото з колекції Нестора Мицика, архів Центру міської історії (Львів).

свободи» з інших міст України чи СРСР. Георгій Косован описує типову практику одноденного відвідування Львова, коли радянські суб'єкти навідувалися сюди, щоб відчутти подих свободи і випити кави у культових кафе. У вересні 1989 року відбулася масова демонстрація за легалізацію греко-католицької церкви в Україні, під час якої більше 200 тисяч людей ходили містом. Наймасовішою маніфестацією у центральній частині Львова початку 1990-х років стала публічна акція з демонтажу пам'ятника Леніну (вересень 1990 р.), яка зібрала сотні тисяч мешканців. Стан тогочасного культурного простору найкраще передав колишній неформал — наркоман і хіппі Сергій Кузьмінський (Кузя Гадюкін), який написав про це у тексті «Червона фіра»: «Заїхали в болото, Коні встали, не йдуть, хоч їх цілуй, Молитися не можна, бо ж комсомольці, А чорт з-під землі: «А най вас партія рятує».

Після падіння СРСР стало зрозуміло, що у місті мають з'являтися нові гравці. Громадський простір почали заповнювати колишні дисиденти, демократи, «перекрашнені» комуністи, кримінальні авторитети та ін. Засноване ще 1988 року «Товариство Лева» почало видавати власну газету «Пост-Поступ», а 1992 року активісти студентського братства Львова організували фестиваль ВІВІХ, на якому прозвучали імена молодих художників Володимира Костирка, Юрка Коха, Влодка

Фото 5.

Вулична сцена у Львові (площа перед оперним театром) під час фестивалю «Вивих» 1992 року.

Важливим елементом фестивалю стало створення «альтернативної сцени» де ще недавно стояв пам'ятник Леніну.

Частиною фестивалевих змін стали розфарбовування авто та створення завідомо абсурдних ситуацій у місті.

Фото з колекції Нестора Мицика, архів Центру міської історії (Львів).

Кауфмана та членів заснованого ще 1985 року об'єднання Бу-Ба-Бу (Бурлеск-Балаган-Буфонада). Бу-Ба-Бісти символічно «десакралізували» (як це зробили проектом «Дефлорація» художники з музеєм Леніна) Львівський театр опери і балету, влаштувавши там розмаїті акції та постановки поезоопери «Крайслер Імперіал» (режисер С. Проскурня). Часто естетика «нових незалежних» комбінувала практики хіппі²⁴, панку, театральний бурлеск, національну риторичку та практики сучасного мистецтва.

1993 року ці ж молоді художники (лідером був Влодко Кауфман) влаштували акцію у філії Львівської картинної галереї на площі Митній під назвою «Листи до землян, або Восьма печать». Тут було створено складний енвайронмент з елементами перформансу та геппенінгу, грала музика, звучала поезія. Ця подія стала початком нової незалежної мистецької інституції у Львові, яка знову ж таки осіла в центральній частині міста (на вулиці Вірменській) і отримала назву «Дзига». На початках «Дзи-

га» намагалася поєднувати галерейний простір із салоном мистецтва, але швидко стало зрозуміло, що існувати з продажу картин чи антикваріату складно. Саме тому «Дзига» сформувала простір «кафе-галереї» і намагалася створювати додаткові «кафе-галереї» в інших місцях. Так з'явилися кафе-музей «Синя пляшка», кафе-читальня «Кабінет», кафе-фотогалерея «ЧБ 5x5». 1994 року «Дзига» створила ще один клуб альтернативної культури «Лялька» (у підвалі Львівського театру ляльок), який уже не існує, але який у 1990-х роках формував важливий осередок незалежної (часто рокової) культури. Того самого року у Львові (в палаці спорту «Спартак») пройшов великий фестиваль незалежної і некомерційної музики «Альтернатива»²⁵, який засвідчив, що процес виходу альтернативи на поверхню громадського простору міста завершився. Далі почнеться новий період.

Постсоціалістичне місто

В одному з інтерв'ю колишній львів'янин, наркоман і хіппі, художник і видавець, Боріс Бергер так описав сучасний Львів: «... усі повіїжджали... Львів дуже сильно змінився. Наша тусовка, яка тримала центр міста, втратила свої позиції. Прийшли бандюки — спочатку романтичні. Тоді їх повбивали, і менти з кадебістами все поглинули»²⁶. І це недалеко від правди: у 1990-х роках більшість представників львівської богемної тусовки шукали способу виїхати з країни, а ті, хто залишився, зіткнулися із жорстокими реаліями дикого бізнесу. Альтернативна культура, вийшовши у «легальний» громадський простір Львова, зіткнулася з новою для себе проблемою – тепер треба було протистояти «суперечливим підприємцям» (колишнім кримінальним авторитетам чи комсомольцям, чиновникам нової України) та усвідомлювати, що пропаговані «незалежними» цінності поки що не потрібні спільноті, яка ще вчора була радянською. У 1990-х роках представники богемии залишали місто (цей процес тривав ще з 1980-х на користь Москви, а згодом почали виїжджати за кордон) або ж поступово переходили у більш традиційні табори культури, часто приймаючи нові правила гри. На початку 2000-х років стало зрозуміло, що сподівання на швидке поліпшення в Україні марні, а культура розвиватиметься проторенням за часів СРСР шляхом. З іншого боку, альтернативна культура у місті, яка сформувалася у 1970–1980-х роках, почала зникати, оскільки вже не було офіційної радянської культури, а опонувати новому українському ладу можна було хіба що еміграцією.

У 2000-х роках більшість закладів, де тусувалися у минулому неформали (і клуби, і каварні), зникли або ж переформатувалися, за винятком хіба що «Вірменки». «Дзига» з її «філіями» стала монополістом у альтернативному просторі міста, поряд хіба з'явився партнер — «Музей ідей» (засновник Олесь Дзиндра) на вулиці Валовій. 2008 року ці простори та організації об'єдналися задля проведення «Тижня актуального мистецтва», частиною якого стали «Дні мистецтва перфомансу», перенесені з Києва до Львова директором Польського інституту Єжи Онухом. «Тиждень» зробив спробу

перенести альтернативний мистецький простір за межі центру міста, освоюючи стару фабрику повидла на Підзамчі, проте цей «вихід» не закріпився, і більшість галерей прагнуть залишатися ближче до туристів.

У 2000-х роках місто оголосило себе «відкритим для світу» і було дано зелене світло для розвитку туристичної інфраструктури, що великою мірою призвело до поглинання громадської сфери бізнесом, здебільшого орієнтованого на туристів. У 2009–2010 роках міська влада тішилася, що у місті проходить понад 50 розмаїтих фестивалів, на які прибувають гості з різних міст світу. Хіппі та пацифісти деякий час гуртувалися біля новозведеного пам'ятника Шевченку (на місці «кльумби» кінця 1980-х років), але швидко їх звідти витіснили націонал-патріоти. Більшої сили в останнє десятиліття набрали угруповання футбольних фанатів, а також з'явилися нові субкультури: емо, хіпстери, готи, хіп-хопери, байкери, анархісти, растамани, прихильники паркуру. Переважно ці нові «автономні суб'єкти» теж формують просторові репрезентації — і через свої практики, і через місця, де вони активні. Міська влада тепер є своєрідним програмістом, роблячи інтервенції в тих чи інших громадських просторах, але загалом неофіційна культура більше перебуває під впливом капіталізму та міжнародних культурних трендів.

І хоча у місті править капіталізм, націоналізм і церква (я тут маю на увазі радше тотальні тенденції, аніж якісь політичні партії), у ньому ще є місце та простір для старої альтернативи. Львівські хіппі почали процес своєрідної комеморації-історіографії²⁷, видаючи книжки про те, як це було у минулому. Тут вони зіткнулися із суперечками з національного табору: хто більше вплинув на падіння СРСР, хто влаштував першу демонстрацію у місті, хто був справжньою альтернативою «совку». Дехто з емігрантів навіть ненадовго повернувся, як-от Борис Бергер, який став художнім директором львівського ресторану-музею «Сало» і схвально відгукувався про нову молодіжну культуру міста. Як і в середині 1990-х років, найвпливовішим простором для альтернативної культури 2000-х залишалася «Дзига», але стало відчутно, що нове покоління потребує нових просторів. Мистецькі фестивалі, які започаткувалися 2008 року, сприяли появі нової хвилі мистецької альтернативи. 2011 року в майстерні колишнього неформала (та приятеля Андрія Сагайдаковського) Сашка Замковського група молодих художників створили галерею Detenryla, де відбуваються неформальні зустрічі та дружні пиятики у стилі 1980-х років²⁸. 2013 року ці художники²⁹ заснували нову галерею під назвою «Єфромова 26» за місцем її актуальної адреси. І хоча організатори не вважають себе альтернативою до старої альтернативи (наприклад, до «Дзиги»), відчувається, що у місті формується нова регіональна тусовка³⁰ молодих художників. Цікавим аспектом цих просторів є те, що вони вже не можуть осідати в самому центрі міста і дедалі більше пробують переходити у віддалені райони, ще не захоплені капіталізмом. Побачимо, чи породить нова альтернатива свою естетику, інших «Братів Гадюкіних» або ж свою «Дзигу». Важливо, що процес триває.

Альтернативні простори Львова 1980-2000-х рр.

1 - кафе "Вірменка", діє з 1979 року на вулиці Вірменській, 19.

2 - "Жорж" – кафе у готелі "Інтурист" на вул. Міцкевича, 1.

3 - кафе "Нектар" на вул. Саксаганського, 11. У 1980-1990-х поруч із "Вірменкою" було найвідомішим місцем для неформального спілкування у Львові.

4 - «Псяча буда», кафе на вулиці Скельній. Отримало народну назву за малий простір та обслуговування. Ще в 1990-х роках залишалося улюбленим місцем львівської богемі.

5 - "Булка", кафе у підвалі хлібного магазину, що біля Латинської катедри (Кафедральна, 3), діяло з початку 1980-х рр.

6 - колиш. кафе, а тепер ресторан **"Кентавр"** на площі Ринок, 34.

7 - кафе "Шоколадка" у підвалі магазину солодощів "Світоч" на проспекті Шевченка, 10. Була улюбленим місцем для богемі та напів-кримінальних суб'єктів 1990-х років.

8 - молочний бар "Корова" на вул. Коперніка, 9, улюблене місце для зустрічей неформальної тусовки 1980-х років.

9 - сквер біля колишнього костелу та монастиря на вул. Винниченка. Місце неформальної тусовки львівських хіппі 1968-1982 років. Сквер отримав назву **"Святий сад"**.

10 - "Пляц", площа та сквер перед палацом культури імені Ю. Гагаріна. У 1980-х роках тут любили збиратися хіппі та богема.

11 - цвинтар "Орлят", офіційна адреса збігається із Личаківським кладовищем (вул. Мечнікова, 33), хоча вже практично виходить на парк "Погоулянка". Радянська

влада зруйнувал тут польське кладовище, на руїнах якого якого любили зустрічатися львівські хіппі. Тут сформувалася тусовка "Шаріра", який згодом мав кличку "Фашист" за нео-нацистські погляди. Сюди львівські хіппі приводили гостей з інших республік СРСР.

12 - Парк імені Богдана Хмельницького.

13 - Стрийський парк.

14 - Парк імені Івана Франка.

15 - Кошишній пасаж Миколая на розі пл. Міцкевича, 6/7 та вул. Коперніка, який був зруйнований у часи війни. На його місці залишився сквер та руїни, де збиралися учасники альтернативи.

16 - "Клюмба", місце громадських зборів у 1990-х роках, аж до встановлення тут пам'ятника Т.Г. Шевченку.

17 - кінотеатр імені Шорса, що на вулиці Шевченка, 28 був одним з найпопулярніших у 1970-1980-х роках. Поруч існував сквер, у якому любили зустрічатися хіппі.

18 - Площа навколо пам'ятника Леніну.

19 - квартира Олександра Корольова на вулиці Братів Рогатинців.

20 - квартира Олександра Аксініна на вулиці Августина Волошина

21 - площа Музейна, перед Домініканським собором. Улюблене місце львівських хіппі 1980-х років.

21 - галерея "Центр Європи". Перша неофіційна галерея Львова, яка виникла у 1987 році. Спочатку перебувала у фойє готелю "Дністер", згодом перемістилася на площу Ринок і у 1990-х перестала функціонувати.

22 - КМЦ "Дзига". Заснована як культурно-мистецький центр у 1993 році після двох фестивалів "Вивих". Зайняла простори Спілки художників на вулиці Вірменській, 4.

23 - галерея мистецтв на Митній. Відділ Львівської картинної галереї на площі Митній, 2. Відділ функціонував як виставковий зал до 1996 року, згодом був перетворений на Музей барокової скульптури Георга Пінзеля.

24 - галерея "Музей ідей". Виставковий простір заснований художником-шклярем Олесем Дзидрою на вулиці Валувої 18а. Функціонує за рахунок ресторану та гуті.

25 - ЧБ 5x5. Клуб-кафе любителів фотографії, який існував на площі Кошишвини до 2013 року.

26 - "Лялька", кафе-клуб на площі Данила Галицького, розташовувався підвалі театру ляльок. Місце альтернативи та рок-культури 1990-х років. Не існує.

27 - "Кабинет", літературний кабінет існував на вулиці Винниченка, 12 до 2013 року як простір любителів літератури.

28 - галерея "Три крапки". Одна з перших львівських мистецьких галерей, що виникла наприкінці 1980-х років. Існувала до 1996 року на вулиці Івана Франка 44-46.

29 - "Фабрика повидла". Колишній завод по виробництву повидла на вулиці Богдана Хмельницького було перетворено у 2008 році на мистецький простір завдяки Тижню актуального мистецтва у Львові.

30 - галерея "Єфремова 26". Альтернативний мистецький простір, що виник у 2013 році на вулиці Єфремова.

31 - галерея "Детиницла". Колишня майстерня архітектора Сашка Замковського та місце альтернативної тусовки 1980-х років на вулиці Тарнавського. У 2011 році перетворено на галерею.

Примітки

1. Див. Lefebvre, H. 2007, *The Production of Space*, Blackwell Publishing, Oxford.
2. У розумуванні Лефевра є простір фізичної реальності, який можна прожити і виміряти (*perceived space*), і простір, який можна задумати, спланувати і репрезентувати (*conceived space*). Він додає до них третю можливість — «*lived space*» і звертає увагу, що «фізичне», «уявне» та «соціальне» можна розглядати одночасно.
3. Soja, E. W. 2009, *Thirdspace: Toward a New Consciousness and Spatiality*. In *Communicating In the Third Space*, by K. Ikas and G. Wagner (ed), Routledge, New York, p. 53.
4. Risch. W. J. 2011, *The Ukrainian West: Culture and the Fate of Empire in Soviet Lviv*. Harvard University Press, London, p. 7.
5. Улюбленими програмами з-за кордону у різні часи були радіо «Кур'єр» і «Літо з радіо» (Польща), рубрика «нічного кіно» на першому каналі польського телебачення, авторські рубрики Севи Новгородцева на БС (програма «Поп-музика з Лондона» виходила з 1977 р.), «Голос Америки», румунське «Радіо Свобода» – інтерв'ю з О. Друлем (червень, 2013, архів Центру міської історії).
6. Івасюк практикував музику на кшталт західних взірців, яку він чув по румунському радіо або ж у записах, які нелегально поширювали різні музичні агенти.
7. Гордеева, И. Преодолеваю «великий отказ»: формирование социальной базы независимого мирного движения в СССР в 1970-е годы (рукопис статті наданий авторкою).
8. Інтерв'ю з Олегом Олісевичем (львів'янин, нік Woody Child, записано 15 червня 2013, архів Центру міської історії, Львів).
9. На якій писалося «срав пес на КПРС» і багато інших символів альтернативи.
10. Спогади про сад опублікував відомий львівський хіппі Ілько Лемко (Лемко, І. 2010, *Сни у світому саду*, Апріорі, Львів).
11. Часто для входження в іншу культурну ситуацію такі люди намагалися залишити СРСР легально або ж утекти звідси нелегально. Наприклад, деякі хіппі намагалися проплисти на плоті морем у Туреччину, ішли через Середню Азію в Афганістан чи хотіли лісами перебратися у Фінляндію. Переважно такі спроби завершувалися невдачею (інтерв'ю з Олегом Олісевичем, записано 15 червня 2013, архів Центру міської історії, Львів).
12. Штейнер, Е. 2009, «Апология застоного юноши», журнал «Зеркало», № 33, URL: <http://magazines.russ.ru/zerkalo/2009/33/sh6.html>
13. Інтерв'ю з Олегом Олісевичем (записано 15 червня 2013, архів Центру міської історії, Львів).
14. За назвою культового кафе у Ленінграді (тепер у Петербурзі цього кафе вже немає).
15. «Кафе «Нектар». Воспоминания Глеба Ходорковского», 25 квітня 2008 року (онлайн), URL: <http://www.mankurty.com/blog/?p=1835>
16. Деколи такі проходи могли тривати кілька днів, а то й тиждень.
17. Аймермахер, К. 2004, *От единства к многообразию. Разыскания в области «другого» искусства 1950-х–1980-х годов*, РГГУ, Москва, с. 258.
18. Інтерв'ю з Георгієм Косованом (записано у травні 2011 року, архів Центру міської історії, Львів).
19. Про це більше написано у книжці: Ангелина Буряковская (2006): творчество в контексте личности и личность в контексте творчества, Львов: Инициатива.
20. Risch. W. J. 2011, *The Ukrainian West: Culture and the Fate of Empire in Soviet Lviv*. Harvard University Press, London, p. 245.
21. Більше про це йдеться у збірнику, виданому Національною академією наук України «Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. ХХ ст. Документи і матеріали» (Київ, 2011).
22. Вдовиченко, Г. 1987, «Приглашение к дискуссии», *Львовская правда*, 15 юля.

23. Така назва була продиктована тим, що офіційно не існувало документів про реєстрацію, і заклад могли закрити в будь-який момент – інтерв'ю з Георгієм Косованом (записано 11 червня 2013 р., архів Центру міської історії, Львів).
24. Як і учасники «святого саду», які влаштовували символічні і незалежні від суспільства структури, учасники Бу-Ба-Бу Юрій Андрухович мав титул «Патріарха», Віктор Неборак звався «Прокуратором», а Олександр Ірванець – «Підскарбiєм».
25. Фестиваль відбувався за підтримки обласного відділення Українського фонду культури, того ж фонду, що був шапкою для багатьох ініціатив радянського часу. Партнер фестивалю – новостворене Творче об'єднання «Компанія Альтернатива» – телефонне інтерв'ю з Богданом Дзюньком, директором компанії (травень 2013).
26. «Львів перетворився на туристичну повію, гіршу за Амстердам» (2013), журнал «Країна», № 154, 30 травня, URL: <http://gazeta.ua/krajna/174>
27. Я тут маю на увазі чисельні публікації Ілька Лемка з його мотто «Львів понад усе!», книжку Аліка Олісевича «Революція квітів», альманахи 2011 та 2012 років «Хіппі у Львові».
28. Проект має своє місце в інтернеті: <http://detenpyla-gallery.org/>
29. Стас Туріна, Юрко Білей, Павло Ковач «Джуніор» та співчуваючі.
30. Більшість із молодих походять із Луцька, Івано-Франківська, Ужгорода, Мукачева чи навіть Харкова.

АМАЛІЯ ЛАЙФЕСТЕ

ЯК НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ УРБАНІЗМ ПЕРЕМАГАЄ АВТЕНТИЧНІСТЬ: МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ МАТЕРІ ТЕРЕЗИ

(переклад з англійської — В'ячеслав Агєєв)

У контексті обговорення політики пам'яті у міському просторі цікавим видається дослідження казусу з меморіальним будинком-музеєм матері Терези. «Реконструкція» будинку, в якому минуло дитинство цієї, знаменитої на весь світ допомогою знедоленим, католицької черниці, було завершено у січні 2009 року. Нині будівля посідає видне місце на головній площі Скоп'є, столиці Македонії. Місто дуже пишається тим, що саме тут народилася Агнес Гонжа Боякшу (1910–97), більш відома як «мати Тереза». Напередодні відкриття меморіалу один журналіст заявив: «У своєму безкорисному віддаванні всього, вона також дещо подарувала й місцю, де народилася. І це немало. Це право асоціювати себе із сучасною святою» (Karajkov 2008: 1). Цей зв'язок з матір'ю Терезою став гарним надбанням для македонського національного міфа. Меморіал представляє історію в дуже вузькому тлумаченні, яке стирає будь-

які можливості для нюансів і смислів, які можна було б виразити за допомогою такого місця. Історія довкола меморіалу також надзвичайно промовиста щодо ролі націоналізму в рішеннях про збереження та охорону пам'яток.

Справжній будинок, в якому народилася мати Тереза, розміщувався на території, що зараз є частиною великого торговельного центру (Evans 2009). Центр задає тон одній зі сторін площі Скоп'є. Ця головна площа виступає центром, куди місто вливає кошти в рамках «Вічної столиці Македонії–2014», рекламно-пропагандистської ініціативи просування історії Македонії, передусім через громадську скульптуру. Не-величка табличка в торговельному центрі Tgovski повідомляє, що *на цьому* (більш-менш) місці, був справжній будинок, де народилася мати Тереза. «Реконструкція» — меморіальний будинок-музей матері Терези — розташована за кількасот метрів на вулиці ім. Маршала Тіто, головному проспекту Скоп'є.

Фото 1.
Меморіальний музей
матері Терези,
Скоп'є, Македонія.
Фото авторки.

Меморіал матері Терези має вигляд двоповерхової будівлі з різних матеріалів. Сказати, що споруда різко суперечить своєму контексту — відверте применшення істини. Характерне для Скоп'є традиційне житло важко впізнати у частково закритому стінами передньому дворику і зовнішніх сходах. Інші особливості меморіального будинку виразно постмодерністські у своєму перебільшенні класичних деталей. Довільне експериментування з масштабом, застосування орнаментів і сучасних оздоблювальних матеріалів — яскравий приклад мови постмодерну в архітектурі.

Кілька професійних архітектурних видань висловили негативну оцінку меморіалу. Архітектурний критик виразив це так: «Відкрита в січні будівля Бозиновського виглядає як людина, одягнена зовсім без смаку: одночасно в гумових чоботах, мереживних панчохах, парчевій спідниці і китайській шовковій сорочці, з показними дорогими прикрасами і чимось, що здається схожим на шолом космонавта» (Peni 2011: 21).

Проект характеризують розташування, що впадає у вічі, і відхід архітектури від стилю інших будівель міста. Високопрофільна споруда є частиною ширших, урбаністично мотивованих, втручань для монументалізації Скоп'є.

Основний принцип збереження пам'яток — доступ до культурної історії за допомогою оригінальної споруди і/або її максимально наближеної до автентичної реконструкції. Справжній будинок матері Терези знищили задля будівництва торговельного центру, що унеможливило будь-який доступ до оригінальної споруди чи її залишків. «Реконструкція» будинку-меморіалу видається явним відходом від принципів автентичної реконструкції, еталони якої встановлено кращим американським та європейським досвідом або Нарським документом про автентичність (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, 1994). Таким чином, у створенні меморіального будинку керувалися не концепцією автентичності, а іншими мотивами. Ніколас Стенлі-Прайс (2009) наводить кілька обґрунтувань реконструкції включно з цінністю з погляду національної символіки і розвитку туризму. І саме ці аргументи у виборі проекту реконструкції, вочевидь, і стали більш значущими, ніж автентичність, пріоритетами дизайну меморіального будинку.

Меморіал справді має величезне значення для національного символізму. Тезу про те, що націоналістичні мотиви стали провідними у спорудженні меморіального будинку, підкріплює й література про міфологічні простори. Як показав Вале у своїй статті «Пам'ятки-посередники та національна ідентичність» (Mediated Monuments and National Identity), уряд Македонії, через деякі рішення щодо меморіалу, намагався «... використати будівництво задля своєї інтерпретації національної ідентичності та створення політично корисних прив'язок до минулого» (Vale 2009: 2). Енергія зв'язку з великими особистостями минулого стає основою для міфа про величні культурні та політичні перспективи країни.

Якщо розглядати меморіальний будинок-музей як засіб зміцнення почуття національної ідентичності, стають зрозумілими й конструктивні особливості меморіалу. Як ціль проекту національна ідентичність виправдовує розміщення меморіалу в місці, призначеному передусім для торгівлі. Виразно видне розташування і зручний доступ постають куди важливішими, ніж «справжність», яка б вимагала втілення проекту реконструкції на місці, де колись розміщувався оригінальний будинок. Замість збереження, безсумнівно, скромного будиночка чи створення якнайточнішої реконструкції питання національної ідентичності потребували створення величного образу. Врешті-решт характер архітектури меморіалу наголошує його культурну цінність для нації. Вале описує так: «Цей процес моделювання міста

(і моделювання нації) передбачає будівництво візуально ідеалізованої історичної спадщини, покликаної слугувати настільки ж ідеалізованому майбутньому» (Vale 2009: 65). З такого погляду певна екстравагантність та інноваційність проекту – не глузування з минулого, яке вони стерли, а радше висловлювання образу того, чим Македонія може стати.

Далекі від «відновлення автентичності» цілі проекту зафіксовано в короткому описі завдання конкурсу: «метою є знаходження концептуального архітектурного проекту, гідного святості і величі матері Терези» (Modern Architecture & Design News 2007). Пріоритет національної ідентичності в цьому проекті призводить до оцінки його як пам'ятки-меморіалу набагато більшою мірою, ніж як об'єкта, що реконструюватиметься. Однозначна інтерпретація, яку уможлиблює ця будівля, лише посилює сприйняття споруди як елемента пропаганди.

Послідовність подій у випадку з меморіалом матері Терези — спершу знищення, а потім — реконструкція, не зовсім зрозуміла¹. А тому систематичний аналіз неможливий. Що точно відомо:

1. Описана вище втрата пріоритету автентичності будівлі.
2. Зміщення пріоритетів від участі кількох засновницьких груп з їхніми інтересами до більш вузької і націоналістичної інтерпретації.

Пені повідомляє, що цей проект спочатку був «... Ініціативою, підтриманою і Ватиканом, і послідовниками ордену [матері Терези], а також урядом Македонії... Міністерство культури оголосило міжнародний конкурс на проект, який виграв португальський архітектор Хорхе Марум. Однак уряд та ініціативний комітет чомусь вирішили проігнорувати думку експертів і організували новий конкурс, у фіналі якого обрали раніше відкинутий варіант проекту місцевого архітектора Вангеля Бозиновського, відомого своїми архітектурними казками і шизофренічними витворами» (Peni 2009: 21).

Меморіалізацією матері Терези спершу займалося кілька досить різних груп. Після того, як Міністерство культури несподівано припинило партнерство з Ватиканом і прийняло рішення втілювати проект самостійно, стало зрозуміло, що ані співробітництво зацікавлених сторін, ані знання експертів зі збереження пам'яток старовини не будуть відігравати важливої ролі в процесі. Меморіальний будинок не відображає розмаїття інтересів зацікавлених груп. Відмова від співпраці не лише усунула з процесу розробки міжнародне співтовариство, а й викликала засудження великої частини професійної спільноти архітекторів і художників Македонії².

Не лише Ватикан і професіонали в галузі архітектури та збереження пам'яток виявилися усунені від прийняття будь-яких рішень, албанська меншина у Скоп'є, здається, також не була задіяна. Велика частина сильної критики щодо меморіального будинку ґрунтувалася саме на інтерпретації національної ідентичності матері Терези. Агнес Гонжа Боякшу народилася в сім'ї етнічних албанців 1910 року. Нині, як і впродовж життя багатьох попередніх поколінь, албанці в Македонії зберігають і розвивають окрему культурну та соціальну ідентичність. Серед албанської спільноти

Скоп'є можна зустріти досить негативне ставлення до меморіалу. Після перегляду короткого відео про меморіал один зі скоп'євських глядачів-албанців написав: «Хочу сказати, що уряд КЮРМ (Колишня Югославська Республіка Македонія)³ не має жодної поваги до матері Терези, вони збудували цей карикатурний будинок, щоб приховати її належність до албанців і «зробити її македонською» ... що стосується мене, я дуже поважаю матір Терезу і дуже пишаюся тим, що вона була албанкою!» (WorldMK 2009).

Користувач Peugeot25 стверджує: «Так вони руйнують історичну й культурну спадщину просто через позбавлену смаку політику КЮРМ!» (WorldMK 2009)⁴.

Як свідчать ці коментарі, деякі із зацікавлених груп не бачать зв'язку з меморіалом, а меморіал не вплітається органічно у відчуття ширшої спільноти груп, які відчують спорідненість з матір'ю Терезою. Ані македонські албанці, ані орден матері Терези – найочевидніші потенційні партнери, не були задіяні, щоб збагатити дискурс довкола меморіального будинку.

У дослідженні цього випадку, очевидно, найбільшою проблемою видається втрата оригінального будинку, де народилася мати Тереза. Жертвування автентичністю задля пишномовного дискурсу щодо національної ідентичності є ще однією втраченою можливістю в питанні збереження і реконструкції. Врешті-решт проекту не вдалося створити бодай якогось об'єднавчого потенціалу для співпраці таких розрізнених груп, як уряд Македонії та албанці, які живуть у Македонії. Таке символічне об'єднання через співпрацю і загальну повагу до матері Терези було б гарним і гармонійним вшануванням праці, якій ця Нобелівська лауреат присвятила життя. Хоча новий меморіальний будинок матері Терези однозначно сильнопідючий і легко привертає увагу, він водночас став прикладом того, як політика пам'яті у міському просторі долає аргументи щодо збереження історичності і наголошує на завжди втрачене.

Adamovic, S et al. 2010, 'Memorial house of Mother Teresa, Skopje Macedonia', *SkyscraperCity*, 3 October, viewed 20 November 2011, <<http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1227797>>.

Assi, E. 2000. 'Searching for the concept of authenticity: implementation guidelines', *Journal of Architectural Conservation*, (3), pp. 60–70.

Bell, D.S.A. 2003. 'Mythscape: memory, mythology, and national identity', *The British Journal of Sociology*, 54(1), pp. 63–81.

Evans, T. 2009, *Macedonia*, 3rd edn, The Globe Pequot Press Inc, Guilford Connecticut.

Karajkov, R. 2008, 'Mother Teresa of Skopje', *The World Press*, 5 September, viewed 2 December 2011: <<http://www.worldpress.org/Europe/3240.cfm#down>>

'Memorial house of Mother Theresa in Skopje' 2007, *Modern Architecture & Design News*, 25 January, viewed 20 November 2011, Modern Architecture & Design News database. Available at: <http://news.architecture.sk/2007/01/memorial-house-of-mother-theresa-in-php>

'Memorial house of Mother Theresa- open competition' 2004, *Competitionline Competitions and Architecture*, April, viewed 10 July 2013: <<http://www.competitionline.com/en/competitions/7550>>

Nestoroska, B. 2010. "Skopje 2014" artists defend their projects', *Balkan Insight*, 6 May, viewed 20 November 2011: <<http://www.balkaninsight.com/en/article/skopje-2014-artists-defend-their-projects>>

- Pencic, D. 2009. 'A tactless and tasteless homage to Mother Teresa', *The Architectural Review*, 226(1350), p. 21.
- Richmond, A. & Bracker, A. 2009, *Conservation: principles, dilemmas and uncomfortable truths*, 1st edn, Butterworth-Heinemann, Burlington Massachusetts.
- Stanley-Price, N. 2009. 'The reconstruction of ruins: principles and practice', in *Conservation: principles, dilemmas and uncomfortable truths*, Elsevier Ltd in Association with the Victoria and Albert Museum London, Burlington, MA, pp. 32–46.
- United Nations Educational, Cultural and Scientific Organization 1994. 'The Nara Document on Authenticity', *Nara, Japan: Agency for Cultural Affairs (Government of Japan), eighteenth session*. November 1, viewed 3 December 2011: <<http://whc.unesco.org/archive/nara94.htm>>
- Vale, L. 1999. 'Mediated monuments and national identity', *The Journal of Architecture*, (4), pp. 391–408.
- WorldMK 2009. 'Kukata Posvetena na Majka Tereza vo Skopje (Republika Macedonija)', *Youtube*, 30 September, viewed 20 November 2011: <<http://www.youtube.com/watch?v=sQSkUJHGv8>>

Примітки

1. Близько 80 відсотків будівель Скоп'є було пошкоджено землетрусом силою в 6.1 балів 1963 року. Знищення справжньої будівлі, де народилася мати Тереза, могло бути результатом цього катаклізму, а не частиною розчищення території для будівництва торговельного центру.
2. Несторошка (2010) виражає позицію професійної спільноти художників та архітекторів, цитуючи уривок з листа Спілки архітекторів Македонії: «Ми пропонуємо переглянути всі елементи проекту «Скоп'є-2014», які розраховані на довготривалий вплив. Опозиція Македонії, різноманітні НДО протестують проти непрозорого процесу відбору архітекторів для запланованих будівель і монументів....» (Nestoroska 2010).
3. Колишня Югославська Республіка Македонія — одна з двох офіційних назв країни. Залежно від політичних поглядів країну називають «Республіка Македонія» або «Колишня Югославська Республіка Македонія». Останній назві (скорочено «КЮРМ») віддають перевагу ті, хто не хоче визнавати правомірність існування незалежної Македонії.
4. З коментарів на публікацію відео: WORLDMK, «галаслива посвята Матері Терезі у Скоп'є (Республіка Македонія) », Відео, Youtube, вересень 30, 2009: <http://www.youtube.com/watch?v=sQSkUJHGv8>

ЗОРЯНА РИБЧИНСЬКА

ДИСКУРС ПАМ'ЯТІ У ПРОСТОРІ МОДЕРНОГО МІСТА: ПРОГУЛЯНКА ПРОСПЕКТОМ СВОБОДИ У ЛЬВОВІ

Найвідомішим місцем для вечірніх або вихідних прогулянок у Львові вже впродовж майже двох століть залишається проспект Свободи — простір, історія якого починається разом із модерною історією міста і який, як і саме місто, пережив у останні століття серйозні перетворення. Вони пов'язані передусім з модернізацією, що охопила європейські міста починаючи з XVIII ст., а також з формуванням модерних

колективних ідентичностей, з їхнім культурним протистоянням, а також утвердженням і зміною різних політичних режимів. Оскільки львівське «корсо» чи «стометрівка» (у кожен історичний період, окрім офіційних назв Нижні або Гетьманські вали, Кароля Людвіга, Легіонів, 1 Травня, Леніна тощо, існували розмовні окреслення цього простору) завжди було місцем репрезентацій найважливіших подій у житті міста, то спроба «прочитання» цього простору дасть змогу докладніше розглянути особливості конструювання культурної пам'яті, представлені своєрідними образами, втіленими у пам'ятниках, а також пов'язані з ними особливі культурні практики у контексті панівної політики оновлення міського простору.

Модерний публічний простір Львова сформувався ще у XVIII ст., коли після поділу Польщі місто опинилося в складі Габсбурзької монархії, і нова австрійська влада почала енергійно його змінювати: впорядковували міські комунікації, змінювали урбаністичну структуру, ліквідували середньовічну фортифікацію, звільняли новий простір для забудови й розвитку міста. Внаслідок цього утворився модерний променад, що розташовувався на місці колишніх оборонних валів над берегом річки Полтви. Напевно це виглядало чудово: обсажені тополями береги, філігранні мости й місточки у світлі гасових ламп або феєрверків, вишукана публіка – такий собі світський салон над берегом річки. Тільки досить швидко прогулянки почали ставати не дуже приємними через сморід, який чувся з боку річки, що повільно, але остаточно перетворювалася на стічну канаву, до якої з усього міста плинули нечистоти. Тому через гігієнічні міркування річку вирішили сховати в підземних склепіннях. Мурування Полтви тривало впродовж 1839–1895 років у двох напрямках: від місця сучасної площі імені Адама Міцкевича і від Театру імені Марії Заньковецької. Власне у просторі, визначеному цими крапками, і відбуватиметься прогулянка навіть не берегом, а просто над течією річки, перетвореної у великий міський колектор. Думаю, це посилить відчуття плину часу, течія якого теж часто буває занечищена екскрементами історії. До речі, в одному з есеїв Юрія Андруховича (1997) можна знайти припущення, що таке ритуальне «вбивство» річки поклато початок модерній історії Львова і передбачило його нелегку долю у XX ст. А тоді, у XIX ст., місто з радістю попрощалося із санітарними та паводковими проблемами, пов'язаними з річкою, і швидко почало освоювати новий простір, який незабаром перетворився на одну з найпрестижніших ділянок, центр модерного міського життя наступного століття. Виявилось, що новий простір, не затиснений середньовічними кам'яницями, можна використовувати не тільки для прогулянок (однієї з найпопулярніших культурних практик модерного міста), а й для різноманітних репрезентацій модерних ідентичностей: релігійних, політичних, національних, регіональних. Почалася доба пам'ятників.

Тут дозволю собі відійти від історичного принципу викладу і звернутися до засад риторики, що можуть виявитися необхідними для прочитання простору однієї з головних вулиць Львова. Такий інтерпретаційний поворот натхненний передусім твердженням Мішеля де Серто про протистояння паноптичним і теоретичним концепціям

міста, які продукує влада, щоденних просторових практик його мешканців, зокрема звички піших прогулянок. «Мова блукаючих кроків» (De Certeau 2008: 98) формує простір міста і за своїми функціями нагадує акт висловлювання¹, якому властиві сьогочасність, нетяглість і фатичність. «Пішохідний епос» грає з просторовими структурами, внаслідок чого в них проникає двозначність (численні відсилання і цитати: соціальні моделі, культурні коди, людський чинник), «він укладений із зустрічей і випадковостей, що весь час змінюють його, перетворюючи в знак Іншого, того, хто відкриває, проходить або використовує маршрути» (De Certeau 2008: 102). Усі ці аспекти встановлюють певну риторику ходи, визначають її.

Окрім цього, урбаністичні політики й практики, що впорядковують міський простір, дають підставу для ще однієї аналогії, пов'язаної з риторикою через традицію «мистецтва пам'яті». Конструювання знання як простору (переліку місць із закріпленими за ними «фігурами» і «функціями») передбачає незмінну форму попри різноманітність змісту (минулого — пам'ять, сучасного і майбутнього) і скерованості чергових проектів (зберігати або творити). Застосовуючи принципи *ars memorativa*, викладені в найдавніших підручниках з риторики (зокрема в латинських джерелах, до яких звертається в першому розділі книжки «Мистецтво пам'яті» Френсіс Єйтс (1997)), можна подивитися на цей простір як на укладений порядок місць (*loci*) і образів (*imagines*), в яких закодовано повідомлення модерного міста. Відтак міський текст стає мнемонічним записом, своєрідною мапою пам'яті, читання яких не тільки розкриває особливості репрезентації колективної пам'яті в модерному місті, а й увиразнює просторовий характер культурної пам'яті, текстову природу міського простору, а також їхні риторичні взаємозв'язки.

Отже, порядок місць пам'яті, що забезпечує послідовність і сталість пригадування, визначено просторовою композицією проспекту Свободи, перспектива якого відкривається від площі імені Адама Міцкевича і сформована класицистичною та історичною забудовою з обидвох сторін, з центральною алеєю, яка завершується спорудою Львівської опери. На цьому відтинку розташовано найважливіші місця, в яких упродовж XIX і XX ст. найчастіше та найінтенсивніше виникають образи, що відсилають до певних культурних контекстів і репрезентацій минулого в колективній пам'яті модерного міста й прямо чи опосередковано свідчать про особливості реалізацій просторових політик і пов'язаних із ними культурних практик.

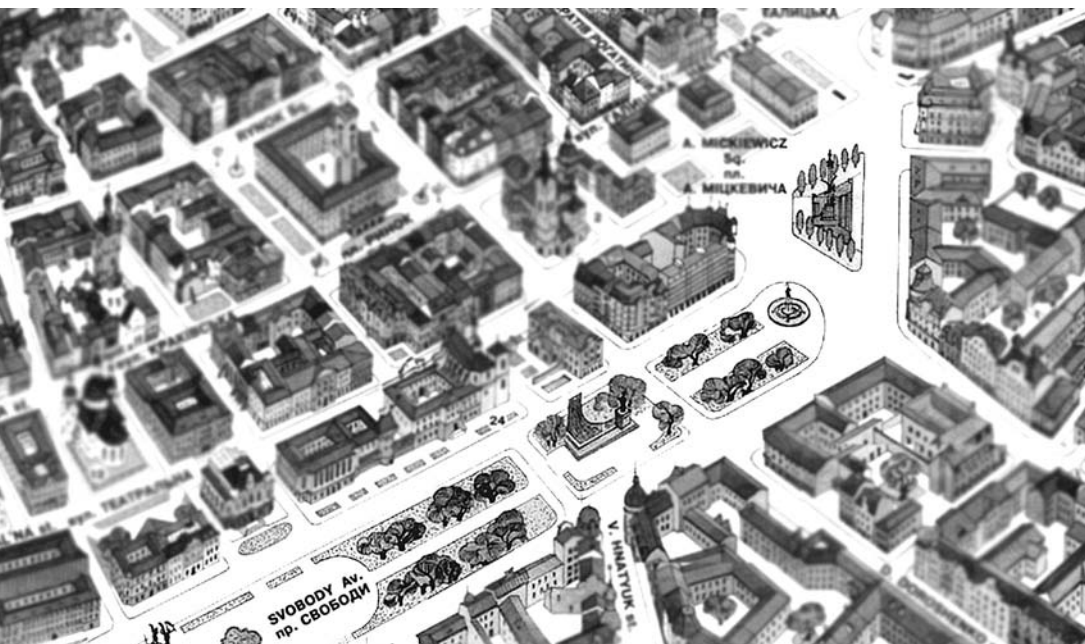
Місце 1. Діва і Пророк

Перше місце пам'яті в модерному просторі міста виникло 1843 року після замурування Полтви й утворення площі ерцгерцога Фердинанда (тодішнього губернатора Галичини), що з 1861 року після встановлення скульптури Діви Марії² на місці знайденого під час будівельних робіт джерела отримало нову назву — Мар'яцька (Марійська). Завдяки появі релігійного образу це місце було пов'язано з попередньою

міською традицією, об'єднувало в марійному культі християн Львова. Таким чином продовжувала функціонувати сформована ще в культурі середньовіччя «літургійна форма пам'яті, що єднала світ мертвих і живих у ритуалах поминання і жертвування» (Goff le 2007: 127). Зображення Діви Марії, звернене обличчям у бік проспекту, представляло в новій частині міста певну тяглість ідентичності, що ґрунтувалася на попередній історії та традиції (Діва Марія як захисниця Львова), було власне тим, що мало об'єднати більшу частину населення міста (християн) і виключити його меншість (юдеїв). Як релігійний символ скульптуру прибрали 1950 року, а на цьому місці встановили фонтан з фігурами міфічних водяних потвор, які можна потрактувати як риторичне зображення давньої історії міста, що, як і річка, потрапила у підземелля колективної пам'яті тільки вже в радянський період³. Нині, після відновлення скульптури Діви Марії 1997 року, тут знову функціонує місце культу, включене в сучасні релігійні практики. Розташоване практично в центрі міста серед жвавого вуличного руху, воно залишається місцем молитви, місцем богослужінь, маївок, покладання вотивів, квітів, освячення ікон, місцем, яке відвідують молодята одразу після шлюбу. Загалом повернення сюди образу Діви Марії, спроба його дублювання в межах акції отців василіан «Кожній парафії — скульптуру Богородиці!» (2004), метою якої було створення копій львівської фігури і жертвування парафіям з різних регіонів України, самовільне встановлення поруч дерев'яного круцифікса свідчать і про тривання архаїчних комеморативних практик, і про відкритість і неповну контрольованість публічного простору сучасного міста.

Однак у Богородиці ще на початку ХХ ст. з'явилася «конкуренція» в образі Адама Міцкевича. Після суспільного здвигу, пов'язаного зі створенням так званого Копця Люблінської унії, встановлення пам'ятника польському поетові було за своїм масштабом другою патріотичною акцією і ще одним проявом нового типу пам'яті⁴ — національної, яка мала забезпечити польську спільноту образами її минулого і візєю її майбутнього. Водночас сама ідея і процес встановлення пам'ятника були, на думку Вікторії Середи (Середи 2008), продовженням символічного маркування міста, боротьби за владу в міському просторі. У цей час на Гетьманських валах стояли вже пам'ятники гетьманові Станіславу Яблоновському і королю Яну Собеському, які принаймні були пов'язані з історією міста, натомість установа пам'ятника Міцкевичу було власне символічною дією (зі Львовом поета біографічно нічого не пов'язувало). Усі найдрібніші справи, пов'язані з проведенням конкурсу проєктів, збором коштів, а також встановленням пам'ятника, отримали загальнонаціональне значення, і їх докладно висвітлювали всі польські газети й часописи. Перша ж проблема виникла при пошуку місця його розташування: запроєктований як колона Міцкевича пам'ятник мусив мати під собою твердий ґрунт, а не зависнути над замурованою Полтвою, русло якої, нагадаю, знаходилося під площею. Тому вирішили перенести скульптуру Діви Марії з центру площі на початок алеї. Це рішення одразу ж було гостро прокоментовано в одній із львівських газет, а також стало причиною появи вислову «Посунься, Мати Божа, бо Міцкевич іде!», що добре ілюструє зміну

орієнтації комеморативних практик у бік політизації колективної пам'яті. Звичайно, пам'ятник Міцкевичу, урочисто відкритий 30 жовтня 1904 року, одразу ж став одним із «гарячих» місць польської колективної пам'яті: його включили в різноманітні ритуали вшанування як обов'язковий пункт усіх процесій і демонстрацій. Змагання історичних політик щодо цього місця можна спостерігати і пізніше, у радянський період, коли в усіх укладених тоді львівських путівниках автором пам'ятника виступав не поляк Антоній Попель, а його учень українець Михайло Паращук⁵.

Ілюстрація 1. Проспект Свободи у Львові. Картохема центральної частини міста.
Худ. Галина Зіміна. Львів: Центр Європи, 1999.

Нині це єдиний пам'ятник на проспекті Свободи, що ніколи не міняв свого місця і поволі став символом самого Львова, переходячи таким чином у холодну опцію колективної пам'яті і виконуючи символічну репрезентацію «історичності» і «вишуканості» міста (з усіх приписаних йому символічних рис незмінним залишилося твердження про «найгарніший пам'ятник Міцкевичу»). Ізольований від перехожих проїжджою частиною, він став частиною краєвиду і був одним із причин і свідків львівських «ландшафтних воєн»: у 20-ті роки ХХ ст. через появу у місті першого «хмарочоса» — шестиповерхової кам'яниці Йони Шпрехера та у 90-ті через руйнування класицистичних кам'яниць і спорудження на їхньому місці будівлі Укрсоцбанку. Цікаво, що і на початку століття, і наприкінці львів'яни у протистоянні із забудовниками використовували ті самі аргументи про нищення історичного середовища, про брутальне втручання в композицію площі, оскільки ці споруди були вищими від пам'ятника, а саме він мав бути головним акцентом цього простору. Тому нині це місце символізує не тільки польськість міста, його історичність і архітектурну

вишуканість, тяглість традиції, а й тривалий конфлікт між консервативністю спільноти й безчесною силою капіталу, що втручається в міське середовище без будь-яких застережень.

Місце 2. Сила зброї та сила слова

Наступний розділ прогулянки проспектом Свободи стосується чи не «найгарячішого» в новітній історії Львова місця, обмеженого двома перехрестями проспекту з вулицями імені Петра Дорошенка та імені Володимира Гнатюка, а також сусідньою площею імені Івана Підкови біля церкви Петра й Павла (колишнього костелу єзуїтів). В останні роки XIX ст. тут з'явився пам'ятник королю Яну III Собеському – ще одному захисникові Львова (після Станіслава Яблоновського), а також рятівникові Відня, що суттєво полегшило отримання дозволу від австрійської влади. Бронзовий вершник на кам'яному п'єдесталі, в гетьманському одязі (жупані й кунтуші) з піднесеною булавою в правій руці уособлював велич польської зброї і відсилав до героїчної версії історії, в якій часи Першої Речі Посполитої постають золотим віком і моделлю для наслідування. Образ непереможного героя є не тільки алегорією славного минулого, а й спонукає до творення такого ж теперішнього і майбутнього спільноти, мобілізує колективні уявлення нації, стаючи частиною історичної політики польського уряду, зокрема в міжвоєнний період. Пам'ятники Яну Собеському й Адаму Міцкевичу стали важливою частиною польського культурного ландшафту модерного Львова, представляючи в образах воїна-захисника і поета-візіонера два основних складники національного дискурсу, і тому були одними з найпопулярніших «героїв» поштівок і фотографій.

1939 року у Львів вступають радянські війська, і після проголошення Західної України частиною Радянської недалеко від пам'ятника Собеському з'являється пам'ятник Сталінській конституції, що помітно відрізняється від свого сусіда: розміром (у кілька разів вищий), матеріалом (зроблений нашвидкуруч з бетону й обшальований фанерою), алегоричними образами (п'ять постатей, встановлені колом, представляють робітника, гуцула, студентку, солдата і матір з дитиною, внизу вміщено цитату зі Сталінської конституції трьома (!) мовами: українською, польською та єврейською). Вулицею, яка отримує назву 1 Травня, рушає парад, що демонструє мілітарну потугу Радянського Союзу і вимушену радість мешканців міста. Сам пам'ятник, як і перший «візит» радянської влади, протривав недовго: 1941 року ще до входу німецьких військ його знищили самі львів'яни. Однак уже ця перша спроба репрезентації комуністичного режиму у просторі міста виразно засвідчила його естетичну примітивність, мегаломанію та насильство як головні політичні й мистецькі засоби.

Після довшої перерви, під час якої звідси зник пам'ятник Собеському (1950 року його разом з кількома іншими передано Польщі і встановлено в Гданську), тільки у 1980-ті роки це місце почало виконувати дуже важливу роль у колективній уяві

львів'ян, через поширення ідеї встановлення тут пам'ятника Тарасові Шевченкові, що, як і встановлення пам'ятника Адаму Міцкевичу, було частиною історичної політики і процесу символічного маркування міста в умовах потужних суспільних трансформацій⁶. Цю ідею було проголошено вже під час перших мітингів наприкінці 1980-х, а на одному з поетичних вечорів поет Богдан Стельмах запропонував розмістити майбутній пам'ятник на центральній вулиці, що тоді ще мала ім'я Леніна. На знак цього рішення на клумбі, що залишилася після пам'ятника Собеському, встановлено пам'ятний знак, який перетворив її на «гаряче» місце, що концентрувало в собі прагнення історичного реваншу українців і появи нової держави — незалежної України. Саме тут моментально з'являються і розбудовуються комеморативні практики: спільні молебні, читання віршів і співання народних або досі заборонених пісень, запалювання свічок, щоденні покладання квітів, зокрема молодятами. Окрім того, «клумба» (саме така назва функціонувала у цей період) виконувала функцію політичного клубу⁷, де обговорювали останні новини, відбувалися гарячі дискусії прихильників різних політичних сил, розміщували ще офіційно не визнані національні символи (жовто-блакитний прапор, тризуб, а також портрет Шевченка, прикрашений вишитим рушником). Усе це дає підставу говорити про це місце як про «світський вівар» (Szubert 1999: 245), перед яким складали «світські пожертви» і який зосереджував навколо себе і мобілізував найгарячіші опції колективної пам'яті, живлені потужною енергією ресентименту. Спорудження самого пам'ятника розгорталося як масштабна суспільна ініціатива: відкритий міжнародний конкурс проектів, публічне обговорення та голосування, збір коштів — усе це сильно нагадує процес встановлення пам'ятника Міцкевичу на початку століття. Урочисто відкритий 1992 року пам'ятник після чотирьох років був доповнений Хвилею національного відродження. Сповнений легко впізнаваних алегорій, цей монумент відсилає до народницького тлумачення постаті Шевченка, а також уявлення про модерну історію України як серію відроджень. Це місце досі зберігає свій зв'язок з гарячими опціями, успадкувало від «клумби» більшість практик вшанування, активно включене в актуальну політику, яка тут найчастіше використовує топос вічної ворожої загрози існуванню українського народу і закликами до боротьби й порятунку. Водночас це одне з найпопулярніших публічних місць у Львові, включене в усі святкові дієства, ще до недавня — місце зустрічі субкультурних молодіжних груп (саме від них пам'ятник отримав прізвисько «Жаба» через окислення бронзи і появу зеленого кольору), ігровий майданчик для дітей, обов'язковий пункт весільних фотосесій, своєрідний клуб літніх людей, під час зустрічей якого звучать народні пісні, майданчик скейбордистів і велосипедистів-екстремалів, місце для різноманітних мистецьких акцій. Можливо, незабаром ми станемо тут свідками глибших трансформаційних процесів у сучасній колективній свідомості: ідеться не тільки про поєднання гарячих і холодних опцій колективної пам'яті, а й про повільні, але вже відчутні зміни публічної риторики — від гіперболізованого топосу загрози і жертви до спроб іронічної рефлексії над минулим, а також залучення канонізованих образів у нові суспільні та мистецькі практики.

Місце 3. Декорації Опери

Від пам'ятника Шевченкові відкривається обрамлена гілками каштанів перспектива алеї на будівлю Львівської опери, що є композиційним центром усього проспекту і водночас одразу після спорудження 1900 року виконує роль вишуканих декорацій, тла для різноманітних суспільних і політичних маніфестацій. Така роль споруди у публічному просторі пов'язана, зокрема, зі стильовою мовою історизму⁸, яку обрав Зигмунт Горголевський і яка пропонувала публіці колаж з образів «великих» архітектурних стилів (ренесансу і бароко), пов'язаних із величними культурними європейськими проектами. Відповідно використання такого «тла» перетворювало будь-яку політичну акцію в епохальну подію.

Це місце почали використовувати для практик вшанування зразу після утворення площі над замурованою Полтвою. Перший світський пам'ятник у Львові (і на території всієї України) було перенесено сюди з міських мурів 1859 року; він представляв у образі середньовічного лицаря коронного гетьмана Станіслава Яблоновського, якому місто завдячувало порятунком від татарів 1695 року. Завдяки цьому пам'ятникові, незважаючи на різноманітні назви, які отримував львівський променад, закорінилася й функціонувала впродовж кількох десятиліть назва Гетьманські вали. Сам образ гетьмана не мав таких виразних національних конотацій, як його пізніший сусід — пам'ятник Яну Собеському. Він був радше ланкою, що з'єднувала середньовічну і модерну історію міста, і тому, можливо, саме в міжвоєнний період пам'ятник перенесли (сховали) на Трибунальську площу перед костелом єзуїтів як такий, що не відповідав очікуванням символічної репрезентації польського національного дискурсу. Новий час використовував нові символи.

Після пам'ятника Яблоновському важливими проявами вшанування на цьому місці був у 1942–1944 роках знак Адольф Гітлер Рінг (його можна розглядати швидше як зголошення змін символічного простору Львова, яке планувала німецька влада), а також споруджений 1952 року пам'ятник Леніну. Сергій Єкельчик (2008) вважає історію встановлення цього пам'ятника, яким комуністичний режим позначав привласнення нової території, прецедентом у післявоєнній історичній політиці радянської влади в українських містах: було заборонено ставити пам'ятники діячам української культури перед встановленням пам'ятника Леніну. На відміну від інших міст пам'ятник Леніну у Львові був невеликим, камерним⁹, однак обтяжений невинуватими значеннями: представляв вождя світового пролетаріату під час промови з трибуни до солдатів Червоної армії, що йшли воювати з «білополяками» 1920 року. Відносна скромність розмірів і мистецький рівень виконання важко навіть порівняти з першою спробою меморіалізації радянської влади — пам'ятником Сталінській конституції. Одразу після відкриття пам'ятник включили у систему практик вшанування: прийом у жовтентя і піонери, покладання квітів від офіційних делегацій і молодят, початок усіх туристичних маршрутів – своєрідний нульовий пункт, початок відліку, якому в радянському календарі відповідало свято Жовтневої революції. Його символічне послання було

зміцнено розміщенням у сусідній з площею споруді колишнього музею мистецьких ремесел музею Леніна і черговим перейменуванням проспекту — присвоєння йому імені Леніна. Таке градаційне посилення образу мало остаточно закріпити за радянським ідеологічним дискурсом центральний простір міста. Знесення пам'ятника 1990 року теж стало символічною подією, яка розпочала хвилю демонтажів радянських пам'ятників у всій Україні, а також, за висловом львівського історика Василя Расевича (2008), «війну пам'ятників», драматичні дії якої тривають донині.

Два найновіші образи, які з'явилися поряд з Оперою упродовж останніх років, помітно вирізняються зі згаданих досі. Ідеться, зокрема, про дерево пам'яті Георгія Гонгадзе й загиблих журналістів (2001). Нова символічна конструкція чи не єдина відсилає до процесів внутрішньої деколонізації й наголошує на протиставленні живої тканини суспільної пам'яті і мертвого каменю, що часто був матеріалом образів, які використовував або створював панівний політичний дискурс. Цікавого ефекту досягла міська влада, коли з нагоди 750-річчя Львова вирішила встановити фонтан перед Оперою на місці пам'ятника Леніну. У контексті згаданої тут історії проспекту його можна вважати (звичайно, вповні усвідомлюючи деяку надінтерпретаційність такого твердження) репрезентацією культурної пам'яті про річку, яка давала життя цьому місту, а також метафорою плинності часу, бурхлива течія якого впродовж останнього століття принесла на ці береги стільки змін, представлених, зокрема, появою, перетворенням і зникненням різноманітних образів пам'яті.

Кілька прикінцевих зауваг

Короткий аналіз образів і риторичних постатей, які пропонує нам історія та сучасність проспекту Свободи у Львові, дав змогу ознайомитися не тільки з місцями пам'яті, а й з пам'яттю місць цього простору, з політиками його оновлення та збереження. Відтак виразним стає зв'язок конструювання того чи іншого дискурсу пам'яті з процесом оновлення міського простору: різні колективні уявлення про минуле, втілені у певних образах, що були розміщені у новому публічному просторі міста, упродовж його історії репрезентували бажані цінності, які визнавала громада і/або насаджував політичний режим. Як зазначає польський дослідник Стефан Беднарек, «місце пам'яті перестає бути тільки знаком — воно поєднується з минулими подіями. І це місце, як і сама подія, однаково підлягає семантизації, функціоналізації та переоцінюванню. Таким чином місце поєднується з часом, з подіями, які його наповнюють»¹⁰ (Bednarek 2010: 106). Тому поширення і концентрація пам'яті в конкретних *loci* та наповнення їх характерними *imagines*, створеними за допомогою різноманітних риторичних постатей, можна використовувати для реконструкції й читання міських текстів, потрактованих як «системи знаків, що демонструють владу і престиж, статус і вплив, перемоги і поразки» (Short 1996: 390). Під час досвідчування і читання міського простору ми, по суті, рухалися на матеріальному рівні цих місць і образів. Вдаючись до класифікації, запропонованої П'єром Нора (Nora 2010), можна зробити

ще кілька загальних зауваг про їхній символічний і функціональний рівні.

На символічному рівні місця пам'яті (як «результат роботи уяви, що забезпечує кристалізацію спогадів і їхню трансмісію» (Середа 2008: 82)) утворюють складну смислову структуру, кожен елемент якої може відсилати до локального, регіонального, національного, європейського або глобального контексту¹¹. Однак межі між цими сферами не сталі, а змінюються разом із просторовою політикою влади, колективними уявленнями про минуле тощо. Нині ми стаємо свідками якщо не занепаду, то перетворення національного контексту, що після досвіду тоталітарних режимів ХХ ст. вже не має такої безсумнівної цінності, натомість виразнішими стають регіональний, європейський і глобальний контексти. Так, наприклад, наголошений на початку ХХ ст. національний дискурс пам'ятника Адаму Міцкевичу поволі зникає, а його регіональний і європейський контексти увиразнюються. Пам'ятник Міцкевичу — один з типових елементів ландшафту галицьких міст і містечок — окреслює, поміж іншим, належність цього регіону до простору «родинної Європи» з його спадщиною багатокультурності. Цей процес супроводжує також зміна гарячих опцій пам'яті на холодні, тобто «опір будь-яким втручанням історії» (Ассман 2004: 83) у процесі формування та утвердження колективної ідентичності панівної спільноти. Навіть у випадку такого «гарячого» місця пам'яті для сучасного українського суспільства, як пам'ятник Тарасові Шевченку, можна спостерігати, з одного боку, утвердження та інструменталізацію національного дискурсу, а з іншого — прояв «охолодженої» пам'яті, практики якої орієнтовано на його нейтралізацію і наголошення локального або глобального контекстів (окрім включення цього пам'ятника у топографію молодіжних субкультур, прикладом можна вважати й акцію 2011 року «Тарасова ніч» — публічне читання сучасної поезії біля пам'ятника Шевченкові). Не позбавленим значення видається спостереження, що з простору проспекту Свободи практично усунуто мілітарні або політичні образи, пов'язані, як стверджує Поль Рікер (2004), з дискурсом насильства і травми, що конститууює національну ідентичність, і з феноменами пробачення і витіснення, які характерні для колективної пам'яті ХХ ст. Натомість серед присутніх на проспекті образів переважають сакральні зображення (Богородиця і крuciфікс, пов'язані з панівною християнською конфесією та уявленнями, сформованими в домодерний період; Адам Міцкевич і Тарас Шевченко, які відсилають до візії нації, породженої ідеологією романтизму ХІХ ст.), які досі великою мірою конституують колективну свідомість мешканців міста, а також владну політику.

На функціональному рівні місця пам'яті проспекту Свободи вказують на постійну, більшу чи меншу присутність практик літургійної пам'яті, що визначає «спільноту живих і мертвих» і проявляється в ритуалах, пов'язаних з «присутністю мертвих» (Екссле 2007: 252). Підтвердженням цього припущення можна вважати практики вшанування, скеровані передусім на сакральні об'єкти: на Богородицю (для християнської спільноти) і на постаті Міцкевича чи Шевченка (для панівної національної спільноти). Окрім цього, попередній огляд практик вшанування дає підставу для вирізнення в політиці оновлення публічного простору проспекту Свободи двох панівних дискурсів:

антиколоніального і постколоніального. Перший відтворює антиімперську риторику (з топосами загрози й помсти) і стереотипи ворогів/героїв нації, що реалізується переважно в офіційних ритуалах вшанування або ж під час політичних акцій. У межах другого відбувається спротив маніпуляціям пам'яттю та її інструменталізації, проявляється схильність до актуалізації локальних/родинних оповідей про минуле, що втілюється в різноманітних практиках дозвілля та символічного привласнення публічного простору мешканцями міста. Окрім цього, на проспекті Свободи здійснюють спроби включення образів минулого у сучасне перформативне поле культури, прикладом чого можуть слугувати популярні останніми роками камерні пам'ятники, що зазвичай представляють сюжети і постаті легендарного або літературного походження і які відтворюють альтернативний дискурс міської культурної пам'яті. Скульптури монаха-пивовара та Швейка, виготовлення і встановлення яких було ініційовано і фінансовано приватними підприємствами, функціонують як розважальні об'єкти туристичного маршруту проспектом Свободи і репрезентують сконструйовану сучасними маркетинговими стратегіями і культурними індустріями версію минулого міста.

Андрухович, Ю. 1997, «Місто-корабель», *Нова Україна і нова Європа: час зближення*. Зубрицька М. (ред.), Літопис, Центр гуманітарних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, Львів, с. 174–180.

Ассман, Я. 2004, *Культурная память: Письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности*, Языки славянской культуры, Москва.

Бірюльов, Ю. 2010, «Змагання львівських скульпторів», *Галицька брама. Пам'ятники Львова*. 6–7 (186–187), с. 20–22.

Єкельчик, С. 2008, *Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві*, Критика, Київ.

Йейтс, Ф. 1997, *Искусство памяти*, Университетская книга, Санкт-Петербург.

Расевич, В. 2008, *Політика пам'яті і пам'ятники: Львів — Чернівці*. Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?politika_pamyati_i_pamyatniki_lviv__chernivtsi&objectId=1056818

Рикёр, П. 2004, *Память, история, забвение*, Издательство гуманитарной литературы, Москва.

Середа, В. 2008, «Місто як lieu de mémoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова», *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, ЛНУ ім. І. Франка, Львів.

Эксле, О. Г. 2007, *Действительность и знание: очерки социальной истории Средневековья*, Новое литературное обозрение, Москва.

Assmann, A. 2009, '1998 — Między historią a pamięcią', W: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Saryusz-Wolska M. (red.), Universitas, Kraków, s. 143–174.

Augoyard, J.-F. 2007, *Step by step everyday walks in a french urban housing project*. Minneapolis, University of Minnesota Press, London.

Bednarek, S. 2010, 'Jeśli nie miejsca pamięci, to co?' *Kultura współczesna: teoria, interpretacje, praktyka. O pożytkach z wiedzy historycznej*. 1 (63), s. 100–110.

Certeau de, M. 2008, *Wynaleźć codzienność. Sztuki działania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

François, É. 2010, Jeszcze raz o historii i pamięci. *Kultura współczesna: teoria, interpretacje, praktyka. O pożytkach z wiedzy historycznej*. 1 (63), s. 18–30.

Goff le, J. 2007, *Historia i pamięć*, Warszawa.

Nora, P. 2010, 'Między pamięcią i historią: Les lieux de Mémoire', *Tytuł roboczy Archiwum*. 2 (2), s. 6–15.

Short, J. 1996, *The Urban Order: An Introduction to Cities, Culture and Power*, Bleckwell, Cambridge.

Szubert, P. 1999, *Figura w rzeźbie polskiej XIX i XX wieku*, ZACHEŃA, Państwowa Galeria Sztuki, Warszawa.

Примітки

1. Аналогію між ходінням містом і висловлюванням Мішель де Серто обгрунтовує схожістю їхніх функцій: «На найелементарнішому рівні цей акт [прогулювання] виконує, по суті, потрібну функцію: це процес *привласнення* пішоходом топографічної системи (подібно як мовець привласнює й переймає мову); це просторова реалізація місця (подібно як акт мовлення – це звукова *реалізація* мови); зрештою, акт прогулянки закладає зв'язки між розрізненими рівнями, тобто прагматичні «угоди» у вигляді рухів (подібно як висловлювання є «алокуюцією», «розташовує іншого навпроти» бесідника і задіює різноманітні угоди між ними)» (De Certeau 2008: 99).

2. Скульптуру, яку виконав мюнхенський скульптор Йоганн Непомук Гауттманн, подарувала місту дружина намісника Галичини графиня Северина Бадені. Більше про це: Бірюльов, 2010.

3. Хоча у більшості джерел (див., напр., опис у базі даних «Урбаністичні образи» Центру міської історії Центрально-Східної Європи: *Фонтан на площі Марійській*. ID 01422. Урбаністичні образи. Режим доступу: <http://www.lvivcenter.org/uk/uid/picture/?pictureid=1422>) скульптурні фігури фонтану, автором яких був Євген Дзиндра, називають «міфічними тритонами», вони насправді мало пасують до опису і зображень цих істот (див., напр.: *Мифы народов мира*, Советская Энциклопедия, Т. 2., Москва, с. 526). Натомість перекокливішим видається зіставлення цих образів із середньовічними зображеннями дельфінів, що часто трапляються на кам'яницях львівського середмістя (наприклад, роботи Франциска Оленського на кам'яниці Жевуських, площа Ринок, 3) і мають багате, зокрема христологічне, семантичне поле. Розглянуті як дві риторичні фігури (синекдоха та асидентон), що, на думку Жана-Франсуа Огіяра, описують дві полярні і водночас взаємодоповнювальні властивості просторових практик (Augoyard 2007: 62), у модерному та радянському просторі проспекту, вони, з одного боку, представляли «давню» історію і традицію міста (синекдоха), а з іншого — розривали зв'язність панівного ідеологічного дискурсу, позбавляючи його переконливості (асидентон).

4. Можливо, немалу роль у цьому відіграв алгоричний спосіб представлення образа поета-пророка, якому ліру вручає ангел (чи, за іншим тлумаченням, Геній поезії), щоб той живив полум'я поезії, яке увінчує колону слави і величі. Створений у романтизмі образ пророка безпосередньо кореспондує з месіаністичним баченням історії й ролі в ній нації, яку пророк розбуджує і веде. Така модель, особливо актуальна в Центрально-Східній Європі XIX і XX ст., жила національний дискурс, у межах якого конструюється, за словами П'єра Нора, нація-пам'ять (Nora 2010: 12).

5. Ішлося, очевидно, про затирання слідів польськості Львова відповідно до популярної в радянській час ідеологемі «панської Польщі», що гнобила і переслідувала українців.

6. З огляду на новітню історію українців у Львові цей проект варто розглядати в дискурсі ресентименту. Окрім образів жертв, джерелом яких була й творчість Тараса Шевченка, він виражений, зокрема, топосом поразки, що пов'язаний і з нереалізованою ідеєю пам'ятника поетові у Львові від часів Габсбургів до радянського періоду, коли Львів був одним з великих українських міст, де не було пам'ятника Шевченкові (попри включення поета в радянський культурний канон). Із нинішньої перспективи досліджень культурної пам'яті цікавим видається порівняння українського дискурсу ресентименту зі сформованою в новітній європейській історії колективною пам'яттю поразок, парадигматичним *lieu de mémoire* якої є голокост, а центральним образом — жертва. Саме про такі риси сучасної європейської культурної пам'яті пишуть, наприклад, Етьєн Франсуа (François 2010) та Аляйда Ассман (Assmann 2010).

7. Донині функціонує не тільки назва, а й звичай зібрань у цьому місці, особливо серед старшого покоління мешканців Львова для обговорення політичних подій.

8. Історизм, що набув поширення у другій половині XIX ст., пов'язують з ідеологією романтизму, а відтак зі зміною уявлень про минуле як про джерело образів та ідей, що можуть пояснити теперішнє та спроєкувати майбутнє. Пошук аргументів легітимності національної культури в минулому провокує історизацію науки, мистецтва й архітектури зокрема. Цим зумовлене звернення до культурної спадщини, колажування стилів, образів та ідей стає також і проявом свободи митця, спробою створити ілюзію «нової» реальності як обіцянку здійснення і задоволення витіснених бажань колективного несвідомого.

9. Таку «стриманість» репрезентації, очевидно, треба завдячувати авторам: скульптору С. Меркурову, архітекторам С. Французу та В. Шарапенку.

10. Натомість просторовий характер пам'яті — і індивідуальної, і колективної — одна з найважливіших рис, яка визначає цей феномен. Докладніше на цьому зупиняється в книжці «Пам'ять, історія, забуття» Поль Рікер (2004), розглядаючи зв'язок між місцями проживання й пам'ятання.

11. Подібно про це пише Стефан Беднарек: «Попри помітну відмінність у тлумаченні місць пам'яті, у цьому понятті присутнє значення згущення, конденсації змісту пам'яті навколо якогось феномена («пункт кристалізації, *pivotal events*), що дає змогу сягнути до змісту пам'яті учасників життя спільноти в усіх його вимірах: індивідуальному, суспільному, державно-національному, а також наднаціональному» (Bednarek 2010: 108).

СТІВЕН КУК

Берегові пам'ятки і перебудова міст

(переклад з англійської — В'ячеслав Агеев)

Роль історичних пам'яток у новій забудові міст (Logan 2002) та їх «розкрутка» (Philo and Kearns 1993; Short 1999), зокрема регенерація просторів старих доків, достатньо висвітлені в спеціальній літературі (Marshall 2001; Shaw 2001, Atkinson et al 2002; Dovey 2005; Oakley 2009). Зазвичай у дослідженнях ідеться про те, що подібне перетворення включає створення більш привабливого історичного іміджу «для залучення інвесторів, мешканців і туристів, які цікавляться постіндустріальними місцями; непривабливі ж елементи при цьому обмежують, беруть під контроль і приховують» (Atkinson et al 2002: 28).

Однак пам'ятки виконують і функцію «складу пам'яті спільноти» (Hayden 1995: 9) як ключові вузли ширшої мережі просторових об'єктів, що утворюють «ландшафти пам'яті» (*landscapes of memory*) (Schama 1996). Тож виникає питання: «Хто має право створювати, визначати, інтерпретувати і представляти колективне минуле через ці місця?» (Till 1999: 253; Smith 2006). Хоча в новітній критиці зауважується переакцентованість значимості «місць пам'яті» (*sites of memory*) (Atkinson 2007) і необхідність переосмислення уявлень про взаємозв'язок роботи пам'яті з ландшафтами, проте досі ведуться доволі напружені дебати стосовно використання,

інтерпретації, історії таких особливих місцин та управління ними. Це місця, де сходяться різні дискурси, де «об'єкти, здатні спровокувати суперечку чи діалог, – вони підтримують соціальну пам'ять, яка виражає ідентичність громад і особистостей» (Crang and Travlou 2001: 165).

Перебудова Південної верфі в Мельбурні (штат Вікторія в Австралії) відбувалася якраз в одному з таких місць, де розігрувалася боротьба дискурсів стосовно постіндустріального майбутнього міста та ролі в ньому приморської спадщини. У Мельбурні, як і в багатьох інших портових містах, зміна приморської промислової та ринкової активності привела до того, що раритетним історичним ландшафтом портових споруд знехтували (його відкинули як щось, що втратило своє значення), і споруди втратили свою виробничу роль (Buckrich 2002). Місцевість на річці Ярра в Мельбурні, де розташовувалися сухі доки Дюкс і Оррз¹, стала предметом широких дискусій стосовно ролі історичних пам'яток для туризму та щодо перепланування й реконструкції міст (*urban redevelopment*).

Історичні місця (*локації*), як і пам'ятники, часто тримають у секреті свою історію (Young 1995), приховуючи рішення, які визначали їх використання, управління та інтерпретацію. Ця стаття є спробою відтворити біографію одного такого місця (*site*). У ній наведено огляд різноманітних планів та пропозицій стосовно долі доків та відреставрованого вітрильника «Поллі Вудсайд» (*Polly Woodside*), який з кінця 1970-х років знаходиться в доку Дюкс. Позиціонування Мельбурна як глобального міста (*global city*), поява концепцій нематеріальної культурної спадщини і усвідомлення культурної компоненти в конкуруючих стратегіях відновлення кораблів, які мають історичну цінність, — все це сформувало бачення «Поллі Вудсайд» і району доків у різні часи і як активу, який можна використати, і як проблеми, яка потребує вирішення. У цих дебатах порушується питання довгострокового сталого управління (*sustainable management*), а також приморської промислової спадщини і кораблів-пам'яток.

Місце для музейного корабля

Доки Дюкс і Оррз розташовані біля центрального ділового району Мельбурна (на південний захід від нього) на річці Ярра, яка протікає через центр міста. Док Дюкс відкрився у 1875 році і безперервно використовувався за призначенням до 1975 року, коли через будівництво моста нижче по течії доки довелося закрити. За століття роботи в ньому було відремонтовано та почищено тисячі суден (Woodley and Botterill 1985). Це була важка, брудна, іноді небезпечна праця, і місце мало погану славу через кілька сумнозвісних випадків, пов'язаних з федерацією корабельних малярів та профспілкою докерів (Lockwood 1990; Morton and Robinson 2010).

Непрацюючий Дюкс (за умови деяких істотних втручань) видавався ідеальним місцем для корабля ХІХ століття «Поллі Вудсайд», відреставрованого Національним фондом Австралії у штаті Вікторія (далі – Національний фонд)². Розглядалися й інші потенційні місця останньої стоянки для відреставрованого судна, однак головним

критерієм вибору місця була необхідність періодичного заведення в сухий док, і Дюкс для цього підходив якнайкраще (Darroch 1978). Оскільки «Поллі Вудсайд» планувалося відновлювати саме як корабель-музей, який ніколи не плаватиме, закриття річки Ярра мостом Чарльза Граймса і фактичне відрізання корабля від виходу в бухту не вважали проблемою. Справді, старий док мав забезпечити вітрильнику безпечний і надійний дім, який «надав би можливість ефективно відреставрувати корабель та зберегти його як статичний експонат і водночас експонат на воді у належному історичному приморському довкіллі» (Austral Archaeology 2000: 8). Уряд штату Вікторія в 1977 році виділив Національному фонду площі для використання з метою створення морського музею, в якому «Поллі Вудсайд» стане центральним експонатом (Schmeder 2005).

Рішення про відновлення «Поллі Вудсайд» як статичного корабля-музею повторює низку інших проектів цього періоду. На початку 1970-х, за деякий час до прийняття рішення про відновлення «Поллі Вудсайд», у доку Дюкс звучали подібні пропозиції стосовно реставрування броненосця «Цербер» (*HMVS Cerberus*). Переобладнаний військовий корабель класу «монітор», який служив і в передфедераційному вікторіанському ВМФ, і в Королівському ВМФ Австралії, у 1920-х був залишений біля берега на південному сході від Мельбурна і використовувався як хвилеріз³. Згідно з пропозицією Фонду збереження «Цербера» (*Cerberus Preservation Trust, CPT*) корабель мали зняти з мілини, а потім поставити в док Дюкс (CPT 1972). Однак Фонд збереження пішов у своїх планах навіть далі, ніж Національний фонд: корабель мав зберігатися всуху (не на воді) так само, як зберігаються інші історичні кораблі: кліпер «Катті Сарк» (*Cutty Sark*), пароплав «Грейт Брітен» (*SS Great Britain*), лінійний корабель Королівського флоту Великобританії «Вікторі» (*HMS Victory*). Висловлюючись словами, які стануть звичними в майбутніх планах розвитку меморіалу, музей «Цербера» мав бути музеєм «світового класу» і стати «потужним магнітом для туристів» (там само). Після проведення обговорень за участю Фонду збереження і Національного фонду музей почали проектувати з довгостроковою метою включення в нього і «Поллі Вудсайд», — Національний фонд висловив бажання «з часом поєднати обидві схеми» (там само).

План збереження «Цербера» також показовий для ілюстрації сучасного сприйняття пам'яток морського індустріального спадку. «Будівля з гофрованого заліза, в якій раніше розміщувалися механізми, перебувала в поганому стані, і було прийнято рішення замінити її новою спорудою, яка б гармоніювала із загальним стилем реконструювання цієї місцевості», попри те, що «величні старі насоси і машинерія» сухого доку не збереглися (CPT 1972: np). Решті території був потрібен «охайний і творчий підхід» (там само). Засипаний мотлохом і небезпечний індустріальний пейзаж доків довелося «пом'якшувати» й перетворювати на прийнятний за допомогою «газонів, барвистих клумб і певних видів дерев» та з використанням морських атрибутів: якорів, флагштоків, кабестанів (там само). Уряд штату схвалив «проект «Цербер»», «щиро підтримавши» план, і сподівався, що майбутній музей «стане одним з перших такого роду в світі» (там само). Однак заклик зібрати 250 тисяч доларів для поря-

тунку корабля та переміщення його на нову стоянку зазнав невдачі, і переведення корабля не відбулося (Herd 1986; Anderson 2002).

Ідея зробити доки безпечними декларувалася і в наступних планах реконструкції цього району. Як уже згадувалося, уряд штату зрештою передав район Національному фонду, і губернатор штату Вікторія сер Генрі Віннеке 4 березня 1978 року урочисто відкрив Мельбурнський морський музей (Gibson 2006). Національний фонд ставився до району так само, як і Фонд збереження (СРТ): передусім корабель, а ширший індустріальний пейзаж, цінність якого, все ж таки, визнавалася, є другорядним. Протягом перших років роботи експозиція мала неабиякий успіх: реставрація корабля стала своєрідним «бонусом», кількість відвідувачів зростала. За твердженням Національного фонду, музей протягом 1979 року відвідали 140 тисяч осіб (Ellingsen 1980: 9).

Приморські пам'ятки використовувалися в планах реконструкції міст в той час не лише в Мельбурні. Як свідчить А. Віткомб, нова забудова Лондона, Ліверпуля, Бостона, Сіднея та інших приморських міст передбачала використання культурних об'єктів (наприклад, музеїв) як спосіб залучення інвестицій (Witcomb 2002: 29)⁴. Подібну стратегію, вочевидь, було закладено в плани уряду штату Вікторія стосовно Південної верфі. На початку 1980-х років дедалі частіше лунають вимоги почистити річку Ярра та оновити район Південного берега. Це давало приморському музею величезні можливості для перебудови. Пам'ятка стала ключовим місцем у дискусіях про регенерацію колишньої промзони міста. У 1980 році уряд штату профінансував дослідження і планування розвитку району Південної пристані, що розташований неподалік від центру міста, метою якого було вироблення скоординованого підходу до розвитку району, громадського транспорту і нового Всесвітнього торгового центру на протилежному березі річки Ярра.

Бачення майбутнього пам'ятки Національним фондом було амбітним. Його реакцією на роботу дослідників було: «хоч Мельбурн не туристичне місто, туризм тут зростає, а оскільки привабливих для туриста місць у нас небагато, значна частина туристів відвідає «Поллі Вудсайд»» (Forge 1980). Автор продовжив: «не видається неймовірним, що протягом десятиліття відвідуваність зросте до 200 тисяч осіб за рік — удвічі більше, ніж сьогодні, що зробить «Поллі Вудсайд» однією з головних туристичних принад штату» (там само). У тексті також з'явився образ, який став звичним у дискурсах стосовно майбутньої реконструкції району:

«Хоча «Поллі Вудсайд» є лише однією з мешканок серед об'єктів, що постійно перебувають на території цього району, вона (кораблі в англ. мові жіночого роду. — Прим. пер.) вирізняється з-поміж інших цілою низкою ознак. З них, мабуть, найважливішою є те, що **її фізично неможливо перемістити в інше місце**. Її майбутнє, як і пов'язаного з нею музею, невідривне від майбутнього розвитку району» (там само, курсив автора).

Хід думок Національного фонду також гарно демонструє амбівалентність у сприйнятті самого сухого доку. Національний фонд стверджує, що місцевість є «однією з найстаріших частин оригінального порту, яка частково зберегла його приморський

характер, і область має історичну і культурну атмосферу, які можна вигідно розвивати» (National Trust 1980), проте в іншому абзаці цього документа вказувалося, що, хоч район довкола «Поллі Вудсайд» має «незначну архітектурну чи історичну цінність, він додає загального приморського духу місцевості, яка має статус одного з найстаріших приморських районів міста» (там само).

Уряд штату підтримував перебудову, тодішній прем'єр Ліндсі Томпсон схвалив законопроект стосовно Берегового парку «Поллі Вудсайд» (Thompson ND). І хоч Томпсон пішов з посади в березні 1982 року, новий лейбористський уряд також симпатизував проєктові, про що свідчить його місце у стратегії розвитку Південного берега (1986). «Поллі Вудсайд» і територія довкола неї і далі розглядалися як ключовий фактор економічного відродження району, а уряд штату збирався «всіляко розвивати й заохочувати туризм на основі наявних активів, включно з комплексом мистецького центру і берегового парку «Поллі Вудсайд»» (Ministry for Planning and Environment Victoria 1986). Зміна розуміння важливості території також була відображена у стратегії: в архітектурно-історичному дослідженні Південного берега, здійсненому Г. Батлером у 1982 році, рекомендувалося включити сухі доки до реєстру історичних споруд. І хоч «занедбаний вигляд» району (Ministry for Planning and Environment Victoria 1986 р. 17), як вважалося, нівелював його багату історичну спадщину, район розглядався як перспективна база для розвитку берегового парку.

У Національному фонді час від часу виникали масштабні ідеї стосовно музею та його учасників. Разом з міською радою Мельбурна фонд відновив проєкт переведення «Цербера» до Південної пристані, щоб пришвартувати його поруч з «Поллі Вудсайд». Заступник голови Національного фонду у штаті Вікторія Саймон Моулзворт висловив припущення, що об'єднані пам'ятки стануть «морським музеєм світового класу... і напевно приваблять до Мельбурна сотні тисяч людей» (Molesworth 1986). З кінця 1970-х кількість відвідувачів музею і доходи музею значно скорочувалися. Національний фонд провів інформаційну кампанію з приводу катастрофічного фінансового становища музею, у якому звинуватив обмежену підтримку з боку держави та нестачу відповідних площ, які можна було б здавати в оренду для отримання додаткового прибутку (Austen 1987: 5). Плани фонду щодо оновленої території збігалися з уявленнями уряду штату, згідно з якими район мав стати важливим осередком культури. У 1988 році було оголошено, що державний Мельбурнський музей буде переміщено з центру міста до нового спеціально побудованого приміщення на Південній верфі (Dovey 2005). Переваги для берегового музею були очевидними: значна маса туристичних об'єктів і оновлення району. Однак радість тривала недовго. Попри те що будівництво нового Мельбурнського музею вже рухалося повним ходом, новий уряд ліберально-націоналістичної коаліції, який прийшов до влади 1992 року, вирішив перенести Мельбурнський музей на його нинішнє місце в Карлтоні, на північ від ділового центру Мельбурна, а на Південній верфі влаштувати виставковий центр. Як зазначає К. Дові (2005), це був значний відхід від гасла «культура для торгівлі», який мав драматичні наслідки для «Поллі Вудсайд», берегового музею і доків.

Будівельні роботи для спорудження нового виставкового центру виявилися масштабними і спричинили скорочення сухого дока на 70 метрів (Austral Archaeology 2002). Усічені доки, насосна і машинна станції були внесені до реєстру пам'яток штату Вікторія в 1994 році з огляду на їхню історичну та наукову значущість як «останній функціонуючий сухий док з дерев'яними стінками в Австралії» та як нагадування про історію району і пов'язані з нею будівлі, які надають доку автентичності (Historic Buildings Council of Victoria 1994). Хоч музей і корабель під час будівельних робіт залишалися відкритими, будівництво сильно вплинуло на музейний бізнес. Кількість відвідувачів дедалі зменшувалася через складне місцезнаходження музею. В одній газеті навіть пожартували, що для того, щоб знайти меморіал, треба «бути готовим пожертвувати обідом і обов'язково озброїтися компасом» (Attwood, 1995: 13). У цей період відбулася зміна бачення прибережної території, що призвело до втрати консенсусу щодо корисності музею для району. Вперше було висунуто ідею про переміщення вітрильника з доку Дюкс, і ця ідея періодично піднімалася протягом наступних двадцяти п'яти років. Менеджер проекту «Поллі Вудсайд» Чарльз Трилівен оголосив, що пропозиції «ряду так званих експертів» перемістити кудись вітрильник приречені на провал. Переміщення, на його погляд, було б «нереальними». Окрім того, що такий крок він вважав занадто дорогим і потенційно небезпечним для корабля, Трилівен також поставив під сумнів мотивацію переїзду. «Перестановка вітрильника в місце, де він буде більш доступним візуально, була б комерційним самогубством ... Тому давайте забудемо про те, щоб перетворювати історичні кораблі в щось на кшталт купальні для птахів у саду, якщо це не передбачає відповідного фінансування на постійній основі» (Treleavan 1993: 16)⁵.

Реорганізація музейного району, яка відбувалася у 1994–1995 роках і включала передачу Національному фондові контролю над елінгами пристані на річці Ярра (для створення нових виставкових площ та приміщення техпідтримки), не дала очікуваного впливу на кількість відвідувачів чи дохід. Тому 2002 року було розроблено нові пропозиції стосовно району. Фонд запропонував здавати в оренду історичні елінги пристані, які були збитковими, — це б забезпечило їх рентабельність. Також фонд попросив від уряду коштів для ще одного оновлення району. Називалися різні суми, необхідні для реконструкції, але основна ідея була зрозумілою зі слів голови Національного фонду Рендалла Белла: «Якщо ми не отримуємо допомоги, музей доведеться закрити, а я не думаю, що Вікторія може дозволити собі втратити його» (цит. за Butler 2002: 15; див. також Rose 2002). Можливо, поганий стан судна також став інструментом тиску на уряд. Наступного року, даючи журналістам привід для гри слів («Поллі має дірку (в голові), а можливо, й не одну» / «Polly has a crack or two»), новий виконавчий директор Національного фонду Стівен Хейр наголосив на важливості негайного виконання робіт, щоб зупинити протікання корпусу, зауваживши: «Врешті-решт вона потоне ... Ніхто не знає, коли» (цит. за Edmund 2003: 14).

Крім того, 2000 року в плані управління охороною пам'яток регіону відбулися деякі зміни стосовно інтерпретації об'єкта. Зросло значення, яке надавалося докам

та індустріальній спадщині району, і «Поллі Вудсайд» мала інтерпретуватися вже в цьому контексті. В частині, де йшлося про обґрунтування культурної цінності комплексу, пам'ятка описувалася як «важливі історичні артефакти колись масштабної суднобудівної та судноремонтної промисловості, які простягалися вздовж південного берега річки», а також як місце постійної стоянки «хорошого екземпляра трищоглового барка «Поллі Вудсайд», який є важливим історичним судном і додає приморської атмосфери місцевості» (Austral Archaeology 2000: і; курсив додано). У плані управління вказувалося, що промисловий береговий пейзаж є «важливим історичним артефактом» сам по собі. Тепер йому необхідна відповідна інтерпретація, щоб його «значення як чогось більшого, ніж місце стоянки вітрильника та зберігання кількох старовинних предметів, стало зрозумілим відвідувачам» (там само: 32). Перехід від попередніх концептуалізацій цілком зрозумілий: тепер уже не район надає антуражу «Поллі Вудсайд», тепер корабель надає місцевості лише деякого акценту. У плані управління було зміщено наголос на «тіньові елементи» меморіалу, було запропоновано схему інтерпретування, в якій перевагу віддавали «індустріальності», неохайності, справжній історії місця, а не образу романтичної епохи вітрил.

З огляду на повідомлення самого Національного фонду про стан судна, не було несподіванкою те, що незабаром як у ЗМІ, так і серед громадськості, яка цікавилася приморською спадщиною, знову набули актуальності пропозиції про переміщення «Поллі Вудсайд». Ще раз поєднати долі «Цербера» і «Поллі» запропонувала газета «Сандей Геральд Сан»: «підняти й перенести вітрильник «Поллі Вудсайд» над мостами Спенсер-стріт та Кінг-стріт і поставити його на фундамент поряд з «Цербером». Тоді важливий приморський район знову матиме особливий статус у місті, зобов'язаному своїм створенням і розвитком морській торгівлі» (Sunday Herald Sun 2004: 70; про реакцію громадськості див. МНАВ 2004 і наступні видання).

Постійні зміни і невизначеність, в яких існував музей з початку 1980-х, тривали. У грудні 2004 року було оголошено, що останню чергу реконструкції Південного берега невдовзі буде завершено. З-поміж трьох консорціумів, які взяли участь у тендері на розробку нового конференц-центру безпосередньо біля «Поллі Вудсайд» (Batchelor & Pandazopoulos 2004), контракт на початку 2006 року отримала компанія «Plenary Conventions Pty Ltd». Прем'єр Стів Брекс стверджував, що конференц-центр поживить нижню частину південного берега Мельбурна і «завершить оновлення району Ярри, який пов'яже Півднєнний берег з районом доків, ... створить комерційний і стильний район, який простягнеться вздовж течії річки до берега затоки та портових районів» (Mickelborough and Giles 2006: р. 2). Музей «Поллі Вудсайд» також мав «бути відновлений зусиллями Національного фонду» (там само). Для будівництва конференц-центру потрібно було закрити музей, але ще більше нарікань викликали питання безпеки судна. Крім того, з'явилися нові ідеї в стратегіях збереження приморської культурної спадщини – їх появу спричинили відвідини Мельбурна в квітні 2006 року іншим вітрильником «Джеймс Крейг» (сіднейським трищогловиком такого ж віку і дизайну як і «Поллі Вудсайд», але відновленим до мореплавного

стану в ході тридцятирічного проекту⁶). Візит був організований спільними зусиллями Національного фонду і нової організації «Вітрильники Вікторії» (*Tall Ships Victoria, TSV*), створеної для «розкрутки» вітрильників штату. Після прибуття «Джеймса Крейга» виникла дискусія стосовно уявних перегонів між «Крейгом» і «Поллі» (Parberry 2006), яка оприявила іншу концепцію збереження: «хоч «Поллі» досі не відновлена до такого чудового мореплавного стану, який має «Джеймс» ... ми сподіваємося, що мешканці Вікторії в один прекрасний день зможуть кинути нам виклик, як тільки їхній прекрасний барк вийде на свободу, щоб ходити під вітрилами знову» (там само, курсив додано)⁷.

Дискурс довкола «Поллі Вудсайд» як «в'язня» тривав у контексті розбудови конференц-центру. Представник «Вітрильників Вікторії» заявив, що центр «закриє корабель у доку навечно» і піддав критиці Національний фонд за недостатні зусилля із захисту вітрильника (Kleinman 2006: 6). У редакційній колонці мельбурнської газети «Ейдж» також висловлювалося побажання спустити «Поллі Вудсайд» вниз за течією, яке повторювало тезу «Вітрильників Вікторії» про те, що корабель «застрягне» в доку, і зауважувалося, що обіцянка про оновлення музею стане значно вагомішою, якщо включатиме гарантії того, що ««Поллі Вудсайд», останній у Вікторії вітрильник традиційного типу, плаватиме знову» (The Age 2006: 10).

Однак уряд штату відмовився надати фінансову підтримку для переміщення «Поллі Вудсайд», можливо через стурбованість майбутнім використанням доків без знакового корабля, таким чином поставивши на деякий час крапку в обговоренні потенційного відновлення вітрильника до морехідного стану. Реконструкція ділянки морського музею тим часом рухалася вперед, вона розтяглася на чотири роки і коштувала близько 13 мільйонів доларів. Проект включав проведення масштабних робіт у доку Дюкс, це дозволило кораблю потрапити в сухий док вперше з 1970 року. «Поллі Вудсайд» було відреставровано, а береговий простір почали сприймати по-новому. Насосну станцію частково розібрали й ефектно сховали, помістивши у структуру зі сталі та скла, яка імітувала елементи дизайну нового конференц-центру (фото 1).

Фото 1.
«Поллі Вудсайд» у доку Дюкс,
вересень 2012 року.
Фото автора (27.09.2012)

*Зверніть увагу на новий конференц-центр
праворуч; старі стіни насосної станції,
перекриті листами гофрованого заліза,
ледь видніються крізь скло.*

Пам'ятку знову відкрили у грудні 2010 року під назвою ««Поллі Вудсайд» — історія вітрильника з Мельбурна». Знову вдалися до вже звичної риторики: пам'ятка стане «флагманом приморського району Мельбурна», це буде «поштовхом для нашої економіки й туризму, створить нові робочі місця та привабить більше відвідувачів до Південної пристані й наших унікальних приморських районів» (Asher 2010). Очікувалося, що кількість відвідувачів сягатиме 100 тисяч протягом року (там само).

Новий конференц-центр насправді мало впливав на ймовірність переселення «Поллі Вудсайд». Будівництво моста Чарльза Граймса означало, що корабель, увійшовши в док 1978 року, «застряг» назавжди. Однак повторення формулювань «статичний» і «застряг» у дискусіях про майбутнє корабля в 2006 році лише підкреслило зміну поглядів на збереження історичних суден, яка вилилася 2001 року в «Європейську хартію про збереження та відновлення традиційних кораблів, що знаходяться в експлуатації» («Барселонська Хартія») і зміну практик збереження кораблів у загальному напрямку зростання значення «нематеріальних» компонентів культурної спадщини (Ruggles and Silverman 2009). В основі цих дискусій була боротьба конкуруючих уявлень про автентичність та належне використання кораблів з історичним минулим, різні акценти, які в різні часи визначали історичну, естетичну, технологічну та суспільну значущість корабля. Це особливо помітно у відмінностях підходу до реставрації «Джеймса Крейга» і «Поллі Вудсайд»: «Джеймса Крейга» описували як «повністю відновленого», тоді як «Поллі Вудсайд» зображувалася пасивною, захопленою в пастку, — таким собі «недокораблем» через нездатність пересуватися водою. У зв'язку з цим виникає питання: що ж ми намагаємося зберегти і чому? (Tanner ND). Втручання в «матеріальну сутність» пам'яток, необхідне для приведення старих кораблів у робочий стан, зазвичай є доволі значним; такі заходи, по суті, можуть перетворити об'єкти на (дуже дорогі) копії оригіналів. Дихотомія між «історичним вітрильником у робочому стані» й «кораблем-музеєм», між збереженням нематеріальної і матеріальної спадщини потребує уважного дослідження й аналізу з урахуванням конкуруючих підходів до збереження культурної спадщини (там само). Попри те що безсумнівні переваги плавання «Поллі Вудсайд» у затоці Порт-Філіп уже втрачені, а колись індустріальний пейзаж сухих доків вичищено і район продовжує успішне перетворення на місце міжнародних зустрічей, рішення Національного фонду, принаймні, дозволило виявити її культурну значущість як музею, а доків – як робочого простору, який потребує підтримки.

Висновки

У статті окреслено зв'язок між комплексом сухих доків і «Поллі Вудсайд» у дебатах з приводу реконструкції Південної пристані Мельбурна. Пам'ятка постійно, крім, хіба, перших днів роботи, виборювала фінансування, не маючи надійного джерела доходів ні від відвідувачів, ні з боку уряду, і постійно перебувала у непевному стані. Замість того щоб стати ключовим елементом у перебудові околиці, вдалим рішенням

для маргіналізованого й деіндустріалізованого району, корабель і меморіал в програмах розвитку міста самі перетворилися на маргіналів, «злиті» зміщенням акцентів від побудови культурного простору до перетворення його на комерційний у 1990 році. Хоча подібні дискурси з приводу «оновлення пам'ятки» все ще використовувалися в урядовій риторичі на перевідкритті меморіалу в 2010 році, неприємного осаду, який утворився довкола сприйняття місця, вдалося майже повністю позбутися.

Як зазначає Д. Аткінсон (2007: 522), об'єкти історичної спадщини — «гнучкий ресурс, який часто використовується групами тиску, котрі пропонують ідеологічно навантажену історію, що має служити капіталу, туризму або місцевій чи національній владі». Зосередження уваги на промисловій спадщині району, зокрема на його «брудній та неохайній, де пісок скрипить на зубах», інтерпретації, яка потрапила в план управління охороною пам'яток 2000 року, інтерпретації, в якій наголошувалася глобальність торгових мереж і яку символізували сухі доки, інтерпретації, яка зробила «Поллі Вудсайд» чимось вартим інтересу попри її буденність, суперечило ідеології будівництва нового місця для зустрічей у вигляді конференц-центру світового рівня. З огляду на всю попередню історію, іронічним є в те, що, хоча дизайн центру включає в себе морську тематику (O'Dell 2009), значення широкого індустріального пейзажу в новому центрі практично не відображене. Колишня насосна станція доку ретельно вписана в музейну вітрину центру, відрізана від навколишнього ландшафту і за дерев'яною окантовкою заховала залишки сухого доку. Попри твердження, що конференц-центр має «виразно мельбурнський» вигляд, «легко вписуючись в існуючий ландшафт, ніби він завжди був там» (там само), єдиний «наявний ландшафт», з яким він зливається, — це ландшафт виставкового центру, а не збережений приморський індустріальний пейзаж доків Дюкс і Оррз.

Значення, яким наділяли сухі доки протягом останніх 40 років, зростало і зменшувалося циклічно. Від ролі фону для «Цербера» і/або «Поллі Вудсайд» до ключового вузла в мережі пам'яток промислової морської спадщини Мельбурна. Меморіал тепер, здається, знову набув значення лише художньої декорації для вітрильника, що має лише доповнювальний смисл, але не є цінністю сам по собі. Реконструкція та зміни, внесені в сухі доки у 2006–2010 роках, дозволяють час від часу проводити консерваційні та оновлювальні роботи «Поллі Вудсайд». Корабель знову тримається на плаву в басейні сухого доку, і хоч він не став морським музеєм штату, як багато разів планувалося упродовж понад тридцяти років експлуатації, все ж таки пам'ятка створила простір, у якому ще можна практикувати і демонструвати широкій аудиторії традиційні ремесла, які потрібні для збереження історичних кораблів. Попри побоювання з приводу збереження індустріальної берегової спадщини, оригінальне бачення Національним фондом «безпечної домівки» для «Поллі Вудсайд» вдалося втілити.

The Age. 2006, 'Editorial. What price Victoria's tall ship heritage?', 18 April 2006, p. 10.

Anderson, R. 2002, *HMVS Cerberus Conservation Management Plan*, Heritage Victoria.

- Asher, L. 2010, 'Newly-restored Polly Woodside open to visitors', Media Release, Minister for Tourism and Major Events, viewed 25/09/12) <<http://www.premier.vic.gov.au/media-centre/media-releases.html>> .
- Atkinson, D. 2007, 'Kitsch Geographies and the everyday spaces of social memory', *Environment and Planning A*, Vol. 39, pp. 421-440.
- Atkinson, D., Cooke, S. & Spooner, D. 2002, 'Tales from the Riverbank: place marketing and maritime heritages', *International Journal of Heritage Studies*, Vol.8, No.1, pp. 25-50.
- Attwood, A. 1995, 'Relaunching Polly', *The Age*, 29 November, p. 13.
- Austen, G. 1987, 'National Trust wants state to save Polly Woodside from wrack and ruin', *The Age*, 6 March, p. 5.
- Austral Archaeology Pty Ltd. 2000, *Conservation Management Plan for the Polly Woodside Melbourne Maritime Museum*, prepared for the National Trust of Australia (Victoria).
- Batchelor, P., & Pandazopoulos, J. 2004, 'Three consortia to contest for convention centre development', media release Minister for Major Projects & Minister for Tourism, Melbourne December 17.
- Buckrich, J. 2002, *A long and perilous journey: a history of the Port of Melbourne, Melbourne*, Melbourne Books, Melbourne.
- Butler, G. 1982, *South Bank Architectural and Historical Study. Volume 1 of the South Bank Architectural and Historical study*, Department of Planning Victoria.
- Butler, D. 2002, 'Polly wants a hand', *Herald Sun*, 28 March, p. 15.
- Cerberus Preservation Trust 1972, *Proposal for a Maritime Museum for Victoria*.
- Crang, M. & Traviou, P. S. 2001, 'The city and topologies of memory', *Environment and Planning D: Society and Space* Vol. 19, No. 2, pp. 161-177.
- Dovey, K. 2005, *Fluid City. Transforming Melbourne's Urban Waterfront*, University of New South Wales Press, Sydney.
- Darroch, V. 1978, *Barque Polly Woodside*, Lowden Publishing, Kilmore.
- Edmund, S. 2003, 'Polly has a crack or two', *Herald Sun*, 9 June 2003, p. 14.
- Ellingsen, P. 1980, 'Give Polly a home', *The Age*, 27 February, p. 9.
- European Maritime Heritage 2001, *European charter for the conservation and restoration of traditional ships in operation* (the 'Barcelona Charter'), viewed 8/07/13) <<http://www.european-maritime-heritage.org/bc.aspx>>.
- Forge, W. (1980) Letter to Mr A Trunder, Department of Crown Land, 20 July, in response to South Wharf Development Study working Paper 1 (15 July 1980), Public Records Office Victoria, General Correspondence Files, Crown Land Management Division, File MA 557.
- Gibson, A. 2006, *Polly Woodside, Melbourne's Tall Ship*, National Trust of Australia (Victoria), East Melbourne, (2nd edition 2010).
- Hayden, D. 1995, *The Power of Place: Urban Landscapes as Public History*, MIT Press, Cambridge and London.
- Historic Buildings Council of Victoria, 1994, *Duke and Orr's Dry Dock — Victorian Heritage Register entry H1096*, viewed 8/7/13, <http://vhd.heritage.vic.gov.au/#detail_places;2309>.
- Heritage Council of Victoria, 2007, *Polly Woodside — Victorian Heritage Register entry H2116*, viewed 8/7/13, <http://vhd.heritage.vic.gov.au/#detail_places;14368>.
- Herd, R. J. 1986, 'HMVS Cerberus. Battleship to breakwater. Historic iron monitor warship of the Victorian Navy', *Sandringham Historical Series*, No. 3.
- Kleinman, R. 2006, 'Hopes sinking as building threatens historic ship', *The Age*, 18 April, p. 6.

- Lockwood, R. 1990, *Ship to Shore. A history of Melbourne's Waterfront and its union struggles*, Hale and Remonger, Sydney.
- Logan, W. 2002 Introduction in W. Logan (ed), *Disappearing Asian city: protecting Asia's urban heritage in a globalizing world*, Oxford University Press Hong Kong.
- Maritime Heritage Association of Victoria Newsletter March 2004, viewed 8/7/13, <<http://www.mhav.net/>>.
- Marshall, R. 2001, 'Remaking the image of the city: Bilbao and Shanghai', in Marshall, R. (ed), *Waterfronts in Post-Industrial Cities*, Spon Press, London and New York.
- Mickelborough, P. & Giles, T. 2006, '\$1b splash on riverside revival', *Herald Sun* 23 February 2006, p. 2.
- Ministry for Planning and Environment Victoria 1986, *Central Melbourne: Southbank: a development strategy: technical papers*, Government Printers, Melbourne.
- Molesworth, S. 1986, 'Letters to the Editor', *The Age*, 29 January.
- Morton, J. and Robinson, R. 2010, *Shotgun and Standover. The story of the painters and dockers*, Pan Macmillan, Sydney.
- Oakley, S. 2009, 'Governing Urban Waterfront Renewal: the politics, opportunities and challenges for the inner harbour of Port Adelaide, Australia', *Australian Geographer*, Vol.40, No. 3, pp. 297-317.
- O'Dell, S. 2009, 'The new Melbourne Convention Centre - showcasing Melbourne's heritage' Media release Melbourne Exhibition and Conference Centre 22 June, viewed 8/7/13, <<http://www.mcec.com.au/media-centre/>>.
- Parberry, J. 2006, *James Craig's voyage to Melbourne*, 14 January-13 February 2006, viewed 8/7/13, <<http://www.shf.org.au/SpecEv/SydMelbLog.html>>.
- Philo, C & Kearns, G. 1993 (eds.) *Selling places: the city as cultural capital, past and present*, Pergamon Press, London.
- Rose, M. 2002, 'Bid for sailing centre', *Herald Sun*, 19 March, p. 7.
- Ruggles, D. F. & Silverman, H. 2009, "From Tangible to Intangible Heritage", in D.F. Ruggles & H. Silverman (eds.) *Intangible Heritage Embodied*, Springer, New York.
- Schama, S. 1996, *Landscape and Memory*, Fontana Press, London.
- Schmeder, N. 2005, *History of the Development of the Polly Woodside Melbourne Maritime Museum Site* (unpublished draft), for the National Trust of Australia (Victoria)
- Shaw, B. 2001, 'History at the water's edge', in R. Marshall (ed.), *Waterfronts in Post-Industrial Cities*, Spon Press, London and New York.
- Short, J.R. 1999, 'Urban imagineers: boosterism and the representation of cities', in A.E. Jonas & D. Wilson (eds.), *The Urban Growth Machine: critical perspectives two decades later*, State University of New York Press Albany.
- South Wharf District Development Study (Polly Woodside Maritime Museum), Public Records Office Victoria, General Correspondence Files, Crown Land Management Division, File MA 557 South Wharf District Development Study (Polly Woodside Maritime [sic] Museum).
- Smith, L. 2006, *The Uses of Heritage*, Routledge, New York.
- Sunday Herald Sun*, 2004, 'Editorial. The Ship that shames us', 4 January, p. 70.
- Tanner, M. nd, 'Ship and Boat Preservation – a place for original fabric', National Historic Ships (UK) Technical Papers, viewed 8/7/13, <http://nationalhistoricships.org.uk/reference_sources.php>.
- Thompson, LHS (nd) Letter to Hon W.V. Houghton, MLC, Minister of Lands, Public Records Office Victoria, General Correspondence Files, Crown Land Management Division, File MA 557 South Wharf District Development Study (Polly Woodside Maritime [sic] Museum).
- Till, K.E. 1999, 'Staging the Past: landscape designs, Cultural Identity and Erinnerungspolitik at Berlin's Neue Wache', *Ecumene* vol. 6, no. 3, pp. 251-108.

- Treleaven, C. 1993, 'Soundings on the future of the Polly Woodside', *The Age*, 25 November, p. 16.
- Witcomb, A. 2002, *Re-imagining the Museum: Beyond the Mausoleum*, Routledge, London.
- Woodley, A. E and Botterill, B. 1985, *Duke and Orr's Dry Dock Polly Woodside's Historic Home*, The Melbourne Maritime Museum/ National Trust of Australia (Victoria), South Melbourne.
- Young, J.E. 1995, *The Texture of Memory. Holocaust memorials and meaning*, Yale University Press, New Haven and London.

Примітки

1. *Сухий док* — спеціальний басейн, пов'язаний із акваторією для заходу в нього суден, який може герметично закриватися для відкачування води, після чого з корпусом судна, закріпленого спеціальними опорами, проводяться всі необхідні роботи «всуху». — Прим. ред.
2. «*Поллі Вудсайд*» — типовий представник колись велетенського флоту вітрильників, що у XIX столітті транспортували насипні вантажі по всій планеті. Побудоване у Белфасті в 1885 році, судно перевозило товари, що не псується, між Великобританією, Південною Америкою, Північною Америкою, Африкою, Новою Зеландією та Австралією протягом майже 50 років, спочатку як «Поллі Вудсайд», пізніше, після продажу новозеландській компанії у 1904 році, його перейменували в Рону (*Rona*). Розснащений у 1923 році, корабель перетворився на вугільну баржу, яка стояла в порту Мельбурна (Gibson 2006), після чого її продали у 1968 році Національному фонду. Судно було реставровано (здебільшого з використанням волонтерської праці) на Південній верфі річки Ярра в Мельбурні. Корабель отримав медаль Світового корабельного фонду в 1988 році — він став сьомим судном (і першим торговельним), що отримали таку нагороду, опинившись в одному ряду з такими історичними пам'ятками, що є прикладами якісного збереження давнього корабля, як шведський бойовий корабель «Васа» (*Vasa*), англійська трипалубна каракка «Мері Роуз» (*Mary Rose*) чи британський броненосець «Ворріор» (*HMS Warrior*) (див. <<http://www.worldshiptrust.org>> 25.09.2012). У 2007 році «Поллі Вудсайд» було внесено в реєстр пам'яток штату Вікторія як «рідкісний уцілілий екземпляр торговельного корабля, здатного до плавання в океані й один з найкращих у світі екземплярів вітрильника дев'ятнадцятого століття з такелажем, металевою обшивкою корпусу» (Heritage Council of Victoria 2007). З детальною історією корабля можна ознайомитися в дослідженнях Віна Даррока та Енн Гібсон (Darroch 1978; Gibson 2006).
3. Для отримання додаткової інформації про «Цербер», зокрема про сучасні ініціативи стосовно його збереження, див. <http://www.cerberus.com.au/> (25.09.2012).
4. У планах реконструкції Південної верфи Мельбурна, здається, повністю уникали риторики, вживаної при реконструкції гавані Дарлінга в Сідней як «громадського місця» (Witcomb 2002). Наголос ставився на економічні вигоди від перетворень у цьому районі, а не на відкритті нового публічного простору. Однак впадає у вічі особливе ставлення волонтерів до пам'ятки, про що йдеться в численних статтях у ЗМІ, а також у документах Національного фонду з обґрунтуванням цінності «Поллі Вудсайд». Взаємозв'язок між економічним дискурсом і особистим емоційним захопленням пам'яткою з боку добровольців буде предметом подальшого дослідження.
5. *Купальня для птахів* — вид садової скульптури, що, зазвичай, розміщується в центрі англійського саду. Тобто у цитованих словах Ч. Трилівена йдеться про те, щоб не облаштувати корабель в іншому місці спеціально як пам'ятник. — Прим. ред.
6. Для отримання додаткової інформації про вітрильник «Джеймс Крейг» та історичний флот Сіднею див. <http://www.shf.org.au/> (25.09.2012).
7. Подібний сентиментальний дискурс було знову використано, коли «Джеймс Крейг» ще раз відвідав Мельбурн у 2008 році. «З точки зору автора, сумно, що Мельбурн має хороший вітрильник XIX століття, який стоїть закинутий і повільно руйнується в невеликому затопленому сухому доку як (занадто) статичний додаток до нової забудови вздовж міського берега Ярри. Наскільки доцільнішим було б спустити вітрильник «Поллі Вудсайд» вниз по річці для реставрації і плавання океаном! Втім, годі мріяти». <http://www.shf.org.au/SpecEv/08SydMelb.html> (25.09.2012).

Чотири інтерв'ю

Усім співрозмовникам було запропоновано декілька питань:

1. Що, на Вашу думку, становить собою концепція збереження історичного спадку (наразі ми говоримо про місто)?
2. Чи має бути певний громадський консенсус стосовно того, що і як треба зберігати? Чи це кодекс, норми і правила, розроблені фахівцями, які мають беззаперечно виконуватися?
3. Як залежить така концепція збереження від ставлення до минулого та його концептуалізації у суспільстві?
4. Як і ким має розроблятися проект збереження історичного спадку?
5. Як, на Вашу думку, співвідносяться: концепція збереження — проект збереження — політики пам'яті? У якому стосунку все це перебуває до процесів оновлення міста?

ОЛЕГ ДРОЗДОВ

Керівник архітектурного бюро
DROZDOV&PARTNERS (Харків, Україна)

*(переклад з російської —
Владислав Тимінський)*

Ведучи мову про концепцію збереження історичного спадку, насамперед варто зазначити, що серйозні справи не можна вирішувати масово. Так чи інакше, управління суспільством здійснюється обраними професіоналами, котрі з висоти своєї професійної відповідальності роблять той чи інший вибір. Прийняття вибору — це багатоступенева система, що передбачає ряд етапів: дослідження на різних рівнях (з урахуванням соціальних, економічних, екологічних та інших аспектів); адміністрування, а також комунікацію з громадськістю з метою інформування та отримання необхідних матеріалів для досліджень.

Проект збереження спадку — завдання не лише архітекторів. Йдеться про міждисциплінарне дослідження, причому будь-якого міського середовища, а не лише історичного ареалу. Тільки на підставі детального вивчення в ході дискусій можуть з'явитися певні висновки, які стануть основою регламентів та обмежень для подальшої роботи архітекторів.

На мій погляд, концепція збереження історичної спадщини не завжди зводиться до охорони та збереження суто матеріального середовища. Доволі часто

потрібно зберегти не стільки матеріальне, скільки соціальне середовище, що становить собою життєвий устрій, побут, форми зайнятості та громадської активності населення. Або навпаки: при збереженні матеріального середовища необхідно за допомогою різних інструментів впливу змінити середовище соціальне. Окрім цього, можна також говорити про збереження природного довкілля в межах міського середовища.

Звісно, минуле — це частина ідентичності будь-якої людини, міста й нації в цілому. В артефактах минулого завжди присутня традиція, на якій будується механізм нової ідентичності. Разом із тим, до минулого, як і до сьогодення та майбутнього, слід ставитися в міру критично. Втім, зауважу, що значна частина радянської архітектурної спадщини видається мені гідною поваги та збереження для майбутніх поколінь.

1. Як на мене, поділ на важливу та не важливу спадщину стає дедалі менш продуктивним. На зміну проектуванню міст, які розростаються, приходять ущільнення існуючих міст і збереження того, що є, стає дедалі важливішим

Критичне осмислення та оновлення — дві сторони однієї медалі: без першого неможливе друге. Лише розуміючи суть соціального та просторового середовища та його унікальних історико-культурних особливостей, можна здійснити дбайливе та відповідальне оновлення. За обставин, коли деякі речі об'єктивно потребують фізичної заміни, практично будь-який архітектурний стиль, що існував протягом останніх ста років, може бути вписаний у сучасне середовище з достатнім рівнем поваги та збереженням усіх культурних кодів свого часу.

У моєму розумінні, оновлення — це аж ніяк не «наведення порядку», коли виселяються традиційні мешканці району та стирається історична патина, коли зникають деталі й усе покривається «золотом-сріблом», що перетворює місце історії на місце розваги.

ГАНС ВАН ДЕР ГЕЙДЕН

Співзасновник та керівник
архітектурного бюро
BIG (Роттердам, Нідерланди)

(переклад з англійської —
Анастасія Живкова)

архітектурним завданням. Думаю, в царині архітектури та історичної спадщини має відбутися переосмислення принципів. Я підтримую таке ставлення до спадщини, яке трактує будівля відповідно до їхнього соціального значення і впливу. За цієї умови будівля може мати такі категорії статусу: відсутність

локального значення, локальне значення, місцеве значення, регіональне, національне чи всесвітнє значення. Ця, більш гнучка, класифікація звільняє уявлення про спадщину від жорсткого поділу споруд на пам'ятки та непам'ятки, на клас недоторканих та таких, якими можна знехтувати тільки через нібито відсутність інтегральної цілісності чи «справжньої цінності».

2. Я за перший випадок. Експерти в сучасних демократичних суспільствах мають бути спроможними формулювати та відстоювати свої погляди публічно. Якщо те, «що» зберігати, окреслюється в більш гнучких термінах, то те, «як» зберігати, можна так само гнучко вивести з нього. Наприклад, цілком очевидно, як слід ставитися до будівлі місцевого значення, яка містить хоча б один орнамент національного значення.

3. Мені здається, що життєздатна концепція збереження полягає в послідовній забудові (building onward), у творенні міста поверх міста, будинку поверх будинку. Цей термін позначає таку стратегію, яка визнає історичний матеріал чимось цінним, тим, що не можна ані заперечити (приміром, контрастно протиставляючи його сучасними будівлями та їхнім елементам), ані заморозити (дозволяючи лише збереження та імітацію). Послідовна забудова – це намагання працювати з наявними властивостями, які є ядром наукового архітектурного підходу: типологією, матеріалами, структурами, пропорціями, планувальними сітками тощо, здійснюючи необхідні втручання на основі цих базових фактів.

Гарний приклад такого підходу в Києві — Софійський Собор, оригінальна

«візантійська» будівля якого була перетворена на твір барокової архітектури, що його ми сьогодні можемо бачити. Оригінальні бані візантійського стилю були замінені на ці чудові золочені цибулевидні. І ніхто чомусь не скаржиться на нестачу автентичності. За всієї своєї наївності ця історія утверджує цінність хорошої архітектури та можливість оцінки історичного матеріалу і роботи з ним.

4. Збереження важливих пам'яток є сферою інтересів широкого загалу. Тому воно має бути предметом відкритого політичного обговорення та урядового регулювання. З одного боку, це боротьба уявлень, з іншого – питання прозорого управління. Я вже казав про необхідність зміни ідеології спадщини. В термінах управління, я думаю, набуває важливості розробка конкретних проектів у діалозі з публікою, представниками місцевих громад та ринком. Чудовий приклад — відновлення броварні Вартек у Базелі. Забудовник у діалозі про цінність броварні як спадщини виступав всупереч бажанням місцевих жителів зберегти частину забудови і можливість ділового та родинного життя в цьому районі. Одна з досягнених домовленостей передбачала збереження однієї споруди та передачу її у власність групі митців і дрібних підприємців за умови утримання її в належному стані. Це відбулося в контексті швейцарського референдуму. В результаті не просто були збережені найцінніші будівлі, а й цілий новий комплекс став яскравою частиною міста Базель.

5. Це справжня задача — розглядати оновлення міста як частину збереження

та навпаки. Потреба у підтримці пам'яті ніколи не дорівнює нулю. Найбільша загроза для сучасних міст — перетворення пам'ятників на мертвих ідолів, вилучених із щоденного вжитку, виключених зі спільних людських спогадів. Міське онов-

1. Принаймні, це набір таких взаємопов'язаних документів:

- Сенс збереження історичного середовища міста для його мешканців, для країни, світу.
- Характеристики історичного середовища.
- Основні видові точки та самі види (законом це охоронялося і в Стародавньому Римі в «Дигестах» та через Петра Могилу перейшло в «Кормчі книги»).
- Списки та паспорти пам'яток.
- Охоронні зони та видові басейни.
- Види діяльності, що заохочуються в охоронних зонах.
- Механізми управління діяльністю в історичних зонах (сценарії життя всієї історичної зони та її окремих частин — хто і як, та за які кошти це робить).
- Механізм прийняття рішень щодо внесення змін, розвитку та функціонування історичної частини міста.

лення не може бути практикою *tabula rasa*, і про це свідчать нещодавні трагічні події в Стамбулі. На сьогодні воно може провадитися лише вивірено і неспішно, оскільки його передумовою є дбайливий підхід до історії, відчуттів та спогадів.

ВОЛОДИМИР НІКІТІН

Голова правління Міжнародного інституту досліджень майбутнього (Київ, Україна)

(переклад з російської — Владислав Тимінський)

- Місце та роль історичної зони в розвитку міста.
 - Нормативні документи щодо збереження історичної зони з урахуванням можливості обмеження туризму.
 - Механізм дотримання прийнятих норм.
 - Комунікативний механізм обговорення життя охоронних територій.
2. І перше, і друге — обов'язково разом та узгоджено.
3. Безпосередньо залежить від:
- Розуміння в суспільстві цінності справжніх артефактів (сьогодні копії та муляжі сприймаються більшістю як оригінали; а до справжніх пам'яток ставлення таке, що їх можна зруйнувати, а потім відтворити знову).
 - Прагнення зберегти всю спадщину, а не якусь її частину; не ділити спадщину на «свою» та «чужу»
 - Наявності у нових поколінь власне історичного ставлення; його відтворення через школу, ЗМІ, батьків...

4. У жодному разі не лише організацією професіоналів. Концепція виробляється групою носіїв різних бачень та інтересів і обговорюється професійними групами та мешканцями міста, а в разі необхідності — й міжнародною спільнотою. Ця група зрештою готує пропозиції щодо завдань на проектування та обговорює їх з потенційними виконавцями. Виконавці — професіонали. Концепції проекту (проектів) публічно захищаються.

- Основа проекту — вироблення історичного ставлення у мешканців міста та передача його прийдешнім.

5. Пам'ять міста необхідно ще створити та поширити серед нових поколінь. Київ, наприклад, використовує лише незначну частину своєї можливої пам'яті з причини домінування в національній культурі концепції виключення — це чуже, це не наше тощо.

- Об'єм та рівень опрацьованості міської

пам'яті безпосередньо впливає на концепцію збереження.

- Існує також пам'ять мешканців міста і вона завжди «болить» через те, що зникають пам'ятні місця, змінюються цінності. У людей різних поколінь вона різна — покоління пам'ятають своє. Мені (а я живу в Києві понад 60 років) видається смішною більшість із запевнень людей середнього віку про те, що «раніше було так»; бо я пам'ятаю, як це «було так» виникало в процесі зникнення зовсім інших значущих для мене реалій міста. Пам'ять мешканців слід враховувати, однак не абсолютизувати; потрібно активно створювати різноманітну та багатоглибшу пам'ять міста.

- Місто не може не оновлюватися. Питання в тому, заради чого та як це робити. І для цього потрібен постійний діалог з містом та про місто. Такий діалог є умовою живої практики збереження міста в його смислах.

АЛЬБЕРТО ФОЙО

Професор архітектури
Колумбійського університету
(Нью-Йорк, США)

(переклад з англійської —
В'ячеслав Агеєв)

Мені ця тема дуже подобається, я думаю, вона надзвичайно важлива для майбутніх поколінь. Я вважаю, що велика проблема і України, і всього світу у тому, що архітекторам подобається працювати для сьогодення, іноді для минулого, але вони майже не думають про майбутнє,

особливо, про довгострокове майбутнє. Мені здається, це велика проблема, бо

архітектори таким чином роблять іграшки для сьогодення, а не архітектуру.

Для мене центральним, ключовим чинником є «культурна спадщина» (*heritage*)¹ і те, що це слово означає. Слово «спадщина» стає дедалі важчим для розуміння. Ми живемо у світі, який стає чимраз «глобальнішим», але, я думаю, завжди дуже важливо розуміти також і місцеву специфіку. Україна належить до слов'янської традиції і вже через це дуже відрізняється від Західної Європи, яка належить до, скажімо так, західнохристиянської традиції.

Мені видається дуже важливим розрізнити західну традицію і православну традицію, візантійську, слов'янську традицію, вони дуже різні. Тому в Західній Європі дуже важко відновлювати будівлі, повертати до життя старі споруди, бо ми не раз змінювали спосіб будівництва: у нас є Романська доба, Готика, Ренесанс, Бароко, Рококо тощо. А в православній традиції це завжди був більш-менш чіткий «православний стиль». Православна традиція, на мій погляд, більш лінійна, менш уривчаста, безперервна.

Так, я маю на увазі архітектуру церков. На прикладі церковної архітектури було менше змін.

Сучасність інакша. Проте до кінця XIX століття, мені здається, слов'янська традиція передавалася більш-менш безперервно. Я часто кажу в Америці: навіщо ремонтувати те, що не зламалося?

Однак на Заході традицію порушували багато разів. І дуже важливо це розуміти. Отже, на мій погляд, тепер надбання, культурна спадщина, спосіб збереження речей у цих двох різних культурах мають різні значення.

Наведу приклад: для мене абсолютно незрозумілі всі пертурбації з Кафедральним собором (Христа Спасителя) в Москві. Для мене це незбагненно. Те саме стосується й інших «відновлених» церков. Для мене це не архітектура, не реставрація. Для мене це не історична спадщина. На мій погляд — це Діснейленд. І все. Діснейленд.

Вони могли збудувати його з пластику. І поставити всередині маленьких пластикових ченців.

Я намагався знайти якесь виправдання для цього, а потім подумав: добре, у слов'янській православній традиції, якщо щось ламається, цілком нормально відновлювати його таким самісіньким.

У західній традиції це не «нормально», це дуже важко. Проте у слов'янській традиції собор Святої Софії² є канонем. Наслідуйте цей канон, і жодних проблем. У цьому сенсі, можливо, ми зможемо виправдати це наслідування, тому що у ньому інший зміст, інше розуміння традиції. Я лише намагаюся бути об'єктивним, але не впевнений. Я думаю, що цей стрімкий ріст нових церков є політичним маневром. Це не релігія, це політика.

Отож це приводить нас до наступного кроку, розрізнення, що є реальним, а що — ні, тобто що — справжнє, а що — підробка. А наслідки цього цілком об'єктивні, незалежні від чийогось особистого вибору — тобто те, яке майбутнє для міста ми обираємо.

Є багато політизованих історичних чинників.

Наприклад, десятиліття Сталіна — їх дуже важко зрозуміти. Сталін убив конструктивізм, Сталін повернув в архітектуру ностальгію, що дуже дивно.

Може, це і не ностальгія, а вид віддавання переваги класичній традиції, не так навіть класицизму, як римській традиції з її прагненням до чогось вічного — це мало підтримувати ідею тоталітарної держави. Однак виглядає як романтична концепція у більшовицькій Росії ХХ століття! Це і є ностальгія.

Це все суперечливе. Та я думаю, що сьогодні вживання «класичних форм» — це вдвічі романтичніше. Це суперромантично, суперностальгійно. Подивіться на забудову в Києві, прямо тут, на Андріївському, — Воздвиженка. Це ж безумство. Це ж Діснейленд. Чистий Дісней. Це вже не Київ, це Америка. Адже багато в чому Америка перетворюється у такий собі великий Діснейленд. У тому сенсі, що неможливо відрізнити реальність від підробки. В американців з цим наче немає проблем. Може, тому що в них небагато традицій. Проте у випадку України це неймовірно. Україна багата історією, мистецтвом, традиціями. Тому я й не можу збагнути, чому вони це роблять. Утім, можливо, я спробую зрозуміти, якщо проаналізую це явище. У вас склалася суміш політичних та академічних сил, з якою неможливо розібратися. Тутешні політики, мені здається, — це просто клас людей, які мають владу, але дуже мало освіти. Натомість академічних клас перетворився у викопні скам'янілості. Це живі скам'янілості, і мені дуже прикро це визнавати, бо маю друзів в академічному світі. Вони повинні відійти, але не можуть цього зробити, бо у такий спосіб заробляють на життя. Ніхто сам не відмовляється від хлібного місця, але вони повинні відійти вбік, тому що вони завдають багато шкоди майбутнім поколінням. Коли

професори — викопні скам'янілості, студенти теж скам'янілості. Цю проблему вирішити неможливо. Як наслідок — у вас є громадськість, народ України, він дуже пасивний, уникає участі в цьому процесі. Знайти вихід з такого замкненого кола дуже важко. Архітектура страждає, місто страждає.

Вам доводиться покладатися на закордонних архітекторів. Утім, я також думаю, що й іноземні архітектори не панують.

Проблеми України повинні вирішуватися в Україні.

Тому що це питання культури.

Отже, немає проблеми в залученні іноземних архітекторів, але іноземних архітекторів не потрібно розглядати як запоруку вирішення ваших проблем. Не в останню чергу тому, що іноземним архітекторам дуже важко зрозуміти слов'янську історичну спадщину. Мені здається, я вже починаю трохи розуміти, бо їжджу у цю країну впродовж дванадцяти років. Для архітектора-іноземця це дуже складно. Якщо ви привезете сюди Заху Хадід, вона зробить будівлю в манері Захи Хадід. Вона не буде зацікавленою у створенні «української» будівлі, хай би що це означало у ХХІ столітті. Отже, це проблема.

Мені здається, концепцію історичної спадщини зрозуміти і осягти дуже важко.

Для мене історична спадщина за визначенням суперечлива. Історична спадщина — це суперечність.

Україна ж, прагнучи розібратися з цією спадщиною, намагається її стерилізувати. Щоб потім сказати: «О, спадщина — це добре». Спадщина — це справді дуже добре. Спадщина — це

супердобре. Спадок означає «добре». Тільки це не є правдою.

Історична спадщина — це і добре, і погано. Історична спадщина містить суперечності, вона неоднорідна, бо ми живемо у світі, де немає ні ідеальної єдності, ні ідеальних фрагментів. І мені здається, це важливо розуміти.

Тому я радію, коли чую, що DO.CO.MO.MO.³ намагається підтримувати й поширювати конструктивізм, принципи реставрації, інші сучасні тенденції. Однак і тут не так все просто й однозначно.

Потрібна освіта. Проте освіта потребує часу, а Україна хоче вирішити свої проблеми за хвилину, і так щоразу, бо проблеми величезні. І в архітектурі, і в суспільстві. Це зрозуміло, це так людськи — те, що Україна хоче змін.

Вв архітектурі так само, як і в суспільстві, зміни на краще — це повільні зміни.

Тому коли я зустрічаю молодих людей, намагаюся бути оптимістом. Коли розмовляю з академічним світом, оптимістом я бути не можу.

Дуже важливо змінити освіту.

Молодь зацікавлена робити цікаві проекти. Проте існує й інша проблема: багато студентів, які їдуть кудись отримати освіту, не повертаються в Україну. І це, на мій погляд, найбільша проблема; проблема номер один для України — як зберегти в Україні якісні українські мізки?

Яким чином ці зміни можуть втілитися в життя?

Передусім треба навчитися мислити критично. Ви знаєте, що означає бути критичним, справді розуміти, як аналізувати, бо якщо цього немає — лишається лише ностальгія.

Ностальгія — постійне згадування і відтворення минулого... або помста...

Неможливо повернути минуле. У цьому й проблема. Та знову ж таки, у візантійській і православної традиції, думаю, все по-іншому. Агію Софію збудовано близько 550 року. І 1500 року в цьому ж (православному) світі все ще робили церкви, подібні до Святої Софії, і це, як мені здається, не видавалося проблемою. Це традиція, і вона жива. Вона жива, а проблеми з'являються тоді, коли традиція вже не є живою.

Вважаю, що важливо якось прибрати або усунути релігійний чинник. Бо і в Західній Європі, і в Східній релігійний чинник, мабуть, найважливіший чинник, що формував культури, бо релігія була водночас політикою — це одне й те саме. Тому мені видається цілком логічним той факт, що церковна архітектура є найрепрезентативнішим виразником суспільства. Звісно, у XX столітті все змінилося. У вашій культурі дуже багато церков було зруйновано. Особливо за сталінських часів, зараз їх відбудовують. Чесно кажучи, я думаю, що відбудова церков не має нічого спільного з релігією. Мені здається, у вас є група олігархів, людей з величезними грошима і браком освіти, і вони таким чином відмивають брудні гроші. І Церква рада брати участь у цьому бізнесі, бо Церква — це бізнес, звичайно ж. Мені важко це казати, але це реальність, яку я спостерігав в Україні, і я думаю, що дуже важливо, щоб люди розуміли, що відбувається, бо тут йдеться не про релігію, а про відмивання грошей. Утім, я також бачив і переповнені людьми храми.

Це дуже дивно, це суперечливо.

В Іспанії, найбільш католицькій країні Європи, церкви зараз порожні. Молоді у церквах немає. А тут, в Україні, церкви повні людей, щодня. Це можна зрозуміти, так, — віра, але в березні минулого року я читав лекцію в Києві, і тоді сказав студентам, що не хочу більше говорити. Тепер ви говорите, а я постараюся відповідати. І це була цікава дискусія молоді, під час якої одна студентка задала мені дуже наївне запитання — вона запитала: «Вам подобаються наші церкви?». Я відповів: «Ні» а потім пояснив все те, про що тільки-но розповідав тут тепер, і я сказав їй: «Це правда, Україна — європейська країна, яка будує найбільшу кількість церков на особу. Україна також — країна з найбільшим дефіцитом лікарень і відповідної інфраструктури». Така-от суперечність. І я запитав ту студентку: «Якщо ви захворіли, ви підете до церкви чи до лікарні?». І ця дівчина відповіла: «Звичайно, я піду до церкви», — і це сумно, але це віра.

Щодо історії з Гостиним двором (відбудова, позбавлення будівлі статусу належності до історичного спадку. — *Ред.*), то це схоже на анекдот. Поганий жарт. Інакше я не можу це визначити. Я думаю, ми не повинні витратити час на критику таких іграшок.

Однак якщо говорити серйозно, то це не є питання «історичної спадщини». Проблема в примітивізації та конс'юмеризації.

І це не винятково українська проблема. Це універсальна проблема, бо виглядає так, ніби торговельні центри, шопінг, споживацтво — єдина діяльність, яка відбувається в нашому суспільстві.

Витрачання грошей, споживацтво.

Коли все в житті стає об'єктом споживання, культура помирає. Звичайно, із собору Святої Софії (Агії Софії) міг би вийти красивий торговельний центр. Я думаю, це просто жарт, звичайно, функції будівель можуть змінюватися — нема проблем, але якщо все стає торговельним центром, культури вже не існує.

Тоді всі розмови стають марними. Так, будівництво потребує багато грошей. Проте нам варто витратити гроші на будівництво університетів, лікарень, культурної інфраструктури, тільки не на торговельні центри, але ніхто в цьому зараз не зацікавлений, бо культура — це довгостроковий проект...

Я думаю, є ще один вид архітектури — архітектура без архітекторів.

І я думаю, що вона дуже важлива, бо, можливо, це якраз те, завдяки чому архітектура може вижити в нинішньому світі.

От дивіться, Україна має традицію дачі, традицію, яку, на мою думку, надзвичайно важливо зрозуміти, бо це і є культура.

Україна має величезні традиції, пов'язані із сільським господарством, — «хлібний кошик» Європи; як на мене, сільське господарство саме собою вже є архітектурою, бо це культура.

Насправді слово «культура» походить від «культивувати», «виросувати» (agriculture, агрокультура), так, сільське господарство, а не агробізнес.

Я сподіваюся, в майбутньому ця архітектура і агрокультура поєднаються, як це тільки-но починає відбуватися у західних країнах, і було б прекрасно, щоб це відбулося й тут, це було б роман-

тично, і ця культура стала б реальною, самостійною і стабільною (*sustainable*).

І все без архітекторів — працює індивідів у своїх будинках. Відносини між будинком і землею, вертикальним і горизонтальним — люди, які працюють на землі, куди більше знають про це, аніж ми, архітектори, але їх ніхто не слухає — український студент-архітектор не хоче бруднити рук. Він хоче натискати кнопки комп'ютера, і мені це видається самогубством. Самогубством нашої професії, самогубством майбутнього архітектури, майбутнього міського проектування, майбутнього міста і майбутнього культурної спадщини.

Ваше сільське господарство — один з найважливіших елементів вашої історичної спадщини, але ніхто про це не говорить з погляду архітектури. Це не «модно». Молодим людям цікаві транс, тенденції, ресторани та клуби. Молоді архітектори проектують якісь абстрактні речі, наприклад, дайвінг-центри в Криму, розміщені в порожнечі і ні до чого у довікллі не прив'язані... Це ніби ідеальні форми, вони можуть їх моделювати...

У березні минулого року, в Харкові, до мене після лекції підійшов один студент, і в нього були сльози на очах, він подивився на мене і сказав: «Моя родина живе в Криму. І там руйнують моє місто...». — Не можу зараз згадати назву... — «я у відчаї — як ви думаєте, що я міг би зробити для своєї сім'ї?» — І я відповів: «Ну, спробуйте організувати політичну кампанію, я не знаю, як це робиться, але молоді люди повинні знати, що робити, так?».

А він відповів: «Ні, я у відчаї, думаю, ми повинні виїхати з України».

На що я сказав: «Ну, це дуже сумно, якщо такі люди, як ви, поїдуть з України, то що ж залишиться робити Україні? Правильно?». І тоді, бачачи, що він вже занадто засмутився, я запитав: «На якому ви році вивчення архітектури?».

І він сказав: «Це мій останній курс».

Я спитав: «Ви працюєте над дипломним проектом?».

Він відповів: «Так.».

Він ніби трохи пощасливішав, і я запитав про тему проекту, над яким він працює. І знаєте, що він відповів? «Я працюю над розробкою космоцентру в Києві» чи щось таке.

Що відбувається? У мене виникло бажання дати йому ляпаса — прокинься, прокинься! Якщо хочете, щоб ваші мрії збулися, прокидайтеся! Який у біса космоцентр? Я спитав: «Але чому б вам не розробити науково-дослідний центр для досліджень у галузі пермакультури або агрополітики, щось реальне, що може допомогати людям?».

Вони воліють не прокидатися і далі продовжувати проектувати космічні центри. І академічний світ з цього дуже щасливий. Бо в цьому разі в нас немає відповідальності в реальному світі.

В Америці я викладаю в Сіті коледжі Колумбійського університету і маю студентів-архітекторів у Китаї, Новій Зеландії, я більше не дозволяю їм таким займатися. Я запитую їх, що вони хочуть зробити. Якщо вони кажуть, що хочуть проектувати космічні центри, я їм пояснюю. Після цього вони кажуть: «Добре, я розроблю лікарню для бідних дітей у Сомалі». Це соціальна відповідальність. В Україні ж, соціальна відповідальність — суто теоретична дискусія, а реального

обговорення немає, і це — найбільша проблема...

У нас був дуже цікавий семінар два роки тому в Дніпропетровську, туди запросили закордонних архітекторів і деяких українських; для мене це був дуже цікавий досвід. Там річка, сам Дніпропетровськ і місцевість біля нього, я забув назву... Отже, є традиційне місто Дніпропетровськ, з великими проспектами, і всім, що належитья такому місту, і є маленьке передмістя з будиночками і багатьма заводами, думаю, ще з 1920-х чи 1930-х років.

І що ж тут робити?

Нове місто.

І всі українські архітектори, всі українські урбаністи, деякі з них — дуже відомі й поважні люди, сказали: «Добре, ми зробимо тут вулиці, ми зробимо високі будівлі, ми зробимо оперу, музеї, дуже хороші готелі, тут, можливо, гольф-клуб і т.д. і т.п.» — повністю американська модель... Я мав керувати однією групою і почав з такого: «В архітектурі і міському проектуванні найголовніше — ставити правильні запитання, перш ніж починати планування», бо всіх їх цікавило проектування, проектування, проектування...

Отже, я сказав, що спочатку вони мають поставити правильні запитання, і вони спитали: «Добре, яке, на вашу думку, має бути перше запитання?».

І я сказав: «Перше запитання таке: Дніпропетровськ росте? Хіба населення Дніпропетровська зростає?».

Ні. Населення скорочувалося прискореними темпами, у міста безліч проблем, але воно справді фантастичне. Інфраструктура дуже хороша, вона ре-

ально існує, є трамваї та інші справді прогресивні інфраструктурні речі.

Українці вважають, що трамвайна лінія — це справа минулого, консерватизм. В Америці ми хотіли б мати трамваї, тому що їх знищення — це найбільша помилка, яку Америка зробила, чи не так?

Отже, тепер у нас уже не може бути трамваїв, бо зараз їх зробити занадто дорого. Проте у вас вони є, і ви не можете дати їм раду. Це ж божевілля!

У це неможливо повірити! Так, але вони не зацікавлені ні в чому іншому, вони хочуть зробити нове місто, чому? Тому що це проектування задля проектування, і це також звільняє їх від відповідальності. Вони знають, що нічого цього не збудують, тому проектування міста стає суто теоретичним.

Я сказав: «Я не зацікавлений у цьому, я їду додому». «О ні, що ви маєте на увазі?» » Тоді я відповів: «Добре, ми тут збираємося зробити проект для міста, населення якого скорочується, а не зростає, тут є гарний трамвай, давайте залишимо трамвай і посадимо дерева». На мене всі подивилися і сказали: «Але це ж нецікаво. Це нудно, де архітектура, де проектування?».

Врешті-решт, ми відновили всі заводи, «озеленили» їх, перетворили на заводи, які не створюють забруднення.

Заводи для міста теж дуже важливі.

Найбільша проблема американських міст у тому, що вони вже нічого більше не виробляють: тільки сфера послуг. Сервіс без виробництва — це смерть міста.

Детройт два дні тому оголосив про банкрутство, бо вони більше не випускають автомобілі. То що робити мешканцям, їхати з міста?

Мабуть, покидати такі міста — дуже хороша практика. Повертати їх назад, природі — це прекрасний спосіб будувати нові екосистеми.

Виробництво надзвичайно важливе для міста.

Тож у Дніпропетровську ми розробили проект з молодим голландцем і трьома українськими архітекторками, дуже молодими, наприкінці семінару вони були такі щасливі, що плакали.

Вони пишуть мені е-мейли: «Ви змінили наше життя». А з цим голландцем, Феліксом, ми робимо спільний бізнес, і у нас є нова компанія, яка зветься Postoria.

Ми збираємося здійснювати проекти в усій Україні, з грошима чи й без них — мені все одно, але хтось повинен це робити.

Такі-от були наслідки цього семінару, а тепер і в Колумбійському університеті в Америці цей проект дуже люблять, і він став відомим, неймовірно.

Отже, знову повертаємося до нашої тези: основне — освіта!

У зв'язку з нашою головною темою — історичним спадком і збереженням — мені на думку спадає інший випадок — будівля Держпрому в Харкові.

Якщо я правильно розумію, ЮНЕСКО вирішила дати грошей на відновлення будівлі Держпрому, але там почали робити реставрацію настільки жакливо, що ЮНЕСКО сказала: «До побачення, грошей не дамо». Це трагедія.

Те, що вони роблять всередині, — це жакливо, це злочин. Ніхто не контролює і не несе відповідальності за збереження споруди.

Якщо у вас є гроші і ви хочете мати офіс у цій будівлі, просимо дуже — порядкуйте, як вам заманеться.

Коли я вперше побував там, звернув увагу на оригінальні віконні ручки — старі красиві ручки, на яких був напис з трьох російських літер. І ці три букви були абрєвіатурою фрази, чогось на кшталт «ви відкриваєте майбутнє» — дуже красиво, дуже романтично, дуже конструктивістськи, дуже революційно, авангардно, такі красиві, міцні металеві ручки. Наступного року, коли я відвідував це місце, ручки валялися на дворі серед іншого сміття. Дуже прикро і дуже сумно.

... У Британському музеї, зібрано, мабуть, вісімдесят відсотків Акрополя, цінні пам'ятки Єгипту, і Британський музей завжди запитують: «Це ж божевілля, це злочин, як ви можете — вкрасти у стількох країн і утримувати всі ці речі — вони ж не ваші!».

А британці на це відповідають: «Вони наші, бо це наша планета і це культура людства, і у вашій країні ви не можете належно піклуватися про ці пам'ятки».

Я думаю, що це не так, але відповідь по-своєму дуже сильна.

Вони кажуть: «Якщо ми віддамо ці пам'ятки, вони будуть руйнуватися, або прийдуть таліби і підкладуть бомбу в статую Будди, бо їм не подобається Будда». Може справді тим пам'яткам краще залишатися в Британському музеї? Я не знаю...

Спадщина завжди конфліктна.

А тут це важко сприймається. Я думаю, що зараз Україна намагається використовувати історичну спадщину, щоб зцілювати, лікувати старі рани. Україна має багато ран.

Ця земля переходила з рук в руки занадто багато разів. Я думаю, з усіх країн саме Україна має чи не найтрагічнішу, найжорстокішу історію ХХ століття.

Еміграція, іноді вимушена, іноді добровільна, голод, сім мільйонів людей... Навіть якщо їх насправді чотири з половиною... Це не має значення. Це найбільший штучно створений голод. Цифри вищі, аніж у Голокосту. Усі говорять про Голокост, ніхто не говорить про голод в Україні. Амнезія. Це універсальна амнезія, вибіркова пам'ять, вибіркові спогади.

В Іспанії всі знають про єврейський Голокост, але ніхто не знає про український Голодомор.

Селективна історична пам'ять, історію пишуть переможці, а не ті, хто програв...

... Велика проблема, починаючи ще з 80-х, – відтік мізків з України в Америку, особливо з культурної перспективи. Гадаю, Україна має віднайти нову культурну економіку, а не просто економіку, а це означає, що треба тримати людей тут, і треба зробити так, щоб люди сюди приїжджали. І це не легко, бо, здається, мало хто зацікавлений у цьому. Це не архітектурна проблема, згодні? Це суспільна проблема.

Архітектура теж суспільна проблема. Проте її тут з такого боку не бачать. Це формалізм архітекторів і проектувальників міст...

Аранжування форм і нічого більше. Проектувальник міста каже: «Ну, я б проклав таку вулицю, як ця, вона дуже красива, з гарною перспективою...».

Це робиться ніби для глядачів ХVІІІ століття. Та Петро Великий мав гроші.

У Катерини було багато грошей і рабська праця. Такого більше немає, тому зараз ментальність Петра Великого неможлива. Я не думаю, що вам потрібно більше Санкт-Петербургов.

Мені подобається бувати в Полтаві. І я бачу дачі, я бачу реальне життя з реальними людьми.

Взагалі мені стає дуже-дуже сумно, коли бачу нову забудову в Києві, коли бачу, як ваші громадські будівлі перетворюються у рекламні щити. Це злочин. Як от той будинок чи музей наприкінці головної вулиці... На фасаді велетенська реклама автомобіля Audi...

Проблема в тому, що молоді люди не відчувають себе громадянами.

Місто належить його мешканцям, а молоді люди тут цього не розуміють, а тому їм усе байдуже. Якось, кілька років тому, я виявив, що на бульварі Шевченка, одному з найулюбленіших мною бульварів у світі, поставили рекламні щити на відстані кожні сто метрів. Я тоді на лекції в Києві сказав, що це злочин. А через чотири роки я з подивом бачу, що рекламні щити зняли. І я дуже зрадів, бо тепер у вас знову є бульвар, і мені було приємно думати, що, можливо, й мої лекції допомогли щось змінити. Це мої мрії, а не реальність. Однак я думаю, що прийняв свою частку відповідальності і в тій лекції сказав: «Ви не повинні толерувати цей злочин, адже це ваше місто, бульвар Шевченка належить вам, він, як і раніше, — частинка вашої громадянської і міської ідентичності (*civic identity*)».

Чи можете ви увявити музей Прадо або Ермітаж чи Лувр з рекламним щитом Audi? Увесь центр Києва сьогодні в рекламі. Неначе маленький Лас-Вегас.

Hugo Boss, Yves Saint Laurent, Audi, Mercedes, McDonalds — ці компанії злочинці, вони вбивають міста. Вони злочинці. Hugo Boss виробляє свої тканини у Бангладеші, використовуючи рабську працю...

Вони вбивають міста своїми рекламними щитами. А потім продають людям сміття, бо це «мода». Це не є культура, це не є реальне життя. Мені більше подобається говорити про дачі і сільське господарство. Це реальніше. Там більше надії...

Що робити з житловими будинками і спорудами радянської доби?

Знищувати не дорого. Будувати дорого. Руйнувати не дорого. Просто потрібно трохи динаміту. Він досить дешевий, і непотріб треба знищувати.

Проте архітектура більше стосується конструювання, а не деконструкції.

Насправді я не знаю. У мене немає готового рішення. Я думаю, що важливо ущільнювати міста і відпускати в небуття зайві будівлі, але що робити у цьому разі не знаю. Зараз роблять експерименти, у яких занедбані старі будівлі використовують для міського землеробства.

Багато людей скажуть: «Там же темно всередині — ви не можете вирощувати овочі. Ви не можете вирощувати їжу».

Це не так. Грибам не потрібне світло. Гриби дуже поживні. Таким чином, ви можете поселити цілу грибну індустрію у старі десяти- чи двадцятиповерхові будівлі, в яких ніхто не живе, і зробити заводи, які дають їжу. Це звучить як жарт, але це не жарт. Ви можете створювати нові екосистеми, а ці будівлі можуть стати інфраструктурними вузлами для нових екосистем.

Так що альтернатива є. І завжди є бомби. Бум! До побачення. І придуть тварини, заведуться рослини.

Природа дуже щедра.

І у вас є найбагатший у світі ґрунт, так що ви легко можете прикрити, приховати або й поховати свої помилки.

Гарні новини для українських архітекторів.

Тоді вашу збірку можна назвати так: «Поховайте свої містобудівні помилки в землю і засійте пшеницею»...

Та якщо серйозно, то, на мій погляд, правильне рішення — дозволити органічне зростання міста. Акупунктура краща, аніж операція, бо це повільний процес. Ви можете перевіряти окремі її методи, і якщо вони не працюватимуть, великої біди не буде, бо це ж акупунктура. Ви можете перевіряти її, ви можете її вивчати, це безперервний процес. Масштабну хірургію зараз можна робити тільки в Китаї, бо в них багато грошей. Вони будують цілі міста, і ці міста стоять порожні.

Міста на мільйон людей... Порожнеча. Нікого немає. Тільки Китай може таке робити. Тут це неможливо.

Так що, я думаю, хороша новина в тому, що у вас, тут, дуже хороша інфраструктура, яка дісталася у спадок від попередніх часів. І її можна відремонтувати та привести до робочого стану.

Проте не дозволяйте ідіотам-мегаломаніякам змусити вас повірити, що замість інфраструктури вам потрібні мегаструктури, мегаспоруди — це вже зовсім інша ментальність. Вам цього не треба. Вам не потрібні мегаспоруди — потрібна інфраструктура. І вона у вас є.

Це питання оновлення, того, що вже є, а не будівництва нового... Іноді хороша новина — це не мати грошей.

У вас багато будівель, а населення України зменшується, а не збільшується. Немає сенсу будувати більше будинків. Немає сенсу будувати багато висотних будинків. Олігархи будують двадцятиповерхові вежі за межами міст, бо їм за безцінь дісталися ці землі за часів приватизації. А тому це практично не коштує їм нічого. І тоді продається модний тренд — жити у багатоповерховій вежі.

Ця триклята Система знищує нас. Реклама та телебачення. Весь світ наслідує американську модель, а тоді в Америці ми вчимося з помилок, яких вже наробили дуже багато. Сподіваюся, Україні не доведеться повторювати ті самі помилки, що й Америці, а потім намагатися відновити втрачене. Це безглуздо.

... Якщо знов повернутися до ідеї проекту збереження та до власне процесу її випрацювання, то це, безперечно, потребує виходу на політичну територію, в політичну дискусію. Політики потрібні для створення об'єктивних, логічних дієвих механізмів.

З іншого боку, вчені, навіть якщо вони дуже хороші вчені, інтелектуали не дуже люблять робити щось практичне. Їм подобається вчитися, вони люблять аналізувати, узагальнювати, але їм не подобається робити щось справжнє. Тому потрібне поєднання мислителів і практиків.

І я думаю, що інтелектуали зараз недостатньо критичні. Більшість з них. Або якщо вони й здатні мислити критично,

то у спосіб, який я називаю «критична байдужість». Їм байдужа більшість речей і явищ. Вони просто критики у своїх спеціальностях.

Наприклад, я знаю — не буду називати імен, але знаю архітекторів, які дуже добре знаються на внутрішній структурі церкви, і для них все на світі має бути церквою. Так, вони спрямовують свою критичність на церкви, «критичний» же тут означає лише те, що вони мають багато знань про предмет свого зацікавлення, але байдуже ставляться до всього іншого.

Критична байдужість.

Тоді, напевне, відповідь буде — особиста участь. Бути відкритим, не закриватися у своїй спеціалізації, намагатися бути розумним, чутливим.

Новий тренд в архітектурі зараз — здатність до сталого розвитку (*sustainable development*). І у нас в Америці є чудові люди, які знають дуже багато про цей сталий розвиток, про технології: сонячні батареї, ємності для води і таке інше ...

Вони обожають сонячні батареї, технології... Вони думають, що технологія може врятувати людство. Я думаю, що це нісенітниця. Технології не врятують людство. Натомість все, що не стосується технології, їх не хвилює.

Так, «критична байдужість» — це велика проблема. Ви не можете бути оригінальним мислителем, якщо не можете думати одночасно про різні явища. Якщо ви зосереджуєтесь лише на чомусь одному — я думаю, це неможливо.

Як і неможливо з таким підходом отримати майбутнє для всього суспільства, сповнене достатку і хорошої інфраструктури.

Отже, якими саме критеріями відбору користуватися, щоб зібрати таку команду, я не знаю. Проте я вважаю, що потрібні хороші політики, хороші виконавці. Критичне середовище. Культурне середовище.

Я вважаю, і це суто моє бачення, яке небагато людей в Україні поділяє, але мені здається, що на цей момент, на самому початку, вам потрібно імпортувати прогресивних людей з інших суспільств, але тимчасово — доки ви не збудуєте власну систему.

І тоді зможете продовжувати самі, тому що іноземці не вирішать усіх проблем.

Я не відповідаю на ваше запитання, але у мене немає відповіді.

Не думаю, що можна інтерпретувати

спадщину лише як щось, що потрапило до нас з минулого. Я сприймаю історичну спадщину як таку, що об'єднує минуле, теперішнє і майбутнє. Дехто думає, що традиція — це лише щось з минулого.

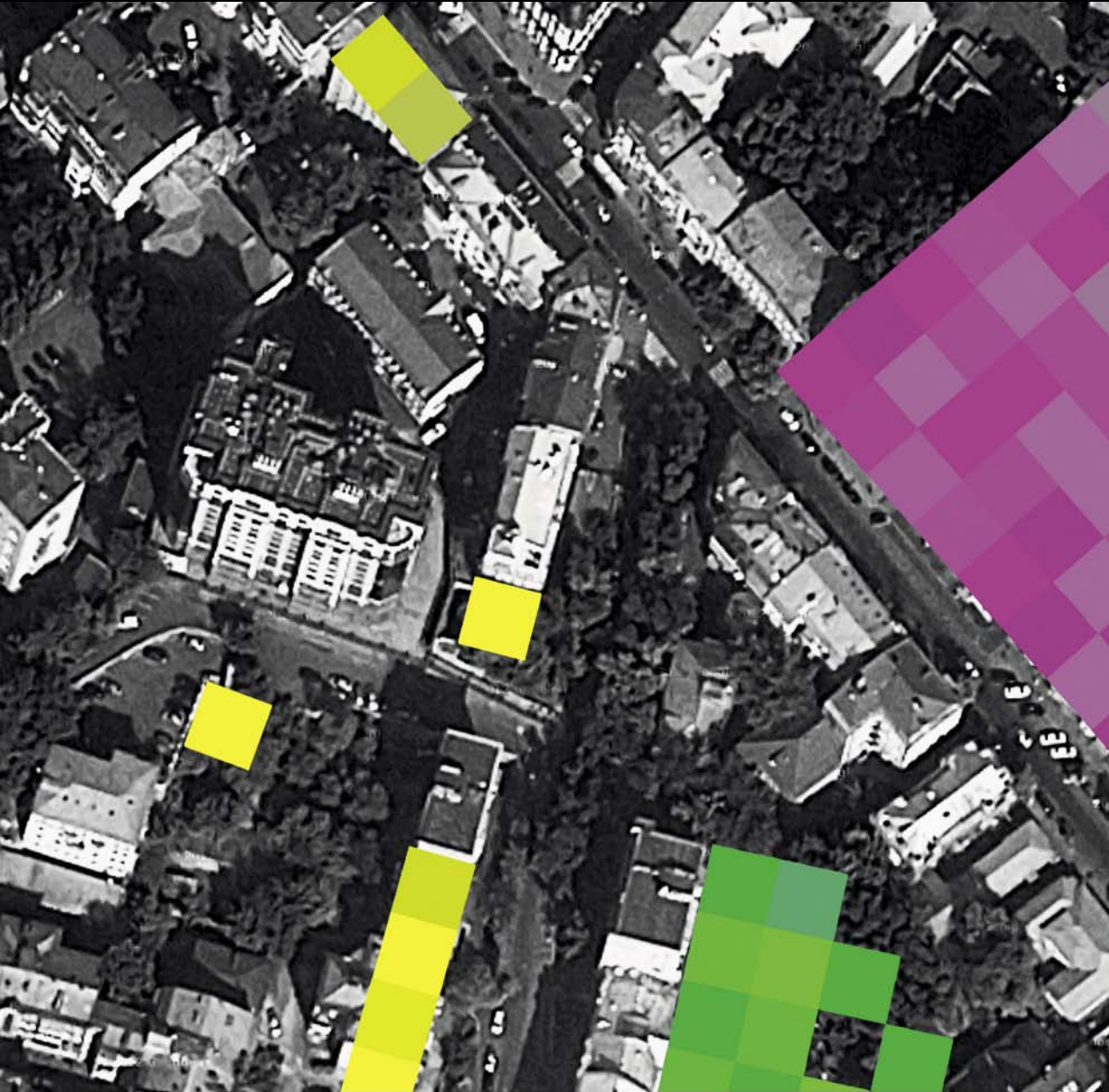
«Традиція» та «жити» — насправді те саме слово. Традиція завжди жива. Якщо це не так — це вже не традиція, а археологія.

Однак традиція творить. Традиція настільки ж стосується минулого, наскільки й майбутнього.

Люблю згадувати одну з моїх улюблених цитат: вже надто пізно бути песимістами. Ви теж можете її взяти на озброєння. Я справді вважаю, що занадто пізно бути песимістами, ми зайшли вже задалеко і повинні йти далі...

Примітки

1. *heritage* — культурні та історичні, цивілізаційні надбання чи спадщина (прим. перекл.)
2. Собор Святої Софії, Агія Софія у Стамбулі.
3. Міжнародна робоча партія для документування і збереження будівель, пам'яток та районів модерного руху (*International Working Party for Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement*). Неприбуткова організація, що займається збереженням історичних пам'яток (веб-сторінка: <http://www.docomomo.com/>)

ОЛЕКСІЙ МУСІЄЗДОВ

Три виміри міської ідентичності

Практика оновлення міст викликає цілу низку дискусій не лише щодо форм, у яких воно має проводитися, а й щодо його необхідності взагалі. Необхідність оновлення аргументується прагненням зберегти певні історичні об'єкти, що руйнуються з часом, та бажанням зробити міське середовище більш зручним для тих, хто ним користується. Водночас ініціатори оновлення зазвичай намагаються отримати комерційну вигоду від зміни міського середовища, що часто означає втрату його історичної та культурної специфіки. Такі розбіжності у цілях нерідко приводять до гучних протистоянь між зацікавленими сторонами, навіть тоді, коли йдеться про реконструкцію або повне відновлення історичних об'єктів. Чи можна в такому разі дійти консенсусу? Чи можливий він на суто раціональних засадах? Наш текст не відповідає на ці запитання, але допомагає більш чітко окреслити ті моменти, на які слід зважати в їх осмисленні.

Раціоналістичний ідеал міського самоврядування часто дає збій не лише тому, що спроби реалізації інтересів мешканців зіштовхуються із значно потужнішими силами капіталу, але й тому, що місто об'єднує різних людей. Поведінка в місті й щодо міста залежить від того, як людина відчуває та/або усвідомлює своє життя в ньому: себе, свої потреби, цінності, з одного боку, та місто, його сутність, можливості, специфіку — з іншого. Виразником такого усвідомлення є поняття міської ідентичності.

Очевидно, що міська ідентичність пов'язана з міським життям, яке відрізняється від життя поза містом. Під міським життям маємо на увазі не стільки рівень забезпеченості різноманітними благами (що вважається вищим у місті порівняно з сільською місцевістю), а й спосіб організації суспільного життя, який витворюється в місті. Одним із перших класиків, які аналізували місто в цьому контексті, був М. Вебер (Вебер 1994). Серед головних ознак міста він називав наявність міської спільноти, яка усвідомлює себе як специфічна єдність, що є відмінною від підданства, професійної або станової належності. Веберівська ідея є плідною з точки зору аналізу спроб міських громад втілити своє право на місто в боротьбі з тими, хто, на їхню думку, на це право зазіхає. Однак такі спроби зазвичай осмислюються в марксистській логіці (яка в цьому разі аж ніяк не підважує веберівську): є мешканці, які мають власні інтереси, пов'язані з місцем проживання, ці інтереси об'єктивні та справедливі, отже їх відстоювання — справа благородна, а успіх залежить значною мірою від того, наскільки консолідовано діятиме громада; останнє залежить, зокрема, від усвідомлення спільних інтересів. Саме в цій площині розглядають місто А. Лефевр (Lefebvre 1996), Дж. Джейкобс (Джекобс 2011), Д. Гарві (Гарві 2010) та

багато інших авторів, більш чи менш розлого та аргументовано аналізуючи причини міських конфліктів.

Суттєвим внеском у розвиток цього напрямку теоретизування є праці М. Кастельса. Він став відомим завдяки своїй роботі «Міське питання: марксистський підхід» (Castells 1977), у якій відстоює ідею про те, що джерелом міських проблем є не місто як окреме утворення, а капіталістична система в цілому. А отже, формулювання проблем як суто міських є свідомим чи ні приховуванням справжніх протиріч. Однак у контексті нашого аналізу більш цікавими видаються інші його роботи. Так, зокрема, у своїх працях, присвячених інформаційному суспільству (Castells 1986; Castells 1989), М. Кастельс, виходячи з ідеї про те, що сучасне суспільство все менше пов'язане з територією, намагається довести, що міста втрачають власну самодостатність і стають лише привілейованими місцями у просторі інформаційних, фінансових, ресурсних, людських потоків (*space of flows*) тощо¹. Серед іншого, це означає, що частина мешканців міста є включеними до простору потоків, і для них конкретні місця взагалі та місто зокрема не визначають життя в цілому й можуть бути більш-менш безболісно змінені, а інша частина — це ті, чиє життя прив'язане до конкретного місця, де є робота, де живе сім'я або етнокультурна спільнота. Відповідно різною є й міська ідентичність цих груп — космополітичної еліти, з одного боку, та локальних мас, з іншого, попри те, що вони живуть в одному місті.

М. Кастельс відомий також своїм внеском до теорії ідентичності. Зокрема, він виокремлює три типи ідентичностей (Castells 1997):

- *легітимуючу ідентичність*, яка вводиться панівними інститутами суспільства для розширення й раціоналізації свого панування;
- *ідентичність спротиву*, яка формується суб'єктами, що перебувають у ситуації їх недооцінки та/або стигматизації;
- *проективну ідентичність* — нову ідентичність, яка вибудовується суб'єктами на основі доступного їм культурного матеріалу; вона заново визначає їхнє становище в суспільстві та спрямована на зміну всієї соціальної структури.

Міська ідентичність також може бути різного типу. Це буде легітимуюча ідентичність, коли йтиметься про зацікавленість еліт у відтворенні міської робочої сили або у проведенні символічних кордонів між собою як виразником космополітичних цінностей та іншими як адептами традиційного й локального способу життя. Витворення цього типу міської ідентичності полягає переважним чином у конструюванні міського стилю споживання (*urban style*), який пропонується магазинами одягу, ресторанами, мережами кафе, кінофільмами тощо. Коли ж ідеться про відстоювання певних інтересів міських спільнот, то маємо ідентичність спротиву. Тут локальні маси міського населення вибудовують власну ідентичність на основі територіальної належності, акцентуючи увагу не стільки на універсальності міської цивілізації взагалі, скільки на особливостях конкретного міста². Втім, глобальний та локальний аспекти можуть перетинатися, коли аргументом стає апеляція до громадянського суспільства, інтерпретованого як загальний феномен, що має втілюватися у випадку конкретного міста³.

Таким чином, попри складність феномену міської ідентичності в умовах інформаційного суспільства, маємо ту саму марксистську «активістську» логіку, яку важко заперечувати. Однак видається важливим уточнити її, поставивши, щонайменше, два запитання: що таке міська громада, яка намагається утвердити свої інтереси, і про які саме її інтереси йдеться?

Зазвичай мають на увазі інтереси функціональні, реалізація яких уможлиблює нормальне життя громади, а нереалізація загрожує йому. Міська громада, у свою чергу, розглядається як більш-менш однорідна, принаймні з погляду інтерпретації того, що є нормальним життям, а що — загрозою. Однак, якщо поглянути на більшість конфліктів, у яких мешканці міста намагаються відстоювати свої права, можна зауважити, що в кожному конкретному випадку під міською громадою мають на увазі певні групи, які відрізняються від решти мешканців міста соціально та культурно. Ідеться про ступінь близькості конкретної проблеми до тих чи інших міських спільнот, з одного боку, і можливості цих спільнот усвідомити проблему, з іншого. На відміну від попереднього функціонально-активістського, цей аспект міської ідентичності можна назвати культурним. Його розкриття пов'язане з відповіддю на запитання, чи становить міська спільнота певну єдність.

Відповідь М. Вебера нам уже відома, але в суспільних науках набула поширення інша позиція, пов'язана з роботами чиказької соціологічної школи, зокрема з ідеями її засновника та керівника Р. Парка. Погоджуючись із ідеями класика досліджень міста Г. Зімеля про місто як середовище розмаїття, породжене звільненням від диктату традицій (Зиммель 2002), Р. Парк бачить місто соціальною лабораторією, у якій «в одному місці» можна дослідити головні суспільні процеси (Парк 2002). Серед цих процесів — боротьба різних міських спільнот за те, щоб зайняти та відстояти свою нішу в фізичному та соціальному просторі міста. Враховуючи інтерес чиказької школи до досліджень окремих конкретних спільнот, про будь-яку спільну міську ідентичність годі було й говорити. Як писав з цього приводу Л. Вірт у своїй знаковій для досліджень міста роботі «Урбанізм як спосіб життя» (Вірт 2009), «відсутність спільної традиції та спільного досвіду унеможливають і спільну ідентичність» (Цит. за: Flanagan 1999: 56).

Слід зазначити, що роботи чиказької школи взагалі й Л. Вірта зокрема є доволі суперечливими. З одного боку, в них ідеться про місто як простір розмаїття, який не може бути гомогенізованим, а з іншого — про єдиний міський спосіб життя як породження спільного проживання та масового суспільства. Полемізуючи з останньою ідеєю, Г. Ганс пише роботу «Урбанізм та субурбанізм як спосіб життя: переоцінка визначень» (Gans 1962), в якій звертає увагу на те, що можна виокремити принаймні п'ять міських способів життя, які зумовлюються цілою низкою соціально-економічних чинників, і ці чинники не зводяться до виключно міських. Основоположник так званої «субкультурної теорії урбанізму» К. Фішер вважає, що міські умови не лише зменшують розмаїття, а й підсилюють його (Fischer 1982), а Б. Велман та Б. Лейтон наголошують на тому, що сучасні міські спільноти функціонують не на територіальній основі, а на основі мереж, що об'єднують людей для реалізації спільних цілей (Leighton & Wellman 1979). У такому ж дусі трактують міське життя Р. Сеннет та З. Бауман. Останній взагалі пропонує пере-

глянути соціологічну інтерпретацію суспільства як територіального утворення, оскільки сусіди по під'їзду можуть не мати між собою нічого спільного і водночас поділяти погляди та цінності, вести спосіб життя спільний з тими, хто живе в іншому місті, в іншій країні, на іншому континенті (Бауман 1999). Р. Сеннет певним чином продовжує та доповнює позиції лос-анджелеської школи урбаністичної теорії про місто як середовище страху перед Іншим. Причому Р. Сеннет зазначає, що йдеться значною мірою про страх зустріти підстави для сумніву у власних поглядах, тому солідарність всередині міських спільнот насправді є поверховою (Sennett 1996).

З погляду міської ідентичності сказане означає, що різні міські спільноти мають різні цінності, уявлення, інтереси, очікування тощо, які продиктовані різними соціальними та культурними характеристиками цих груп. Цікавий приклад наводить О. Трубіна (Трубіна 2010: 181–182). Йдеться про кампанію за справедливу систему громадського транспорту в Лос-Анджелесі. У 1980-х роках влада Лос-Анджелеса вирішила побудувати залізничну вітку, яка сполучала б центр міста з передмістями. Через брак коштів у 1994 році було вирішено спрямувати на це будівництво гроші, які раніше передбачалося витратити на розвиток автобусного сполучення. Зокрема це означало підвищення плати за проїзд в автобусі й ліквідацію місячних квитків. Такі дії викликали масове обурення населення, а активістам вдалося у правовому порядку довести неправомірність дій влади. Суть обвинувачень, висловлених владі, полягала в тому, що користувачами автобусів були близько 0,5 млн. осіб, переважно афроамериканців, латиноамериканців та азіатів. Згідно з дослідженнями, проведеними самою міською владою, типовий пасажир автобуса — кольорова двадцятирічна жінка з родини із сукупним доходом, що не перевищує 15 тис. дол. на рік, яка не має машини, тоді як типовий пасажир залізниці — білий професіонал, дохід сім'ї якого — близько 65 тис. дол. на рік. Водночас, хоча 94% пасажирів, що користуються міським транспортом, — це пасажери автобусів і 80% з них — кольорові, влада витрачає на них лише 30% своїх ресурсів, решта 70% витрачається на залізницю, якою користуються тільки 6% населення. Такий стан порушував рівність, оскільки відповідно до 14-ї поправки до Конституції США жоден штат не може відмовити будь-якій особі в рівному захисті, а закон США про громадянські права, прийнятий 1964 року, забороняє расову дискримінацію тих, хто отримує федеральні пільги. Суд Лос-Анджелеса прийняв рішення, що підвищення цін на квитки та скасування місячних проїзних завдасть суттєвих збитків користувачам автобусів аж до втрати ними можливості задоволення основних життєвих потреб, а 1996 року було вирішено зменшити вартість автобусних перевезень та виділити більше автобусів.

Однак не лише суто інфраструктурні моменти важливі з погляду задоволення потреб та відчуття зв'язку з містом. Дослідниця сучасного міського життя Шарон Зукін зауважує, що люди (особливо ті, які мають певні економічні ресурси й достатній рівень культурного капіталу) зазвичай турбуються про те, щоб місто, в якому вони живуть, тим чи іншим чином слугувало втіленням їхньої культурної ідентичності (Zukin 2010). У сучасній економіці предметом споживання є символічний складник речей, а споживання як таке дедалі більше стає засобом ствердження ідентичності. Те саме стосується й міста — його мешканці

зацікавлені у споживанні його як культурної цінності. Причому цінність міста у цьому разі означає автентичність, вираженням якої є не знакові об'єкти (*iconic architecture*), а місця, які мають власну історію (*original places*). Ш. Зукін цілком свідомо того, що автентичність місця й міста може конструюватися в комерційних чи інших цілях, і в будь-якому разі є предметом символічної боротьби. З одного боку, це може розцінюватися як загроза для справжньої автентичності (*true authenticity*) і пов'язаної з нею ідентичності, а з іншого — як потужний ресурс для формування ідентичності на нових підставах.

Окрім наведених функціонально-активістського та культурного аспектів побутування та, відповідно, способів набуття міської ідентичності, є й такий, що на практиці важко надається до раціоналізації. Якщо залишити за дужками питання про функціональність міського простору та про його культурні значення, чи можна говорити про міську ідентичність, про зв'язок з місцем? Ствердну відповідь на це запитання допомагає дати психологія, зокрема психологія середовища.

Психологія середовища (*environment psychology*) досліджує вплив, який середовище справляє на людину. Напрацювання цієї дисципліни загалом підтверджують залежність зв'язку з містом/місцем від різних чинників, зокрема тих, про які йшлося, суттєво доповнюючи їх перелік, звертаючи увагу, наприклад, на очікування від місця, частоту та тривалість перебування в ньому, фізичну та соціальні складники міського середовища тощо (Lewicka 2012). Найчастіше власне міська ідентичність трактується у психології як найвищий ступінь зв'язку з місцем — коли особа ідентифікує себе, використовуючи посилання на нього. Погоджуючись з такою думкою чи ні, слід наголосити на тому, що міське середовище справді має вплив на формування особистості, зокрема на її відчуття, сприйняття та поведінку в місті.

Так, Г. Прошанський у своїй роботі 1978 року «Місто та самоідентичність» (Proshansky 1978) вводить до обігу поняття «ідентичність місця» (*place identity*)⁴. На його думку, концепції ідентичності акцентують увагу на дитячій соціалізації як члена сім'ї, етнічної, расової, освітньої, гендерної, професійної, класової чи іншої групи. Водночас у них Г. Прошанський вбачає цілковите ігнорування впливу на особистість фізичного середовища взагалі й місць та просторів як контексту для всіх соціальних та культурних впливів. Сім'я — це не тільки мама, тато, брати і сестри, а й також місце, зване домом. Школа — не тільки учні та вчителі, а й також будівля з класами, ігровим простором, туалетами, кабінетом директора, їдальнею тощо. Поведінка й очікування університетського професора, дантиста, продавця або зломщика пов'язані з їхніми почуттями, уявленнями, очікуваннями щодо фізичного середовища. Під ідентичністю місця розуміють ті виміри особистості, які визначають особистісну ідентичність щодо фізичного оточення за допомогою комплексу патернів свідомості й несвідомих зразків, вірувань, почуттів, цінностей, цілей і поведінкових схильностей та навичок, релевантних цьому оточенню. Можна стверджувати, що для кожної специфічної рольової ідентичності людини існує фізичний вимір. Слід зазначити, що фізичні характеристики кожної ідентичності є наслідком впливу загальних характеристик ідентичності місця, які відображають унікальний досвід соціалізації індивіда в фізичному світі так само, як і виражають спільний досвід індивідів та груп, що живуть в

однакових фізичних умовах (у місті чи в сільській місцевості, у приватному будинку чи квартирі тощо). Наслідком соціалізації в місті є міська ідентичність місця (*urban place identity*). Такий підхід означає, що фізичні характеристики та вимоги життя в міському середовищі соціалізують людину щодо того способу життя, який є винятково міським. Діти вчаться не тільки ходити, а й поводитися в натовпі, перетинати заповнені машинами вулиці, використовувати підземні переходи тощо. Вони вчаться їсти не тільки вдома, а й у переповненій шкільній їдальні, ресторани або навіть на ходу в парку розваг. У всіх цих випадках присутній контекст звуків, вогнів, осіб, об'єктів, подій, який також впливає на навколишнє оточення і процес соціалізації.

Г. Бріквел у своїй роботі «Соціальна репрезентація та соціальна ідентичність» (Breakwell 1993) продовжує ідеї Г. Прошанського. Вона виходить з теорії соціальної категоризації, згідно з якою соціальна ідентичність визначається належністю людини до різних соціальних категорій (раса, національність, клас, стать тощо). Тому місце (як і будь-яка інша категорія) може стати частиною ідентичності людини якщо:

- 1) дає відчуття безперервності (*continuity*);
- 2) дозволяє відрізнити себе від інших (*distinctiveness*);
- 3) є джерелом позитивної самооцінки (*self-esteem*);
- 4) дає відчуття ефективності та контролю (*self-efficacy*).

Таким чином, існування психологічного зв'язку з містом також може пояснити міську ідентичність — місто є «моїм», тому що воно внаслідок соціалізації стало частиною мене як особистості: в ньому я почуваю себе звично, комфортно, безпечно. А зміна фізичного середовища міста (наприклад, внаслідок реконструкції) загрожує цьому і цілком очікувано може викликати невдоволення та опір.

Звернувшись до емпіричних досліджень (зокрема, на прикладі Харкова⁵), можна знайти підтвердження наведеним висновкам. Міська ідентичність справді відповідає виокремленим Г. Бріквел характеристикам.

Відчуття безперервності. Мешканці Харкова пов'язують специфіку міста з радянськими часами, кажучи про себе: «Взагалі, ми люди радянського періоду, нині при демократії мало що змінилося, ми звикли до того, що було в радянські часи» (Наталія, 55); «Часи розквіту [Харкова] — це епоха 60-х минулого століття... Ось тоді люди було тотально, поголовно охоплені ідеєю реалізації кращого у своєму житті. Вони свято вірили в світле майбутнє. Звичайно, ніхто не вірив, що ми побудуємо комунізм. Але те, що ціни знижували, ми знали. Тому всі працювали на кінцевий результат. І цей час мав великий вплив на формування харківського характеру» (Валерій, 60).

Можливість відрізнити себе від інших. «Харків «жорсткіший». Люди більш ділові» (Наталія, 55); «Наша така риса — це нахабство. І в той же час простота, душевність» (Світлана, 42); «Харків дуже відрізняється своєю інтенсивністю, напруженістю. Це дуже бурхливе місто, кипляче, це місто пристрастей у різних напрямках»; «Харків'ян можна вирахувати одразу. Оскільки я маю великий водійський стаж, понад 35 років, то можу вирахувати харків'янина за манерою водіння в будь-якій точці світу. Харків'янина на півдні

я одразу визначу. На дорозі — це відчайдушність, пов'язана з певним нахабством. Це не агресія, це частка гумору, переваги своєї» (Валерій, 60).

Більшість порівнянь очікувано відображають також і позитивну самооцінку⁶: «Харків'яни — це окрема національність. Це особливий сплав інтелекту, гумору, різнобічний розвиток, театральність, багато різних національностей. За кордоном швидше знаходили спільну мову з харків'янами, ніж москвичі з москвичами тощо. Може, щире ставлення. Це особлива порода людей» (Анатолій, 59); «Немає зарозумілості київської, московської» (Наталія, 55); «У Харкові немає наброду, яким, на жаль, засмічений Київ» (Валерій, 60); «Манера одягатися не терпить кітчу, вона продумана і доцільна в основному. Харків почав першим носити джинси. Практичність і доцільність проглядається в усьому» (Анатолій, 59); «У художньо-культурному плані харків'яни в кращий бік відрізняються від мешканців багатьох інших міст. Як Пітер від Москви» (Олег, 29).

Позитивна самооцінка. Позитивна самооцінка мешканців Харкова здебільшого виражається в поширеній формулі «Перша столиця». Вона часто зустрічається в інтерв'ю, але майже не розкривається змістовно. Можна стверджувати, що образ Харкова як першої столиці — це не стільки покликання на певний історичний період його історії, скільки виразник гордості, в тому числі з приводу багато в чому втраченої за останні роки (промислової та наукової) могутності й самодостатності міста.

Відчуття ефективності та контролю. В цьому випадку йдеться про спроможність індивіда бути ефективним у досягненні своїх цілей. «Тут дуже багато цілеспрямованих особистостей. Тому що більшість людей сюди їдуть за знаннями, тому багато мають активну позицію. Більшість людей дуже талановиті і готові розвиватися» (Олександр, 23). У цьому контексті прикладом для городян є відомі особи, які були пов'язані з містом: В. Вернадський, Л. Ландау, Я. Клочкова, Е. Лимонов, Л. Биков, Л. Гурченко, К. Шульженко, І. Дунаєвський, І. Мечніков та ін. Однак у цілому респонденти відзначають, що Харків для відомих людей був лише проміжною сходинкою в їхніх біографіях, а свою славу вони здобули в іншому місці. Втрата наукової та промислової величі міста, спровокована зовнішніми обставинами, також не сприяє відчуттю контролю над власною ідентичністю.

Щодо різних образів Харкова, які пов'язані з культурною ідентичністю його мешканців (вільне поселення, торговий, освітній, науковий, промисловий центр тощо), то вони, залежно від необхідності, або оголошуються ключовими, або ігноруються. Водночас можна стверджувати про певну конкуренцію: харків'янам здебільшого не дуже подобається образ торгового міста, який склався за останні 20 років, оскільки він витісняє образ міста наукового, освітнього, культурного — такого, що відповідає ідентичності його мешканців, які раніше реалізовували себе в цих сферах, а потім нерідко вимушені були «йти торгувати на базар». Образ торгового центру визнається, радше, з жалем, а суттю міста вважається інше: «Харків — це місто знань, я б сказав. Харків вважався найрозумнішим або навіть заумним містом, оскільки тут на кожного мешканця припадає дуже велике число навчальних закладів. По-моєму, тільки Київ може зрівнятися з нами за цим показником» (Дмитро, 23); «Харків — місто знань, молоді, музичне місто (багато груп; з музикою завжди все було в порядку). У плані роботи не можу сказати, що Харків промислове місто, оскільки

все це в занепаді. Місто культури» (Олександр, 23); «Дуже схожий на Новосибірськ. Культурою — рівень студентства, багато навчальних закладів — особливий статус міста. Багато студентів впливають на загальну масу людей» (Олег, 29); «Ми славимось ще інститутами, ХТЗ, і Малишева, і Авіазавод» (Світлана, 42); «Не лише індустріальне місто, як, наприклад, Донецьк, Луганськ, Дніпропетровськ, але Харків ще вважався містом науки, вчених, інтелігенції» (Олена, 58)⁸.

Водночас важко сказати, що саме у просторі міста можна вважати оригінальними місцями (*original places*) за Ш. Зукін. До об'єктів, які репрезентують образи міста як центру науки та культури, слід було б додати колись численні НДІ та заводи з наукомістким виробництвом. Однак вони існують не стільки у вигляді знакової архітектури (*iconic architecture*)⁹, скільки як майже міфологічні об'єкти, щодо яких більш важлива не їхня матеріальна форма, а той факт, що вони в принципі існують (радіше, існували) у великій кількості. Тому традиційна логіка формування та/або відтворення міської ідентичності навколо існування або збереження тих чи інших об'єктів у міському просторі в цьому випадку не є актуальною, оскільки ідентичність слабо прив'язана до конкретних місць¹⁰.

Уже в цьому можна побачити певну космополітичність. До того ж, головні характеристики харківської ідентичності по суті є ознаками креативного класу (Р. Флоріда); акцент на столичності у певному сенсі розміщує Харків у надлокальному контексті; респонденти так описують місто: «Харків усе-таки місто досить космополітичне. У Харкові, кажуть, що за всю історію, не було єврейських погромів» (Володимир, 70); «Харків'яни схожі саме на європейців у підприємливості. Школи харківських ювелірів, взуттєвників відомі у всьому світі. Це людина, яка <...> за дешевку не візьметься ніколи. Навіть злочинці були відомі, великі афери для Радянського Союзу» (Анатолій, 59).

Локальність можна зауважити у тому, що з 24 інтерв'ю тут цитовані лише 7, з них 5 респондентів — з вищою чи незавершеною вищою освітою, усі — працівники розумової праці. Недивно, що саме вони витворюють дискурс про місто, реалізуючи власні уявлення й виражаючи свою ідентичність. Водночас більше половини мешканців Харкова не мають вищої освіти¹¹, висловлення власних думок є для них не звичною практикою, а вимушеною реакцією на прохання дослідника. Вони описують місто переважно не відтворенням нарративів (загалом відомих), а посиланнями на звичність середовища: «своє» місто — це місце, де жив у дитинстві, репрезентоване домом, двором тощо. А місто як виразник ідентичності втілюватиметься, скоріше, не в об'єктах з відповідним культурним змістом, а у спільноті як осередку теплих, міжособистісних стосунків (*Gemeinschaft*). У цьому легко вбачається феномен міських селян (*urban villagers*), хоча й у цьому випадку зв'язки (в сенсі довіри знайомим і недовіри іншим та відповідної поведінки) зазвичай переходять суто локальні межі, є мережевими.

Таке територіально індивідуалізоване існування посилюється, зокрема, характерною для пострадянських міст масовою забудовою. Тож, підстав для ідентичності спротиву небагато¹². Скоріше, йдеться про легітимуючу ідентичність, де предметом легітимації є окремішність, відмінність міста від решти індустріальних міст за рахунок акцентування уваги на науковості/інтелектуальності, підприємливості, креативності тощо. Оскільки ці ознаки мають очевидні риси космополітичності, то й міська ідентичність є доволі амбівалентною.

Приклад Харкова, на нашу думку, добре ілюструє теоретичні положення щодо міської ідентичності. Концепція міської ідентичності дає змогу описати зв'язок людини з містом, який зумовлює відчуття, сприйняття та поведінку людини у місті та щодо нього. Так, можна спостерегти, що міська ідентичність може бути як космополітичною, так і локальною, а також виокремити три її виміри: 1) психологічний (місто як звичне середовище й елемент ідентичності особи); 2) культурний (місто як культурна цінність та виразник культурної ідентичності); 3) функціонально-активістський (місто як засіб задоволення потреб, який вимагає захисту від зазіхань). Певна річ, міська ідентичність поєднує в собі всі ці складники, але кожен з них відіграє свою роль у її побутуванні, й ігнорування котрогось із них може негативно вплинути на дії, які в той чи інший спосіб її зачіпають. Так, наприклад, суто утилітарна комфортність нового середовища може вступати в протиріччя з уявленнями про його культурну цінність (на чому зазвичай наголошується у дискусіях). З іншого боку, навіть якщо зміни міського простору узгоджені, вони матимуть вплив на психологічному рівні – місто стає не просто кращим або гіршим, воно стає іншим, таким, що може втратити відповідність чийсь ідентичності¹³. Концепція міської ідентичності дає змогу уточнити і врахувати ті складники ставлення людини до міста, які лежать в основі її поведінки, зокрема такої, яка пов'язана зі сприйняттям чи несприйняттям ідей оновлення міста та форм і способів його реалізації.

- Breakwell, G. M. 1993, Social representations and social identity, *Textes sur les Representations Sociales*, 2 (3), pp. 1–217.
- Castells, M. 1989, *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban Regional Process*. Oxford, UK; Cambridge, MA: Blackwell.
- Castells, M. 1997, *The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture*, Vol. II, Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell.
- Castells, M. 1986, *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*, Vol. I, Oxford, UK; Cambridge, MA: Blackwell.
- Castells, M. 1977, *The Urban Question. A Marxist Approach*. London: Edward Arnold.
- Fischer, C., 1982, *To Dwell Among Friends: Personal Networks in Town and City*, Chicago University Press, Chicago.
- Flanagan, W. G. 1999, *Urban Sociology: Images and Structure*, Allyn and Bacon, Boston.
- Gans, H. 1962, Urbanism and Suburbanism as Ways of Life. A Re-evaluation of Definitions, in A. Rose (ed.), 1962, *Human Behavior and Social Processes: An Interactionist Approach*, Houghton Mifflin, Boston, pp. 625–648.
- Lefebvre, H. 1996, *Writing on Cities*, Cambridge: Blackwell.
- Leighton, B. & Wellman, B. 1979, Networks, Neighborhoods, and Communities: Approaches to the Study of the Community Question, *Urban Affairs Quarterly*, 14 (3), pp. 363–390.
- Lewicka, M. 2012, *Psychologia miejsca*, Scholar, Warszawa.
- Proshansky, H. M. 1978, The city and self-identity, *Journal of Environment and Behaviour*. 10. pp. 57–83.
- Sennett, R. 1996, *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*, Faber & Faber, London.
- Zukin, S. 2010, *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*, Oxford University Press, Oxford.
- Бауман, З. 1999, Социологическая теория постмодерна (пер. с англ. С. Макеева), в кн.: С. Макеев (ред.), 1999, *Человек и общество: Хрестоматия*, Институт социологии НАН Украины, Киев, с. 255–267.

- Бренд-платформа Харківка, 2011, дата звернення: 22.07.2013, <http://bgorod.in.ua/wp-content/uploads/downloads/2011/02/KNARKOV_brand_platform_draft.pdf>
- Вебер, М. 1994, *Город*, (пер. с нем. М. Левинной), В кн.: Вебер, М., 1994, *Избранное. Образ общества*, Юрист, Москва, с. 309–446.
- Ведров, О. 2010, *Парк конфліктів: Боротьба в парку Горького як дзеркало харківського суспільства*, *Спільне: журнал соціальної критики*, випуск другий, Трансформації міського простору, с. 96–101.
- Вирт, Л. 2009, *Урбанизм как образ жизни* (пер. с англ. В. Вагина), дата звернення: 10.07.2013, <<http://www.urban-club.ru/?p=99>>
- Гарві, Д. 2010, *Право на місто* (колективний пер. з англ. в мережі liva_dumka), *Спільне: журнал соціальної критики*, випуск другий. Трансформації міського простору, с. 8–17.
- Джекобс, Д. 2011, *Смерть и жизнь больших американских городов* (пер. с англ. Л. Мотылев), Новое издательство, Москва.
- Зиммель, Г. 2002, *Большие города и духовная жизнь* (пер. с нем. А. Кричевского), *ЛОГОС*, 3 (34), с. 1–12.
- Коржов, Г. 2010, *Територіальні ідентичності: концептуальні інтерпретації в сучасній зарубіжній соціологічній думці*, *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, с. 107–125.
- Мусієздов, О. 2009, *Харківська ідентичність: уявлення про місто та його історію як чинники ідентифікації*, *Есе-Urban* Серія он-лайн публікацій Центру міської історії Центрально-Східної Європи, 5, Львів, дата перегляду: 22.07.2013, <<http://www.lvivcenter.org/download.php?downloadid=108>>
- Мусієздов, А. 2006, *Различия в стилях обучения между «городскими» и «сельскими» студентами*, *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*, Видавничий центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Харків, с. 420–427.
- Парк, Р. 2002, *Город как социальная лаборатория* (пер. с англ. С. П. Баньковской), *Социологическое обозрение*, 2 (3), с. 3–12.
- Трубина, Е. 2010, *Город в теории: опыты осмысления пространства*, Новое литературное обозрение, Москва.
- Харьков, 2013, *Строительство Харьков*, дата звернення 22.07.2013, <<http://stroitelstvokharkov.ru/harkov/>>

Примітки

1. При цьому важливим є те, що простір потоків розвивається за власною (економічною) логікою, тому ситуація будь-якої миті може змінитися, й міста мають докладати особливих зусиль задля того, щоб утвердити своє місце в цьому просторі та запобігти втраті «привілеїв».
2. Намагання забезпечити кращі умови для реалізації інтересів міської громади у просторі потоків ведуть до актуалізації теми конструювання бренду міста, його маркетингового просування тощо.
3. Проективну ідентичність залишимо за дужками, оскільки питання про те, якою мірою міська ідентичність може бути спрямованою на зміну соціальної структури в цілому, є предметом окремих досліджень.
4. Переклад не відповідає нормам українського наукового слововживання: у наведеному словосполученні місце мало б трактуватися як суб'єкт ідентичності, тоді як у цьому випадку, вочевидь, ідеться про інше. Однак у цій роботі ми вважаємо за можливе наводити такий варіант перекладу для точнішого окреслення значення та теоретичного контексту. Для уточнення змісту поняття можна послатися на самого Г. Прошанського, який дає одне з визначень ідентичності місця як результату соціалізації особистості у фізичному світі. Наприклад, Г. Коржов пропонує використовувати для позначення зазначеного феномену словосполучення «просторова ідентичність» (Коржов 2010).

5. Дослідження «Харківська ідентичність: уявлення про місто та його історію як чинники ідентифікації» проведене автором за підтримки гранту Центру міської історії Центрально-Східної Європи (Мусієздов 2009). Серед інших методів використовувалося неформалізоване (лейтмотивне) інтерв'ю (у двох випадках — біографічне інтерв'ю).
6. Г. Бріквел пише: «У певному розумінні принцип самооцінки можна розглядати як основний. Три інші в різний спосіб сприяють досягненню позитивної самооцінки» (Breakwell 1993: 8).
7. Історія Харкова 1918–1934 років, коли він справді був столицею Радянської України, практично не згадується.
8. Так, наприклад, у ході обговорення бренд-платформи Харкова (лютий 2011 року) було визначено смисли, асоційовані з містом:
 - свобода, самореалізація, амбітність, індивідуалізм;
 - творчість, креативність, стиль, смак, мода;
 - інтелектуальність, освіченість і освітня база, науковий потенціал, звичка вчитися й уміння навчатися;
 - відкритість, еkleктичність, кроскультурність, толерантність, мультиполярність;
 - підприємливість, комерція, вміння торгувати / купувати (Бренд-платформа Харкова 2011).
9. Окрім Держпрому (Будинку державної промисловості), який уже давно до промисловості має невеликий стосунок.
10. Скоріше, міська ідентичність існує ідеально або віртуально — колективна пам'ять мешканців Харкова виражається через окреслення пострадянських втрат. Так, наприклад, статті про Харків у російськомовній Вікіпедії містять розділи, присвячені втраченим підприємствам, вищим навчальним закладам, пам'яткам радянського часу.
11. Вищу або незавершену вищу освіту мають 45,28% харків'ян (Харьков 2013).
12. Хоча інколи подібні рухи й виникають, як, наприклад, навколо вирубування дерев для побудови дороги через парк. Водночас можна припустити, що учасники спротиву вирізняють ся з-поміж інших мешканців міста специфічними соціальними та культурними характеристиками (Ведров 2010).
13. Так, в дискусіях про перенесення пам'ятника встановленню радянської влади у Харкові (2011) здебільшого йшлося не про його культурне чи історичне значення, а про небажання змінювати звичне середовище (як аспект ідентичності) в принципі.

ВАЛЕРІЙ ГУК

Життя в українських містах-мегаполісах (за правилами та без)

У містах України протягом 22 років незалежності кількість автомобілів настільки збільшилася, що невдовзі міській владі доведеться обмежувати її жорсткими адміністративними рішеннями. Та поки наші департаменти транспорту обдумують варіанти дій, не звертаючись за допомогою до урбаністів — спеціалістів з трафіку, в різних містах світу вже успішно діють спеціальні правила користування особистими автомобілями, спрямовані на вирішення транспортної проблеми.

Більшість українських автомобілістів вже давно дійшли висновку, що проблема заторів на дорогах — це одна з «вічних» проблем.

Чи буде панацеєю від пробок плата за в'їзд до центру? Ні, якщо в основі транспортної структури — радіальна система магістралей, і центру не об'їхати. Адже тоді в таких містах, як Харків, платити доведеться практично кожному автомобілістові за будь-яку поїздку.

Провідний експерт міністерства транспорту США урбаніст В. Вучик прямо стверджує, що єдиний шлях боротьби з пробками — «насильницький». На його думку, має бути сформована система антистимулів використання особистого автотранспорту, тому що суб'єктивні інтереси кожного автовласника перетворюються на проблеми і для тих, хто користується громадським транспортом, і для мегаполісу в цілому.

Слід зазначити, що обмежувальні заходи справді допомагають боротися із заторами. Платний в'їзд до центру в британській столиці, наприклад, ввели 2003 року. Якщо машина заїхала в будні з 7.00 до 18.30 до лондонської платної зони, власник авто повинен до 22.00 сплатити збір, що становить 8 фунтів. Автобуси, мікроавтобуси з ліцензіями, таксі, велосипеди, машини аварійних служб та автомобілі, що працюють на альтернативних видах палива, звільнені від сплати. Мешканці зони платять 10% від встановленої такси. Пересування контролюють 230 відеокамер. Зображення передається до спеціального відділу, де комп'ютер розпізнає номери і складає списки «приїжджих». За офіційними звітами, кількість автомашин у центрі Лондона зменшилася на 15%.

У шведській столиці подібна система діє з 2006 року. Автомобілісти віддають за в'їзд трохи більше ніж один євро, а в години пік тариф збільшується вдвічі. За пересуванням також стежать камери, які фіксують номерні знаки машин, а спеціальна комп'ютерна програма наприкінці дня знімає потрібну суму з банківського рахунку власника автомобіля.

Зону обмеженого руху в центральній частині італійської столиці створили в 1989-му, однак лише нещодавно поліція почала ретельно її контролювати. Заборона діє в робочі дні з 6.30 до 18.00, в суботу — з 14.00 до 18.00. Для мешканців цієї зони в'їзд безкоштовний.

Між іншим, ідея стягувати плату за рух у центрі Харкова була висунута співробітниками ДАІ ще в 2000 році, однак підтримки міської влади не отримала. Та минуло десять років — і вже регулярно автомобілі й громадський наземний транспорт простояють у заторах.

Понад століття тому (а саме в 1903 році) в американській столиці були вперше організовані смуги з реверсним рухом: одна або кілька смуг посередині дороги змінюють свій напрям залежно від збільшення кількості автомобілів. Світлофори над смугами сигналізують, в якому режимі працює смуга. Штраф за порушення — 100 доларів. Сподіватися, що поліція не зареєструє порушення, не випадає: всі дороги обвішані камерами спостереження. До речі, організація таких смуг — звичайна справа в Північній Америці. Найчастіше реверсні смуги облаштовують на вузьких

вулицях, де розширення неможливе. В містах України таких вулиць поки що обмаль; робити на них та інших трасах реверсний рух майже неможливо через технічні причини — відсутня відповідна технологія автоматизованого управління світлофорами.

У Парижі та Берліні успішно впроваджуються окремі смуги для руху автобусів, виділені за допомогою дорожньої розмітки. Вони призначені не тільки для громадського транспорту, але й для таксі. Середній штраф за проїзд по такій спецсмугі — 35 євро, а якщо справа дійде до суду, можна втратити водійські права. У Парижі понад 40 км автобусних «коридорів», та коли через затори блокуються перехрестя, поліцейські припиняють рух і по виділених смугах.

У містах-мегаполісах України навіть по трамвайному полотну автомобілісти рухаються вельми часто (спеціальних виділених смуг для автобусів у нас немає), не чекаючи на дозвіл. А міська влада розширює «зону експерименту» для поліпшення умов руху приватного транспорту, розбираючи трамвайні рейки у Києві та Харкові.

Певна річ, порівнювати заходи поліпшення транспортної ситуації, що реалізуються в інших країнах та в українських містах, не коректно. У нас своя специфіка: і дефіцит доріг, і неідеальна робота громадського транспорту, і брак ліній та станцій метро. Проте більше ніж 20–25% автомобілістів у мегаполісі фізично існувати не зможуть. А це рівень автомобілізації до 300 автівок на тисячу жителів. У такій ситуації можна тільки радити тенденції використання громадянами метро в будні дні, а автомобілів — переважно для заміських поїздок. Така практика є загальносвітовою, і мешканці мегаполісів неминуче дійдуть розуміння необхідності самообмеження автотранспорту в кожному місті.

Однак для 30% населення міста необхідні сучасні дороги і сучасна організація безпечного руху. У кожному місті потрібно прокласти ряд трас, тобто ліквідувати дефіцит швидкісних доріг, який існує сьогодні. Хоча й без обмежувальних заходів не обійтися. Адже за рівнем автомобілізації сьогодні наші міста вже відповідають, скажімо, Лондону. Причому тільки близько 10% лондонців щодня користуються автомобілем, а в найбільших містах України цей показник значно вищий. А ось, наприклад, у Римі в центрі міста не побачиш навіть звичайного «седана», не кажучи вже про «джип», однак можна зустріти припарковані крихітні «смарти» (факт, що незмінно веселить наших туристів).

Транспорт — це серйозна проблема, через яку пройшли всі європейські міста. Рецепти її вирішення відомі, але не всі вони закладені в генпланах міст, — думку професіоналів висловлюють головні архітектори мегаполісів. Передусім це проектування швидкісних доріг-дублерів для найбільш перевантажених радіальних напрямів. А урбаністи Харківського національного університету будівництва та архітектури йдуть далі та пропонують на підставі відповідних розрахунків пов'язати швидкісні дороги з новими транспортними коридорами та на їх основі створювати ультрасучасний центр міста, не руйнуючи історичних ареалів, що сприятиме формуванню так званого «великого міста» (у Києві, Харкові, Львові тощо).

Однак, якщо більшість автомобілістів і надалі без особливої необхідності виїжджатимуть на виділені смуги або паркуватимуться в кілька рядів перед зупин-

ками громадського транспорту та пішохідними переходами, позбавитися пробок не допоможе жодне дорожнє будівництво.

Затори в Києві, Харкові та більшості інших українських міст аж ніяк не можна вважати невеликими тимчасовими незручностями. Сьогодні це не короткі затримки руху під час поїздки; в заторах водії проводять тривалий час, не маючи жодної можливості їх уникнути. Учасникам руху доводиться пропускати важливі зустрічі, втрачати дорожочінний час, дихати забрудненим повітрям, мимоволі сприяючи ситуації транспортного паралічу міст. Все це характерні риси транспортної конгестії. Переваги власного автомобіля, на які городяни розраховували, купуючи його, на практиці обертаються безвихідною ситуацією, коли автомобільна поїздка потребує куди більшого часу, ніж подорож трамваем чи автобусом у «доавтомобільну епоху».

Вулиці українських (радянських) міст були спроектовані, як правило, з розрахунком на розвинену мережу громадського транспорту (трамваї, тролейбуси та автобуси), але з урахуванням максимального рівня їх експлуатації пасажирями.

Дослідження умов перевезень міськими видами маршрутизованого громадського транспорту в Харкові для розробки комплексної транспортної схеми його розвитку показало, що в 1987 році 47% перевезень в години-пік здійснювалися в умовах більшого наповнення салонів, ніж передбачено граничним нормативом, прийнятим МССТ, — $0,15 \text{ м}^2/\text{пас.}$, тобто щільніше ніж 6,67 пасажирів, що стоять на 1 м^2 вільної площі підлоги. До того ж, 15% перевезень відбувалися в умовах, гірших, ніж передбачено граничними технічними характеристиками — $0,125 \text{ м}^2/\text{пас.}$, тобто щільніше ніж 8 пасажирів, що стоять на 1 м^2 вільної площі підлоги. Це вкрай погана якість перевезень, однак таке трапляється в години пік і сьогодні. Тоді як у європейських і північноамериканських містах гранична норма наповнення салону автобуса трималася й тримається на рівні $0,33 \text{ м}^2/\text{пас.}$, у найгіршому разі — $0,25 \text{ м}^2/\text{пас.}$

У великих містах України пропускна спроможність вулиць надмала навіть для наземного громадського транспорту, тому в них споруджуються, хоча й дуже повільно, лінії метро. Однак такий вид транспорту є лише в трьох українських містах. Системи метрополітену в різних містах відрізняються одна від одної, вони мають значні провізні можливості, проте їхній мережевий розвиток недостатній для обслуговування всіх районів цих міст.

Таким чином, урбаністи виокремлюють сьогодні два головні тренди, завдяки яким упродовж останніх 20 років різко змінилися умови дорожнього руху в сучасних містах. По-перше, багато людей відмовилися від громадського транспорту, обравши особисті автомобілі основним засобом щоденних поїздок. Однак якщо 60 пасажирів з тролейбуса або 160 з трамвайного зчеплення пересядуть у свої нові автомобілі, вони займатимуть на вулиці приблизно в 20–60 разів більше місця, ніж раніше; якщо 1000 пасажирів змінять метро на власні автомобілі, дорожній рух поповниться ще близько 800 автомобілями. По-друге, спостерігається інтенсивне будівництво нових великих будівель на місці малоповерхових, які зносяться. Заміна старої 5-поверхової будівлі новим 40-поверховим житловим будинком згенерує на цій ділянці міської

території тисячі нових автомобільних поїздок. Без відповідної реконструкції вулиць і поліпшення ситуації з громадським транспортом такий стан речей неминуче призведе до зростання кількості заторів.

В умовах збільшення кількості автовласників і розширення будівництва нових споруд, що не супроводжується систематичними заходами контролю транспортних потоків (трафіку) і поліпшення громадського транспорту, можна стверджувати, що проблема конгестії в сучасних містах тільки посилюватиметься. Цілком очевидно, що водночас триватиме погіршення умов життєдіяльності та якості життя. Нинішня криза «приспосування до автомобіля» приводить до хаосу.

Кілька десятиліть тому, коли в західних промислово розвинених країнах відбувалася прискорена автомобілізація, в їх містах виникли проблеми дорожнього руху, вельми схожі на сучасні проблеми українських міст. Тому короткий опис та оцінка двох варіантів транспортної політики, що були впроваджені в країнах Заходу, можуть бути вельми корисними для сучасних українських міст.

У період з 1950-х до 1970-х років практично в усіх містах Сполучених Штатів, Великобританії, Франції, Іспанії та багатьох інших країн було вирішено адаптувати транспортні системи та планування міст до потреб транспортного потоку, що стрімко зростає. Для десятків тисяч автомобілів необхідно було створити дороги більшої ширини, що перетинають міста, — хайвеї (автобани), а також паркінги в центральних районах.

Оскільки дедалі більше людей надавали перевагу власним автомобілям, відмовляючись від громадського транспорту, керівники міських адміністрацій і підприємств міського транспорту заговорили про те, що трамваї і тролейбуси «старомодні» і не здатні працювати в умовах щільного міського руху, тоді як дизельні автобуси мають належну «гнучкість» і можуть рухатися по переобтяжених вулицях. Вдалися навіть до ліквідації спеціальних відокремлених трамвайних ліній, рух по яких не залежав від автомобільних заторів; трамвайні колії були заасфальтовані з метою нібито підвищення пропускної спроможності вулиць. Однак автобус, вимушений стояти в заторах разом зі всіма іншими видами транспорту, не зміг стати привабливою альтернативою автомобільній поїздки.

За такого підходу проблеми конгестії не вирішувалися, а тільки посилювалися, тоді як велика кількість доріг та паркінгів приводила до поступового погіршення зовнішнього вигляду цих міст.

Багато магазинів у центрі міст збанкрутували; промислова, ділова та житлова забудова почала переміщуватися у віддалені передмістя, котрі з самого початку планувалися як повністю автомобілезалежні території. Городяни, які не мали власного автомобіля або не вміли ним керувати, не маючи «мобільності», ставали громадянами «другого сорту».

Ряд міст США, які мали потужні мережі хайвеїв (Детройт, Фінікс та Індіанapolis), зазнавали труднощів від так званого «зіткнення міста й автомобіля». Це серйозна проблема, яка не має особливих перспектив вирішення, що, у свою чергу, приво-

дить до зниження придатності міста для життя, погіршення його економічних умов та навколишнього середовища. У багатьох автомобільно орієнтованих містах нинікладаються значні інвестиції в будівництво метрополітену, систем «легкої рейки», а також у поліпшення послуг автобусного транспорту з метою підвищення мобільності городян та інтенсифікування користування громадським транспортом.

З огляду на власний негативний досвід, міста, в яких проводили політику пристосування до автомобіля й нехтували потенціалом громадського транспорту та інтересами пішоходів, згодом перейшли на стратегію «міст, зручних для життя»: зі здоровою економікою, стабільними соціальними відносинами і гуманітарно орієнтованим середовищем, що принципово відмінне від середовища, орієнтованого на домінування автомобілів.

Транспортні планувальники та урбаністи Німеччини, Швейцарії, Нідерландів, Бельгії, Швеції та інших країн так само, як і їхні колеги з Сінгапуру, Торонто й Відня, дійшли висновку, що міста з домінуванням автомобілів априорі не можуть бути зручними для життя.

У містах України, особливо великих та найбільших, має обмежуватися використання автомобілів у двох напрямках транспортної політики:

- створення перешкод для використання автомобілів;
- стимулювання городян до використання громадського транспорту, зокрема відособлення громадського транспорту від дорожніх заторів.

У багатьох містах по всьому світу збудовано метрополітен. За останні півстоліття кількість таких міст збільшилася з 20 до 110. Наявність метрополітену, попри його максимальні провізні можливості, не є достатньою, оскільки його мережа не може охопити всіх районів міста. Крім метрополітену, містам слід мати у своєму розпорядженні «легку рейку» (ЛР), тобто систему громадського транспорту, відокремлену від загального потоку транспортних засобів без спорудження спеціальних дорожніх тунелів. Системи ЛР, на відміну від автобусів, які змушені стояти в загальних заторах з рештою транспортного потоку, здатні стати привабливою альтернативою автомобільним поїздам. Понад 100 міст запровадили в останні десятиліття системи ЛР (або легке метро). Це сучасна версія трамвая, що трасує по відособлених дорожніх конструкціях, поєднуючи зручний пішохідний доступ з властивостями міського транспортного коридору та значними провізними можливостями. Системи ЛР поступаються метрополітену в провізних можливостях і швидкостях, але зазвичай мають набагато розгалуженішу мережу, оскільки потребують у 3–8 разів менших капіталовкладень.

У багатьох містах світу було облаштовано відособлені смуги для руху автобусів та тролейбусів.

На багатьох вулицях з інтенсивним пішохідним рухом були введені заборони на рух автомобілів.

Наявність добре функціонуючого громадського транспорту і комфортних пішохідних зон у Відні, Мюнхені, Сан-Франциско, Торонто, Сінгапурі та Барселоні робить їх значно зручнішими для життя, ніж міста, окуповані автомобільними дорогами та паркінгами.

Інтеграція процесів планування міст і управління землекористуванням з транспортним плануванням приводить до того, що райони зі щільною забудовою завжди забезпечені високопродуктивними системами громадського транспорту, що сприяє скороченню або уникненню заторів на дорогах.

Застосування збалансованої транспортної політики свідчить, що великі міста можуть залишатися зручними для життя за найвищого рівня автомобілізації. Це досягається за рахунок обмеження автомобільного руху і розвитку альтернативних способів задоволення транспортних потреб, зокрема створення, модернізації і мережевого розвитку систем громадського транспорту, незалежних від вуличного транспортного потоку.

Найбільш серйозною проблемою є те, що транспортні фахівці і політичні лідери, знаходячись під безперервним тиском дорожніх умов, які в містах поступово погіршуються, не в змозі виробити всеосяжних довгострокових рішень щодо транспортного планування з впровадженням конструктивних засобів у сфері громадського транспорту, а також обмежень і антистимулів до використання легкових автомобілів.

Тоді як в десятках міст США, Іспанії, Франції, Німеччини, ОАЕ та ін. будуються нові системи ЛР і трамвайних ліній, в Україні (так, як і в Росії) вони демонтуються й замінюються на автобусні маршрути. Наслідком цього є катастрофічне зниження обсягів перевезень громадським транспортом і одночасне збільшення частоти й тривалості заторів. Тоді як, очевидно, що провізні можливості всього автомобільного потоку на міській вулиці набагато менші, ніж однієї трамвайної лінії.

— У центрах усіх міст світу, що розвиваються, режим паркування знаходиться під жорстким систематичним контролем. В містах України подібний контроль відсутній.

— В усіх найбільш розвинених містах громадський транспорт є централізовано регульованим, що дозволяє надавати пасажиром якісні та добре скоординовані послуги різних видів транспорту — метро, трамвая, тролейбуса й автобуса.

Неодмінною рисою центральних районів найрозвиненіших міст світу є відкриті та просторі пішохідні зони, а також велодоріжки та велостоянки. У мегаполісах України умови пішохідного руху постійно погіршуються: пішоходи вимушені пробиратися через транспортні затори не тільки під час переходу вулиці, а й на тротуарах. Велодоріжки і велостоянки взагалі відсутні. Хоча значна кількість мешканців міста із задоволенням пересідає на велосипед замість переповнених трамваїв, автобусів, тролейбусів, особливо в літню спеку.

Резюмуючи сказане, можна стверджувати, що в найбільш розвинених світових містах реалізується політика інтенсифікації використання громадського транспорту та обмеження використання автомобілів. В Україні, як і в більшості інших пострадянських країн, наразі здійснюється політика обмеження використання громадського транспорту й інтенсифікації використання автомобілів. Адміністрації українських міст не використовують досвіду транспортного планування й управління, накопиченого в містах світу за останні 40–50 років та проаналізованого урбаністами. І це приводить до повторення помилок минулого. Саме ця обставина стає причиною прогресую-

чих транспортних заторів та інших найгостріших транспортних проблем, з якими зіткнулися нині Київ, Харків та інші міста України.

Проблема транспорту в мегаполісах нашої держави вельми серйозна, і для її вирішення потрібні негайні дії. Всеосяжний план не може бути наведений у короткій статті, тому нижче викладені тільки деякі вибіркові рекомендації щодо загальної стратегії:

Позачергово організувати фінансування за допомогою автовласників, тобто створити товариства гаражних кооперативів із внеском кожного власника у розмірі 200–250 грн. У Києві це 200–250 млн. грн на місяць, або 2,5 млрд. грн на рік. У Харкові це близько 100 млн. грн на місяць або 1,2 млрд. грн на рік. За такі «живі» гроші можна розбудувати всю транспортну систему міста.

Щонайшвидше переробити державні будівельні норми планування міст і поселень, вулиць та доріг, організації руху з урахуванням майбутнього рівня автомобілізації (від 300–500 авто на тисячу мешканців) та законів руху транспортних потоків або виконати відповідні обґрунтування.

Створити пішохідні вулиці та зони, що були б зручними для відпочинку і комунікації.

Створити мережі велошляхів, особливо в середніх і малих містах, з системою велостоянок.

Докласти максимум зусиль для поліпшення якості послуг наземного пасажирського транспорту, зокрема за допомогою розширення (а не закриття) мережі трамвайних ліній, відособлених від вуличного руху. Також мають бути організовані відокремлені смуги для тролейбусів та автобусів. Бажаним є перетворення трамвайних ліній на системи «легкої рейки», оскільки трамвайні колії набагато легше виокремити й відмежувати від загального потоку транспортних засобів, ніж автобусні маршрути.

Споруджувати нові лінії метро, призначені для обслуговування великих периферійних районів. При цьому варто віддати перевагу найбільш економним варіантам трасування ліній метро, таким як тунелі неглибокого залягання, естакади, наземні ділянки тощо, орієнтовані на вихід за існуючі міські межі для створення «великого міста».

Альтернативою метро є створення сучаснішого і перспективнішого високошвидкісного комфортабельного (як в автомобілі) надземного електричного транспорту зі швидкістю доставки пасажирів 100–150 км/год., що у 4–5 разів швидше та у 8–15 разів дешевше за будівництво метро. Для торгового міста, яким поступово стає Харків, поліпшення швидкісних зовнішніх зв'язків означає збільшення головних фінансових потоків.

Відновити регулювання послуг громадського транспорту з метою ліквідації тієї системи, яка приводить до відтоку пасажирів з регулярних маршрутів і не виконує при цьому необхідних соціальних функцій.

Ефективніше використовувати потенціал існуючих вулиць на основі функціональних особливостей трафіку.

Відрегулювати диференційовані режими паркування для бульварів, площ, доріг, вулиць.

Почати будівництво інтелектуальних багатоповерхових паркінгів.

Зберегти й розширити сферу застосування міського електричного транспорту (метро, трамваю, тролейбуса), який є набагато ефективнішим та більш екологічно чистим, ніж дизельні автобуси.

Скоординувати процеси планування міст й управління землекористуванням з транспортним плануванням, щоб збільшення щільності забудови не відбувалося без відповідного приросту можливостей транспортної системи.

Створити систему магістралей загальноміського значення з безперервним рухом і швидкісними дублерами для позаміських зв'язків на основі законів трафіку.

Сприяти зацікавленості політичних лідерів, засобів масової інформації, а також громадськості у з'ясуванні та вирішенні складних міських транспортних проблем.

САЛЛІ КАРЛТОН

МЕЖІ АВАРІЇ: ВІДНОСИНИ МІЖ ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ Й УРЯДОМ ТА УРБАНІСТИЧНЕ ОНОВЛЕННЯ ПІСЛЯ ЗЕМЛЕТРУСУ У КРАЙСТЧЕРЧІ¹

(переклад з англійської — Юстина Кравчук)

Місто Крайстчерч у Новій Зеландії в 2010–2011 роках постраждало від кількох спустошливих землетрусів. Майже три роки потому, після того, як було втрачено близько восьмисот комерційних будівель у центральному бізнес-районі (ЦБР), а тисячі житлових будівель потрапили у «червону зону» (їх проголосили збитковими, але придатними для ремонту)², місто проходить через процес добровільного, але необхідного урбаністичного оновлення. Цей процес надав мешканцям Крайстчерча унікальну можливість спроектувати, розвинути і побудувати місто, гідне сьогодення й майбутнього.

Два ключові гравці шукають вигоду в цій можливості відновлення — уряд Нової Зеландії та тисячі міських громадських організацій (ГО)³. Уряд окреслив свої плани щодо відбудови міста через головну установу, яка займається відновленням після землетрусу, — Уповноважений орган Кентербері з відновлення після землетрусу. Плани розвивали місцеві та національні політики⁴, співпрацюючи з професіоналами в галузі урбаністичного менеджменту та дизайну, і формували їх на основі консультування з громадськістю та «найкращих міжнародних практик урбаністичного дизайну»⁵.

У планах відстоюють зручні для громади та безпечні для довкілля ініціативи, такі як житлове будівництво середньої щільності, громадський транспорт і зелені простори. Однак, незважаючи на уявні позитиви у цих ініціативах, їхній позірний союз із прагненнями міських громадських організацій, багато із цих груп не задоволені урядовим планом відбудови.

Суттю бачення громадських організацій, а також елементом, який їхні представники вважають відсутнім у запропонованих планах, є теза про те, що відбудова має обертатися навколо прагнень і вимог мешканців міста. Як було записано після громадського форуму в липні 2011 року: «Відбудова Крайстчерча стосується не тільки будівель; вона стосується передусім людей і спільнот»⁶. Іншими словами, ГО виступають за відбудову, яка б віддала пальму першості «людям». Згідно з поглядами ГО, для того, щоб досягти такого бачення, необхідна реалізація двох взаємозалежних критеріїв: порядок відбудови мають формувати самі люди і для людей. Урядовий підхід до відбудови, який загалом сприймають як вертикальний, задовольняє тільки другий критерій; місто проектують для людей, але не самі люди. Тож хоча запропоновані урядом зелені території та інші соціально сприятливі ідеї, здавалося б, відповідають прагненням ГО, залишається невдоволеність способом, в який розвивається процес відбудови. Взаємна залежність урбаністичного відновлення людьми і для людей, згідно з баченням ГО, означає, що недостатність у спільноти прав на відбудову ймовірно проявить недостатність у спільноти прав на володіння завершеним міським простором. Такий результат був би серйозним викликом першочерговим прагненням ГО до зміцненого і більш рівного суспільства.

Намагаючись ефективно захистити своє бачення, місцеві ГО створили організацію «Один голос те рео котакі», яка працює з урядом, зокрема з Уповноваженим органом Кентербері щодо відновлення після землетрусу, і репрезентує бачення ГО. Оскільки це бачення охоплює не тільки кінцевий результат, а й процес урбаністичного відновлення, частина кампанії ГО пропагує більше визнання урядом їхньої роботи з та всередині простих спільнот, які становлять собою «людей» міста. Тож якщо теоретично і урядовий, і неурядовий сектори, здається, мають схожі бачення щодо відбудови Крайстчерча, то на практиці між ними існує напруженість, яка походить від суперечливої недостатності залучення спільноти у процес. Ситуація у Крайстчерчі та взаємодія між «Одним голосом» й урядом, яка з неї випливає, є унікальною лінзою, через яку можна дивитися на урбаністичне оновлення, і змушує нас взяти до уваги: яким є відношення між міськими середовищами та людьми, які в них живуть?

Після землетрусу громадські організації відіграли дуже велику роль у Крайстчерчі. Уряд відповів на катастрофу, мобілізуючи потрібні установи та здійснюючи кілька важливих ініціатив, але перед лицем безпрецедентних практичних і логістичних викликів їм усе ж не вдавалося задовольнити особливі потреби громадян, зокрема тих, хто перебуває в найбільш неблагополучній ситуації. ГО зробили спробу озвучити потреби індивідів і соціальних груп, які урядові механізми підтримки «пропустили крізь пальці». Зразу після особливо спустошливого землетрусу 22 лютого 2011 року

їхня підтримка проявлялася як базове надання послуг, таке як розподіл їжі, води та предметів першої необхідності. З часом роль і фокус ГО змінилися. Наразі сектор зосереджено в основному на сильному скороченні житлової площі та подорожчанні ренти і зниженні якості, яке його супроводжує, а також на фізичному та ментальному здоров'ї людей, коли втома і травма беруть гору. Сталі та солідарні міські спільноти пропагуються як базова відповідь на ці проблеми.

Турбуючись про негайні потреби своїх клієнтів, ГО намагаються також включити у плани відбудови їхнє бачення майбутнього Крайстчерча. Мотивація тут проста: у фізичній відбудові міста ГО вбачають можливість одночасного формування кращого суспільства для кожного, суспільства з більшим соціальним капіталом. Іншими словами, ГО вважають, що урбаністичне відновлення, яке планують і розвивають на основі потреб «людей», може позитивно вплинути на суспільство, яке приводить його в дію. Оскільки перебудова Крайстчерча вплине на життя всіх мешканців міста, ГО хочуть упевнитися, наприклад, у тому, що вона включатиме креативні та орієнтовані на спільноту міські простори, збудовані не тільки для людей, а й людьми, які в них житимуть.

Усвідомлюючи, що єдність була б обов'язковою в разі ефективної кампанії за врахування думки ГО в процесі перебудови міста, кілька ключових гравців з ГО зібралися в середині 2011 року, щоб сформувати організацію зі специфічним дорученням: представляти бачення ГО щодо відбудови⁷. Її назва — «Один голос те рео котакі» — відносить до спільної та об'єднавчої позиції ГО, зокрема щодо відбудови. Залучаючи вислів «один голос» водночас і англійською, і маорійською⁸ мовами, організація чітко демонструє своє бачення колаборативного, мультикультурного та заснованого на переговорах майбутнього, в якому б усвідомлювали тубільний статус маорійської⁹. Первинна функція «Одного голосу те рео котакі» — говорити від імені «третього» сектора; іншими словами: «дозволяти голосам неурядових і некомерційних організацій бути почутими»¹⁰.

На цей момент більш як вісімдесят місцевих ГО з Великого Крайстчерча погоджуються з місією «Одного голосу» та зареєструвалися он-лайн. Робота деяких з них полягає в наданні послуг для великої кількості груп — мігрантів, біженців, молоді, жінок, об'єднань громадян, маорі та пасифіка, вразливим людям, мешканцям сильно спустошених околиць, людям з обмеженими можливостями, бідним і пристарілим. Інші ГО в межах «Одного голосу» — це групи за інтересами, які захищають енвайронменталізм, велоспорт, здоровий спосіб життя, сталий розвиток, культурні програми, управління, невід'ємні права, перехідний урбаністичний дизайн; займаються соціальними проблемами, такими як азартні ігри та зловживання шкідливими речовинами, а також сімейними стосунками. Організацію також підтримують такі структури, як Мережа спільнот Кентербері з відновленню після землетрусу, створеної для того, щоб допомагати місцевим впоратися із землетрусами, а також багато ГО, пов'язаних з релігійними організаціями. Численні ГО, які входять до «Одного голосу», та різноманіття груп, які вони представляють, показу-

ють, що організація має широку підтримку серед сектора ГО. Ця підтримка означає, що заява «Одного голосу» щодо репрезентації сектора заслуговує довіри; хоча, як зазначалося на форумі 2012 року: «Один голос те рео котахі» не говорить *замість* сектора, а його *середини*»¹¹.

На своїй веб-сторінці «Один голос» представляє себе в ролі «каное, на якому багатоликий сектор громадських організацій несе очікування та істини спільноти в їхній цілісності»¹². Ця метафора натякає на багатовимірність організації, а також її намагання працювати в напрямі залучення бачення ГО, зокрема щодо відбудови Крайстчерча. Це бачення пропагує більш зелене, безпечне, здорове та соціально рівне місто — прагнення, які закріплюють особливість фокусу груп-учасників «Одного голосу» та надають єдності їхній кампанії.

Для того, щоб «Один голос» міг діяти як «каное» для бачення ГО, їм потрібно бути пов'язаними — і наскільки це можливо, співпрацювати — з негромадськими організаціями. «Ми намагаємося забезпечити двосторонній зв'язок між сектором ГО та урядом, а також комерцією, яка надає фінансове забезпечення», — пише представництво «Одного голосу» в одному зі своїх звертань до уряду¹³. Іншими словами, «Один голос» працює в двох напрямках, як платформа, через яку ГО можуть взаємодіяти з урядом і комерційними агенціями. Задля цієї мети «Один голос» працює в напрямі співпраці з урядом та іншими організаціями, які залучені у відбудову. Є три головні способи, через які досягається ця взаємодія: збір інформації та її озвучення на форумах, участь представників ГО в урядових круглих столах і звертання до уряду.

Відкриті форуми «Одного голосу» проводяться двічі на місяць і дають змогу залучити ГО, а також представників незареєстрованих ГО та членів публіки до збирання та обговорення проблем, які стосуються сектора, особливо відбудови. Деякі з цих форумів крутилися навколо здобуття більшого розуміння роботи Уповноваженого органу Кентербері з відновлення після землетрусу та інших урядових агенцій, а також способів, за допомогою яких ГО можуть позитивно сприяти процесу відбудови. Наприклад, дискусія на форумі «Одного голосу» 9 жовтня 2012 року зосередилася на можливостях для співпраці, взаємодопомоги та підтримки між двома секторами. Один з представників уряду запропонував ГО допомагати їм, даючи поради, залучаючи спільноти у процес відбудови і допомагаючи збирати дані для оцінювання впливів¹⁴. Базуючись на цих припущеннях, хтось із публіки додав, що ГО могли б надати якісні дані для підтримки урядових кількісних досліджень¹⁵. Така взаємодія демонструє взаємну вигоду від співпраці уряду з ГО та бажання встановити ефективні робочі стосунки, що висловлювали представники двох секторів.

Крім регулярних відкритих форумів, «Один голос» взаємодіє з урядом через двох делегатів від ГО у Групі з планування добробуту спільнот. Цю групу засновано 2012 року для планування добробуту мешканців Крайстчерча. Двоє представників від ГО — один з маорі, один не маорі — обирають з різних ГО, пов'язаних з «Одним голосом», а підтримує їх комітет, що включає різноманіття різних мереж¹⁶. Делегати

від ГО використовують платформу «Одного голосу» для просування ідей від сектора ГО та отримують на них відповідь. Цим делегатам також недавно запропонували місце у Психосоціальному підкомітеті, а це демонструє (принаймні символічно), що Уповноважений орган Кентербері з відновлення після землетрусу серйозно сприймає «Один голос» і «формальний»¹⁷ голос ГО у відбудовному плані.

Третій метод, через який «Один голос» просуває бачення свого сектора, — це офіційні звернення до уряду. Уповноважений орган Кентербері з відновлення після землетрусу повівся дуже обережно, залучаючи періоди відкритих громадських консультацій під час попереднього окреслення планів відбудови і надаючи публіці та групам на зразок «Одного голосу» шанс на зворотний зв'язок. Однак від публіки часто звучала критика на адресу надто стислих термінів консультацій, а також на їхню недостатню змістовність. Суперечливою щодо цього аргумента була необхідність почати відбудову швидко, а це накладало часові обмеження на урядових планувальників. У такі періоди «Один голос» зустрічається з представниками сектора задля збору думок, дебатів і написання звернень до уряду від імені сектора. У відповідь на відбудовну стратегію уряду «Один голос» впевнено висловив свою думку, яка полягала в тому, що цей план зосереджувався в основному на комерційних інтересах і виключенні спільноти. Він також став на захист більшого визнання ГО та роботи, яку вони вже робили на той час, зазначаючи, що механізми зміцнення спільноти у місті вже існують¹⁸.

Три головні способи комунікації між «Одним голосом» та урядом — форуми, представництво на круглих столах і звернення — гарантують наявність певної взаємодії між двома секторами. Однак, незважаючи на те, що цей обмін дає змогу ГО висловлювати своє бачення, немає жодної гарантії, що це бачення буде включено в урядовий порядок денний; важко визначити, чи пропозиції «Одного голосу» визнають і застосовують. На мікрорівні помітний успіх форумів «Одного голосу» в межах висвітлення інформації та встановлення персональних зв'язків між учасниками. Наприклад, незважаючи на загальне уявлення серед ГО про те, що над ними домінують урядові структури, деякі представники на форумах «Одного голосу» свідомо визнали внесок сектора у Крайстчерч — і перед, і після землетрусу¹⁹. Промовці також висвітлили ефективність наявних партнерств між ГО та урядом²⁰. Такі коментарі натякають на ентузіазм щодо колаборативного підходу до відбудови Крайстчерча.

Усе ж наявність взаємної поваги та сповнених ентузіазму особистих зв'язків між неурядовим та урядовим секторами не переходить автоматично в ефективні робочі стосунки на макрорівні. Безперервна та справді дедалі більша фрустрація багатьох ГО з урядом і його відбудовними планами показує відсутність консенсусу між цими інституціями з багатьох питань.

На папері виглядає, ніби і уряд, і ГО підтримують подібні бачення майбутнього Крайстчерча. Аналіз мови, яку використовують щодо відбудови, показує схожість їхніх бачень. У травні 2012 року Генеральний директор стратегії, планування та політики уряду надала свою адресу для форуму «Одного голосу», зазначаючи про

важливість зосередженого на людях процесу відновлення та потребу співпраці багатьох агенцій для забезпечення цього підходу²¹. За цими коментарями йшов виступ представника команди, що займається добробутом спільнот, який висловився за потребу вибудувати у спільноті гнучкість, зв'язність і підтримку місцевих лідерів²².

Представники уряду використовують таку мову не тільки на неформальних фуршеттах під час форумів, вона також переважає у формальних опублікованих документах. Такі слова, як «єдність», «спільнота» і «стійкість» — центральні ідеї серед прагнень ГО, — переповнюють ключові містопланувальні документи — Головний план відродження Крайстчерча та План з відновлення землекористування. Навіть більше, теми участі спільноти, готовності та сили, а також стійкого й екологічного урбаністичного дизайну підкріплюють плани уряду. Тож «люди» не відсутні у планах міста; радше термінологія уряду з'являється для того, щоб взяти до уваги людський чинник Крайстчерча.

Однак ніде зобов'язання уряду перед людьми не очевидні так, як у Відбудовній стратегії 2012 року Уповноваженого органу Кентербері з відновлення після землетрусу. Було визначено шість пріоритетних напрямів, обов'язкових для відновлення Крайстчерча: лідерство та інтеграція, економічне відновлення, соціальне відновлення, культурне відновлення, відновлення природного середовища та відновлення штучного середовища. На перетині цих шістьох тем, у серці кольорової квіткоподібної діаграми, створеної для візуальної репрезентації ідеї, знаходиться спільнота. Згідно з цією моделлю спільнота є опорою для всіх аспектів відбудови — так само, як і в роздумах ГО. Документи уряду незмінно привертають увагу до зусиль щодо залучення і включення спільноти; наприклад, головний адміністратор Уповноваженого органу Роджер Саттон недавно наголосив, що його орган «тяжко працював над комунікацією зі спільнотою, зустрічами з мешканцями та мультидисциплінарними воркшопами»²³.

Зважаючи на показові зобов'язання уряду залучати спільноту до відбудови, особливо доречно було б врахувати заяви ГО щодо відсутності «людей» у планах. На папері чорнові плани посткатастрофічного урбаністичного відновлення Крайстчерча здаються зосередженими на спільноті. Все ж бачення ГО щодо майбутнього міста має два виміри: місто має бути збудоване *для людей самими* людьми. Уряду не вдалося ефективно вбудувати ГО у процес відбудови, а отже, не вдалося залучити сектор з найсильнішими спільними зв'язками, виключивши, таким чином, основну частину того, що вважається «спільнотою». Незважаючи на те, що Уповноважений орган заявляє: «ми хочемо, щоб це відновлення здійснила спільнота»²⁴, і незважаючи на номінальні кроки в напрямі залучення представників ГО через круглі столи та консультації, неурядовий сектор залишається великою мірою виключеним із процесу. Головний елемент невдоволеності ГО — це недостатність дій і повноважень і в них самих, і в спільнот, на боці яких вони стоять.

Близько працюючи з людьми Крайстчерча, зокрема, з найбільш обмеженими у можливостях індивідами та групами, які були найбільш емоційно, фізично та фінансово вражені землетрусами, ГО винесли власні потужні уроки із ситуації до і після ката-

строфи. Залучення сектора у широкі маси робить їхню позицію щодо відбудови міста особливо доречною. По-перше, представники ГО говорять з досвіду, коли порушують питання бідності, поділу та вразливості в межах міста, а також застерігають від проектів урбаністичного відновлення, здатних загострити наявні напруження. По-друге, ГО працюють від імені людей, переважно виключених з офіційного політичного та стратегічного status quo і чий голоси потребують висловлення у баченні Крайстчерча. Ситуація у Крайстчерчі — місті, змушеному через катастрофу увияти нове урбаністичне середовище, — це унікальна можливість використати урбаністичний дизайн для досягнення більшої соціальної рівності. Проте якщо уряд Нової Зеландії і далі лише формально приділятиме увагу прагненням міських ГО, які виступають за залучення «людей» у відбудовний порядок денний, ця можливість може зійти нанівець.

Примітки

1. Авторка висловлює подяку Сарі Еперсон і Кетрін Піт з «Одного голосу те рео котакхі» за можливість доступу до історичних матеріалів організації, а також учасникам громадського сектора Крайстчерча за їхні думки щодо відбудови міста.
2. Житлова червона зона охоплює 7 283 будівлі. Уповноважений орган Кентербері з відновлення після землетрусу: «Червона зона пожевляється і досягає успіху», 15.06.2012. Доступ за: <http://cera.govt.nz/news/2012/red-zone-offers-a-roaring-success-15-june-2012> (20.07.2013)
3. Точна кількість ГО у Крайстчерчі невідома. Згідно із статистичним звітом Нової Зеландії, у жовтні 2005 року на території країни діяло 97 000 неприбуткових організацій (Statistics New Zealand, *Counting Non-Profit Institutions in New Zealand*, 16 April 2007. Доступ за: http://www.stats.govt.nz/browse_for_stats/people_and_communities/Households/Non-ProfitInstitutionsSatelliteAccount_HOTP2005/Commentary.aspx (20.07. 2013). Оскільки приблизно 10% населення країни живе у Крайстчерчі та його регіоні (Кентербері), можна припустити, що на цю територію припадає 10% неприбуткових організацій; але цифра 9 700 не бере до уваги фатальний вплив землетрусів на істеблшмент і розпад громадських організацій.
4. Хоча місцевий уряд був залучений до підготовки плану відбудови, Кентерберійський акт про відновлення після землетрусу від квітня 2011 року надає Міністрові відновлення після землетрусу в Кентербері остаточну владу над місцевим урядом (Canterbury Earthquake Recovery Act 2011, 18 April 2011, reprint as at 13 June 2013, Public Act 2011 No. 12.)
5. Honourable Gerry Brownlee, Canterbury Earthquake Recovery Minister, 'Foreword,' in *A City Recovers: Christchurch two years after the quakes*, The Press, Random House, Auckland: 2013, pp. 3–7, p. 3.
6. 'New Community and Volunteer Sector 'Council': Our voice putting people at the heart of the rebuild of Christchurch.' Звіт написано після Форуму спільнот і волонтерського сектора «Наше майбутнє», який відбувся 28 липня 2011 року у протестантській церкві Сент-Альбанс і під час якого з'явилася ідея загального органу, який би репрезентував сектор громадських організацій.
7. І Описуючи процес формування «Одного голосу те рео котакхі», Рада соціальних сервісів прояснила: «Один голос те рео котакхі» створено для того, щоб погляди ГО було почуто та оцінено під час відновлення. Важлива частина цього — розвиток стосунків з урядом» (*COSS News Bulletin*, December 2012, p. 6. Доступ за: <http://www.healthychristchurch.org.nz/news/newsletters/2012/12/christchurch-coss-december-2012-newsletter.aspx> (19.07.2013).)
8. Народ маорі жив у Новій Зеландії задовго до прибуття європейських поселенців на початку XIX ст. Те Рео — це мова маорійців. У Новій Зеландії три офіційні мови: англійська, те рео та ново-зеландська мова знаків.
9. Договір Вайтангі підписано 1840 року між представниками Британської Корони та представниками численних маорійських племен. У ньому описано умови проголошення Нової Зеландії британською

колонією, і зараз він вважається основоположним документом країни. Проте відмінності у перекладі між англійським оригіналом і маорійським текстом надають Договору суперечливості.

10. Voice Te Reo Kotahi // <http://onevoicetereokotahi.blogspot.co.nz/> (14.07. 2013).
11. Кетрін Піт, співголова «Одного голосу те рео котакі» на зустрічі організації 9 жовтня 2012 року в Освітньому та ресурсному центрі ментального здоров'я Кентербері, Крайстчерч. *Виділення автора*.
12. One Voice Te Reo Kotahi // <http://onevoicetereokotahi.blogspot.co.nz/> (14.07. 2013).
13. One Voice Te Reo Kotahi, відгук на стратегію відновлення, запроповану Уповноваженим органом Кентербері з відновлення після землетрусу.
14. Кріссі Вільямс, Середовище Кентербері, зустріч «Одного голосу» 9 жовтня 2012 року. «Один голос запросив на форум гостей доповідачів із п'яти ключових гравців відбудови: Уповноваженого органу, Середовище Кентербері, місцевого об'єднання маорійців — «Те рунанга о нгаї таху» та з трьох міських рад «Більшого Крайстчерча» (Крайстчерч, Селвін і Ваімакаріпі).
15. OVTRK Meeting minutes.
16. Цей комітет складають двоє представників від кожної з п'яти основних мереж ГО: «Один голос», Рада соціальних послуг, Соціальні сервіси Аотеароа, молодіжний сектор і сектор пристарілих.
17. Anon. NGO Sector has formal voice // *Scoop Media*, Monday 11 February 2013 (<http://www.scoop.co.nz/stories/AK1302/S00227/ngo-sector-has-formal-voice.htm>) (19 July 2013).
18. One Voice Te Reo Kotahi, відгук на стратегію відновлення, запроповану Уповноваженим органом Кентербері з відновлення після землетрусу.
19. Наприклад: Даєн Тернер, генеральний директор Уповноваженого органу на зустрічі «Одного голосу» 25 травня 2012 року в Освітньому та ресурсному центрі ментального здоров'я Кентербері, Крайстчерч.
20. Наприклад: згідно з Кріссі Вільямс із Середовища Кентербері, між урядовою агенцією Середовища Кентербері та Мережею Ейвон-Отакара (група спільнот, які виступають за паркову зону навколо річки Ейвон) налагодилося успішне партнерство. Зустріч «Одного голосу» 9 жовтня 2012 року.
21. Даєн Тернер, генеральний директор Уповноваженого органу на зустрічі «Одного голосу» 25 травня 2012 року в Освітньому та ресурсному центрі ментального здоров'я Кентербері, Крайстчерч.
22. Метью Волтерс, менеджер зі зв'язків з спільнотою, Група добробуту спільнот Уповноваженого органу на зустрічі «Одного голосу» 25 травня 2012 року.
23. Roger Sutton, CERA Chief Executive, 'Chief Executive update — 4 March 2013,' Canterbury Earthquake Recovery Authority // <http://cera.govt.nz/news/2013/chief-executive-update-4-march-2013> (19.07.2013)
24. Sutton, 'Chief Executive update — 4 March 2013'.

СВІТЛАНА ІЛЬЧЕНКО

КРЕАТИВНЕ МІСТО ЯК СПОСІБ ПОДОЛАННЯ УРБАНІСТИЧНОЇ КРИЗИ

Стратегія міського розвитку під назвою «креативне місто» виникла наприкінці 1980-х років у Великобританії. Вперше це поняття зустрічається у праці Франко Б'янчіні та Чарльза Лендрі «Креативне місто та його культурна економіка» (Landry, Bianchini 1995), в якій ідеться про Глазго. Упродовж 1990-х років з'являлися численні

публікації, присвячені як власне стратегії креативного міста, так і загалом ролі культури у відродженні міст (Landry, Bianchini 1995; Landry et al. 1996). Вони служать теоретичною базою комплексних програм регенерації окремих невеликих міст, наприклад програми «Креативне місто» в Гаддерсфілді у Великобританії (*Huddersfield Creative Town Initiative*), та міжнародної програми підтримки міських інновацій «Міські пілотні проекти» (*Urban Pilot Programme*), що здійснювалася у 1990–2000 роках і учасницями якої стали 14 європейських країн. У 2000 році з'явилася книга Ч. Лендрі «Креативне місто — інструментарій для міських інноваторів» (Landry 2000), яка підсумувала діяльність у цьому напрямку упродовж двадцяти останніх років ХХ століття. У популярній та привабливій формі Лендрі на чотирьох сотнях сторінок пропонував рецепти приготування «лікві» від урбаністичної кризи, чим привабив різних читачів: від художників до чиновників.

У 1990-х роках до стратегій креативного міста зростала увага не лише в європейських країнах. У Північній Америці популяризатором цієї ідеї став Річард Флоріда, автор книги-бестселера «Креативний клас» (Флоріда 2007), а також менш відомої публікації «Міста та креативний клас» (Florida 2005). Програми відновлення міст в рамках креативного підходу, наприклад програма «Круті міста» (*Cool Cities Program*), не лишили байдужими американських дослідників. Основну увагу Флоріда зосереджує на винайденому ним понятті «креативного класу», а також чимало сторінок присвячує міркуванням про креативне місто, втім, без посилань на книгу Лендрі, що вийшла кількома роками раніше.

Стратегії креативного міста поширилися і в країнах Азії. Зокрема, у 2004 році уряд Південної Кореї розпочав програму «Міста культури» (*Cities of Culture*) для кількох великих міст, що мають стати «нішами культурної індустрії та туризму в Азії» (Lee 2007 : 1). Згідно з цією програмою міста Кьонджу та Чонджу були визначені як «місто історії» та «місто традицій», а Кванджу («місто культури»), Інчхон («місто розваг») та Пусан («місто візуальних медіа») — також як креативні міста (Lee 2007 : 6–7).

Коротко сформулювати сенс стратегій креативного міста можна так: за рахунок ресурсів культурної сфери подолати урбаністичну кризу, використовуючи нові (незвичні, нетрадиційні, креативні) способи управління містом та формуючи новий тип мислення про місто (теоретики креативного міста кажуть, зокрема, про *фемінний підхід, органічну метафору*) з метою створити «більш гуманітарно орієнтоване та придатне для життя місто» (Landry 2000). Культура в креативних містах слугує посиленню їхньої конкурентоспроможності: змагаючись за інвесторів, туристів та креативний клас, міста мають стати «магнітами для талантів» (Landry 2006 : 160).

Привабливість стратегій креативного міста є водночас їхньою слабкістю. Тексти, присвячені ідеї креативного міста, наголошують на необхідності подолання міської кризи та розв'язання пов'язаних з нею проблем. Проте, на жаль, ще бракує серйозного аналізу причин цих проблем чи принаймні слідів уваги до тих урбаністичних досліджень, де ці причини й проблеми окреслені. Звісно, і самі стратегії креативного міста можуть стати джерелом міських проблем, наприклад неможливо одно-

значно оцінити вплив на місто масштабних подій, як фестивалі, що часто стають центральним пунктом у програмах креативних міст. Міські антагонізми здебільшого репрезентуються в барвистих описах успішних міст як такі, що є їхньою невід'ємною властивістю, а тому не підлягають зміні. Поверховість креативних стратегій дає змогу сконструювати привабливий образ міста втихомирених контрастів, згладжених протиріч та запропонувати так званий «підхід кулінарної книги» (Pratt 2011 : 124) до подолання міських проблем, де рецепти прості й зрозумілі, результат – передбачуваний та безпечний. Саме тому ці стратегії стали настільки привабливими для представників міської влади різних міст у світі. І тому вони зазнають критики як з боку академічної спільноти (переважно лівиці), так і з боку пересічних городян, безпосередніх мешканців цих міст.

Стратегія креативного міста в усіх своїх положеннях є амбівалентною та містить як потенціал перетворення міста на комфортний, доступний і справедливий життєвий простір, так і ризик замкнутися у самовпевненій ринковій орієнтованості, що лише підсилить наявні антагонізми. Можна навести кілька яскравих прикладів цієї подвійної природи стратегій. У креативному місті наголошується на великому значенні локального на протигагу загрозливій тенденції глобальної уніфікації. Уважно ставитися до місцевих традицій — чому б і ні? Проте «курс лікування» для міст, пропонований креативними стратегіями, існує в ширшому колі феноменів, властивих процесіві неоліберальної глобалізації. Передбачається, що менш успішні міста наслідуватимуть зразки урбаністичних центрів економічно розвинених країн, водночас наголос робиться на унікальності кожного міста та необхідності долати уніфікацію. Може виявитися, що унікальність креативного міста рівнозначна виразності яскраво запакованого товару, і найкреативніше місто має бути найпривабливішим, найуспішнішим та найпродаванішим (зрештою, Чарльз Лендрі добре продає креативні стратегії, і приклад Кіровограда, який ми розглянемо нижче, – лише один із десятків). Адепти креативного міста визнають, що місто — не офіс (наголошуючи на тому, що увага до одиничного, неспланованого, невпорядкованого є ключовою), але не можуть пристати до погляду, що місто — не фірма (адже креативні міста мають бути генераторами прибутку). Поряд із можливістю створити бажану й прийнятну форму урбаністичного модусу життя ця стратегія має потенціал перетворення міст, особливо міських центрів, на ігрові майданчики, на привабливо упакований товар для непинно мігруючого успішного креативного класу, описаного Флорідою, тоді як решта міської території опиниться в ситуації неминучої деградації.

Починаючи з 2000 року, зменшується кількість оптимістичних публікацій, які пропагують міську креативність. Натомість посилюється критика, висловлювана як самими авторами концепції креативного міста (Bianchini 2004), так і незалежними дослідниками з тих міст, де стратегії креативного міста застосовувалися найактивніше (Buchholz 2012, Chatterton 2000; Peck 2005; Peck 2007). А також, звісно, урбаністами з усього світу, котрі стежать за новітніми тенденціями міського розвитку (Marcuse 2009).

І водночас стратегії креативного міста проникають до країн Східної Європи, зокрема України.

Єдиним містом України, де було здійснено спробу реалізувати стратегію креативного міста як цілісну з ініціативи міської влади, є Кіровоград. Втім, у багатьох інших містах України також більшою чи меншою мірою були втілені в життя елементи креативної стратегії або принаймні використовувалася специфічна риторика креативності. Так, однією з місій Києва у проєкті його генерального плану названо «формування креативного інноваційного міста» (Генеральний план міста Києва на період до 2020 року : 13). Хвилю міської креативності підхоплюють організатори та учасники мистецьких ініціатив, що працюють з міським простором. Прикладом цього є проєкт «Креативні міста в Україні» Експериментального центру сучасного мистецтва «Чайна фабрика» в Одесі (2010–2011), спрямований на дослідження урбаністичного простору індустріальних міст-супутників Одеси — Іллічівська, Теплодара та Южно-го. Кураторка проєкту Марія Гончар охарактеризувала його мету як «покращення зовнішнього вигляду будинків та спальних районів міст України радянського періоду забудови та створення умов позитивного мислення їх мешканців <...> створення передумов для розвитку творчих ініціатив» у цих містах (Ільченко 2013 : 116).

Перше, що впадає в око у проєкті «Єлисаветград — креативне місто» (а саме під такою назвою розроблено стратегію креативного міста в Кіровограді), — це питання пам'яті й топоніміки. Йдеться про повернення місту старої назви Єлисаветград, яку воно отримало у XVIII столітті. Показово, що саме дискусія про назву міста, розпочинаючи процес міського оновлення, передувала I Міжнародному форумові «Єлисаветград — креативне місто», який відбувся в Кіровограді 21 січня 2012 року (Презентації форуму... 2012). Ідея перейменування Кіровограда в контексті стратегії креативного міста потрапляє до широкої сфери дискусій щодо дерадянізації, які неминуче виявляються політично ангажованими і відкривають широкий простір для спекуляцій; стратегії креативного міста переймають цю суспільну хворобу і несуть в собі цей антагонізм.

Наступним важливим кроком, з погляду кіровоградських інноваторів, стала розробка брэнда міста. Цьому було присвячено II Міжнародний форум «Єлисаветград — креативне місто», який відбувся 12 жовтня 2012 року (Другий форум... 2012). У цьому Кіровоград не є унікальним — брэндинг часто стає першим кроком в оновленні міст. Це зумовлюється, якоюсь мірою, ірраціональними очікуваннями, що з появою брэнда розв'яжуться чи приховаються міські проблеми. Чому саме брэндинг? Тому що це видається простим і швидким способом «втілити казку в життя»¹. Та чи мав місце в Кіровограді серйозний підхід до міського оновлення з усвідомленням складності та тривалості цього процесу?

Згідно з концепцією креативного міста Чарльза Лендрі, кожне місто має певну унікальну рису, на основі якої можна побудувати його успішний розвиток. Для Кіровограда такою особливою рисою було визначено танці, точніше «танцювальні традиції». Російський фахівець Денис Візгалов розробив брэнд міста — «Кіровоград.

Рухайся зі смаком» (Гуцалюк 2013). Звідки з'явилися ці «танцювальні традиції»? Після конкретної події — перемоги команди Кіровограда у всеукраїнському розважальному телевізійному проекті «Майданс». Так медіаподія стала основою побудови міської ідентичності. Після того, як прийняте рішення, що особливістю Кіровограда є танці, мешканці з'ясовують, що це справді так. Як зазначає в інтерв'ю голова відповідальної за проект «Креативне місто» громадської організації «Інформаційно-ресурсний центр» Ірина Жарова, за результатами воркшопів було визначено, що «в кожній третій сім'ї хтось або танцював у минулому, або танцює зараз». «Ми вирішили зробити дещо амбітне, чого немає у світі. «Рухайся зі смаком» — адже все, що ми робимо в житті, ми робимо з певним підходом, позицією, смаком, навіть просинаємося зі смаком. Це ми зробили для того, щоб розбудувати громаду та спрямувати її на розвиток, змусити її мислити, любити себе, перш за все, і своє місто» (Ільченко 2013 : 113).

Книга Чарльза Лендрі «Креативне місто — інструментарій для міських інноваторів», що слугує натхненням для інноваторів кіровоградських, написана мовою рецептів успіху. Це саме той підхід, від якого застерігає Енді Пратт: «У практиках креативного міста важливо уникнути вузького брендингового підходу, так званого підходу «кулінарної книги». Натомість потрібен більш чутливий та нюансований підхід до місцевих культур і відмінностей» (Pratt 2011). Стратегії брендингу балансують на поверхні, місто редукується до прийняттого для споживання образу-логотипу – цей образ має бути зручним для розміщення на масовій продукції на кшталт футболки чи чашки для чаю. Сам процес створення бренду може активізувати мешканців та збільшити їхню увагу до міського простору. Проте кількість тих, хто бере активну участь у воркшопах та обговореннях, є невеликою. Адже для більшості городян, на відміну від чиновників (котрі отримують платню за присутність на «брендотворчих» заходах), це діяльність поза робочим місцем, задля якої вони жертвують своїм вільним або робочим часом, не маючи гарантій, що їхні пропозиції будуть враховані.

Ось заходи, що були здійснені за ініціативи міської влади в Кіровограді у 2012 році в рамках програми «Єлисаветград — креативне місто»: створення «дизайнерської клумби», на якій висаджено мільйон чорнобривців; організація буккросингу «Книговир»; літературний конкурс; конкурс відеоробіт на тему «Єлисаветград — креативне місто»; відкриття кількох зон із вільним бездротовим Інтернетом. З нагоди відкриття однієї з таких зон у педагогічному університеті, як повідомляється на сайті цього університету, «вдячне студентство в День Святого Миколая біля підніжжя пам'ятника патрону університету Володимиру Винниченку влаштувало невеличкий флеш-моб» («Єлисаветград — креативне місто» 2011). Влаштування флеш-мобу як подяки з боку молоді за вільний вай-фай, на нашу думку, виглядає досить абсурдно. Звісно, створення точок доступу до Інтернету в публічному просторі є позитивним явищем, висадження великої кількості квітів у центрі міста — також, але чому саме ці заходи виявилися пріоритетними? Стосовно уваги міської влади до буккросингу існує просте пояснення: у задуваній вище книзі Ч. Лендрі наведено чимало історій успіху міст,

і серед них — коротка розповідь під назвою «Створення чогось із нічого: книжкове місто Хей-он-Вай». Йдеться про містечко Хей-он-Вай (*Hai-on-Way*) в Уельсі, в якому було вирішено проводити книжковий фестиваль (з ініціативи місцевого колекціонера) і яке набуло слави міста букіністичної торгівлі. «Ідея того, що ціле містечко, заповнене книгарнями, може стати туристичною атракцією, випередила свій час. До початку 70-х років <...> у Хей діяли 42 книгарні», — пише Лендрі (Landry 2000 : 10).

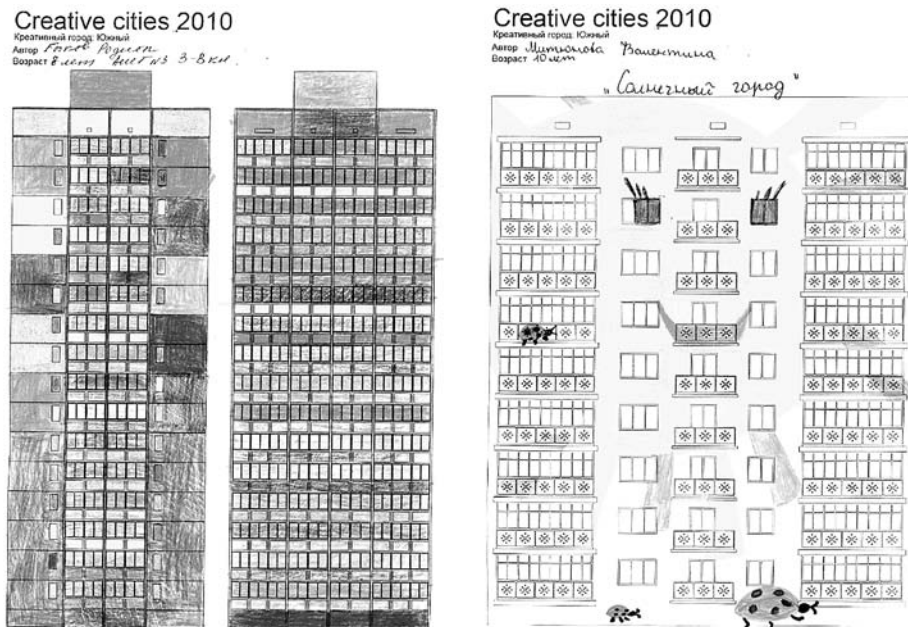

Рис. 1. На презентації проекту «Креативні міста в Україні» у м. Южне дітям запропонували створити свої варіанти оновлення фасадів житлових будинків. *Ідея © Маша Гончар.*

Проте було б зовсім несправедливо сказати, що цими спробами наслідування в Кіровограді вичерпуються ініціативи креативного міста. Великий потенціал має щомісячний конкурс грантів за чотирма напрямками (місто креативного комфорту, освіти, довкілля, а також креативних подій і заходів)². Конкурс відкриває простір для незалежних ініціатив мешканців, не залучених у діяльність громадського сектору чи політичних партій. Але виявилось, що активність кіровоградців перебуває на вкрай низькому рівні — організатори конкурсу скаржилися на малу кількість заявок. Проекти, підтримані за півтора роки існування конкурсу, стосуються туристично-краєзнавчого напрямку («історичний автобус», інформаційні візитівки будівель та туристичний маршрут), екологічно-просвітницького (велопарковки, створена школярами з макулатури ялинка, інформування школярів про вплив радону на організм людини), соціального (інформаційно-розважальний клуб для молоді та дорослих, «Бібліотека просто неба», «Вища народна школа» для пенсіонерів), розвиток «креативних індустрій» (студія звукозапису) та вдосконалення міського простору

(«Місто-сад») (Шаталов 2013). Не всі проекти виявилися життєздатними, але помітно, що ініціативи мешканців (хоч і в рамках конкурсу грантів) представляють ширший спектр соціальних питань, аніж ініціативи міської влади.

Одним із показників доречності та успішності креативної стратегії є ставлення до неї кіровоградських працівників сфери культури. Більшість із них сприймають стратегію як чужорідну та не бачать у ній сенсу. До того ж, її пов'язаність з міською владою відштовхує від участі можливих активних діячів. Власник галереї «Єлисаветград» висловився так: «Ми не пов'язуємо себе з якоюсь міською програмою – ми робимо те, чого потребує місто». Більшість інституцій, що формують культурну мапу міста (серед них переважають заклади, які перебувають на державному фінансуванні: театр, музеї, бібліотеки, творчі спілки), лишилися осторонь заходів, пов'язаних із проектом «Єлисаветград — креативне місто». Зрозуміло, що працівники цих закладів обмежені фінансово і не мають змоги займатися експериментальною чи некомерційною діяльністю. Низький рівень розмаїття культурної мапи міста та слабка активність мешканців взаємопов'язані, тому утворилося замкнене коло, вихід із якого мала б запропонувати стратегія креативного міста.

Фото. 2. Поєднання символіки Великодня та Комуністичної партії України на вулицях Кіровограда.

Мешканці міста також здебільшого уникають участі в процесі трансформації Кіровограда, аргументуючи це тим, що вони живуть своїм життям та зайняті на роботі. В медіа бракує аналітичної інформації щодо креативних трансформацій Кіровограда. У єдиній публікації такого роду в газеті «СІПІ» аналізується документ «Стратегія економічного та соціального розвитку міста Кіровограда на період до 2020 року», зокрема в досить саркастичному тоні зауважується відсутність рис стратегії в цьому документі, «чіткого, послідовного, конструктивного плану дій» (Стратегія розвитку

Кіровограда-2020: сміятися чи плакати? : 2) Наголошується на тому, що стратегія лишає поза увагою комфорт та потреби мешканців: «поліпшення архітектурного та естетичного вигляду планується виключно для залучення інвестицій <...> Логічно запитати: „А чи люди не заважають?“» (Стратегія розвитку Кіровограда-2020: сміятися чи плакати? : 3). Претензії до стратегії креативного міста, висловлені пересічними мешканцями на міських інтернет-форумах, загалом подібні до критики європейських та американських дослідників: як можна говорити про творення креативного міста, коли не задоволені базові потреби мешканців у сфері соціального забезпечення, працевлаштування, охорони здоров'я, а місто потребує термінового ремонту доріг і каналізації, а не винайдення брэнда? На форумі інформаційного видання «Україна-Центр» можна побачити пропозиції збудувати нічліжку для безпритульних, перш ніж запрошувати оплачених з міського бюджету експертів з-за кордону. Як писали автори вступного слова до номеру журналу «City» за 2009 рік, слід «наголошувати на політичному пріоритеті конструювання таких міст, які б відповідали соціальним потребам людей, а не капіталістичному імперативу отримання зиску» (Brenner, Marcuse & Mayer 2009 : 176).

«Стратегія економічного та соціального розвитку Кіровограда» в розділі «Стратегічні напрямки та завдання економічного та соціального розвитку міста» виокремлює підрозділ «Сучасне креативне місто». Можна сподіватися побачити тут, як риторика креативного міста увійшла в мову чиновників та втілилася в їхньому баченні розвитку міста. Виявляється, стратегічний напрямок розвитку креативного міста має на меті «оновлення зовнішнього вигляду міста, перетворення його на цілісний архітектурний ансамбль, який би гармонійно поєднував історичні ареали і сучасну забудову, паркові зони, житлову, соціальну та ділову інфраструктуру» (Стратегія економічного та соціального розвитку міста Кіровограда : 19). Варто процитувати повністю перший абзац цього розділу:

Чарівність старого Єлисаветграда спонукала сучасників називати його маленьким Парижем. Привабливість Єлисаветграда і сьогодні вгадується в архітектурних спорудах, збережених нащадками кованих елементах, які навіть після глибокої реставрації не втратили своєї магічної привабливості та оригінальності, дивній європейського зразка ліпнини та ореолах старовинних вікон. Особливого шарму міста надають пам'ятки високої класики та модерну, мавританські, барокові палаци, будинки, на фасадах яких поєднується готичні мотиви, рококо та ренесанс (Стратегія економічного та соціального розвитку розвитку Кіровограда : 19).

Стратегічними завданнями розвитку міста названо комплексний благоустрій центральної частини, вдосконалення генплану, реконструкцію набережної річки Інгул з метою включення її в міський простір, а також «наповнення міського середовища інтерактивними скульптурними композиціями, які оновляють міський простір» та «запровадження елементів широкоформатного стріт-арту» (Стратегія економічного та соціального розвитку розвитку Кіровограда : 29). З приводу «оновлення» міського простору у статті в газеті «СІТІ» згадувався пам'ятник двірниківі,

«місця для якого міська влада не знайшла і автор виставив його на інтернет-аукціон» (Стратегія розвитку Кіровограда-2020: сміятися чи плакати? : 3). І хоч у розділі про стратегічні завдання розвитку культурного життя («яскравого та різноманітного») метою проголошується «забезпечення <...> атмосфери вільного творчого самовираження та конкурентоспроможного мистецького середовища», у тій частині, де мала б бути загальна характеристика стратегії культурного розвитку, йдеться лише про реконструкцію фортеці Святої Єлисавети.

Кіровоградська ідея креативного міста не захопила його мешканців. І відстороненість городян буде найпершою причиною поразки цієї стратегії. Спорадичні прояви ініціативи кіровоградців, що виникли у зв'язку з розвитком проекту «Єлисаветград — креативне місто», потребують підтримки організаційної, так само як і фінансової, інакше діяльність та ініціативність буде причиною фрустрації. Однак насторожує те, що міська влада як суб'єкт, що має вплив на майбутнє міста, не виявляє схильності супроводжувати діяльність у символічній сфері (перейменування, брендинг) помітними кроками в інших сферах міського життя. Проект «Єлисаветград — креативне місто» за відсутності реальної співпраці ініціаторів програми креативного міста, спеціалістів у сфері урбаністики, працівників інституцій культури та мешканців не втілиться в досягнення будь-якої форми «хорошого» міста, не кажучи вже про місто справедливе. Зведення багатовимірного міського життя до площини історичної спадщини не відкриває жодних нових вимірів осмислення міських проблем у випадку Кіровограда. Обмежуючись брендинговим підходом із увагою до туристично-фестивально-музейного виміру, «креативне місто Кіровоград» може перетворитися лише на ще більш поляризоване місто, аніж це було до початку проекту.

Втім, якщо розглядати півтора року, які минули від часу проведення I Міжнародного форуму «Креативне місто», як початкову стадію стратегії, яка надалі стане більш багатовимірною та краще враховуватиме різні аспекти життя міста, висновки будуть не настільки песимістичними. Перемістивши частину уваги, приділеної історичній спадщині міста (квінтесенцією чого можна вважати реконструкцію музично-драматичного театру ім. Кропивницького, завершену восени 2012 року — безпосередньо перед II Міжнародним форумом креативних міст у Кіровограді), на відновлення старих і будівництва нових соціальних зв'язків (за умови тривалої цілеспрямованої роботи) можна отримати цікавий результат.

Bianchini, F. 2004, A crisis in urban creativity? Reflections on the cultural impacts of globalisation, and on the potential of urban cultural policies. Proceedings from international symposium *The Age of the City: the Challenges for Creative Cities*, Osaka, February 7th-10th 2004, viewed 19 July 2013, <http://www.artfactories.net/IMG/pdf/crisis_urban_creativity.pdf >.

Brenner, N., Marcuse, P. & Mayer, M. 2009 'Cities for People, Not for Profit', *City*, vol. 12, no. 3, pp. 176 — 184.

Buchholz, T. 2012, 'The Struggle for Creativity: Creativity as Struggle', *Lo Squaderno*, no. № 25, pp. 19 — 23, viewed 19 July 2013, <<http://www.losquaderno.professionaldreamers.net/?cat=158>>.

- Chatterton, P. 2000, 'Will the Real Creative City Please Stand Up?', *City*, vol. 4, no. 3, pp. 390 – 397, viewed 19 July 2013, <<http://www.paulchatterton.com/wp-content/uploads/2009/05/chatterton-creative-city-stand-up.pdf>>.
- Creativity and the Capitalist City*, 2011, directed by Tino Buchholz, viewed 19 July 2013, <<http://www.creativecapitalistcity.org>>.
- Florida, R. 2005, *Cities and the Creative Class*, Routledge, New York- London.
- Landry, Ch. 2000, *The Creative City — A Toolkit for Urban Innovators*, Comedia, London.
- Landry, Ch. 2006, *The Art of City Making*, Earthscan, London.
- Landry, Ch., Greene, L., Matarasso, F & Bianchini, F 1996 *The Art of Regeneration: Urban Renewal Through Cultural Activity*, viewed 19 July 2013, <<http://www.combined-arts.com/wp-content/uploads/2012/07/indonesia-charleslandry-artofregeneration.pdf>>.
- Landry, Ch., Bianchini, F. 1995, *The Creative City*, Demos, London.
- Lee, K-S. 2007, 'Questioning a neoliberal urban regeneration policy: the rhetoric of "Cities of Culture" and the City of Gwangju, Korea', *The International Journal of Cultural Policy*, vol. 3, no. 4, pp. 335 — 347, viewed 19 July 2013, Open access institutional repository for the University of Wollongong <<http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1238&context=artspapers>>.
- Making The Most of Glasgow's Cultural Assets: The Creative City and its Cultural Economy*, final report, 1991, viewed 19 July 2013, <http://www.understandingglasgow.com/assets/0000/5037/MAKING_THE_MOST_OF_GLASGOW_S_CULTURAL_ASSETS_vpdf.pdf>.
- Marcuse, P. 2009, 'From Critical Urban Theory to the Right to the City', *City*, vol. 13, no. 2–3, pp.185 – 196.
- Peck, J. 2007, 'The creativity fix', *Eurozine*, viewed 19 July 2013, <<http://www.eurozine.com/articles/2007-06-28-peck-en.html>>.
- Pratt, A. 2011, 'The Cultural Contradictions of the Creative City', *City, Culture and Society*, no. 2, pp. 123–130.
- Генеральний план міста Києва на період до 2020 року (2001), Основні положення: додаток № 1 до рішення Київської міської ради від 28.03.2002, Акціонерне товариство «Київпроект», Інститут «Київгенплан», Київ, 69 с., режим доступу: http://kievgenplan.grad.gov.ua/images/genplan/osnovni_pologennya_gen_planu_19_09_11.pdf (13.07.2013).
- Гуцалюк, О. 2013, Креативный город – переходим к практике, *Украина-Центр*, 12. марта, режим доступа: <http://uc.kr.ua/kreagor> (13.07.2013)
- Другий форум присвячений креативним містам* 2012, <<http://creativecities.org.ua/uk/posts/?newsid=147>>.
- «Єлисаветград – креативне місто» 2011, 21 грудня, режим доступу від 13.07.2013: <http://www.kspu.kr.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=316&Itemid=0&lang=uk>.
- Ільченко, С. 2013, Стратегії «креативного міста» в сучасних урбаністичних трансформаціях, кваліфікаційна робота на здобуття ступеню магістр, Київ, Національний університет «Києво-Могилянська академія» .
- Презентації форуму «Креативне місто» 2012, 28 лютого, <<http://creativecities.org.ua/uk/posts/?newsid=129>>
- Стратегія економічного та соціального розвитку міста Кіровограда на період до 2020 року // Режим доступу: <http://www.kr-rada.gov.ua/files/content/files/strateg-2020-20130103140315.pdf>
- Стратегія розвитку Кіровограда — 2020: сміятися чи плакати? // СІПІ. — № 2 (102), 24 січня 2013. — с. 2–3.
- Украина Центр // Режим доступу: <http://uc.kr.ua/>
- Флорида Р. 2007, Креативный класс. Люди, которые меняют будущее, Классика XXI, Москва, 421 с.
- Шаталов А. (2013), «Єлисаветград — креативный город»: победители ноября, декабря и января [Блог], *Украина-Центр*, 06 февраля, режим доступа (13.07.2013): <<http://uc.kr.ua/author/A.Shatalov/?blogs>>.

Примітки

1. Ток-шоу «Ми» на обласному телеканалі «Кіровоград» 24 жовтня 2011 року вийшло під темою «Місто втілених мрій - реальність? Кіровоград — креативне місто» .
2. Максимальний розмір гранту становить 10 тис. гривень.

РОМАН ЦИБРІВСЬКИЙ

На берегах Дніпра: географія нової джентрифікації в серці Києва

(переклад з англійської — Надія Парфан)

Так само, як Париж асоціюється із Сеною, Лондон — із Темзою, Прага — з Влтавою, Відень і Будапешт — з Дунаєм, Київ асоціюється з рікою Дніпро. Як і в інших столицях, у Києві річка проходить через центр міста, та ще й ділить його на дві майже рівні частини. Правий (західний) берег — це високі кручі, які захищали місто в час, коли воно було засноване, а лівий берег — широка рівнина на сході, що забудовувалася значно пізніше, зокрема велетенські радянські житлові комплекси з'явилися тут у 1960–1980-х. Над рікою в межах Києва зведено вісім мостів: два для автомобілів, два для залізничного транспорту, три комбінованих (з них два — для метрополітену й автотранспорту, один — для автомобілів та залізничного транспорту), а також пішохідний міст, який з'єднує правий берег річки з Трухановим островом. Дев'ятий міст, по якому мають прокласти метрополітен на лівобережну Троєщину, перебуває в процесі «вічного» будівництва.

Дніпро — це неймовірний ресурс Києва, який може бути основою його перетворення на визначну європейську столицю. Жодне інше місто не має стільки зелені, пляжів, оглядових точок у парках і потенціалу для масового відпочинку в центрі міста. Водночас залишається потенціал для масштабного комерційного й житлового будівництва вздовж берегів річки. Це теж може сприяти розвитку міста, але за умови, що все відбуватиметься чесно, обачно та згідно з планом, адже на кону стоять питання екології, збереження історичної спадщини, естетики ландшафту, соціальної справедливості. Без сумніву, річкова зона Києва — це багате природне середовище з великим розмаїттям флори та фауни, в тому числі з рідкісними їх видами (Parnikoza 2012). На жаль, останнім часом будівництво як у всьому місті, так і в зоні ріки велося здебільшого на користь багатіям і тим, хто при владі, а не суспільству в цілому чи майбутньому міста. Відтак англійською можна було б скаламбурити про грабування банків¹ уздовж річки, через що кияни можуть втратити унікальне багатство, яким наділене їхнє місто.

У цій статті йтиметься про зміну схем землекористування вгорі і внизу по течії Дніпра в Києві орієнтовно з моменту краху соціалізму. Особливо наголосимо на інвентаризації того, що було збудовано за останні роки, і пропозиціях щодо подальшого будівництва, а також того, як усе це стосується інтересів Києва в цілому. Оскільки в публічному доступі дуже мало інформації на подібні теми, наша розвідка здебільшого базується на польових дослідження берегів ріки, вивченні аерофотозйомки, мап, інтерв'ю та текстових джерел (особливо новин). Ми розглядаємо береги Києва в контексті його історії та характеру стосунків, що виникають між містами і річками, а також у контексті сучасних реконструкцій (*redevelopment*) і міського оновлення (*urban revitalization*) берегів річок та водойм у інших містах, зокрема в постсоціалістичних країнах та на Заході. Одним із натхненників нашого дослідження є блискучий польський письменник Ришард Капуцинський (помер у 2007 році), який подорожував Радянським Союзом у його останні дні в 1989–1991-х роках. Підсумком подорожей стала його книга «Імперія», написана в жанрі «магічного журналізму», притаманному Капуцинському. Капуцинський пише:

З вершин [київських] пагорбів можна побачити долину Дніпра і сам Дніпро — ріку завширшки як Амазонка чи Ніл, спокійну, тиху, з нескінченною кількістю приток, бухт і островів. Як тільки українці розбагатіють, ці води закишать вітрилами та яхтами, та зараз тут все ще тихо і досить безлюдно² (Капуцінські 1995 : 274).

Річкова географія

Існують міста з великими парками в центрі й відкритими пляжами поблизу центру, але міста такого ж розміру, як Київ, з такої ж довжини берегом річки і стількома ж кілометрами піщаних пляжів у самому центрі більше немає. Географія річки така: в районі Києва Дніпро стає дуже широким, бо (1) відразу на півночі міста він приймає в себе води Десни — головної притоки з боку лівого берега; (2) вгору проти течії в правобережному місті Вишгород розташована гребля ГЕС, спорудження якої у 1960–1961 роках назавжди змінило форму річки. На північ від ГЕС знаходиться так зване «Київське море» — водосховище площею 922 км², а нижче, на південь від неї, ріка розділяється на канали. Уздовж правого берега в місті простягається набережна, яка визначає русло Дніпра і робить ріку ще ширшою.

Із вищесказаного можна зрозуміти, що Дніпро в межах Києва дуже складний для картографування. Навігація здійснюється головним каналом, але характер річки ускладнюють інші канали, згини, протоки, затоки і субканали, русло яких змінюється залежно від сезону та рівня опадів, а також різні острови, півострови й піщані коси, які теж постійно зміщуються. До того ж є ще болотні території, на яких межа того, що є Дніпром, а що не є, невловима. У більшості місць біля Києва неможливо точно виміряти ширину ріки, але можна сказати, що в найширшому місці Дніпро має два кілометри, включаючи острови між двома головними берегами.

Таким чином, в межах Києва до води прилягає величезна кількість земель, а отже є великі території, землекористування на яких прямо пов'язане із близькістю до ріки. Переважна більшість цих територій не забудовані, а добра частина ще й вкриті піском. Крім того, велика частка земель уздовж берегів Дніпра потопає в зелені лісів, лугів і боліт. Звісно, на деяких відрізках уздовж ріки проходять смуги доріг чи розміщено промислові зони, а в прибережних пісках і лісах вистачає пляшок з-під горілки та іншого сміття, проте загалом центр Києва (за географічними мірками) — це велетенський парк із різноманітними пляжами, лісами, травами та ще не забудованими природними місцями. За іронією долі, частина цих порожніх територій виникли внаслідок трагічної війни: під час вторгнення нацистів урбанізована та виробничо продуктивна частина міста на Трухановому острові була зруйнована, після чого її так ніколи й не відновили; на цьому місці функціонує лише парк. За словами іноземних архітекторів, котрі досліджували особливості берегової лінії Києва, в місті є «діра» – величезне зяяння в самому центрі, яке робить Київ відмінним від інших міст і доля якого вирішить, чи буде Київ визначним містом у майбутньому (Massachusetts Institute of Technology Urban Design Studio 2006 : 59).

Точна протяжність берегової лінії і ґрунтово-рослинний покрив прибережних земель у Києві не з'ясовані через зміщення русла ріки, проблеми визначення і відсутність достатньої інформації в публічному доступі. Втім, щоб говорити конкретніше, я ризикнув зробити власні підрахунки. Дослідження передбачало роботу з детальними картами, аерофотозйомкою міста та польові спостереження за узбережжям ріки. Також для дослідження був використаний пристрій під назвою картографічне коліщя (*map wheel*). Його можна налаштувати відповідно до масштабу і пройтися на карті по заданій кривій, вимірюючи її відстань. Звивистість кривої і поворотів на рівні дрібних часток градуса (мінут) уздовж берегової лінії Києва створює технічні проблеми, але точності можна досягти багаторазовим повторюванням процедури і вирахуванням середнього значення. У такий спосіб я виміряв 187,08 км берегової лінії в Києві³ (можлива похибка в більший чи менший бік), а також визначив кілька категорій прибережного землекористування і вирахував протяжність берегової лінії за кожною з них. Результати вимірювань наведені в табл. 1.

Джентрифікація

Слово «джентрифікація», як і поняття, яке воно позначає, вже не нове (Brown-Saracino, ed. 2010; Ehrenhalt 2013; Lees, Slater and Wyly, eds. 2010), тому короткого визначення буде цілком достатньо. Особисто я визначаю це поняття як трансформацію міського простору, яким користуються люди з обмеженими економічними ресурсами, на користь більш заможних людей, а також як присвоєння публічного простору у виняткове використання членами суспільства, які вважають

себе більш привілейованими. Термін виник на Заході в контексті зворотного процесу, коли старіші частини міста неухильно переходили до новоприбулих — бідніших за попередніх — мешканців; але зараз він застосовується не лише до старих районів, а й до споруд з підприємствами та інституціями, публічних просторів на зразок парків і нового будівництва «з нуля».

Таблиця 1.
Характер берегової лінії в Києві

Примітка: Відсотки у шістьох верхніх рядках не дають в сумі 100%, оскільки категорії «набережні автостради» та «промисловість і порт» накладаються.

Джерело: Настільні та польові географічні роботи, описані в тексті.

Категорія землекористування	Протяжність берегової лінії км (милі)		% від загальної протяжності
Зелені зони	146,33	(90,33)	78,2
Піщані пляжі	16,40	(10,19)	8,8
Набережні автостради	8,20	(5,10)	4,4
Промисловість і порт	15,05	(9,35)	8,0
Дачні ділянки	10,16	(6,31)	5,4
Причали, ресторани, готелі тощо	1,10	(0,68)	0,1
Зовнішні береги річкових каналів	64,80	(40,26)	34,6
Острови та рукави	122,28	(75,98)	65,4
Загальна потужність берегової лінії	187,08	(116,25)	100

Джентрифікація має власну географію, і однією з її особливостей є близькість до берегів: морських, річкових чи озерних (Kibel 2007; Marshall 2001; Smith and Garcia Ferrari 2012). Люди, які мають більше можливостей для вибору місця життя чи роботи, надають перевагу наявності пляжів, зелені, відносній тиші, виду на водойму і свіжому повітрю. Саме з огляду на поєднання цих чинників у багатьох містах світу з'явилися престижні прибережні території: Кенері-Ворф і відновлені Доклендз у Лондоні; знаменитий Голд-Кост на озері Мічиган у Чикаго; Белморал Біч, Мосман і Бонді біля берегів у Сіднеї; Фолс-Крік і Кітсілано у Ванкувері; Стенлі і Репалс-Бей на південному березі острова Гонконг; розкішний район Місто-сад та острів Замалек на Нілі в Каїрі; а також різні за висотністю споруд та за цінами райони паралельно до пляжів Копакабани, Іпанеми та Леблону в Ріо-де-Жанейро.

У Києві спостерігаються всі ознаки джентрифікації територій уздовж Дніпра та поруч із ним. По-перше, тут є вищезгадані чинники: пляжі, зелень, відносна тиша, вид на воду, чистіше повітря, до того ж — у центрі міста. Усі ці привабливі характеристики можна знайти у близькій досяжності до інших міських вигод на зразок культурних інституцій, елітних торговельних центрів, нічних клубів, а також до го-

ловних бізнес-центрів міста. Нарешті і на жаль, київська спільнота не така успішна, як могла би бути, в захисті своїх прав на міський простір від рейдерів, котрі діють всупереч інтересам громади. Місто, як і багато інших в цій частині світу і поза нею, існує в культурі офіційної корупції, яка процвітає в перехідний період, і це так само позначається на використанні міського простору, яке далеке від демократичного вибору, рекомендацій архітекторів та професійних містопланувальників чи настанов сталого майбутнього. Громадянам залишається лише жалітися, протестувати і формувати неурядові організації та нові політичні рухи в намаганні щось змінити. За таких умов і до часу запровадження народної влади панує анархія міської розбудови та землекористування, за якої пріоритет мають ті, в кого найсильніший політичний мускул, а він, у свою чергу, відображає, де найбільше грошей. «Гроші співають», як сказав Блер Рубл у назві своєї книги 1995 року про місто Ярославль після розпаду Радянського Союзу. Коли Рубл пояснив російському підприємцеві, який був його інформантом при написанні книги, що англійський аналог виразу деньги поют – «гроші говорять», той відповів: «Ми, росіяни, завжди були більш екстравагантними» (Ruble 1995 : 1). На мою думку, українці співають краще за росіян, і є чимало причин вважати, що в Києві гроші співають голосніше.

Приклади з берегів Дніпра

Одного разу, коли я прогулювався піщаною дорогою на густо зарослій частині Долобецького острова, повз мене проїхав дорожезний блискучий «Мазераті Ква-тропорте» із затемненими вікнами. Він мчав углиб острова, до певного місця призначення. Пасажирів я не розгледів, але на номерних знаках був англійський напис *JUSTICE*⁴. Мене це заінтригувало, і я пішов йому вслід, наскільки це було можливо, розпитуючи людей по дорозі, куди поїхав автомобіль. Зрештою, я дійшов висновку, що машина зникла на одній із розвилок перед воротами з написом «Елітний посадковий майданчик», який посилено охоронявся. Я трохи проплив, щоб розгледіти місце з боку води (а потім знайшов його на сателітній карті), і зрозумів, що «Мазераті» з іронічними знаками скоріш за все заїхав до місця, в яке причалюють річкові яхти.

Далі в пунктах 1–6 викладено мої спостереження щодо джентрифікації берегу Дніпра в Києві і того, де вона може виникати.

1. *Приватні заповідники влади.* Почнемо з верху — з Київського моря, Президента Януковича та його особистого помешкання в Межигір'ї. У нас не вийде потрапити в це місце, тому покладатимемося на вторинні джерела та сателітну фотозйомку. Колись тут була частина давнього монастиря, який знищили 1935 року (коли Київ став столицею УРСР) з метою створення ексклюзивної житлової ділянки для радянських високопосадовців. Як саме ця нерухомість перейшла з державної власності до рук Януковича і скільки це коштувало — цю таємницю розслідують журналісти. Та є достатньо причин бути впевненими в тому, що це було зроблено за рахунок народу, а Януковичу це не коштувало нічого. Головна резиденція знаменита своїм розміром

і пишнотою. А ще тут є резиденції для гостей-фаворитів, причали для яхт, сади та інші «покращення», необхідні Януковичу.

Фото 1.

Подібним чином ми переміщаємося «під» місто — у правобережний замиський район Конча-Заспа. Це теж історична місцевість, присвоєна для приватного використання — в цьому разі для пишних особняків депутатів Верховної Ради, голів урядових міністерств, інших високопосадовців і заможних підприємців. Цей випадок джентрифікації теж бере витoki в географії комуністичної номенклатури радянських часів, що тепер займає значну територію. По деяких вулицях району можна проїхати машиною, але всюди є охоронці й камери, тому зупинятися і затримуватися небажано; всі деталі приховані за допомогою високих стін та ландшафтного планування. Проте з повітря за допомогою Google Earth бачимо світ просторих земельних ділянок, приватних басейнів і тенісних кортів, заїздів розміром з трасу, багатомісних гаражів і пристаней для яхт (фото 1).

Є також англійські сади в королівському стилі. Тут представлені всі великі політичні партії, включно з Комуністичною партією України в особі її голови Петра Симоненка. Фактично кожен колишній і теперішній президент України живе в Конча-Заспі, в тому числі й президент Янукович, котрий теж має тут особняк на додачу до свого князівства в Межигір'ї⁵. Цей район вважають київською відповіддю Рубльовці — супербагатому району на заході Москви, який ще називають Беверлі-Хіллз для нових росіян, а на будинки кажуть «котеджі» замість більш очевидного «особняки».

2. *Височини над рікою.* Серце Києва розташоване приблизно посередині між цими осідками влади. Височини і кручі, що здіймаються над рікою, вкриті парковими

зонами, по яких пунктиром розставлені пам'ятники: радянські військові меморіали, меморіал Голодомору, історичні церкви та монастирі Печерської лаври тощо. Нещодавно, після спорудження нових багатопверхівок для багатіїв, ця видовжена зона стала рубежем джентрифікації. Головним її прикладом є купольна споруда житлового комплексу під назвою «Diamond Hill», про яку я писав у іншій роботі (Субієвський 2012), але вже з'явилися нові житлові висотки для еліт і дискусійний вертолітний майданчик з наразі не зрозумілим «розважальним» центром за дзеркальним фасадом внизу. Серед переваг квартир на верхівках пагорбів можна назвати близькість до центрів управління країною, в тому числі Верховної Ради, та бізнес-центрів у серці Києва. Крім того, з них відкриваються панорамні види на ріку та пляжі, парки і великі рівнини східного берега. Значна частина цього комплексу включно з вертолітним майданчиком розташована на місці паркової території міста, тобто йдеться про джентрифікацію агресивного типу. Ця джентрифікація стосується також і ріки, адже нові споруди без жодного запрошення чи згоди містопланувальників проникли в культовий образ Києва та Дніпра, порушуючи ритм природного ландшафту та улюблених пам'ятників. Натомість вони почуваються так, ніби їм тут усе належить (фото 2).

Фото 2.

3. *Райони, що змінюються.* Найкращим прикладом у цьому випадку є Поділ — головний прирочний район Києва. Це велика територія зі складною соціальною географією, але ключовими для неї є житлові дільниці біля ріки чи з видом на ріку, що перебувають в процесі джентрифікації. На Подолі будуються престижні готелі та офісні центри (особливо поблизу ріки на Поштовій площі), публічний простір зникає на користь автомобілів, а в підніжжя вразливих київських пагорбів вторгається «елітне» будівництво (фото 3).

Так, зокрема, споруджуються кілька великих особняків для багатіїв на привласненій парковій території уздовж Боричевого Току. Другим прикладом є

Фото 3.

Оболонь — великий повоєнний житловий район, збудований у радянський час на правому березі на північ від центру міста. Загалом цей район досі населяє робітничий чи середній клас (безвідносно до визначень), але біля ріки є місця, які явно перебрав на себе багатший клас. Це так звані «Оболонські липки», назва яких походить від престижного дореволюційного району в центрі Києва. Вони популярні серед скоробагачів завдяки близькості до центру, приємному місцевому пляжеві та набережній з гарними кафе й ресторанами. Піски та інші принади місцевості все ще загальнодоступні, але деякі ділянки набережної загороджені від громадськості ворітьми та будками з охоронцями і доступні лише мешканцям вузької смуги претензійних особняків з видом на річку.

Більшість цих будинків прикрашені вежами, баштами та замковими бійницями, що мали б вказувати на високе становище їх власників. Навмисний чітко виражений архітектурний месидж свідчить про те, що це привілейований світ (фото 4).

Третім прикладом району, де помітні зміни джентрифікаційного типу, є стара дачна ділянка Осокорки на лівому березі нижньої течії Дніпра в Києві. Тут все ще багато скромних будиночків на невеликих дачних ділянках, розмір яких продиктований радянською політикою, але на цій території дедалі частіше вигулькують нові, щоразу більші помешкання на об'єднаних наділах. Деякі будинки приголомшують. Стовідсоткової закономірності немає, але з польових спостережень виглядає так, що найбільші та найпретензійніші будинки переважно стоять ближче до води. На фото 5, зробленому з Південного моста, видно ряд таких будинків за стінами уздовж пляжу.

4. *Грандіозні плани.* Навіть якщо його ніколи не реалізують, найобговорюванішим і найбільшим за розмірами проектом міського будівництва на Дніпрі є так званий план «Київ-Сіті» для Рибальського острова — строго кажучи, півострова, що помітно виступає в ріку з правого берега на Подолі (фото 5). Тут розміщена промислова

Фото 4.

зона, більшу частину якої займає завод «Ленінська Кузня». Вона недозавантажена і, з огляду на центральне місце розташування, готова до перебудови. Ще 2005 року, якщо не раніше, виникла ідея перетворити її на район, який в народі називали міні-Мангеттеном. Тут мали б стояти лискучі багатоповерхівки офісів, готелів та «елітних» квартир, торговельні, розважальні та культурні центри і, може, навіть урядові міністерства. За задумом, це б зробило Київ більш привабливим і конкурентоспроможним для глобального бізнесу — як відлуння лондонських Доклендз на

Фото 5.

Проект «Київ-Сіті» на Рибальському острові.

Темзі, «Москва-Сіті» на березі Москва-ріки чи Ла-Дефанс у Парижі (який насправді не стоїть на воді). Такі пропозиції часто висувуються для зондування ґрунту — щоб зрозуміти, чи може ідея зацікавити інвесторів — а далі мусоляться роками в надії,

що щось та й вигорить. Сьогодні «Київ-Сіті» перебуває саме в такому «підвішеному» стані. Попри те, що початку будівництва, скоріш за все, доведеться добряче почекати, переломною точкою на цей момент є поява дискурсу про глобальний бізнес-район, що витіснив на задній план усі дискурси про безпосередні потреби звичайного населення. Як тільки образ блискучого нового міста в місті висунули на передній план, а медіа його підхопили і розтрубили, ідея почала жити своїм життям, негативно впливаючи на будь-які альтернативи. В цьому і полягає перше завдання багатьох концептуальних планів архітекторів: захопити ініціативу до того, як це зробить хтось інший.

5. *Маломасштабна та прихована джентрифікація.* Острови київської ріки називають «перлинами Дніпра». Це прекрасна назва для того, що справді могло б стати скарбом. Тим не менше, поява все новіших тріщин на перлинах понижує їхню цінність для громади. Деякі з них крихітні і заховані в лісах, інші більш помітні. Серед прикладів чимало місць уздовж ріки, де були приватизовані громадські землі або було допущено приватну прибуткову діяльність без видимого відшкодування громаді. Найяскравішими прикладами є готелі та ресторани, що працюють уздовж ріки на обох її берегах чи на пришвартованих до берегів судах (фото 6). Існують також пляжні клуби, в яких беруть плату за вхід і за послуги, огорожені причали власників

Фото 6.

прогулянкових суден та інші приватні клуби. Прецедентом такого відгородження публічного простору було відведення земель різним спортклубам у радянський час. Довга прогулянка уздовж вузьких доріг через ліси на островах засвідчила, що де-не-де збудовано нові особняки під приватне житло. Коли я розпитував про один з прекрасних будинків за «золотими воротами», найбільше, що вдалося почути у відповідь, було байдуже: «Він належить якимсь багатим людям». Його було тяжко сфотографувати через високий паркан, але мені вдалося вилізти на дерево, щоб зробити фото 7. Пропоную читачам і читачкам знайти аерофотозйомку місцевості,

виконану для проекту *Google Earth*, яка показує докладнішу картину прихованого світу.

6. *Стратегічне занедбання публічного простору.* Будь-які громадські кошти, що не витрачаються на потреби громади, звільняються під інші потреби. Якщо поглянути на зелені зони в центрі Києва, стає зрозуміло, що місто економить на цій території і що публічний простір занедбаний. Побачене — це подекуди залишки ще радянського благоустрою, які без належного утримання давно не відповідають теперішнім стандартам (фото 7). До того ж, більшість пляжів дуже засмічуються киянами, які поводяться по-нехлюйськи і не прибирають за собою. Пісок густо змішаний з недопалками, а на пляжах і в самій воді повно битого скла, навіть попри те що люди з почуттям відповідальності його постійно підбирають. Питання якості води також має значення. Я особисто плаваю в річці, як і багато інших, але спільне дослідження українських і канадських вчених про історію та екологію ріки засвідчило, що Дніпро більше не є ні джерелом свіжої та чистої води, ні природною екосистемою. «Це, радше, складний біотехнологічний конгломерат, абсурдно доведений людьми до такого стану, що саме середовище становить небезпеку для людського існування» (Schevchuk et al. 2005 : 18).

Фото 7.

Я вирішив згадати ці сумні екологічні проблеми в контексті джентрифікації у зв'язку з тим, що в міжнародній практиці одним із виправдань передання громадських земель елітам є те, що ці землі чи райони занедбані і потребують благоустрою. І справді, є навіть така стратегія забудови — довести місце до стану занепаду, коли воно більше нікому не потрібне, чим створити запит на нову форму його порятунку. Мої міркування з цього приводу лише дотичні, але вони йдуть за логікою прецеденту: заощаджуй (чи присвоюй) гроші, відведені на публічні потреби, а потім візьми їх від забудовників, які обіцяють перетворити занедбану зону на щось яскраве та блискуче. Такий підхід майже завжди сприяє джентрифікації.

Заключні міркування

Майже 200 кілометрів берегової лінії! Близько 150 кілометрів берега, на яких дерева та інша рослинність підходять прямо до води! Понад 16 кілометрів піщаних пляжів! Такі цифри є благодаттю для міста, навіть якщо не порівнювати його з іншими містами. Уявіть собі, що б могло статися, якби Київ взявся за масове прибирання берегів й інвестував у обладнання та інфраструктуру для громадськості: освітлення, громадські туалети, лавки, столики для пікніків, смітники, доріжки, місця для паркування тощо. Уявіть місця для відпочинку сімей з дітьми: доступний аквапарк, дитячі гірки та інші розваги. Уявіть, що річкову воду очистили і зробили безпечною. Результатом буде новий блиск «перлин Дніпра» і скарби місцевої громади, які є в дуже небагатьох містах. Так само можна уявити берег з висотками і торгівельними центрами, нові променади біля пляжів з дорогими кафе та ресторанами, відпочинковими готелями та приватними пляжами, може навіть конференц-центр. Ці доповнення також підуть Києву на користь, оскільки йому потрібно виходити на вищий рівень зростання, але лише за умови дотримання плану та дозволу громадськості чи її реальних представників. Ніхто не виступатиме проти прогресу й коштів, які приносять в місцеву економіку новий бізнес.

Майбутнє, якого ми не хочемо, — це коли ресурси ріки відбирають у виняткове користування людей при владі і зв'язках, а прибуткові бізнеси працюють без згоди громадськості та розумної компенсації за місце, перевагами якого вони користуються. За цим сценарієм уже живе більша частина центру міста, де з тривожною швидкістю зникають історичні споруди та публічні простори; є ознаки того, що завтра те саме чекає на річкову зону Києва, якщо громадяни не будуть втручатися. Майбутнє міста під загрозою.

На щастя, уже вкрадене в громадськості з берегів Дніпра є лише малою часткою надзвичайно великої річкової зони, і можливостей для чесного планування з урахуванням усіх потреб залишається предостатньо.

Brown-Saracino, J. 2010, *The Gentrification Debates: A Reader*, Routledge, New York.

Ehrenhalt, A. 2013, *The Great Inversion and the Future of American Cities*, Vintage Books, New York.

Kapuściński, R. 1995, *Imperium*, Vintage Books, New York.

Kibel, P. S. 2007, *Rivertown: Rethinking Urban Rivers*, MIT Press, Cambridge.

Lees, L. T. Slater and E. and Wyly, eds., 2010, *The Gentrification Reader*, Routledge, New York.

Marshall, R. 2001, *Waterfronts on Post-Industrial Cities*, Spon Press, London.

Massachusetts Institute of Technology Urban Design Studio, 2006, *Kyiv: Reconsidering the Dnipro*, MIT Urban Design Studio, Cambridge.

Ruble, B. A. 1995, *Money Sings: The Changing Politics of Urban Space in Post-Soviet Yaroslavl*, The Press Syndicate of the University of Cambridge.

Schevchuk, V. Y., Satalkin, G. O., Bilyavsky, Y. M. Satalkin, V. M. Navrotsky, and O. O. Mazurkevich (2005). *Preserving the Dnipro River: Harmony, History and Rehabilitation*, Mosaic Press and IDRC, Ottawa.

Smith, H. and Garcia Ferrari, M. S. 2012, *Waterfront Regeneration: Experiences in City-building*, Routledge New York.

Парнікоза, І. Ю. 2012, Острова Муромець — Труханів — смарагдові перлини Дніпра, <<http://h.ua/story/369605/#ixzz2TRB9gnUg>>

Цибрівський, Р. 2012, Київ між монстрами та модернізацією: міркування про капіталістичне переформування постсоціалістичного міста, *Анатомія міста: Київ. Урбаністичні студії*, Смолоскип, Київ, с. 42–49.

Примітки

1. Англійське слово bank може означати банк або берег (*Прим. перекл.*).
2. Капуцинський цілковито правий щодо особливих характеристик Дніпра в Києві, а його міркування про те, як могло б виглядати майбутнє міста, напродчуд влучні. Проте в даній цитаті є деякі базові помилки, які ваш географ змушений відзначити: Ніл і близько не такий широкоюй, як Дніпро в Києві (точно не в Каїрі); йдеться, скоріш за все, про канали, а не притоки, що їх Капуцинський бачив з правобережних пагорбів, адже з жодної оглядової точки Києва не видно «нескінченну кількість приток». Більше того, ріка має затоки, але не бухти, а те, через що вона тече, — це не зовсім долина, адже протилежний берег по суті не має рельєфу. Та це лише технічні деталі, що не применшують влучності авторських спостережень.
3. Серед інших міст з великою протяжністю берегових ліній Нью-Йорк, Ванкувер, Сідней, Гельсінкі, Стокгольм і Копенгаген. На відміну від Києва, всі вони є приморськими містами, хоча для деяких (наприклад, Нью-Йорка) ріки також важливі. Київська конфігурація великої незабудованої прибережної зони в центрі міста є унікальною.
4. Справедливість (*Прим. перекл.*).
5. Список мешканців за адресою та інформацією про рід їх діяльності доступний за посиланням <<http://www.pravda.com.ua/articles/2009/10/19/4250932>>

ІГОР ТИЩЕНКО

АВТОМОБІЛЕЦЕНТРИЧНИЙ РОЗВИТОК МІСТА І ПРОБЛЕМА ВИКЛЮЧЕННЯ

За останні десять років українські міста зіткнулися зі значним і неконтрольованим зростанням рівня автомобілізації. Найбільше ця проблема зачепила великі міста, особливо ті, система громадського транспорту і публічні простори яких занепадають. До останніх належить і Київ. Автомобілі заповнюють його вулиці, площі, двори й тротуари, витісняючи з них соціальну активність і громадське життя; система наземного громадського транспорту (жорстко прив'язана до метрополітену), яка сильно підупала у 1990–2000 роках, ще більше дезінтегрується, оскільки графіки руху автобусів, тролейбусів і трамваїв зриваються через постійні затори. Крім то-

го, автомобілі значною мірою забруднюють повітря. Попри публічно деклароване сприяння розвитку сталої мобільності в українських містах, поки що видно жодних реальних зусиль міської і державної влади, спрямованих хоча б на контроль ситуації. Так, в українському законодавстві досі відсутні ефективні механізми покарання водіїв за порушення правил паркування (фотофіксація порушень чи евакуація автомобілів порушників), хоча жорстке обмеження безкоштовного паркування лежить в основі сучасних стратегій регулювання автомобілізації міст. Паркування на тротуарах і в пішохідній зоні (звісно ж, безкоштовне) де-факто не вважається порушенням і не карається, а, навпаки, навіть опосередковано заохочується міською владою, яка створює нові паркувальні майданчики за рахунок громадського простору, зокрема і тротуарів. Відсутність муніципальних програм регуляції використання автотранспорту, відсутність розвитку та лобіювання сталих і альтернативних систем транспортування та пріоритети містобудівної політики останніх років свідчать про те, що Київ розвивається автомобілецентрично і стрімко перетворюється на залежне від автомобілів місто.

Неодмінні наслідки такого типу розвитку — деградація міського середовища і публічних просторів, які знецінюються, перетворюючись на супутню транспортну інфраструктуру; значне погіршення екологічного стану міста та ігнорування інших форм мобільності при посиленні соціальної дискримінації та виключення. В автомобілецентричних містах пріоритет у дорожньому русі надається виключно приватному автотранспорту, який розцінюється як нормативний користувач доріг, а метою транспортної і містобудівної політики стає забезпечення вільного автомобільного руху та прив'язка до нього соціальної інфраструктури, а не транспортування людей та забезпечення всіх зручними й доступними публічними просторами. Це сприяє дискримінації моторизованою меншістю пасажирів громадського транспорту, дискримінації та виключенню пішоходів, велосипедистів, людей з обмеженими фізичними можливостями, дітей та всіх тих користувачів простору, які не мають приватного авто, та зменшенню доступності міського простору і міських послуг для них. Оскільки транспортна інфраструктура в Україні будується за рахунок податків, які збирають з усіх громадян, але забезпечує потреби моторизованої меншості безвідносно до реальних обсягів користування автомобілем, ця нерівність робить транспортне планування політичною проблемою.

У статті проаналізовано транспортну політику київської влади і реконструкцію Поштової площі в Києві (яка є свідченням суто автомобілецентричного підходу до організації міського публічного простору). Проект реконструкції площі вкотре продемонстрував непрозорість процесу прийняття рішень у сфері містобудування, і повну відсутність участі в ньому громадян, що мало наслідком відсутність вичерпної публічної інформації і численні вади проекту, зокрема недоступність площі для деяких соціальних груп. Крім того, оскільки сучасне українське містобудування є маніфестацією неоліберальних трансформацій міського простору, реконструкція Поштової площі виявила також і інші характерні процеси сучасності, зокрема

комерціалізацію публічного простору. Вони накладаються на офіційні стратегії міського оновлення, породжуючи складний симбіоз державно-приватної містобудівної політики, яка прямо чи опосередковано сприяє виключенню ряду соціальних груп із міського простору і резервуванню його для заможної моторизованої меншості.

«Автомобілізм» і транспортна політика київської влади

«Сьогодні кожен, хто цінить міста, занепокоєний через автомобілі. Транспортні артерії разом із паркінгами, заправками, кінотеатрами для автомобілістів є потужними й наполегливими інструментами знищення міста. Щоб пристосувати місто для них, вулиці неконтрольовано розростаються, перетворюючись на беззмістовні і порожні для всіх, хто пересувається пішки» (Jacobs 1961: 238). Ці слова Джейн Джейкобс (відомої як непримиримий борець з некерованим оновленням міст, яке приводить до занепаду повсякденного міського життя) написані понад півстоліття тому в контексті післявоєнного автомобілецентричного розвитку американських міст, несподівано стають актуальними для сьогоdnішнього Києва.

Як констатують розробники Генерального плану розвитку Києва до 2025 року (який зараз проходить процедуру затвердження), з 2001 року в Києві «відбулося не прогнозоване збільшення рівня автомобілізації з 152,2 до 310 машин на 1000 осіб, а також потоків транзитного автотранспорту, з тенденцією збільшення», при цьому проблемами вони називають «значне відставання розвитку та перевантаженість магістральної вулично-дорожньої мережі, мостів через р. Дніпро», а також «нестачу місць паркування легкових автомобілів» (Генеральний план Києва 2012: 9-10). Розрахунковий рівень автомобілізації Києва на 2011 рік – 200 автомобілів на 1000 городян – було значно перевищено: фактична кількість у 2011 році становила 310 автомобілів. При цьому розробники (а це державні планувальники, співробітники численних містобудівних, планувальних, інженерних комунальних підприємств та інститутів, міські чиновники) не пояснюють причини цього різкого зростання і не прогнозують його наслідків, сприймаючи його як об'єктивний факт розвитку міста, який не підлягає проблематизації. Не пояснюють вони також і того, чому відбулося «значне заниження у розрахунках та показниках генерального плану <...> рівня автомобілізації, пасажирських та вантажних транспортних потоків». Зростання автомобілізації та колапс громадського транспорту пов'язані також із поступовим знищенням у 1990–2000 роках у центральній частині Києва наземного громадського транспорту, зокрема трамваю¹, що, зважаючи на значну площу центру, зробило більшу його частину важкодоступною для некористувачів авто, а особливо для вразливих та маломобільних груп населення, яким важко користуватися непристосованим до їхніх потреб метрополітемом.

Нині, за даними Генплану, рівень автомобілізації Києва становить 326 автомобілів на 1000 мешканців з тенденцією до прискореного зростання. У Києві зареєстровано

понад 900 тисяч автомобілів при офіційній кількості населення близько 3,1 мільйона осіб. Генеральним планом передбачається зростання рівня автомобілізації до 400 автомобілів на 1000 осіб та загальної кількості автомобілів до рівня близько 1 400 тисяч до 2015–2020 років (Генеральний план Києва 2012: 71). Відповідно до цих прогнозів передбачено заходи з покращення транспортної інфраструктури, що передбачають масштабне транспортне будівництво. Пострадянський Київ, хоч його транспортна інфраструктура і зазнала кардинальних автомобілецентричних змін у пізньорадянський та пострадянський час, очевидно непристосований до такої кількості приватних авто. Про це свідчать постійні затори, нестача місць паркування, у зв'язку з чим водії залишають авто на тротуарах, газонах і в пішохідних зонах, неконтрольоване зростання кількості об'єктів автосервісу, зміни в режимах землекористування, збої в графіках руху наземного громадського транспорту, значне погіршення якості повітря та інше (наприклад, неможливість вчасно прибирати сніг з вулиць через припарковані авто), а також кардинальні зміни у свідомості містян.

Незважаючи на це, тривалий час міська влада робила вигляд, що проблеми автомобілізації не існує, оскільки Київ ще не досяг рівня автомобілізації західноєвропейських міст. При цьому вона орієнтувалася на значно занижені показники автомобілізації в попередньому генеральному плані. Тобто планувальники не врахували важливої тенденції розвитку міста, до створення якої вони причетні.

У зв'язку з цим виникає низка запитань. Чим загрожує такому місту як Київ інтенсивна автомобілізація? Чи можливо розцінювати її як «природне» збільшення кількості авто, за яким не встигає міський розвиток, як це роблять державні планувальники, а за ними міська влада і медіа? Як конструюється ідеологічний наратив про необхідність широкомасштабного автомобільного будівництва?

Для аналізу причин і наслідків автомобілізації міст варто залучити теорію британського соціолога Джона Уррі, дослідника феномену мобільності як конститутивного для сучасності і мобільностей як основного модусу сучасного повсякденного існування. Дж. Уррі пише про особливий тип глобального домінування — систему автомобілізму (*automobility*). При цьому соціальні, просторові, культурні та антропологічні наслідки домінування автомобілів більш системні і помітні, ніж наслідки таких конститутивних технологій глобалізації, як телебачення чи Інтернет, хоча автомобіль рідко є предметом досліджень глобалізації. Дж. Уррі зауважує, що соціологія (соціологія міста, соціологія споживання і виробництва) досі ігнорувала комплексність автомобілізму, сприймаючи автомобіль як нейтральну технологію, і розглядала здебільшого соціопросторові пішохідні практики осмислення міста. Тоді як система автомобілізму, зародившись у Північній Америці у міжвоєнний період, поширилася по всьому світу і повністю переформатовує громадянське суспільство (способи мешкання, подорожування і соціалізації в автомобілізованому часопросторі) (Urry 2000: 58-59). Західні суспільства Дж. Уррі називає суспільствами автомобілізму.

Система автомобілізму має аналізуватися за шістьма параметрами, поєднання яких утворює особливий тип домінування.

1. Ключовий капіталістичний *продукт виробництва* головних світових підприємств; головний об'єкт *індивідуалізованого споживання*, який надає його власникові особливий статус через пов'язані з ним знакові цінності (швидкість, дім, безпека, сексуальне бажання, кар'єрний успіх, свобода, сім'я, маскулітність тощо), який легко антропоморфізується.

2. Складний і потужний *комплекс*, який постає і відтворюється через соціальні й технічні зв'язки автомобіля з іншими системами і виробництвами: переробкою і продажем нафти, будівництвом і утриманням доріг, автосервісом, субурбанізацією, створенням заміських торгівельних центрів, рекламою і маркетингом тощо.

3. *Використання природних ресурсів*, зважаючи на їх виключні обсяги, необхідні для виробництва автомобілів, доріг і автомобілізованих ландшафтів, що поєднується з соціальними, екологічними, медичними, візуальними і шумовими наслідками автомобілізму, включаючи якість повітря, рівень травмування й смертності на дорогах, шум і руйнування озонового шару.

4. Домінантна *культура*, яка конструює і підтримує дискурси про автомобіль як квінтесенцію хорошого життя, забезпечені прикладами з кінематографу, літератури і реклами.

5. Домінантна глобальна *форма квазіприватної мобільності*, яка підкорює інші, публічні види мобільності (піша хода, велорух, поїздки у громадському транспорті тощо) і змінює способи використання можливостей (чи долання перешкод) для навчання, роботи, дозвілля, насолоди та сімейного життя (Urry 2000: 57-58; 2004: 25-27).

Дж. Уррі визначає автомобілізм як саморганізуючу, автопоетичну (здатну до самовідтворення) нелінійну систему, яка поширюється у всьому світі і включає автомобілі, водіїв, дороги, автозаправки, сервіс та низку інших об'єктів, технологій і знаків (Urry 2004: 27). Ця система має потужну здатність змінювати час і простір. Особливу вагу тут має останній параметр: ультимативна форма приватної мобільності, яку забезпечує автомобілізм, повністю змінила наше сприйняття світу, уможливаючи ту гнучкість, індивідуалізм і «свободу доріг», з якими асоціюється автомобіль. Проте ця свобода, зважаючи на її ціну, є «фаустовою угодою», як її називає британський дослідник Джон Вайтлегг (Whitelegg 1997: 17-33). Автомобілізм породив нові темпоральності і нові просторові відносини: він не просто надає гнучкості пересуванню, а примушує до неї, повністю переформатовуючи міста:

Автомобілізм відділяє робочі місця від житла, породжуючи довгі щоденні подорожі. Він роз'єднує житлові й ділові квартали, підриваючи систему локальної роздрібною торгівлі, яка була досяжною пішки або на велосипеді, руйнуючи центр міста, пішохідні зони та публічні простори. Він розділяє житло і місця дозвілля, які часто стають недосяжними без автомобіля. <...> Люди при звичаються існувати в транспортних заторах, «корках», у часовій невпевненості і небезпечному для здоров'я міському середовищі внаслідок ув'язнення в одомашненій, коконоподібній рухомій капсулі (Urry 2004: 28).

Нові антропологічні режими використання і сприйняття часу та простору, які породжує автомобілізм і які є квінтесенцією культури індивідуалізму (Сеннет 2002: 18–22), виявилися нищівними для інших типів мобільності, оскільки всі просторові ритми синхронізуються з ритмом дороги. Складна індивідуалізована система автомобілізму передбачає гібридне поєднання людини і машини (автомобіль як технологічна зовнішня оболонка людського тіла). Вона розриває простір соціальної активності (*taskscape*) інших: пішоходів, дітей, які гуляють або йдуть до школи, велосипедистів, кур'єрів, поштарів, всіх тих, чиї повсякденні справи є перешкодою для швидкісного неперервного автомобільного руху, який безжалюбно прорізується кризь повільні центральні вулиці і житлові райони. Перехрестя, розв'язки та естакади репрезентують ретельно розраховані моменти цього руху, протягом якого некористувачі автомобілів постають перешкодами для водіїв, які понад усе прагнуть повернутися до своєї «нормальної» швидкості (Urry 2004: 29).

Ця необхідність швидкості, до якої водія примушує антропологічний вимір автомобіля і яка по суті є нормативним, закріпленим у системі автомобілізму режимом його використання, приводить до того, що водії рідко дотримуються швидкісного режиму і вкрай мало переймаються долею інших, більш вразливих учасників руху — дітей-пішоходів, велосипедистів, людей старшого віку (Whitelegg 1997: 19). А оскільки вся система автомобілізму побудована на приматі авторуху перед іншими типами мобільності, місто організовується таким чином, щоб закріпити цей тип домінування в просторі і забезпечити автомобілю швидкість та неперервність руху; це було однією з характерних рис модерністського підходу до містобудування. Цей підхід застосовувався також і в СРСР, і можна стверджувати, що він майже без змін діє в сучасному Києві. Автомобілізм породжує замкнене коло — автомобіль вимагає швидкості і неперервності руху, які з великими затратами державного капіталу і значним погіршенням якості міського середовища забезпечуються автомобілецентричною організацією міського простору (будівництвом у містах автомагістралей неперервного руху, швидкісних шосе, естакад, багаторівневих розв'язок, розширенням вулиць, жорстким розмежуванням пішохідних і автомобільних потоків, ліквідацією ліній громадського транспорту, який заважає автомобілю, тощо), а це, у свою чергу, спонукає громадян користуватись автомобілем та дискримінує тих, кому він недоступний.

Дж. Уррі відзначав, що сила «вірусу» автомобілізму вища в бідних країнах (Urry 2004: 27). Це твердження можна вважати справедливим і щодо сучасного Києва. У Стратегії розвитку міста Києва до 2025 року, затвердженій у 2011 році і широко розрекламованій міською владою як прогресивне досягнення планувальної думки, декларується перехід до сталого розвитку міста і сталої міської мобільності майже за аналогією до існуючих підходів у європейських і північноамериканських містах (Whitelegg and Low 2003; Sustainable transport 2003; Cox 2010). Перехід включає розвиток компактного, децентралізованого міста, в якому тривалість щоденних подорожей на роботу та з роботи буде зменшено до 35–40 хвилин, при цьому досягнення сталої мобільності нібито передбачає розвиток доступного громадського

транспорту, стимулювання скорочення використання автотранспорту та інтенсивний розвиток альтернативних видів мобільності — велосипедного і пішохідного руху. Регулювання попиту на автотранспорт передбачається забезпеченням альтернативи та механізмами жорсткого регулювання паркування на вулицях, удосконаленням по-рядку та вартості паркування в центральній частині міста, запровадженням системи фіксації порушень, стандартизацією таксі. Розвиток альтернативних видів мобільності в стратегії передбачає облаштування пішохідних зон (яких у Києві, до речі, поки що не існує), покращення міської пішохідної інфраструктури та облаштування повномасштабної велосипедної інфраструктури, починаючи з пілотного проєкту «Старт» у Дарницькому районі (Стратегія розвитку міста Києва 2011: 37–40).

Аргументація стратегії виглядає досить переконливою. Пріоритет всіх видів громадського пасажирського транспорту у виконанні міських перевезень, створення та обмеження руху легкових автомобілів вулицями міста ніби дублюється також і серед основних напрямків розвитку транспорту та вуличної мережі Генерального плану до 2025 року (Генеральний план Києва 2012: 68). Проте аналіз реального будівництва в Києві, міських цільових програм і навіть тих положень Генерального плану, які стосуються розвитку транспорту та вуличної мережі, дозволяє стверджувати, що автомобілізм у Києві, крім усього іншого, визначає містобудівну політику та накладається на локальні неоліберальні політики міського розвитку. Так, у рамках розвитку сприятливої інвестиційної політики передбачається «створення режиму максимального сприяння інвесторам у сфері будівництва нових і реконструкції діючих об'єктів міської інженерно-транспортної інфраструктури, спорудження житла, готелів тощо» (Генеральний план Києва 2012: 19). Міською владою неодноразово декларувалися плани масштабного залучення приватних інвестицій для будівництва ліній метрополітену, транспортних розв'язок, паркінгів тощо, які передбачають значні компенсації інвесторам у вигляді земельних ділянок під комерційну забудову. Власне ж дорожнє будівництво передбачає збільшення протяжності магістральної вуличної мережі з 636 до 850 км (перспективна щільність мережі — 2,8 км/км² проти нинішніх 2,06 км/км² зараз); формування системи магістралей безперервного руху та вулиць-хорд шляхом реконструкції і будівництва нових напрямків — радіальних на правобережжі та широтних і меридіональних на лівобережжі (зокрема, Східно-Західної магістралі — автомобільного підходу до Дарницького залізнично-автомобільного мосту через Дніпро та меридіональної магістралі Троєщина-Осокорки), будівництво трьох нових транспортних переходів через Дніпро; будівництво понад 100 автомобільних розв'язок у різних рівнях та забезпечення місцями для постійного зберігання приватних авто 90% парку мешканців міста (Генеральний план Києва 2012: 70–72).

При цьому розвиток системи громадського транспорту Києва, який теж є своєрідним публічним простором та забезпечує доступну мобільність для вразливих груп населення, стає ще більш прив'язаним до метрополітену. А по суті розвиток наземного громадського транспорту (переважно це збереження існуючих маршрутів, а

не збільшення їх кількості та довжини ліній) передбачається тільки на околицях, через що доволі великий за площею центр Києва залишається без зручної досяжності, а отже — автомобільним.

Це масштабне плановане примноження виключно автомобільного ландшафту (*car-only environment*) (Urry 2004) парадоксальним чином узгоджується з декларованими планами сталого розвитку транспорту в Києві, зокрема зі створенням зручних і доступних публічних просторів і сприянням розвитку альтернативної мобільності, що передбачає «створення при проектуванні, будівництві і реконструкції вуличної мережі смуг для велосипедного руху, пішохідного руху, а також умов для пересування маломобільного населення» (Генеральний план Києва 2012: 68). Створення умов для безпечного велоруху при проектуванні та реконструкції транспортної інфраструктури в Києві стало формально обов'язковим ще у 2009–2010 роках, коли з'явилися відповідні рішення Київської міської ради².

На практиці жодна з побудованих у Києві за останні три роки (більша частина — до чемпіонату Європи з футболу 2012) транспортних розв'язок — на Московській площі, дві розв'язки мосту Патона, розв'язка біля Мосту метро, з'їзд з Дніпровського спуску на Набережне шосе, розв'язка біля Гаванського мосту, Поштова площа — не передбачають руху велосипедистів. Асоціація велосипедистів Києва (недержавна організація, яка займається лобіюванням створення дружнього до велосипедистів міського середовища) проаналізувала кожен з цих розв'язок і зробила висновки, що на жодній з них велосипедист не може проїхати безпечно, не порушуючи Правил дорожнього руху, а на деяких (розв'язки біля мосту Метро чи мосту Патона) взагалі наражається на небезпеку бути збитим. Ще один широко розрекламований міською владою масштабний інфраструктурний об'єкт — Подільсько-Воскресенський міст (Радинський 2010) — також виключає рух велосипедистів через пристосованість до швидкісного руху³. Жоден з київських мостів не обладнаний велосмугами — навіть ті, що проєктуються.

При цьому неправильно буде думати, що в новітньому транспортному будівництві ігноруються інтереси тільки велосипедистів. Всі новозбудовані розв'язки у Києві орієнтовані виключно на власників приватних автомобілів: на них відсутні смуги руху, немає зручних зупинок для громадського транспорту, а рух пішоходів організовано підземними чи надземними переходами з двома-чотирма маршами сходів. Безбар'єрного середовища при цьому не забезпечується. Це дуже ускладнює їх перетин для людей літнього віку, батьків з малими дітьми, дітей, осіб з обмеженою рухливістю та інших вразливих груп городян. Оскільки всі перераховані об'єкти знаходяться в центральній частині міста, часто зі значними пішохідними і пасажиропотоками, то стає зрозуміло, що така транспортна політика сприяє зменшенню доступності міста та виключенню цих груп із публічного простору. Так автомобілецентризм державного планування породжує соціальну дискримінацію, причому з часом вона тільки посилюється. Як зауважує Джон Вайтлег, «міська система настільки просунулась у задоволенні потреб людини в автомобілі, що виступає як засіб відлякування

тих, хто бореться з незручностями, як велосипедисти чи пішоходи» (Whitelegg 1997: 136). Коли повсякденні потреби доступності і мобільності для всіх містян ігноруються планувальниками і транспортними інженерами на користь власників приватних авто та здорових людей, які здатні долати великі пішохідні відстані до зупинок, сходи в підземних чи надземних переходах і в метро та інші бар'єри, це приводить ізоляції найбільш вразливих груп населення — бідних, людей старшого віку, маломобільних людей, дітей, батьків з малими дітьми, яким складно здійснювати свої щоденні подорожі (Whitelegg 1997: 128-146). Так, матері з малими дітьми (а в Україні переважно вони займаються вихованням) виявляються ізольованими на віддалених житлових масивах через незручність або відсутність громадського транспорту, непристосованість міського простору, тривалий час подорожі; діти виключаються з публічних просторів — міських площ і вулиць, які перестають бути безпечним місцем для них через зростання загрози з боку авто. Частина центральних київських вулиць взагалі залишилася без громадського транспорту, а на хаотичні паркінги перетворилися фактично всі порожні ділянки в середмісті, включаючи тротуари, центральні площі, площі перед урядовими будівлями, газони та незабудовані ділянки.

Водночас це не заважає міській владі і головному архітектору Києва Сергію Целовальнику запрошувати в Київ з публічною лекцією про демократичний розвиток міста колишнього мера Боготи Енріке Пеньялосу, відомого урбаніста і міського реформатора, який боровся з автомобілізацією Боготи і на противагу автомобілецентричному розвитку міста створив ефективну систему громадського транспорту «*Transmillenio*» та зручну велоінфраструктуру.

Міська площа як розв'язка з торгівельним центром

Щоб переконатися, що місто розвивається автомобілецентрично, зовсім не обов'язково роботи аналіз містобудівної політики і підраховувати кількість новозбудованих розв'язок. Достатньо порівняти стан пішохідної інфраструктури, наприклад тротуарів, зі станом проїжджої частини. У містах, які упродовж останніх 20 років розвиваються автомобілецентрично (як наприклад Кишинів чи Єреван), стан тротуару значно гірший. Із центральних київських площ лише Михайлівська, Софійська, Поштова, Контрактова і Майдан Незалежності є частково пішохідними (повністю пішохідних площ і вулиць у Києві немає). При цьому на Софійській і Михайлівській площах відсутні базові зручності для громадян: немає місць для сидіння, озеленення, яке б захищало від сонця чи дощу, місць для дитячих ігор; на цих площах майже відсутня нетуристична соціальна активність, а ввечері ці площі порожніють. Це відкриті псевдопублічні простори, єдина функція яких — слугувати еспланадою перед пам'ятками архітектури чи органами державної влади та парковкою для чиновницьких авто. Контрактова площа, будучи більш зручною і соціально насиченою, також частково перетворилася на велику автопарковку, а спорудження торгівельного

центру у Гостиному дворі, окрім безпосередньої загрози комерціалізації площі, за планом має додати ще кілька сотень паркомісць на існуючих майданчиках і прилеглих вулицях. Усі ж інші центральні площі є виключно транспортними розв'язками. Але найбільш актуальним прикладом автомобілецентричної реконструкції, до того ж поєднаної з офіційно санкціонованою комерційною забудовою публічного простору, стала реконструкція Поштової площі.

Фото 1. Реконструкція Поштової площі.

Поштова площа — це єдиний відкритий до Дніпра публічний простір⁴ Києва та історично один із центрів міського публічного життя. Тут, у колишньому гирлі Почайни з давньоруських часів розташовувалась київська торговельна гавань і одне із київських торжищ, про що свідчить археологічний шар. Пізніше, у середині XIX століття на площі, яка зручно розташовувалася на перехресті річкової артерії і сухопутного шляху з Печерська на Поділ, було організовано кінну поштову станцію. З набуттям Києвом наприкінці XIX століття статусу промислового-економічного центру Південно-Західного краю Російської імперії на площі почала складатися характерна індустріальна забудова (електростанції, млини) у стилі промислового модерну, яка ще подекуди проступає крізь пізніші нашарування. Одним із символів площі був трамвай, перша лінія якого в Києві (і Російській імперії) була прокладена саме тут. Остання реконструкція площі відбулася наприкінці 1970-х, коли було знесено стару забудову, реконструйовано Поштовий будинок і площа значно розширилася, перетворившись на відому туристичну локацію, хоча й оточену з усіх боків тоді ще неінтенсивним автомобільним рухом. Трохи пізніше, на початку 1980-х було збудовано нижню станцію фунікулеру (архітектор Янош Біг). На початку 2000-х років,

разом із відбудовою церкви Різдва, площа почала забудовуватися по периметру великими об'ємами готелів, які своїм «іграшковим» пінопластовим еkleктичним декором робили її архітектуру чимось подібною до урочища Гончарі-Кожум'яки.

Нова реконструкція, яка розпочалася наприкінці літа 2012 року, згідно з дуже фрагментованою інформацією, що потрапила в мережу Інтернет, передбачає перетворення Поштової площі на розв'язку, що поєднуватиме Володимирський узвіз, Набережне шосе та Набережно-Хрещатицьку вулицю за допомогою тунелю та естакади. Офіційна мета реконструкції звучала як збільшення пропускної здатності Поштової площі з 85 тис. до 110 тис. авто на добу (або з 9300 до 16 300 на годину) і організація неперервного руху без світлофорів, що означало перетворення її на ще одну виключно автомобільну розв'язку, подібну до вже збудованих на осі Набережного шосе⁵. Пафос неперервності руху, один із конститутивних моментів системи автомобілізму, означав, що метою державних проектувальників, які створюють подібні споруди в Києві (комунальне підприємство «Дирекція будівництва шляхо-во-транспортних споруд» і інститут «Київдормістпроект»), є організація магістралі неперервного руху з півночі на південь через центр Києва. Було оголошено вартість реконструкції, що становила колосальну цифру — 443 мільйонів гривень (трохи пізніше вона зросла до 543 мільйонів, все — за рахунок державного бюджету⁶), та виконавця робіт — компанію «Альтіс-Холдинг»⁷.

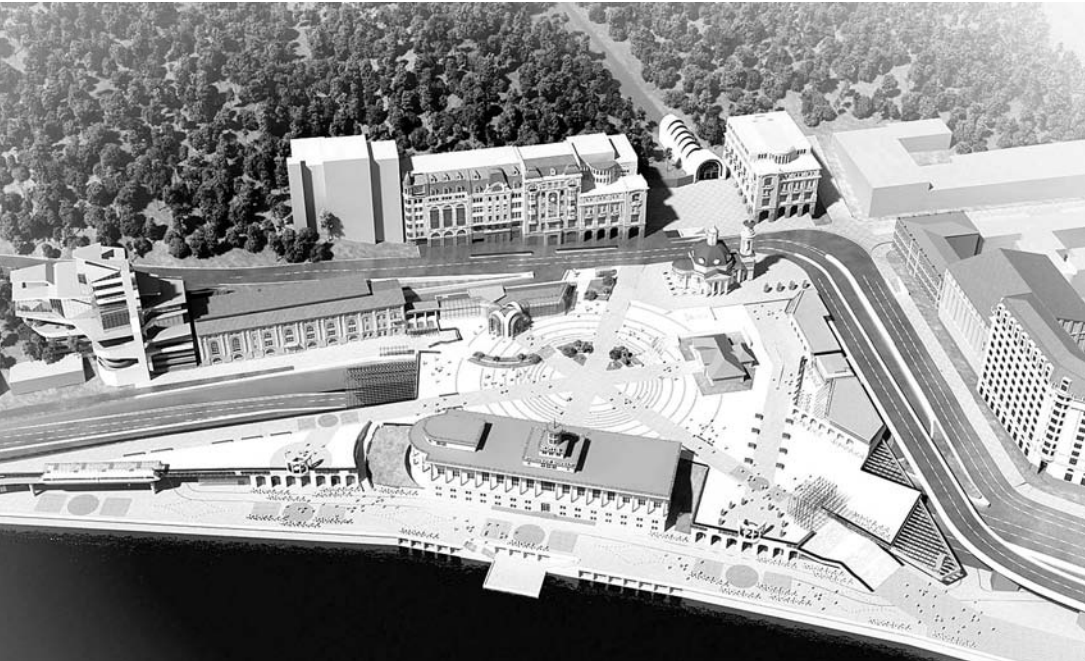

Фото 2. 3D візуалізація Поштової площі після реконструкції.

Цього могло б бути достатньо для оприлюднення планів реконструкції. Та оскільки площа розташована в центрі міста з виходом до річки і є місцем постійного

нове будівництво на площі — наземні частини «підземного» торговельного центру, в яких розташовуватимуться ресторани з видом на річку. У проєкті знайшлося місце навіть для ігравкової монорейкової дороги замість прибраного заради будівництва розв'язки і розширення Набережного шосе трамваю № 5, а також для причалу яхт і катерів — означника статусу майбутніх користувачів площі. При цьому не існувало жодного затвердженого проєкту організації пішохідного простору.

Також було оголошено, що спорудження розв'язки дозволить відвести транспортний потік із центру міста на Набережно-Хрещатицьку вулицю і зробити старовинну вулицю Сагайдачного пішохідною, що дозволить поєднати дві визначні подільські площі — Поштову і Контрактову.

Цей проєкт поширився в Інтернеті в кількох варіантах: одні з них демонстрували, що вулиця Сагайдачного буде пішохідною, а інші — ні. Окрім цього матеріалу, не було жодних офіційних повідомлень про подробиці проєкту та фактичні обсяги робіт; були відсутні детальні плани, розрізи та інша інформація, яка давала б зрозуміти, яким чином буде організовано публічний простір та пішохідний чи велосипедний рух. Показовим для сучасного українського містобудування в цьому проєкті було не тільки сприйняття центральної міської площі як транспортної розв'язки, функція якої — забезпечувати безперешкодний проїзд автомобілів (в тому числі й урядових авто двічі на день), з «благоустроєм скверу» за залишковим принципом, а не як важливого міського публічного простору, у проєктуванні якого необхідно передусім забезпечити доступність, привабливість і комфорт для пішоходів. Ключовою проблемою реконструкції стала непрозорість процесу прийняття рішень та відсутність партисипативного підходу — залучення громадян до розробки проєкту, зокрема шляхом громадських і експертних обговорень проєкту на різних етапах, соціологічних та антропологічних досліджень, публікації матеріалів, що дозволило б виявити і врахувати в проєкті площі потреби різних груп її майбутніх користувачів.

Натомість у цьому випадку було застосовано неоліберальний механізм оновлення міста, який фактично стає нині головним механізмом трансформації публічних просторів у Києві. Відповідно до офіційних планів масштабних залучень приватних інвестицій до міського розвитку без публічного інформування, обговорення і проведення архітектурного конкурсу (або з проведенням таємного конкурсу «для своїх») міська влада замовила архітектору Андрію Миргородському (автору споруд торговельних центрів) проєкт «благоустрою скверу» в рамках реконструкції розв'язки під подальше інвестування, причому компенсацією за «благоустрій» була можливість будівництва під площею торговельного центру. Цей проєкт і було «представлено» громадськості на початку осені 2012 року. Пізніше, 26 лютого 2013 року, коли роботи на площі вже йшли повним ходом і було вирито котлован під торговельний центр, Київська міська державна адміністрація оголосила тендер на залучення інвестора для «Будівництва об'єкта багатофункціонального призначення та комплексного благоустрою скверу на Поштовій площі у складі проєкту «Реконструкції транспортної розв'язки на Поштовій площі у Подільському районі»»⁹, який виграла нікому не відома

компанія «Хенсфорд-Україна», зареєстрована менше ніж за місяць до оголошення конкурсу¹⁰. Таким чином, благоустрій всієї пішохідної частини виконуватиметься приватним інвестором у рамках компенсації за виділений йому на площі простір під торговельний центр та іншу комерційну забудову (саме так необхідно розуміти «об'єкт багатofункціонального призначення»), причому, як тепер стало зрозуміло з умов конкурсу, розміщених на сайті КМДА, цей об'єкт складатиметься з трьох частин: підземної і двох наземних загальною площею 10 060 м² (за іншими даними, близько 11 000 м²), і, безумовно, саме він визначатиме майбутній вигляд та функціонування площі як публічного простору. Втім, скоріше за все, ці домовленості між інвестором і міською владою були здійснені ще задовго до початку реконструкції.

Зважаючи на особливості сучасного розвитку Києва, в якому містобудівну політику визначають неоліберальні стратегії приватизації державної і комунальної власності, публічних просторів, дерегуляції містобудівної сфери, а також автомобілецентричний підхід до проектування публічних просторів, не дивно, що державне фінансування реконструкції площі (понад півмільярда гривень) пішло виключно на транспортну частину (розв'язку), а створення пішохідної здійснюється за рахунок приватних інвестицій з необхідністю виділяти інвесторові землю під комерційну забудову.

Реконструкція розв'язки, завершення якої через затримки у фінансуванні кілька разів переносилося на різні «круглі дати», традиційно стала також важливою складовою репрезентації будівельної активності державної влади: попри те, що на площі виконано лише половину робіт, на «відкриттях» естакади і одного з двох тунелів уже двічі влаштовували протокольні заходи за участю прем'єр-міністра України Миколи Азарова та голови КМДА Олександра Попова. У коментарях журналістам і прем'єр-міністр, і голова КМДА, і начальники державних проєктвальних та містобудівних установ традиційно наголошували на важливості забезпечення безперешкодного автомобільного руху в цьому місці задля підвищення пропускної здатності і майбутньої ліквідації заторів, демонструючи тим самим реліктову автомобілецентричну містобудівну логіку, за якою позбавитись заторів можна лише розвитком автомобільної інфраструктури.

Чи можливий у Києві доступний публічний простір?

Проте в самому проєкті реконструкції насторожувало не тільки недолуге архітектурно-естетичне вирішення, яке перетворювало популярну серед городян і туристів площу на платформу — дах торговельного центру з непривабливим і некомфортним дизайном. Навіть ті уривки інформації і неповні схеми, які були оприлюднені в ЗМІ, показували, що через складну багатосмугову розв'язку з естакадою пішохідний доступ на оновлену площу здійснюватиметься виключно через незручно розташований підземний перехід з кількома маршами сходів без пандусу (або з великим кутом ухилу пандуса), а отже буде дуже ускладнений чи навіть і неможливий для осіб з обмеженою рухливістю, людей літнього віку, батьків з малими

дітьми та інших вразливих груп громадян. Крім того, проект не передбачав створення умов для безпечного проїзду розв'язки велосипедистами; навпаки, було очевидно, що, намагаючись їхати за правилами, тримаючись крайньої правої смуги, велосипедисти наражатимуться на небезпеку бути збитими у швидкісних потоках авто.

Переходи для пішоходів та інвалідів

	Набережна	Прохід до Пішохідного моста	Володимирський (філармонія)	Володимирський (фунікулер)	Сагайдачного	Набережно-Хрещатицьке шосе
Набережна	0	1	1	3	3	3
Прохід до Пішохідного моста			0	2	2	2
Володимирський (філармонія)				2	2	2
Володимирський (фунікулер)					0	0
Сагайдачного						0
Набережно-Хрещатицьке шосе (бібліотека)						

На графіку показана кількість сходів при переході з одного напрямку в інший

Фото 4. Графік доступності руху для пішоходів та інвалідів на території Поштової площі.

Асоціація велосипедистів Києва, єдина громадська організація, яка занепокоїлась невідповідністю проекту реконструкції Поштової площі оприлюдненій у ЗМІ ідеї створення зручного публічного простору, а також неодноразово декларованим зобов'язанням міської влади створювати умови для велоруку при будь-якому проектуванні чи реконструкції транспортної інфраструктури, провела аналіз доступності Поштової площі за наявною інформацією, а також через запити до відповідних планувальних організацій¹¹. В результаті з'ясувалося, що потрапити на площу, яка є однією з найпривабливіших локацій для киян та туристів, з усіх напрямків, окрім набережної, можна буде лише через підземний перехід, який одночасно є переходом метро «Поштова площа», а також одним із входів до майбутнього торговельного центру. До цього переходу прибудовувався ще один перехід під естакадою і Боричевим узвозом довжиною 70 і шириною 6 метрів, з єдиним виходом на площі. Таким чином, будь-хто, хто рухається на Поштову зі сторони вулиці Сагайдачного, Набережно-Хрещатицької, фунікулеру, Володимирської гірки, щоб потрапити на Поштову площу, будуть змушені спускатися в довгий і вузький перехід з кількома маршами сходів, а потім підніматися з нього. Вихід з площі на

набережну за проектом забезпечувався багатомаршевіми сходами з обох боків Річкового вокзалу, без пандусів чи рамп, що також означало недоступність для людей з обмеженою рухливістю та створювало значні труднощі для батьків з дітьми візочками, людей похилого віку. Загалом із 16 популярних напрямків руху пішоходів пристосованими для осіб з обмеженою рухливістю (без долання сходів і з заниженим бордюрами) виявилися лише п'ять. Інші 11 напрямків передбачають подолання сходів різної довжини, не обладнаних пандусами або обладнаних, але з великим (18%) кутом нахилу.

Для велосипедистів, для яких площа також слугує важливим вузлом повсякденних подорожей, її реконструкція створюватиме ще більш серйозні перешкоди. Орієнтована на швидкісний проїзд автомобілів розв'язка практично не залишає законних і безпечних можливостей перетнути Поштову площу на велосипеді. Рухаючись на ній по проїжджій частині згідно з Правилами дорожнього руху, велосипедист опинятиметься на небезпечних ділянках у восьми з дев'яти найбільш популярних маршрутів: у другій або третій смузі, між кількома швидкісними потоками автомобілів. Особливо небезпечним ставав рух по Набережному шосе та Набережно-Хрещатицькій вулиці в обох напрямках через необхідність кілька разів перелаштовуватися через тунелі та естакаду. Велодоріжки на набережній, яка за проектом мала перетворитися на пішохідний променад з клумбами, також не передбачалося. Проїхати майбутньою пішохідною зоною замість дороги велосипедистам заважатимуть сходи у шести із можливих дев'яти маршрутів, по яких велосипед доведеться нести у руках через відсутність рамп на сходах або пандусів, та довжелезний підземний перехід, в якому також не можна рухатись на велосипеді через великі потоки пішоходів, недостатню ширину і відсутність пандусів¹². При цьому на Поштовій площі перетинаються два велосипедні маршрути, які повинні бути облаштовані в Києві відповідно до рішення Київської міської ради від 24 грудня 2009 року № 907/2976 «Про невідкладні заходи щодо влаштування велосипедних доріжок у місті Києві» — маршрути № 4 «Дніпро» та № 12 «Поділ».

Ця фізична недоступність простору для значних груп населення поєднується з обмеженням різноманітності соціальних практик на площі, які накладає незворотна майбутня комерціалізація, а також несприятливий для соціального та функціонального різноманіття і комфорту дизайн площі. Разом все це майже повністю нівелювало майбутнє Поштової площі як привабливого публічного простору, базовими характеристиками якого є передусім доступність, а також соціальне різноманіття, різноманіття повсякденних практик використання простору, комфорт та інші риси (Francis 1987; Whyte 1980).

Втім, навіть для автомобілістів, для задоволення потреб яких у швидкісному проїзді цього вузла з центру міста начебто і будувалася розв'язка, вона не вирішувала проблем пропускної здатності, оскільки за проектом поворот з Володимирського узвозу на вулицю Набережно-Хрещатицьку був із дуже малим радіусом, що в будь-якому разі змушуватиме автомобілі пригальмовувати перед ним. Пізніше, вже після

завершення естакади та проїзду Боричевим узвозом це місце було обладнане світлофорами, що повністю нівелювало попередні заяви про створення неперервно-го руху. Фактично неперервний рух міг відбуватися тільки по Набережному шосе в тунелі. Всі ці факти — створення значних перешкод для пішоходів, велосипедистів, та маломобільних людей, а також сумнівна цінність для автомобілістів — наводять на думку, що масштабна реконструкція площі була влаштована лише для будівництва на площі прибуткового підземного ринку.

Зважаючи на очевидні проблеми доступності, а також на те, що Поштова площа через її розташування і вихід на набережну генерує значні пішохідні і велосипедні потоки і, зокрема, концентрує три основні напрямку руху пішоходів у рамках Подолу (Поділ — Труханів острів, Поділ — Хрещатик, Набережна — Поділ), Асоціація велосипедистів ініціювала створення коаліції громадських асоціацій «За доступний громадський простір» з метою лобювання пропозицій з виправлення недоліків проекту задля перетворення Поштової на загальнодоступний публічний простір і обов'язкового врахування інтересів особливих соціальних груп (*vulnerable groups*), зокрема маломобільних людей у реконструкції, а також для популяризації альтернативних, більш сталих планувальних рішень¹³. Ініціатива об'єднала людей, занепокоєних проблемами погіршення доступності міського простору, — пішоходів, велосипедистів, архітекторів, урбаністів, активістів організації «За безпеку пішоходів» та організацій громадян з обмеженою мобільністю, людей літнього віку, молодих батьків, — всіх тих, хто гостріше за інших відчуває потребу в доступному та комфортному публічному просторі і чий потреби найчастіше ігноруються в містобудуванні. Учасниці ініціативи — координаторки Асоціації велосипедистів та Всеукраїнського інформаційного центру велотранспорту Ірина Бондаренко та Ксенія Семенова розробили першочергові рекомендації для проектувальників площі, які мали б допомогти перетворити площу на місце, яке сприятиме його використанню людьми з обмеженою рухливістю, дітьми, велосипедистами, — тобто на інклюзивний публічний простір.

Рекомендації, надіслані керівництву проектних установ, які проектували площу, включали такі базові вимоги до організації доступного простору, як відсутність бордюрів, сходів та інших перепадів висот і перешкод на самій площі, заміна всіх сходів у підземних переходах широкими пандусами з невеликим кутом нахилу, які дозволяли б рухатись ними людям на візках, встановлення знаків, які дозволяють рух велосипедистам, розмітка орієнтовних напрямків велоруку, щоб велосипедисти не конфліктували з пішоходами, встановлення огорожі від паркування автомобілів, інтенсивне озеленення для захисту від дощу, спеки і шуму розв'язки, яка фактично оточувала площу як острів, необхідність створення зручної та цікавої (через наявність інсталяцій, місць для дитячих ігор, арт-об'єктів, технопарку тощо) зони відпочинку з газоном замість світломузичного фонтану та інші¹⁴.

Проблеми, що їх породжувала реконструкція Поштової площі і загальний стан публічних просторів у Києві, а також очевидна відсутність у багатьох практикуючих архітекторів і їхніх замовників розуміння важливості доступного, зручного і соціально насиченого публічного простору для міського життя вимагали,

крім усього іншого, негайної розробки своєрідного архітектурно-дизайнерського «керівництва» для організації та перевірки якості публічних просторів. У Сполучених Штатах з 1975 року — часів публікації книги Вільяма Вайта «Соціальне життя невеликих міських просторів» (Whyte 1980) — існує рух «*Project for Public Spaces*»¹⁵, організований для того, щоб на практиці застосовувати ідеї Кевіна Лінча, Джейн Джекобс, Вільяма Вайта та інших урбаністів, які аналізували вплив міського простору на соціальне існування в місті і розробляли рекомендації для поліпшення та гуманізації урбанізованих ландшафтів. Було встановлено, що публічний простір роблять успішним (тобто таким, що сприяє публічному життю, соціальній інтеграції і міжкультурним обмінам) такі чинники: доступність, багатофункціональність, комфорт та інклюзивність (соціальність). Під доступністю простору розуміють його візуальну й фізичну поєднаність з навколишнім містом (це питання розробляв урбаніст Кевін Лінч). Успішний публічний простір має бути легкодоступним пішки та на велосипеді, містити зручно розташовані зупинки громадського транспорту; бути пристосованим для людей з особливими потребами; бути видимим і впізнаваним з далекої відстані і з близька¹⁶.

Використовуючи принципи руху за доступність Поштової площі, координаторка Всеукраїнського інформаційного центру велотранспорту Ксенія Семенова на основі кількох існуючих на Заході офіційних стандартів проектування публічних просторів¹⁷, а також рекомендацій урбаністів-учасників руху «*Project for Public Spaces*» розробила анкету для оцінки якості публічних просторів, яка може застосовуватися для корегування архітектурних і містобудівних проектів (*public space quality checklist*)¹⁸. Анкета включає розділи «багатофункціональність», «доступність», «безпека» та «комфорт» і дозволяє оцінити наявність/відсутність перешкод для руху пішоходів, місць для догляду за дитиною, захищеність місць для відпочинку від прямих сонячних променів тощо. Зрозуміло, що проект реконструкції Поштової площі давав невисокий результат за цією анкету. Він не передбачає достатнього озеленення для захисту від спеки влітку і дощу (через неможливість посадити дерева, бо підземний простір використовується для торгівлі); на ньому відсутні зручні газони для відпочинку, натомість площа буде майже вся заощена тротуарною плиткою; місць для сидіння недостатня кількість і вони незручно розташовані (концентричними колами); відсутні місця для дозвілля дітей, цікаві ландшафтні об'єкти чи інсталяції, які б заохочували дітей і дорослих до взаємодії з ними (як це реалізовано на Пейзажній алеї в Києві). Територія площі через численні дрібні бордюри та перепади висот, відсутність зручних пандусів у переходах та на набережній не пристосована для руху маломобільних людей та людей з дитячими візками і не сприяє використанню ними цього місця; по ній неможливо рухатись на велосипеді тощо¹⁹.

Оскільки проектувальники площі ніяк не відреагували на листи з вимогами та рекомендаціями і не надали у відповідь на запити детальних планів майбутньої площі, з яких можна було б визначити особливості її просторової організації, активісти коаліції «За доступний громадський простір» організували та провели на

Поштової площі 23 квітня 2013 року акцію — театралізований флешмоб «Перевір доступність Поштової площі»²⁰, щоб привернути увагу ЗМІ і широкої громадськості до проблем доступності публічного простору, що виникли внаслідок реконструкції площі і загалом автомобілецентричного підходу до містобудування. Флешмоб було організовано таким чином, щоб продемонструвати, що, окрім транспортної розв'язки та торговельного центру, Поштова площа — це також і місце інтенсивного пішохідного і велосипедного руху, і показати, як це місце виглядатиме за умови перетворення переходу метро в єдиний шлях доступу на площу. У ранкову «годину пік» десятки людей з велосипедами, батьки з дітьми у візочках, громадяни на інвалідних візках і навіть милицях перевірили доступність пішохідного переходу, рухаючись у на-товпах громадян, які виходили на площу з метрополітену. Паралельно активісти давали коментарі журналістам щодо проблем доступності публічних просторів, вад автомобілецентричного розвитку міста, відсутності безбар'єрного середовища і дискримінації маломобільних груп городян, а також висували свої вимоги до проекту реконструкції площі. Показовими для демонстрації обраних міською і державною владою пріоритетів були підрахунки, які показували, що за кошти, виділені на реконструкцію площі (543 млн. грн), можна було придбати 150 нових тролейбусів українського виробництва, здатних перевезти 27 000 пасажирів за раз, або збудувати 1160 км капітальних велодоріжок, що дозволило б покрити веломережею мало не всі київські вулиці.

Акція привернула значну увагу ЗМІ²¹, які, хоч і не надовго, заговорили про вади проекту реконструкції Поштової і загальну відсутність безбар'єрного середовища — теми, які до цього часу взагалі не потрапляли в поле уваги мейнстрімних телеканалів і електронних ЗМІ, залишаючись в межах тематичних сайтів і форумів з урбаністики та міського активізму. Невдовзі після флешмобу відбулася презентація оприлюдненого в Інтернеті проекту пішохідної зони на площі (її інвестиційної складової) у Будинку архітектора. Проект представляв архітектор Дмитро Чулков. На численні запитання архітекторів та членів ініціативи «За доступний громадський простір» він повідомив, що умови інвестиційної складової проекту не дозволяють виконати всіх вимог ініціативи, зокрема організувати на площі велорух, розширити підземний перехід з 6 до 10 метрів та замінити всі сходи пандусами, зокрема через неможливість обмеження площі торговельного центру, наявність фонтану, який зважатиме будівництву пандусу, та інші перешкоди інженерного характеру. Натомість для маломобільних груп населення будуть влаштовані ескалатори та ліфти для спуску на набережну (і в торговельний центр).

Присутній на презентації архітектор Андрій Миргородський, який не втручався у хід презентації, після початку дискусії повідомив, що представлений проект не має стосунку до реконструкції всієї Поштової площі і що він сам займається «інвестиційною частиною» проекту. Миргородський запевнив присутніх, що він робив усе можливе, щоб потреби велосипедистів були враховані при реконструкції, але зробити зручний проїзд через площу для них неможливо. За його словами, немає

потреби розширювати підземний перехід під площею, бо велосипедисти мають іти через нього пішки, а не їхати. Навпаки, можливе навіть звуження переходу з шести до трьох метрів через необхідність влаштувати ескалатор на нижні поверхи торговельного центру. Проте для інших користувачів площі умови мають бути чудовими, бо «архітектори вже про все подбали». Від будівництва пандуса з площі на набережну відмовилися через розташування на цьому місці приватного кафе «Вітрило».

Зі слів Миргородського стало зрозуміло, що існує навіть два проекти «інвестиційної частини», тобто будівництва торговельного центру, який складається з трьох частин (підземної з розташованими на площі входами і двох надземних), та проект благоустрою надземної частини площі («скверу»), представлений архітектором Чулковим, який не входить в інвестиційну частину, і який вже пройшов державну експертизу. Все це жодним чином не узгоджувалося з раніше оприлюдненими планами київської влади залучати інвестора одночасно до будівництва торговельного центру і благоустрою пішохідної частини площі (див. вище про виграний тендер). Отже, благоустрій пішохідної частини все ж таки відбувся за рахунок держави, але цей проект, як і слід було очікувати, був максимально обмежений будівництвом «об'єктів багатофункціонального призначення». А вплинути на їх архітекторів і власників активісти ініціативи «За доступний громадський простір» не мали жодної можливості, зважаючи на повну відсутність механізмів залучення громадян до прийняття рішень у сфері містобудування і обмежень амбіцій забудовників на користь громади.

Після цього активісти ініціативи вирішили зосередитися на лобюванні пропозицій з організації на площі велосипедного руху, реалізація яких залежала головним чином від державних проектувальників, котрі зобов'язані були це робити. Існувала необхідність постійного тиску на них від громадських активістів, щоб організація умов для альтернативної мобільності не розбивалася об висновки інженерів-транспортників про «неможливість організації велосипедного руху». На урочистому відкритті естакади 26 травня 2013 року, — на якому були присутні прем'єр-міністр Микола Азаров і голова КМДА Олександр Попов, велосипедисти, — члени Асоціації велосипедистів Києва та ініціативи «За доступний громадський простір» влаштували невеликий флешмоб. Вони спробували проїхатись естакадою в потоці автомобілів, що вийшло в них не дуже безпечно. Тоді активісти, використовуючи обставини, звернули увагу голови КМДА, який якраз давав коментарі журналістам, на проблему доступності Поштової площі для велосипедистів і взагалі на пріоритети, які обирає міська влада, проектуючи такі розв'язки. Події, які відбулися після цього, доводять, що за постійного тиску ініціативної громадськості можливі певні, хоча й поки що не кардинальні, зміни в містобудівній практиці.

18 червня 2013 року в КМДА відбулася зустріч членів Асоціації велосипедистів Києва й активістів коаліції громадських асоціацій «За доступний громадський простір» з головою КМДА О. Поповим з приводу врахування потреб велосипедистів на Поштовій площі. На зустрічі були присутні також проектувальники і замовники розв'язки та пішохідної зони на площі, зокрема директор КП «Дирекція будівництва

шляхово-транспортних споруд» (організації-замовника реконструкції площі) М. Васильцов, архітектор «інвестиційної частини» проекту А. Миргородський, директори департаментів транспортної інфраструктури та благоустрою КМДА та інші чиновники. У відповідь на пропозиції активістів організувати безперешкодний рух велосипедистів та забезпечити загальну пішохідну доступність площі архітектори і проектувальники пояснювали що це неможливо, зважаючи на різні причини, зокрема на вже виконані об'єми роботи і неможливість поступитися елементами офіційно затвердженого дизайну (такими, як фонтан) на користь кращої доступності площі, при цьому уникаючи особливих згадок про те, що під площею буде масштабний торговельний центр. Проте загалом вдалося досягти певних компромісних рішень: активістам пообіцяли влаштувати пандусний спуск на набережну (за умови майбутнього демонтажу кафе «Вітрило», яке орендує земельну ділянку в цьому місці), обладнати всі сходи спеціальними рампами для велосипедів і не розміщувати у вузькому підземному переході (шість метрів) торговельних площ.

За загальним враженням активістів, на цій зустрічі вплив показовий факт: виявилось, що державні проектувальники, архітектори та чиновники, скоріше за все, не знають того, що за Правилами дорожнього руху велосипедисти зобов'язані рухатися по правій смугі якомога правіше і їм заборонено їздити по тротуарах. Тому, на їхню думку, велосипедисти можуть проїхати через Поштову площу цілком зручно і безпечно, як по дорозі, так і по пішохідній частині, і взагалі проблема відсутня. Загалом ні проектувальники, ні транспортні чиновники не були налаштовані враховувати потреби велосипедистів та й інших користувачів громадського простору в цьому й подібних транспортних проектах. Було очевидно, що при проектуванні транспортної інфраструктури вони користуються лише обрахунками орієнтовних кількостей і напрямків руху автомобілів, залишаючи поза увагою просторові потреби, маршрути і кількість пішоходів та велосипедистів. Певна річ, що і власникові торговельного центру, інтереси якого на зустрічі представляв Андрій Миргородський, було байдуже до потреб велосипедистів (та й усіх інших людей, які не є потенційними клієнтами торговельного центру).

І хоч здобутки зустрічі були незначними, сам її факт і обговорення вад реконструкції з головою КМДА, її виконавцями та замовниками були дуже значимими для подальшого руху в напрямку до комфортного і зручного публічного простору. Після зустрічі активісти вирішили залишити у спокої «інвестиційну частину» проекту, яку в існуючих правових і містобудівних умовах неможливо було змінити, і вимагати від проектувальників організації безпечного велоруху в межах проїжджої частини площі. Для цього планувалося із залученням іноземних експертів розробити детальні пропозиції з організації велоруху і потім вже обговорювати їх з керівництвом КП «Дирекція будівництва шляхово-транспортних споруд» та інституту «Київдормістпроект» (ключові інституції, які здійснюють проектування транспортної інфраструктури в Києві), які перед цим погодилися на співпрацю.

2 серпня 2013 року КМДА перезатвердило проект реконструкції Поштової площі.

До нового проекту було внесено деякі корективи згідно з вимогами активістів, зокрема йшлося про організацію в підземному пішохідному переході під Боричевим узвозом (єдиним шляхом на площу зі сторони вулиці Сагайдачного) двох пандусів шириною чотири метри, хоча про торговельний центр нічого не говорилося. В цей час уже розроблені пропозиції з організації велосипедного руху перебували на розгляді в КП «Дирекція будівництва шляхово-транспортних споруд».

Нарешті, 6 серпня, на зустрічі з обговорення Поштової площі в інституті «Київдормістпроект» проектувальники домовилися із координаторкою Асоціації велосипедистів Іриною Бондаренко про майбутню організацію велоруку на Поштовій площі. Зокрема, нарешті було досягнуто домовленостей про комплексне облаштування велоруку таким чином, щоб задовольнити потреби і велопочатківців, і досвідчених велосипедистів. Йшлося про облаштування велосмуги та попереджувальної розмітки в тунелі в межах проїзної частини, організацію велодоріжки на набережній, велосмуги на Боричевому узвозі та через підземний перехід під ним, який буде обладнаний спеціальними рампами, та облаштування можливості руху велосипедистів пішохідною частиною площі. Проблемними місцями проекту залишалися вихід з підземного переходу на самій Поштовій площі, який, очевидно, розташовуватиметься безпосередньо в торговельному центрі, та пандусний заїзд з набережної на площу, який повинен знаходитись у межах інвестиційної частини, але який інвестор не має намірів будувати. Ці факти показові для розуміння ставлення приватного будівельного капіталу до публічних просторів, які він окупує і використовує для отримання прибутку. Та попри окремі вади, це значне досягнення активістів. Як зауважила Ірина Бондаренко, «якщо велосипедний рух буде організовано так, як ми обговорили на зустрічі у «Київдормістпроекті», це стане дуже позитивним прецедентом з облаштування велоінфраструктури в Києві. Велосипедистів не заганятимуть у підземні переходи, натомість організують безпечний та безперешкодний проїзд по верху. Автомобілісти будуть попереджені про рух велосипедистів разом з ними, тож будуть готові та обережні. Звісно, це нестандартна практика для країн Європи, але в Європі давно не будують таких розв'язок, як Поштова, тому вони не можуть навести приклад, як безпечно провести тут велосипедистів». За результатами зустрічі Асоціація велосипедистів надіслала в «Київдормістпроект» ще раз детальний опис бажаної організації велоінфраструктури на Поштовій площі, виконаний з урахуванням українського законодавства та «Рекомендацій щодо організації руху велосипедного транспорту Німеччини» (ERA)²².

На відкриття першої чергу автомобільного тунелю на Поштовій (8 серпня 2013 року), на якому відбувався протокольний захід за участю прем'єр-міністра і керівництва проектувальних установ і виголошувалися пафосні промови про інтенсивний розвиток транспортної інфраструктури в Києві, завітали також і активісти ініціативи «За доступний громадський простір». Після того як прем'єр-міністр з охороною та співробітниками СБУ поїхали, активісти надали коментарі журналістам, в яких ще раз публічно нагадали про обіцянку міської влади організувати велоінфраструктуру

на площі і домовленості з проектувальниками, а також про обов'язкову необхідність враховувати всіх учасників дорожнього руху, в тому числі пішоходів і велосипедистів при проектуванні транспортної інфраструктури; про те, що прогресивні міста давно відмовилися від автомобілецентричного розвитку і, навпаки, забезпечують пріоритет громадському транспорту, руху пішоходів і велоруху, створюючи пішохідні зони і розвинену велоінфраструктуру а не автостради в центрі міста. Також активісти нагадали про загальну проблемність реконструкції Поштової площі та про весняну акцію, яка демонструвала обмеження доступності Поштової площі і виключення з неї та інших подібних місць значних груп користувачів простору.

* * *

Проблема реконструкції Поштової площі, таким чином, виявилася більшою, ніж конкретна архітектурно-планувальна чи соціальна проблема реконструкції окремо взятої площі. Це загальна для (пост)радянського містобудування проблема відсутності дієвих механізмів врахування потреб і вимог мешканців міст, тих самих користувачів простору, нібито для блага яких створюються нові транспортні розв'язки і торгівельні центри. Для Києва, який став столицею незалежної держави, але так і не отримав самоврядування, це стає особливо актуальним. Можливості впливу громадян на прийняття рішень у сфері містобудування і містобудівну політику міста загалом, які існують зараз, і які мають гарантуватися, зокрема, і Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» у редакції 2011 року, обмежуються лише громадськими слуханнями. Однак їх можна проводити лише щодо обговорення стратегічного планування — узгодження чи змін до Генерального плану, стратегій розвитку територій тощо. Окремі, локальні містобудівні питання, пов'язані з розвитком транспорту, які, втім, можуть впливати на якість життя значних груп людей, залишаються в межах компетенції державних службовців, у розпорядження яких є проектувальники і транспортні інженери, озброєні застарілими, автомобілецентричними підходами до проектування міського простору, та інвесторів – представників будівельного капіталу, які бажають інвестувати в комерційну нерухомість і для яких нарешті забезпечено сприятливу законодавчу базу.

Неправильно обрані пріоритети міського розвитку, зокрема автомобілецентричний розвиток транспорту та неоліберальні трансформації містобудівних механізмів і самого міського простору (його комерціалізація внаслідок перетворення публічних просторів на об'єкти інвестування капіталу і використання обмінної вартості простору) приводять до ігнорування потреб більшості городян на користь узагальненого образу моторизованої меншості — «середнього класу», власників автомобілів, які живуть в новозбудованих житлових комплексах і є клієнтами торгівельних центрів, задля задоволення потреб яких фактично і створюється вся транспортна інфраструктура. Це призводить до деградації публічних просторів, різкого зменшення їх доступності, передусім для особливих соціальних груп — людей з обмеженою рухливістю, батьків з дітьми, дітей, бідних, а також до дедалі більшої непристосованості міської транспортної інфраструктури для сталої мобільності, зокрема велосипедного та пішохідного руху.

Разом з цим, діяльність ініціативи «За доступний громадський простір» продемонструвала дуже цінний досвід низової організації активістів навколо проблемного питання розвитку міської інфраструктури, яке потенційно може негативно вплинути на значні групи користувачів простору (головним чином, пішоходів, людей з обмеженою рухливістю і велосипедистів) та реалізації *bottom-up* підходу до проектування велосипедної і пішохідної інфраструктури. Ключовими чинниками тут стали постійна увага активістів до процесу реконструкції Поштової площі, залучення сторонніх експертів — урбаністів і архітекторів — до оцінки проекту та консультування, залучення іноземного досвіду проектування та оцінки якості публічних просторів, а також низовий активізм у публічному просторі, зокрема театралізована акція-флешмоб для демонстрації вад існуючого проекту і донесення меседжів активістів до міської влади та широкої громадськості. Все це мало результатом розуміння, хоча й, очевидно, неповне з боку державних проектувальників і міської влади необхідності врахування потреб усіх користувачів простору при оновленні міста.

- Cox, P. 2010, *Moving People: Sustainable Transport Development*, Zed Books; Cape Town, UCT Press, London & New York.
- Francis, M. 1987, The making of Democratic Streets. In *Public Streets for Public Use* (1987), ed. by Anne Vernez Moudon, Columbia University press, New York, pp. 23–39/
- Gehl, J. and Gemzøe, L. 2003, Winning back public space, In *Sustainable transport. Planning for walking and cycling in urban environments* (2003), ed. by Rodney Tolley, Woodhead Publishing, Cambridge, Boca Raton, Boston, New York Washington, DC: CRC Press, pp. 97–106.
- Healthy Urban Development Checklist* (2009), NSW Department Of Health, Sydney.
- Jacobs, J. 1961, *The Death and Life of Great American Cities*, Vintage books, New York
- Sheller, M. and Urry, J. 2000, The City and the Car. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 24.4, December, pp. 737–757.
- Sustainable transport. Planning for walking and cycling in urban environments (2003).
- Urry, J. 2000, *Sociology beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century*, Routledge London and New York.
- Urry, J. 2004, The 'System' of Automobility. *Theory, Culture & Society*. vol. 21(4/5), p. 25–39.
- Whitelegg, J. 1997, *Critical Mass: Transport, Environment and Society in the Twenty-first Century*, Pluto Press, London and Chicago.
- Whitelegg, J. 2003, Transport in the European Union: Time to Decide. In *Making Urban Transport Sustainable*, ed. by Nicholas Low and Brendan Gleeson, Palgrave Macmillan, New York.
- Whitelegg, J. and Low, N. 2003, Managing Transport Demand in European Countries. In *Making Urban Transport Sustainable*, ed. by Nicholas Low and Brendan Gleeson, Palgrave Macmillan, New York.
- Whyte, W. H. 1980, *The Social Life of Small Urban Spaces*, Project for Public Spaces, New York.
- Генеральний план м. Києва. Основні положення (2013), КО «Інститут генерального плану м. Києва», Київ.
- Радинський, О. 2010, Київські «Місця трансформацій», Спільне, № 2, с. 86–93.
- Сеннет, Р. 2002, *Падение публичного человека*, Логос, Москва.
- Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року (2011).

Примітки

1. <http://www.mashke.org/kiyvtram/texts/kiyvtram.html>
2. 1. Рішення Київської міської ради від 24 грудня 2009 року N 907/2976 «Про невідкладні заходи щодо влаштування велосипедних доріжок у місті Києві»; 2. Розпорядження №1036 від 01.12.2010 «Про облаштування велосипедних доріжок при будівництві нових та реконструкції існуючих об'єктів вулично-шляхової мережі».
3. <http://avk.org.ua/2012/10/sprostuvannya-nevirno-nadanoji-informatsiji-kmda-transportni-rozvyazky-kyjeva-nemozhlyvo-projihaty-na-velosypedi/>
4. Втім, варто з обережністю використовувати поняття «публічний простір», оскільки навряд чи можна вести мову про публічні простори у їх класичному і сучасному розуміннях у Києві
5. <http://poshtova.wordpress.com/officialproject/>
6. http://minregion.gov.ua/images/Pidrozdily/KASIANYK/2751890_13.pdf
7. Варто також зазначити, що паралельно існували альтернативні проекти розв'язки, але вони також орієнтувались виключно на оптимізацію автомобільного руху
8. <http://kiev.segodnya.ua/kpower/rekonstrukciya-pochtovoy.html>.
9. <http://kievcity.gov.ua/news/5675.html>
10. http://www.svidomo.org/defend_article/13491
11. <http://velotransport.info/?p=1726>
12. До прикладу у Німеччині діють стандарти, за якими проектувальники радять облаштовувати спільні пішохідно-велосипедні зони із відповідними знаками та розміткою, не будуючи відокремлену велосипедну інфраструктуру (Рекомендації з організації руху велосипедного транспорту, 2010)
13. <http://poshtova.wordpress.com>
14. <http://poshtova.wordpress.com/view/>
15. <http://www.pps.org>
16. <http://www.pps.org/reference/grplacefeat/>
17. Зокрема прийнятому у австралійському штаті Новий Південний Уельс Healthy Urban Development Checklist (Healthy Urban Development Checklist (2009). Sydney: NSW Department Of Health)
18. Анкета міститься в додатку до статті
19. <http://www.pps.org/reference/failedplacefeat/>
20. http://society.lb.ua/position/2013/04/23/197650_aktivisti_zabrakovali_peshehodniy.html
21. <http://www.reporter.novy.tv/news/22637/Reporter-23042013-vypusk-1900>
<http://tsn.ua/video/video-novini/protest-na-velosipedah-dityachih-vizkah-ta-milicyah-vidbuvayutsya-v-centri-kiyeva.html>
<http://podrobnosti.ua/podrobnosti/2013/04/23/901465.html>
<http://ua.korrespondent.net/kyiv/1551733-kiyani-vimagayut-podbati-pro-velosipedistiv-ta-pishohodiv-pri-rekonstrukcii-poshtovoyi-ploshchi>
22. Ці рекомендації можна знайти і завантажити на сайті <http://velotransport.info>

індустріальний спадок і оновлення

ВЛАДИСЛАВ ТИМІНСЬКИЙ

ТРИ РІВНІ РОЗПАДУ СИСТЕМИ

Кожен з нас — чи то столичний мешканець, чи то житель провінції — щодня взаємодіє з містом: пересувається його вулицями, відпочиває в парках, працює в офісах, відвідує громадські будівлі, уникає занепалих промзон. Однак що ми знаємо про місто? Чим є для пересічного містянина цей феномен взагалі й ті локації, в межах яких розгортається його життя та діяльність? На моє глибоке переконання, відповіді на ці запитання мають далеко не всі.

Як зазначив в одній зі своїх доповідей відомий теоретик архітектури та фахівець з урбаністичного розвитку Володимир Нікітін, — «місто є формою мислення»¹. Тобто форма міста є втіленням домінуючого в ньому типу суспільної свідомості та, водночас, складним нашаруванням попередніх світоглядних схем². Маємо цікаву картину взаємозалежного розвитку двох процесів: утілення мислення в нових архітектурних формах (його «оформлення») та формування нового мислення через взаємодію з наявними архітектурними формами (місто як хронотопічне³ середовище, що збуджує, провокує, розділяє та об'єднує). Незалежно від нашого бажання ми формуємо місто, а місто формує нас.

Вже 22 роки ми живемо в країні, яка й досі не збагнула, що сталося з нею наприкінці минулого століття та як це впливає на формування її майбутнього. Цей факт рівнозначний і для влади й бізнесу, і для суспільних громад та фахівців-дослідників. Парадоксально, однак процес і наслідки поступового розпаду спочатку соцтабору, а потім — СРСР так і не було відрефлектовано на рівні осмисленого комплексного аналізу архітекторами, містопланувальниками, урбаністами, соціологами, політологами, антропологами та ін. Уже майже чверть століття ми живемо в ідеології «ще дуже молодій країні, яка з усіх сил намагається пристосуватися до нових реалій, та якій потрібен час»⁴. Однак проблема полягає в тому, що в сучасному світі час — найцінніший ресурс. Ті держави та співтовариства, що усвідомили це, творять нове майбутнє. Усі інші нескінченно пристосовуються до «продовженого теперішнього». У цьому контексті сподіватися, що українським містам подарують час для «очікування дива», м'яко кажучи, наївно.

Що ж сталося із системою розселення й містами України наприкінці ХХ століття та де ми наразі живемо? Існує мінімум три альтернативні погляди на цей феномен, що мають своїх прихильників й опонентів.

Перший — ми живемо в (дефективному) пострадянському середовищі, що дісталось нам у спадок від СРСР, та маємо будувати демократичні міста (з усіма відповідними наслідками), орієнтуючись на стандарти глобальної ліберальної

цивілізації та концепцію сталого розвитку. «Масштаби трагедії» (тобто межі ураженої «радянськістю» зони) прямо пропорційні колишнім територіальним і суспільно-культурним межах Радянського Союзу.

Згідно з другою позицією крах системи та сучасні проблеми українських міст передусім пов'язані з поступовим розпадом усього соціалістичного табору наприкінці 1980-х років і світовою кризою соціалізму загалом. У цій моделі предметом дослідження є колишній соціалістичний простір і досвід постсоціалістичного розвитку країн Центрально-Східної Європи в рамках стратегії демократизації та формування ринкових відносин⁵.

З третього погляду — українські міста переживають наслідки загальносвітової кризи індустріальної цивілізації та переходу до постіндустріальної моделі розвитку, що сколихнула цивілізацію в другій половині минулого століття. Тобто причини та результати руйнівної хвороби під назвою «крах модерністської утопії» спільні для всіх колишніх індустріальних країн, що робили ставку на промисловий розвиток та реалізацію маніфестів «сучасної архітектури» модернізму (зокрема в масштабах містобудівних концепцій): міста США, СРСР, країн Західної Європи (однак меншою мірою) опинилися в одному човні, що стрімко почав іти на дно. І хоча стратегії подолання кризових наслідків процесу трансформації цивілізаційних парадигм суттєво відрізнялися в різних регіонах світу, вони мали спільні принципові риси.

Звісно, наведена типологія поглядів на проблему розвитку міст України в розрізі їхнього індустріального, соціалістичного та радянського минулого потребує докладного вивчення та поглиблених досліджень (зокрема на практичному матеріалі). Описана схема фіксує три рівні кризи світової модерністської утопії та безпосередній вплив цього процесу на ситуацію з урбаністичним середовищем сучасних українських міст — уламків єдиної системи розселення. У цьому контексті досі відкритим залишається питання взаємозв'язків між постіндустріальним, постсоціалістичним і пострадянським у сутності процесів урбаністичних і суспільних трансформацій, що відбуваються сьогодні та чекають на міста України в майбутньому. Адже прагнемо ми цього чи ні, однак місто формує нас, а ми формуємо місто. Чи це не суттєвий привід урешті-решт почати процес вивчення механізмів нашої взаємодії?

Примітки

1. Цю тезу, зокрема, В.Нікітін озвучив у доповіді «Системи розселення України: минуле, теперішнє, майбутнє» на зустрічі президентів II Регіону Міжнародної Спільки архітекторів, що відбулася в київському Будинку архітектора 7 листопада 2013 року.
2. Концепцію «форми міста» розкрито в книжці Кевіна Лінча «Образ міста» (Лінч, К. 1982, Образ города, Стройиздат, Москва).
3. Докладніше про поняття «хронотоп» читайте в однойменній книжці Людмили Гоготішвілі (Гоготішвили, Л. 2000, Хронотоп, Новая философская энциклопедия, Т. 4, Мысль, Москва).
4. Одна з улюблених «універсальних фраз» українського політикуму, що пояснює причини будь-яких державних криз.

5. Цій темі присвячено статтю «Будапешт кінця тисячоліття: метаморфози міського життя» Джудіт Боднар – професорки соціології, антропології та історії Центрально-Європейського університету (Будапешт). Уривок статті опубліковано в попередньому числі альманаху «Урбаністичні студії» (Анатомія міста: Київ. Урбаністичні студії, 2012, упорядниці: Надія Парфан, Анна Хвиль, Смолюк, Київ).

ВЛАДИСЛАВ ТИМІНСЬКИЙ

ЧИ Є У ПОСТРАДЯНСЬКИХ МІСТ МАЙБУТНЄ? ПРИКЛАД СВІТЛОВОДСЬКА

Що станеться з містом, у якому закрився завод?

Для переважної більшості мешканців сучасних мегаполісів або великих міст це запитання сьогодні здаватиметься досить дивним. Закрився завод або навіть декілька? То й що! Замість них з'являться торговельні центри, офіси, університети, банки, готелі, ресторани та інші функціональні елементи, що згодом сформують основу нової структури постіндустріального міста суспільства споживання. Без заводів навіть краще: повітря чистіше, пересічні громадяни на вулиці мають більш презентабельний вигляд (менше робітничого класу, більше офісних «білих комірців»). Проблему, здавалося б, вичерпано.

Однак для мешканців малих чи середніх індустріальних соцміст¹ звістка про закриття заводу прозвучить наче вирок. Адже заводи були містоутворюючою (а разом з тим і змістоутворюючою) базою майже 75 відсотків українських міст, які акумулювали значні трудові та інтелектуальні ресурси (переважна більшість таких міст обслуговувала стратегічно важливі напрямки військової промисловості колишнього СРСР). Робота на заводах різного профілю становила основу життєдіяльності містян, будучи запорукою стабільності, добробуту та успішної кар'єри. Водночас нарощування промислових потужностей безпосередньо впливало на екстенсивність розвитку структури індустріального міста: збільшення житлової забудови та рекреаційних зон. У радянській системі планової економіки жорстко контролювалася кожна її функціональна ланка. Ієрархічність системи була основою стабільності і водночас, як показала згодом історія, найбільш вразливим місцем.

Для індустріального пострадянського міста, що виникло в процесі глобальної урбанізації та гонки озброєнь у 1960-х у логіці «місто — машина», запитання, поставлене на початку статті, буде еквівалентним запитанню: «Що робитиме людина, якщо її серце зупинити?» На жаль, ця метафора — не перебільшення: після розпаду СРСР та початку тотальної кризи, що поглинула колишні союзні республіки на початку та

в середині 1990-х, проблема майбутнього «поселень при містоутворюючих промислових підприємствах» (Меєрович 2006) набула особливо драматичного характеру в історії незалежної України. Адже за радянських часів неможливим було б обговорення варіантів розвитку таких поселень при заводах за інших соціально-культурних та політико-економічних умов, аніж ті, що були обумовлені при їх виникненні. Подібний дискурс суперечив би офіційній ідеології СРСР з її концепцією планового господарювання та лінійного розгорнення історії (майбутнє мислилося як закономірне продовження теперішнього). Однак, коли на початку 1990-х мешканці соціалістичні опинилися перед питанням, як жити далі поза системою, знаходження відповіді на нього з теоретичних концепцій науковців враз стало однією з умов виживання.

Сьогодні, майже 25 років потому, описана проблема, здавалося б, втратила свою гостроту та актуальність: жорстка конкуренція зробила свою справу — вижили найсильніші. Однак ситуація, в якій опинилися на початку незалежної історії нашої країни три чверті українських міст та їх мешканці, потребує комплексного аналізу. Адже відповіді на питання, чи є в пострадянських міст майбутнє, Україна не має досі. Водночас сподівання на те, що проблему вирішать західні експерти та їхні універсальні програми розвитку, також себе не виправдали (один із прикладів подібного досвіду буде розглянуто в цій статті). Вочевидь, проблему слід вивчати, спираючись на принципово інші підходи, аніж ті, що були сформовані в радянській ідеології та панують у суспільній свідомості й сьогодні (включаючи намагання формального реформування системи за допомогою «трендових» стратегій).

Формально-просторова та соціально-культурна структура міст Європи формувалася протягом століть, через що «тканина сучасного (європейського — *В. Т.*) міста вся пронизана відносинами, які реалізують традиційні зразки, правила, законодавчі норми, проектні та програмні орієнтації. Все це закріплено й ментальністю городян та городянок, і законодавством» (Никитин, Никитина 2000: 32). Тоді як упродовж 70 років радянської влади та 25 років псевдодемократії (а це загалом — близько століття) традиції побудови міських спільнот та громад викорінювалися і майже не розвивалися. Наслідком став критично низький рівень суспільної активності мешканців пострадянських міст, за якого розробка стратегій розвитку неможлива.

Основою наших міркувань щодо актуальності проблеми майбутнього пострадянських міст є врахування комплексності взаємозв'язків усіх елементів мережевої структури розселення (світової, регіональної, локальної), що складається в сучасному світі (Никитин, Чудновский 2011). Це, з одного боку, перетворює проблему, яка розглядається, на геостратегічну (що стосується всієї світової спільноти як цілого), з іншого — відкриває значні перспективи й можливості для місцевих громад та дослідників у розробці програм та стратегій включення таких міст до світової урбаністично-комунікативної мережі. Таким чином, очевидно, що ця проблема є не лише внутрішньодержавною; вона потребує нагального розгляду в ракурсі всього пострадянського простору і в контексті постіндустріального урбаністичного розвитку в цілому.

За визначенням М. Меєровича, «соцмісто становить собою містоутворююче промислове підприємство та поселення зайнятих на ньому працівників» (Меєрович 2006). Однак виникає питання, чи є соціалістичне місто взагалі містом (а не лише територіальним додатком до заводу чи комплексу заводів)? Чи має воно достатні міські риси для того, щоб бути містом, незалежно від зв'язку з промисловим підприємством?

Переважна більшість нинішніх підходів до розгляду соцміст побудована на їх дослідженні та критиці з погляду невідповідності панівним нині ідеологічним стандартам ліберально-демократичного міста західного типу. В Україні протягом майже 25 років декларується побудова європейського суспільства, а разом із тим і європейських міст. При цьому орієнтуються на західні моделі, що були актуальними чверть століття тому та базувалися на ідеології споживання, і не враховують принципової відмінності різних традицій управління та життя в різних містах України, що склалися в ході історичного розвитку регіонів. Однак намагання швидко скопіювати західноєвропейську чи американську моделі життєустрою знову і знову переконують у неможливості повноцінного втілення цих моделей, оскільки, як свідчить історія, не можна лише адміністративно-законодавчими методами штучно зімітувати процеси, які в західній урбаністичній традиції відбувалися протягом століть. Яскравим підтвердженням цього є зведення нанівець муніципального руху в українських містах середини 1990-х — початку 2000-х, передусім через відсутність дієвих механізмів впровадження муніципальних стратегій та неготовність до змін одного з головних суб'єктів і рушійної сили подібних процесів — містан².

Місто «стає своєрідним концентрованим втіленням цивілізації, і зміна типів цивілізації визначає зміну типів міста» (Никитин, Никитина 2000: 28), отже поняття «місто» не є універсальним та статичним, і в кожній цивілізаційній моделі його розуміють по-різному. Таким чином, соцмісто (як модель радянського містобудування) — це формально-просторове втілення домінуючої протягом майже всього ХХ століття ідеї індустріальної цивілізації. Саме розгляд соцміста як певного артефакту індустріальної цивілізації надає можливість осмислити його з погляду принципів виникнення цього типу поселень, з урахуванням специфіки поняття «місто» в панівних уявленнях відповідного історичного періоду. Такий підхід дає змогу працювати над створенням майбутнього пострадянських міст, а не розробляти чергові програми та стратегії «продовженого теперішнього», суть яких — намагання штучно оживити урбаністичний організм за первинною схемою та логікою його виникнення в реаліях принципово іншої цивілізаційної моделі.

Після того як наприкінці ХХ століття відбулася зміна цивілізаційних типів (перехід від індустріальної до постіндустріальної епохи) (Кравченко 2001), місто залишилося без ідеологічної та змістоутворюючої основи, тобто опинилося в ситуації переходу до іншого типу існування. Однак складність цього процесу для «поселень при містоутворюючих промислових підприємствах» полягає в тому, що їх функціонування принципово не мислилося поза плановою економікою, домінуванням містобудівного

підходу³ та концепцією єдиної системи розселення. «Руйнація Радянського Союзу та взаємовідносин всередині мережі розселення зробила пострадянські міста неповноцінними. Йдеться про те, що, з одного боку, в цих містах давно відсутня та основа, котра визначає життєвість європейських міст, тобто той прошарок територіальних громад, стосовно яких тільки й має сенс розмова про місцеве самоврядування. <...> З іншого боку, пострадянські міста не включені до міжнародних процесів глобалізації, саме в контексті котрих можна осмислено говорити про програми розвитку» (Никитин, Никитина 2000: 33).

Починаючи з 1990-х, постсоціалістичні міста перебувають у невизначеному стані «продовженого теперішнього», концепції майбутнього для них так і не сформовано.

Над створенням майбутнього необхідно працювати, воно не передбачене априорі. Цей принцип здається досить дивним з погляду лінійної парадигми часопростору взагалі та історії зокрема, що панувала в науці та культурі індустріальної цивілізації ХХ століття (зокрема, і в радянській ідеології). Адже очевидність «завтра» як запрограмованого п'ятиріччями майбутнього не викликала особливих сумнівів та роздумів.

Однак у контексті концепцій неоднорідності та фрагментованості сучасного соціуму майбутнє розуміється не як попередньо спланована системою даність, а як результат певної проектної (у широкому розумінні) роботи. Виходячи з цього, слід розрізняти майбутнє (результат акту свідомого творення) та те, що на одному з семінарів проекту «*Foundation for Future*»⁴ Володимир Нікітін визначив як «продовжене теперішнє» (механічне перенесення елементів минулого та намагання якомога довше зберегти сформовані в попередньому цивілізаційному типі зв'язки, не осмислюючи їх недовістості в сучасних реаліях).

З цього погляду пострадянські міста все ще перебувають у стані «продовженого теперішнього» за відсутності осмислених проектних дій, спрямованих на створення програм їхнього майбутнього. «Зникнення чи ослаблення функціонального навантаження пострадянських міст поставило перед багатьма з них проблему самовизначення — формування уявлення про місію та стратегію розвитку, яка виходить далеко за межі ментальності, що склалася, та рівня підготовки як чиновників, так і жителів міст. <...> Вважаємо, що до усвідомлення місії та розробки стратегії міста можна дійти тільки шляхом організації комунікації, оскільки і місія, і стратегія є похідними від розуміння місця та його історії або історичної ситуації, світових глобальних тенденцій, що стосуються розвитку устрою самого міста, можливостей роботи з ресурсами свого розвитку» (Никитин, Никитина 2000: 33).

Важливо наголосити, що теоретичні концепції (якими б абстрактними вони не були) мають впливати на конкретні міські практики і сприяти їх ефективності. При цьому акцент у діяльності міських фахівців, урядовців, підприємців та активних громад міста має бути зроблений саме на побудові мережі життєздатних взаємозв'язків, а не на окремих елементах, навіть у вигляді програм розвитку, скопійованих чиновниками переважно з європейських чи американських прототипів.

Світловодськ: досвід розробки стратегії розвитку

Розробки та впровадження стратегій розвитку соціалістичного міста адміністративним шляхом і результати такої практики розглянемо на прикладі участі в подібній програмі малого постіндустріального міста в Центральній Україні — Світловодська, одного з багатьох «поселень при містоутворюючих підприємствах».

Поява міста Світловодська, що розташоване на межі Кіровоградської, Полтавської та Черкаської областей, пов'язана з початком будівництва Кременчуцької ГЕС в середині 1950-х років у рамках політики СРСР, спрямованої в період «холодної війни» з США на розробку вражаючих мегапроектів, що демонстрували б усьому світові науково-технічну могутність Радянського Союзу. Для ГЕС було створено найбільше в Україні водосховище (що передбачало затоплення значних територій вздовж берегів Дніпра). Мешканців зони, що підлягала затопленню, примусово переселили в новостворене селище гідробудівників (згодом місто) Хрущов. У 1962 році воно було перейменоване на Кремгес, а в 1969-му отримало сучасну назву — Світловодськ⁵.

Таким чином, історія створення Світловодська є типовим прикладом втілення містобудівної ідеології індустріальної цивілізації (в радянській версії), в якій соціалістичного міста розглядалися «як центри адміністративно-територіальних утворень, які «окреслювали» межі ареалів військово- та трудовомобілізаційного членування території» (Меєрович 2006).

У радянський час місто переживало процес інтенсивної урбанізації та індустріалізації: в західній та східній частинах Світловодська сформувалися потужні промислові ареали містоутворюючих підприємств машинобудівної, металургійної, будівельної, електроенергетичної, легкої, харчової та переробної галузей; водночас з'являлися нові житлові масиви, заклади культури та відпочинку. При цьому «управління такими містами «при промисловості» здійснювалося за рахунок розподілення фінансування з рук центру через галузеве відомство (відомства — *В.Т.*), яке утримувало соціалістичного міста. Керівництво містоутворюючого підприємства мало величезний «неформальний» вплив на місцеву владу, оскільки через нього відомство здійснювало додаткові фінансові, ресурсні, будівельні вливання, значною мірою утримувало медицину, культуру, спорт, сферу відпочинку та дозвілля. Функція місцевої влади <...> зводилася лише до виконання директив згори — з боку районного та обласного начальства та випрошування додаткових ресурсів у керівництва містоутворюючого підприємства» (Волков, Германович, Прохорова і др.)⁶.

Розвиток міста відбувався відповідно до комплексного генерального плану, основою якого були закладені ще 1954 року разом із початком будівництва Кременчуцької ГЕС. Зелені лісові масиви та величезна дзеркальна поверхня штучного моря (а саме так називають Кременчуцьке водосховище місцеві мешканці) створювали вражаючі мальовничі пейзажі; контрастна порівняно до природного ландшафту прямокутна сітка вулиць Світловодська задавала морфологію міської забудови (фото 1). Протягом 1960–1980-х років «місто світла та води» об'єднувало потужні

наукові, інтелектуальні та висококваліфіковані професійні ресурси, зосереджені на розробці та впровадженні провідних виробничих технологій наукоємних галузей воєнно-промислового комплексу. У свою чергу, наявність соціально-економічних зв'язків всередині УРСР та з усіма радянськими республіками, а також сприятливі для відпочинку природні умови стали основою розвитку Світловодська як туристично-рекреаційного центру регіонального значення.

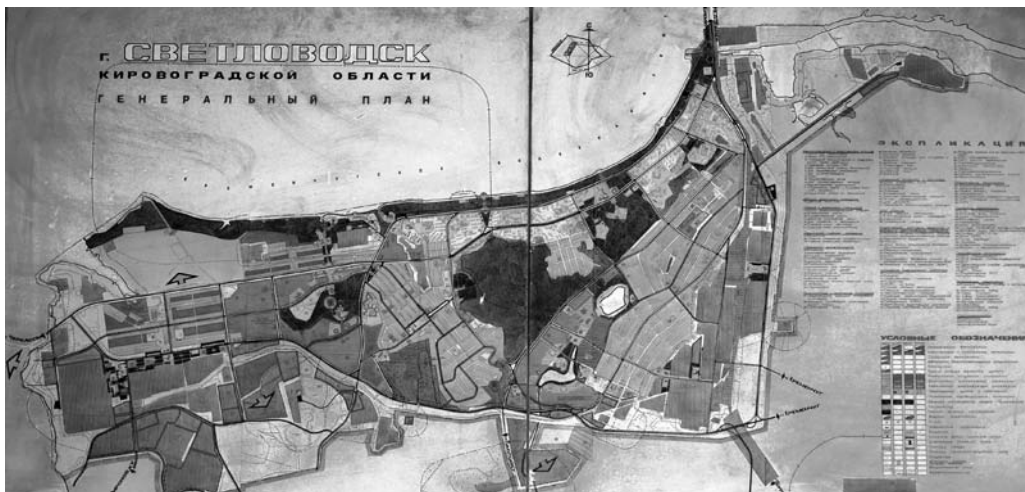

Фото 1. Чинна версія генерального плану міста (1989 рік).

Після розпаду СРСР на початку 1990-х «планова історія» міста завершилася. Розрив промислових зв'язків, що забезпечували життєвість міста як елемента єдиної системи, спричинив катастрофічну кризу в економічній, соціальній, культурній та інших сферах. Тоді як альтернативних програм розвитку Світловодська не існувало.

Крах соціалістичної утопії в 1991 році перервав процес інтенсивного будівництва гігантських корпусів промислових підприємств міста: радіозаводу, заводу чистих металів, заводу «Калькулятор», заводу залізобетонних конструкцій, заводу твердих сплавів. Колись масштабні архітектурні пам'ятки радянської індустріальної епохи, а нині занедбані, їх велетенські споруди-примари нагадують силуети стародавніх тварин, що назавжди завмерли в структурі міста (фото 2).

Фото 2.
Світловодський
радіозавод.
Сучасний вигляд.

Після зупинення переважної більшості підприємств, що відбувалося за класичною на той час схемою банкрутства⁷, значна частина працездатного населення міста була змушена шукати кращої долі поза Світловодськом (і навіть поза Україною) та надшвидко пристосовуватися до нових соціально-економічних реалій. Так почався процес інтенсивного опанування колишніми інженерами, науковцями, педагогами, діячами культури та митцями нових видів («капіталістичної») діяльності — торгівлі та перепродажу, ремонтно-будівельних робіт (зосереджених у той період на спорудженні вілл для новоспечених олігархів та різноманітних комерційних будівель), а також різноманітних кримінальних напрямків діяльності (розповсюдження наркотиків, проституція, рекет тощо) (фото 3). Новою містоутворюючою установою Світловодська став ринок на території колишнього автопарку одного з підприємств міста (фото 4).

Фото 3. Розмаїття форм підприємницької діяльності мешканців Світловодська.

Фото 4.

Міський ринок навпроти обеліску Слави.

Водночас відбувалася катастрофічна маргіналізація міської громади, що спричинила утворення різноманітних спільнот мешканців, схильних до девіантної поведінки. Полишені сам-на-сам з проблемами адаптації та виживання, містяни різними шляхами намагалися знайти себе в новому світі, що із західних фотокарток, рекламних постерів та кінофільмів раптово перетворився на реальність. Однак, на відміну від індустріального періоду історії міста, розробленої системи дій у вигляді методичних вказівок жителям Світловодська надано не було.

1997 року парламент прийняв Закон «Про місцеве самоврядування в Україні». У ньому «міське самоврядування визначено як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади — жителів міста — самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України» (Макковій 2003: 112). Цей законопроект, здавалося б, повинен був стимулювати початок довгоочікуваного процесу самовизначення міст (зокрема, малих пострадянських) та сприяти виробленню стратегій їх розвитку.

Водночас наприкінці 1990-х активну підтримку муніципальним ініціативам місцевих влад починають надавати різноманітні закордонні фонди та організації, залучаючи українські міста до спільних програм розвитку територіальних громад та ділячись досвідом впровадження місцевого самоврядування в США, Канаді, Західній Європі.

До однієї з таких програм — україно-американської програми «Партнерство громад», ініційованої Інститутом демократії ім. П. Орлика, у 1998 році долучився Світловодськ. Він увійшов у вісімнадцятку міст, відібраних для участі в спільній програмі поширення досвіду місцевого самоврядування. Суть участі у цій програмі (про що було оголошено місцевим урядом та представниками американської сторони) — розробка стратегічного плану Світловодська до 2010 року, процес створення якого мав консолідувати всіх локальних акторів та привернути увагу до міста з боку як українських, так і закордонних потенційних інвесторів. «Натхнення, завзяття й азарт охопив урядовців міста при думці про незвичайні перспективи, які відкривало таке партнерство: нові економічні можливості, кредити, інвестиції; розвиток спільних підприємств; гуманітарна допомога; закордонні відрядження та інші далекосяжні плани, як картинки відеороликів, замерехкотили перед очима місцевих службовців» (Макковій 2003: 112). Попри те, що перші ж спільні зустрічі з американськими спеціалістами значно розчарували світловодську владу (жодної безпосередньої фінансової та іншої матеріальної допомоги обіцяно не було — лише обмін досвідом, методологічна та організаційно-наставницька підтримка), «основного» результату все ж таки було досягнуто: рідня тодішнього мера частково емігрувала до Сполучених Штатів, сам міський голова здобув підвищення в Кіровограді.

З огляду на безпрецедентність ситуації, в якій опинився Світловодськ, долучившись до програми «Партнерство громад», видається необхідним проаналізувати специфіку проведеного стратегічного планування, що дасть змогу виявити ті елементи механізму трансформацій, котрі мали б спрацювати, однак не спрацювали та перетворили перспективний проект стратегічного розвитку лише на формальність.

Аналіз схваленої міською радою «Концепції формування Стратегічного плану економічного розвитку м. Світловодська на 2000–2010 роки»⁸ засвідчує одновимірність логіки запропонованої програми — пріоритетність власне економічних трансформацій. Цілком зрозуміло, що економічна стабільність – вкрай важливий елемент життя (та навіть виживання) містян, котрий терміново потребував принципово нових моделей розвитку, особливо зважаючи на катастрофічну ситуацію в місті наприкінці 1990-х: зупинку ключових підприємств та жахливий рівень безробіття. Однак, як було зазначено, проблема колишніх соцміст полягала передусім у неможливості існування цього типу урбанізованого поселення поза плановою системою управління та єдиного розселення, причому ані в структурному (формально-просторовому), ані в соціально-культурному вимірах. Увага ж світловодських розробників концепцій та стратегій була сконцентрована на таких проблемах: покращення якості доріг; використання потенціалу «ріка — море»; підвищення якості комунальних послуг; створення спеціальної (вільної) економічної зони; створення в місті всеукраїнського центру бізнесу; активна участь молоді в бізнесі; розвиток у місті інститутів, які б готували спеціалістів з економіки та фінансів; відновлення роботи промислових підприємств міста; розвитку шоу-бізнесу; створення інвестиційного фонду та ін. (Макковій 2003: 130). Тобто на зовнішніх проблемах, що аж ніяк не стосувалися

творення дійсного майбутнього міста, його принципового переосмислення. Як можуть використовуватися відремонтовані дороги в контексті всеукраїнської транспортної системи? Що може місто ними експортувати? В рамках яких регіональних програм може розгортатися локальна концепція «ріка — море»? Чому саме в Світловодську має бути створений всеукраїнський центр бізнесу та якого саме бізнесу? Чи має сенс відновлення промислових підприємств міста, чи доцільніше адаптувати їх під нові функції? Усі ці та багато інших надважливих питань так і не отримали відповіді ані мешканців, ані влади. Всі були повністю зосереджені на розбудові концепції «продовженого теперішнього» і майбутнім просто не займалися (навіть на рівні осмисленого дискурсу): влада «гасила пожежі», громада поступово зневірювалася в усьому, що відбувалося.

Досить наївною виглядає й розроблена спільними зусиллями стратегічна мета: «Світловодськ — місто зі стабільною економікою і розвиненою інфраструктурою, місто — де є все для щастя, місто — де приємно жити та ростити дітей» (Макковій 2003: 130). В такому формулюванні бачення майбутнього міста замість слова «Світловодськ» можна підставити назву будь-якого іншого міста України (і навіть світу!) — на суть це аж ніяк не вплине.

Резюмуючи, слід згадати тезу одного з дослідників проблеми розвитку пострадянських мономіст О. Буряка, який принципово розрізняв поняття «суспільство» та «товариство» за ознакою мотивації до співіснування: якщо для першої групи людей — вона має зовнішні причини, то для другої — внутрішні, ті, що виникли внаслідок осмислення необхідності бути разом. Очевидно, що мешканці колишніх соцміст становили саме суспільство, оскільки мотивації до спільного буття були приписані зверху — політикою центрального керівництва. Це повною мірою стосується й Світловодська. В такій ситуації містяни не в змозі повноцінно працювати над розробкою стратегії розвитку свого міста, оскільки не мислять поняття «своє» як значуще. Тим більше, займатися осмисленням програм економічних трансформацій у ситуації кардинальної зміни соціально-економічних моделей (переходу від планової економіки до ринкової). Вочевидь, першим кроком мало б бути створення комплексної мотиваційної бази спільного існування світловодської громади, тобто виявлення внутрішніх причин ідентифікації себе як цілого (товариства або ряду співтовариств) у процесі суспільного діалогу.

Як уже зазначалося, майбутнє — результат складного процесу творення, що в контексті питання стратегічного розвитку міста є комплексною проектною діяльністю, основа якої — організована комунікація основних суб'єктів міського життя (влади, бізнесу, міської громади та професіоналів різних сфер). Якщо один з елементів випадає з процесу, загальна ефективність необхідної для результату взаємодії різко знижується (втрачається баланс інтересів). За такого сценарію програма стратегічного розвитку міста перетвориться на бутафорну кампанію, що координується чиновниками та слугує передусім їхнім інтересам у процесі псевдомуніципалізації (як це сталося у Світловодську). Один з дослідників муніципального руху в Україні В. Нікітін так

охарактеризував суть цієї кампанії: «Наприкінці 1990-х (муніципальний — В.Т.) бум закінчився, цікавість міської влади до цієї теми знизилася. Як зазначив у розмові стосовно цього феномену Б. Л. Єрофалов, «період муніципального романтизму завершився». Сміємо вважати, що в адміністрації міст інтерес до цієї теми прикривав, насамперед, боротьбу за перерозподіл владних повноважень між центром та місцями, і після того, як цей процес завершився, тема для них перестала бути актуальною» (Никитин, Никитина 2000: 40). Слід також вказати на абсолютне безсилля та байдужість світловодської громади — пасивного та розгубленого спостерігача процесу знищення промислового ресурсу міста. Таким чином, можливість, яку отримало місто наприкінці 1990-х, було втрачено.

Приклад Світловодська демонструє неповноцінність та безперспективність програм розвитку міста, в яких не враховано комплексності цього процесу. Першочерговим завданням, що стоїть перед постсоціалістичним містом, є створення функціонуючої комунікативно-діяльнійшої платформи, яка пов'язувала б ініціативи громади з потенційними інтересами бізнесу на основі аналізу перспективних проектів — складників загальної стратегії. Це можливо лише за врахування таких положень, висвітлених у статті:

— *соцмісто — це модель міського утворення, що відображала логіку індустріальної культури (основи радянської містобудівної ідеології);*

— *ця модель не має майбутнього апіорі (вона може існувати лише в «продовженому теперішньому»), оскільки її ідеологічну та змістоутворюючу основу було зруйновано, а вироблення нової місії міста потребує осмислених проектних дій (процесу свідомого творення), що базувалися б на рефлексивному усвідомленні новітніх цивілізаційних процесів та тих принципів, котрі формуватимуть новий тип міст та взаємозв'язків між ними;*

— *усвідомлення громадою міста своєї унікальної місії в новому цивілізаційному типі, що формується в сучасному світі, є першим кроком на шляху до створення справжнього майбутнього міста.*

Жодна дієва стратегія не може бути створена лише одним із суб'єктів міського розвитку. У цьому контексті надзвичайно важливим та перспективним видається вироблення конструктивних схем налагодження такої спільної взаємодії. Сьогодні ми потребуємо фахівців, які б у своїх дослідженнях комплексно враховували процеси та принципи, важливі для творення майбутнього. За умови збалансування двох феноменів сучасності — персональності, а не універсальності, з одного боку, та взаємодоповнюваності, а не конкуренції, з іншого — відкриється можливість створення комунікативно-діяльнійшої структури пострадянських міст України та програм включення їх у світову урбаністичну мережу. Початком цього процесу має бути відповідь кожного з нас на запитання: «Чи не прийшов вже час перейти з пасивного режиму очікування в активну опцію творення?» Зімітувати пробудження неможливо. Його можна лише пережити. Це варто усвідомити та сприйняти, адже, як влучно зазначив американський архітектор та критик Альберто Фойо в одній зі своїх лекцій у Києві, «вже надто пізно бути песимістами».

- Волков, А., Германович, А., Прохорова, И. и др., Разработка модели управления развитием моногородов как элемента промышленной политики в условиях экономического кризиса на примере г. Байкальск, реферат <<http://www.mos-tenders.ru/info.php?id=639941>>.
- Глазычев, В. Проектные формы креативного мышления, курс лекций, <http://www.glazychev.ru/courses/pfkm/pfkm_records.htm>.
- Кравченко, А. 2001, Культурология, учебное пособие для вузов, 3-е изд., Академический проект, Москва, <<http://www.countries.ru/library/twenty/postind.htm>>.
- Макковій, О. 2003, «Великі справи здійснюються зацікавленими людьми. Досвід стратегічного планування м. Світловодська», Розробка та реалізація Стратегій розвитку територіальних громад: вітчизняний досвід, Центр Інституту Схід–Захід, Київ.
- Максименко, С., Нудельман, В. та Санжаровський, І. (упор.), 2003, Розробка та реалізація Стратегій розвитку територіальних громад: вітчизняний досвід, Центр Інституту Схід–Захід, Київ.
- Меерович, М. 2006, «Градостроительство как средство обеспечения национальных программ пространственного развития страны», Проект и реализация – гаранты безопасности жизнедеятельности, труды общего собрания РААСН, С-Пб государственный архитектурно-строительный университет, Санкт-Петербург, т. 1, с. 89–93.
- Никитин, В., Никитина, Е. 2000, Принцип города: организационное представление, Тольятти.
- Никитин, В., Чудновский, Ю. 2011, Основание иного, Оптима, Киев.

Примітки

1. «Термін «соцмісто» перестав використовуватися в містобудівній теорії приблизно з 1950-х. Однак при проектуванні, будівництві та експлуатації міст (особливо так званих «галузевих» або «монофункціональних» міст) упродовж усіх наступних років аж донедавна не переставали використовуватися принципи, сформовані в надрах радянської системи» (Волков, Германович, Прохорова и др.).
2. Відомий урбаніст та дослідник проблеми розвитку малих міст Росії В. Глазичев зазначає, що ані місцевого самоврядування, ані муніципальної влади (як відмінної від державної) досі в Росії створено не було: «Нинішня схема, що описує державну машину, передбачає дворівневу модель: центральна влада та регіон. Два рівні. Третій рівень — муніципальний — номінально виведений за рамки державної машини. «Номінально» — тобто через текст закону. А от у позатекстовому просторі — свідомість людей, що проживають у цих «муніципіях» — не сприйняла текст всерйоз: як жили, так і живуть... <...> Виявляється, що муніципальний горизонт соціального буття ще тільки необхідно спроектувати як базову форму взаємодії громадянського суспільства та держави» (Глазычев). Це цілком справедливо й для ситуації в українських містах з огляду на спільне радянське минуле та подібність намагань «консервації» управлінських принципів у різних сферах (економічній, соціальній, культурній, політичній та ін.).
3. «Радянська практика використовувала лише один підхід до управління розвитком міст — містобудівний — та відповідну до нього єдину систему засобів, закріплену в наборі містобудівних нормативів. Урбаністика, регіоналістика та інші системи програмно-проектного й дослідницького мислення, що стосувалися розвитку міст та територій, перебували в зародковому стані» (Волков, Германович, Прохорова и др.).
4. Про діяльність громадського проекту «Foundation for Future» та його учасників див.: <<http://f4f.com.ua/>>.
5. Детальніше про історію виникнення міста Світловодська та специфіку його розвитку (щоправда, значною мірою в прорадянському баченні) див.: <http://svetlovodsk.com.ua/sv_history.html>.
6. Наведена схема управління малими й середніми соцмістами зберігається і в сучасній практиці вже незалежної України, що демонструє, у свою чергу, значну «радянськість» у розумінні країни

та її міст як нинішнім керівництвом усіх рівнів, так і значною частиною громадян, котрих описана модель управління та прийняття рішень влаштовує.

7. Після розпаду СРСР та деформування єдиної галузевої системи промисловості підприємства Світловодська почали активно приватизуватися, метою нових власників здебільшого було доведення заводу до остаточного занепаду та розпродаж того, що залишилося: обладнання (в тому числі, й на брухт), будівельних комплектуючих промислових корпусів (перегородок, перекриття, елементів каркасу) (фото 5). З отриманих коштів зазвичай виплачувалася заборгованість колишнім працівникам — цей процес тривав майже до кінця 2000-х (з розмови автора з мешканцями — колишніми працівниками підприємств міста).

8. Детальніше про розробку стратегічного плану Світловодська, а також низки інших малих та середніх міст України — у виданні «Розробка та реалізація Стратегій розвитку територіальних громад: вітчизняний досвід» (Максименко, Нудельман, Санжаровський 2003).

САНДРА АННУНЦІАТА, УРСУЛА КАСЕР, АНДРІЙ МАКАРЕНКО **ТВОРЕННЯ МАЙБУТНЬОГО КИЄВА РАЗОМ. МІЖНАРОДНИЙ УРБАНІСТИЧНИЙ ВОРКШОП «ФРУНЗЕ, 35 — ПЕРЕОСМИСЛЮЄМО ПРОМЗОНУ»**

(переклад з англійської — В'ячеслав Агеєв)

1. Вступ

У цій статті розглядається досвід експерименту у сфері громадського та інтегрованого стратегічного проектування, який відбувся у травні 2013 року в Києві за участю групи міжнародних експертів у галузі міського розвитку, вирішення конфліктів і розвитку спільнот.

Нижче подано передумови, методологію та результати пілотного експерименту. Особливу увагу приділено поняттю знання, яким діляться, досягненню консенсусу в процесі обговорення і потенційним можливостям інтегрованого проектування міст у справі збільшення участі громадян і поширення ідей інтегрованого планування в українському суспільстві.

2. Реалізація

Можливість реалізувати цей проект надав Фонд імені Гайнріха Бьоля' (ФГБ), який займається пострадянськими демократичними перетвореннями в Україні та налагодженням тісної співпраці з Європейським Союзом. У рамках цієї діяльності

Фонд підтримує демократичну політичну культуру в Україні, невеликі НДО місцевих ініціатив, які намагаються зміцнювати рівень участі громадян у житті суспільства.

У цьому контексті загальні цілі практичного семінару з погляду ФГБ були:

— дослідити потенціал проектування за участю громадськості та колективного розвитку проектів регенерації промислових об'єктів України, зокрема в Києві;

— дослідити, чи можливо і якщо можливо, то як втілювати в українському суспільстві принципи інтегрованого планування та проектування за участю громадськості;

— створити гарний прецедент суспільно-орієнтованого проектування із залученням громадської дії, приклад, на який можна буде спиратися у подібних ситуаціях у сфері розвитку міст.

З урахуванням цих цілей трансформація і розвиток міста Києва розглядаються як можливості для активізації процесу залучення громадськості. Першим кроком став «Фрунзе, 35» — проект оновлення занедбаної промзони, обраний як експеримент із залучення населення та розвитку місцевих громад, щоб на практиці перевірити потенціал інтегрованого міського проектування та проектування за участю громадськості.

Фото 1. Головна будівля Фрунзе, 35.

На вибір промислової зони на вулиці Фрунзе, 35 як об'єкта практичного семінару вплинуло кілька чинників. По-перше, через розташування та історію: головна будівля заводу є рідкісним прикладом першої, ранньої хвилі індустріалізації Києва і досі перебуває під захистом держави як частина історичної та архітектурної спадщини Києва. Водночас будівля має жалюгідний стан і потребує специфічного, «чутливого», ремонту, який дасть змогу зберегти її, не пошкоджуючи історичної структури.

По-друге, велике значення надавалося стратегічному розташуванню об'єкта. Як частина промислової зони старого району Києва, Подола, покинутий завод на Фрунзе, 35 має чудовий зв'язок з центром міста.

Це місце — ласий шматочок: воно, безперечно, — прекрасна можливість для оздоровлення міського середовища, водночас це хороше місце для торговельного бізнесу, який повільно, але невпинно розвивається в цьому районі, в основному на рівні великих мереж. Таким чином, час грає проти Фрунзе, 35: будівля завалиться в результаті саморуйнації або її буде перебудовано в офісний центр чи торговельний комплекс і таким чином втрачено як можливість для втілення альтернативного, орієнтованого на громадськість, проекту з повторного використання.

Ще однією причиною вибору стало те, що об'єкт на Фрунзе, 35 має цілком конкретного власника, який дозволив учасникам семінару відвідувати територію заводу і вивчати внутрішні приміщення.

Урешті-решт, у цьому місці за півроку до практичного семінару проводили проектне дослідження² студенти магістерських програм Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Дослідження відбувалося у формі польових спостережень і аналізу даних для визначення місця Фрунзе, 35 на ментальній карті місцевих мешканців і груп тиску, які можуть бути зацікавлені в оновленні об'єкта і надати інформацію щодо його історичного контексту. Результати дослідження взято за основу для робочої книжки, яку роздали учасникам семінару.

Учасників обирали методом відкритого конкурсу. Запрошували і архітекторів, і не-архітекторів, які мали справу з питаннями урбанізму. За результатами конкурсу відібрано вісім архітекторів і вісім не-архітекторів. Останніх залучено для додавання в процес проектування специфічних соціально-культурних та економічних знань і навиків, щоб збагатити традиційно усталений суто технічний підхід, який зазвичай застосовують у міських перетвореннях (urban transformations).

3. Практичний семінар «Фрунзе, 35»

3.1 Завдання, інструментарій і методологія

Завданням шістнадцяти запрошених учасників було вироблення загальної пропозиції, яка враховувала б і місцеві, і міжнародні перспективи й сприяла б зіткненню логік різних дисциплін і культурних обґрунтувань процесів прийняття рішень. Як інструмент для вивчення прийомів інтегрованого проектування із за-

лученням громадськості організовано інтенсивний і запальний п'ятиденний міський практичний семінар, і групі експертів було запропоновано вивчити трансформаційний потенціал Фрунзе, 35. Ведучими практичного семінару виступили двоє зовнішніх експертів (консультантів): архітектор, який спеціалізується в інтегрованому плануванні й проектуванні (*Integrated Planning and Design*), і куратор/медіатор, який спеціалізується на керуванні проектуванням за участю громадськості (*Participatory Planning Processes*).

3.2 Підготовчий етап: передумови

Як тільки було досягнуто домовленості щодо умов і цілей семінару, організатори (представник ФГБ) і двоє консультантів розробили інструктаж, детальний план заходів і навчання, достатньо гнучких для корегування під час семінару в разі виникнення непередбачених потреб.

Головна, стратегічна, ідея полягала у створенні однієї комплексної пропозиції для проекту реконверсії (*reconversion*), який можна реально втілити в умовах заданого об'єкта з акцентом на ключовому питанні:

Як оновлений Фрунзе, 35 найкраще слугуватиме мешканцям і громадянському суспільству Києва?

Відправним пунктом організатори і консультанти обрали засновок, згідно з яким власник об'єкта хоче отримувати з нього прибуток. Певні вигоди і переваги проект має надавати також муніципальній владі та місцевій громадськості району. Це переконало б фактичного власника інвестувати в реалізацію проекту і в остаточному підсумку призвело б до потрібної трансформації об'єкта. Таким чином, пропозиції учасників проекту мали стати не повітряними замками, а цілком реалістичними планами для перетворення та повторного використання району.

Оскільки з самого початку існувала ідея, що ФГБ шукатиме можливості втілити проект у життя, Фонд залучив до співпраці власника об'єкта Ігоря Воронова і переконав його надати учасникам семінару доступ до будівлі. На цьому етапі було зрозуміло, що учасники будуть лише вчитися, їхня діяльність не мала бути відповіддю на реальний тендер, навіть якби розпливчата можливість майбутньої реалізації могла б підштовхнути процес моделювання можливих рішень у напрямі розвитку «реалістичного» підходу.

Виходячи з цих передумов, план практичного семінару враховував необхідність після приблизно двох днів спільної роботи дати учасникам змогу працювати і над планом Б. Це означало б розділення до цього єдиної групи на дві і розробку двох або й більше альтернативних пропозицій; такий варіант розвитку подій допускався лише в разі виникнення серйозних розбіжностей між учасниками щодо найдоречнішого способу перебудови району.

Практичний семінар було розділено на чотири фази і супровідну сесію (див. Табл. 1).

№	Час	Етап	Методологія
1	День 1	Збір даних	Обстеження місцевості (до семінару), теоретичні лекції, з'ясування сумнівів і відповіді на запитання, колективне обговорення, польове дослідження, інтерв'ю із зацікавленими сторонами
2	День 2 + ранок Дня 3	Етап консенсуалізації	«Світове кафе» ³ , моделювання сценаріїв, керовані дискусії і вироблення консенсусу
3	Дні 3–5	Етап проектування	Розробка комплексного плану для Фрунзе, 35
4	День 5	Презентація	Презентація підсумкового плану Фрунзе, 35 і прес-конференція
	Супровідна сесія	Презентація	Презентація підсумкового плану Фрунзе, 35 власнику об'єкта

Таблиця 1. Етапи практичного семінару «Фрунзе, 35»

3.3 Практичний семінар «Фрунзе, 35». Частина I. Процес збору даних

Спільне планування і прийняття рішень на початковому етапі великою мірою залежить від якісного проведення збору даних, що потім допоможе учасникам обмінюватися валідною інформацією, показувати один одному власне бачення, цінності і позиції. Перед початком будь-якого серйозного проектування дуже важливо допомогти учасникам виробити спільну мову і разом дослідити всі задіяні потреби й інтереси.

Упродовж цього етапу було застосовано змішані методології та послідовну систему дій для збору даних (презентація заздалегідь проведеного огляду місцевості як стартова інформація для проекту, лекції для надання всім необхідної теоретичної бази, збір фактичного матеріалу на місці, з'ясування питань, що виникали в перебігу роботи, колективні обговорення, інтерв'ю тощо).

Щоб ввести в контекст початкові уявлення учасників семінару, їм прочитали дві лекції про комбіновані методики: про різні підходи і проблеми, які виникали під час відновлення колишніх промислових об'єктів у Європі; про методи і проблеми комунікативного планування:

Лекція I. Інтегрований підхід до проектування

Реабілітація екс-промислових об'єктів викликала багато запитань, їх відновлення потребує комплексного підходу. Основні аспекти, які треба брати до уваги у справі

повторного використання таких споруд, охоплюють: усунення забруднення довкілля, екологічна регенерація; визначення юридичного і майнового статусу (кому об'єкт належить і хто його використовує); визначення типології та виду роботи з промисловою інфраструктурою (наприклад, промислова археологія або кампанія, спрямована на визнання об'єкта пам'яткою); робота з усталеними сприйняттями та стереотипами, які виробилися довкола промислового ландшафту і *духу місця*. Відновлення їх має враховувати різноспрямовані цілі (екологічної, економічної, фізичної та соціальної модернізації районів).

Фото 2. Робота групи

Можна виокремити два основні підходи до проектування відновлення промислових об'єктів: просторовий підхід, орієнтований на поліпшення «фізики» споруд, і підхід, спрямований на людей, можливості, їх розширення і програми культурного розвитку. Переконливі фізичні зміни можуть створити потужну картину відновлення промисловості, але в деяких випадках вони виявляються занадто вузькими. Натомість соціально-просторовий підхід потребує участі у трансформації місцевих громад і зацікавлених сторін. Навіть більше, останнім часом, змагаючись між собою, міста прагнуть використовувати нові способи проектування, такі як інтегрований підхід, який намагається одночасно поєднувати втілення економічних, соціальних і «просторових» цілей (Governata and Saccomani, 2004; Aalbers, Beckhoven, 2010). «Інтегровані» аспекти підходу належать до кількох рівнів інтеграції:

- Полігалузевий: інтегрує діяльність різних галузевих областей; учасників координують, вони взаємодіють, діляться наявними знаннями і навичками.
- Багатоцільовий: інтегрує різні аспекти (соціальні, фізичні, економічні) вирішення проблеми і різні цілі.
- Полімасштабний: працює з різними просторовими масштабами.

Основні цілі інтегрованого проектування: досягнення фізичного та естетичного оновлення району, підвищення активного маркетингу; знаходження і впровадження правильної форми володіння та управління; знаходження способів залучення приватних інвестицій; перевірка діяльності державного управління; сприяння мобілізації та розширенню можливостей мешканців, місцевих громад і зацікавлених сторін.

Європейський досвід⁴ у галузі проектів регенерації свідчить, що для ефективного вирішення проблем, які виникають у містах Європи, робота з фізичною інфраструктурою має об'єднуватися з цілком людськими інтуїціями (Frank, 2005). Європейські спроби відновлення дуже різноманітні і зазвичай відображають: амбітний і багатоцільовий характер громадських і/або приватних стратегій; активний реюзинг і наповнення новими смислами старих *духів місць*; потенціал змінювати образи міст, який мають покинуті промзони, і потребу в «художньому супроводі». Нове використання не закінчується із завершенням будівництва знакових будівель, воно спирається на структуру управління, програми і заходи, які проект здатен залучити. Щоб стати успішними, ініціативи інтегрованого проектування повинні охоплювати великий масштаб і бути достатньо довготривалими; вони повинні мати послідовну організацію і поєднувати фізичні, організаційні, фінансові та соціальні аспекти. Їх можна вважати «стратегічними пристроями», здатними змінювати і скеровувати розвиток на місцевому рівні. Їх можна сприймати як гарні приклади для розвитку Фрунзе, 35.

Лекція II. Спільне планування

На практиці інтегрований підхід до проектування виглядає як інноваційне планування, яке намагається досягти інтеграції різних цілей у різних просторових масштабах за допомогою активної громадської підтримки та комунікативного планування (Nealy, 1996, 1997). Ключовий компонент інтегрованого проектування — співучасть. Широкі консультації із зацікавленими сторонами є базисом; справжня задіяність учасників дає змогу втілювати гнучкий підхід «знизу-вгору» і краще визначати місцеві потреби та планувати необхідні дії.

З ширшого теоретичного погляду, література, в якій описано проектування за участю громадськості та розвиток моделей управління покинутими промисловими об'єктами, має дві основні тенденції (Vasconcelos et al. 2011). Одна захищає відповідальність і повноваження формальних інститутів і вирізняється наголошеним формальним підходом «згори-вниз» (Ansell & Gash, 2008, Wenger, et. al 2002). Інша фокусується на неформальному підході «знизу-вгору», залученні безпосередніх мешканців і користувачів місцевостей і незрідка намагається залучати більш

формальні інституції на пізніших етапах. Обидві тенденції важливі, вони доповнюють одна одну, вони повинні поєднуватися для максимального використання потенціалу відновлення занедбаних промзон.

Незалежно від обраного варіанту місцевим зацікавленим сторонами відводиться ключова роль, залучення їх до процесу надає йому великих переваг (Berkes, 2009). У цьому погляді весь сенс спільного планування полягає в конструктивній участі зацікавлених суб'єктів у динамічних перемовинах. Процеси залучення та участі громадськості мають свою особливу динаміку і процедурні вимоги й часто вимагають починати з демістифікації того, чим ці процеси є і як вони працюють (Caser 2009). Надзвичайно важливо запропонувати добре розроблений, але водночас гнучкий процес, який підійде всім учасникам, щоб відкрити «арени», де зацікавлені сторони зможуть говорити, планувати і досягати консенсусу щодо максимальної кількості предметів обговорення. Іншою ключовою рисою цього процесу, на відміну від традиційного проектування, є те, що жоден з учасників не приходить з готовим остаточним баченням того, як виглядатиме кінцевий результат; спільне бачення процесу, його визначення у спільній пропозиції щодо об'єкта має народитися у процесі взаємодії.

Фото 3.
Відвідування місця

У світлі цієї філософії впродовж семінару учасники рухалися разом, повністю занурені у спільний процес. Послідовність різноманітних діяльностей у перші дні допомогла поєднати різні знання та ідеї. Методологічні стратегії проведених заходів

ретельно розроблялися до і коригувалися впродовж процесу, щоб найефективніше застосувати особистий досвід кожного учасника і розвивати ефективну взаємодію груп. Обидві описані тенденції виявилися надзвичайно цінними і відіграли важливу роль у перебігу семінару.

Семінар, який триває всього тиждень, не може повністю досягти всіх цілей інтегрованого проектування в місті, принаймні без широких консультацій, однак учасників підштовхували в напрямі моделювання інтегрованого проектування за участю громадськості: з формулюванням гіпотез, розробкою різних сценаріїв відповідно до власного досвіду, знання і культурного рівня. Учасників заохочували сперечатися під час дебатів і переформулювати свої ідеї для того, щоб прийти до остаточної спільної пропозиції.

Заходи для розвитку спільного знання

Після лекцій учасникам запропонували працювати в окремих групах зі змішаним складом⁵ (ГЗС), заохочували ставити питання щодо досліджуваної місцевості з погляду їхніх інтерпретацій проблем і особистого бачення. Після групової роботи відбувалося колективне обговорення, яке вилилося у визначення структурованого списку питань, потрібних для інтерв'ю та польових робіт.

Наступний крок полягав у першій польовій вилазці на об'єкт. Визначення загального напрямку польової роботи відбувалося у площині трьох основних запитань: що означає «спостереження»? Що ми спостерігаємо і чому? Як ми спостерігаємо? Ходячи по Фрунзе, 35, учасники приділяли особливу увагу таким питанням: типи діяльності, яка відбувається довкола, кількість житлових будинків, офісів, приміщень роздрібної та оптової торгівлі; якість відкритого та громадського простору, мережі громадського транспорту.

Ці спостереження необхідні для того, щоб зрозуміти, як оновлення, повторне використання, адаптація Фрунзе, 35 вплине на довкілля і які основні потреби району. Після цього учасникам запропонували вивчити два рівні можливої взаємодії/впливу:

зовнішні взаємодії ⇒ від локального рівня до загальноміського масштабу; вивчення можливості взаємодії Фрунзе, 35 з довкіллям, наявні бар'єри, доступність (пішохідна, за допомогою громадського транспорту) тощо;

внутрішня взаємодія ⇒ все, що всередині самої будівлі — стіни, якість відкритого простору, структура будівлі, розмір і габарити внутрішніх приміщень; матеріали і загальний стан самої будівлі (стабільність/нестабільність); освітлення, відкритість Сонцю тощо.

Вихід «у поле» дав змогу сформулювати більше запитань для наступного кроку — інтерв'ю із зацікавленими сторонами. ФГБ запросив вісьмох представників зацікавлених сторін, які були готові відповісти на запитання учасників семінару⁶.

Інтерв'ю стосувалося всіх відкритих на той час питань⁷.

У таблиці 2 наведено короткий огляд цих питань:

Побудова спільних знань: запитання, що виникають

Охорона історичної спадщини

Поліпшення охорони пам'ятки що саме охороняється?
Що ці споруди означають для довкілля?

Соціальний склад / навколишні райони

Хто мешканці? Який їхній вік? Спосіб життя? Дохід?
Які соціальні групи представлено в цьому районі?
Що місцеві мешканці знають про об'єкт?
Чи використовують вони простір будівлі?
Як щодо громадського простору для місцевих жителів?

Економічний огляд

Які ключові чинники впливають на економічні показники міста Києва (з огляду на стан ринку нерухомості, ринку праці, потенційних інвесторів та ін.)?
До якого типу належить міська динаміка (*urban dynamics*) (наприклад, місто росте чи скорочується)?

Земля, право власності, землекористування

Хто є власником об'єкта (приватна компанія, юридична особа, місто)? Чи власник землі збігається з власником будівлі?

Інтереси задіяних сторін

Який головний інтерес власника? Які інші інтереси і потреби власника? Хто може бути потенційним інвестором?
Який інтерес міської влади?
Чи є інституції (культурні, освітні...), які можуть цікавитися об'єктом?

Нормативно-правова база

Як працює система проектування? Чи є план-макет (*planning layout*)? Документи, які регулюють будівельні роботи?
Як отримати дозвіл на будівельні роботи? Як вносять зміни до генерального плану? Як почати бізнес?

Таблиця 2. Нові запитання

Побудова спільних знань: запитання, що виникають

Образ району, бренд території

Чи місцевість приваблює людей? Чи люди користуються територією у вихідні? Чи бувають тут люди, які мешкають в інших районах? Чи існує/чи можливо створити історію цього місця, яку можна було б розповідати?

Чистота довкілля

Чи є проблеми із забрудненням повітря, ґрунту або води?
Чи є проблеми з мобільністю та доступністю?
Чи є потенціал для створення зелених зон?

Навколишні райони

Що відбувається довкола об'єкта?
Скільки у цьому районі навчальних закладів?
Чи є діти? Школи? Дитячі садки?
Чи функціонує в районі інша промисловість?
Чи є в Києві інші занедбані промзони?
Що в них відбувається? Сквотинг?
Де кияни проводять вільний час у місті?

Таблиця 2. Нові запитання (продовження)

3.4 Практичний семінар «Фрунзе, 35». Частина II. Етап пошуку консенсусу

Консенсуалізація не передбачає необхідності досягнення консенсусу в кожній методологічній одиниці впродовж кожного дня роботи семінару. Відповідно до попередньої домовленості процес має якнайдовше рухатися в напрямі вироблення єдиного, загального рішення. У рамках цієї стратегії загальний консенсус не буде необхідним, але учасники працюватимуть у динамічному середовищі, де досягнення тимчасової згоди може відбутися в будь-який момент. Стратегія збору даних, методологічні елементи, які повністю зайняли перші два дні, призначалися, серед усього іншого, для вироблення командного духу, налаштування на тему, створення спільної мови, стимулювання учасників об'єднувати свої бачення та інтегрувати їх (якщо вийде) в єдине загальне бачення. Конвергенція як загальна мета на цьому етапі є динамічним процесом, її досягнення потребує часу, особливо тому, що учасники не знали один одного до семінару і мали дуже відмінні ідеї щодо його суті.

Таким чином, деталізована методологічна стратегія полягатиме у максимально чіткому проведенні процесу на початку. Для того, щоб спільне проектування розви-

валосся, учасників знадобилося організувати і змусити «думати разом». Для цього необхідні гарно продумана структура процесу і прості конкретні завдання.

Однією з ключових вправ для цього типу спільного осмислення стала методика «Кіл Світового кафе». Учасники працюють у чотирьох групах⁸ (групи складаються з людей, які мають схожий досвід і підґрунтя) і міркують над набором напівструктурованих запитань, наведених у наступній таблиці.

Контекстуальні запитання

Які ролі може виконувати об'єкт Фрунзе, 35 у довкіллі? / Яку роль може виконувати Фрунзе, 35 для всього Києва?

Запитання, орієнтовані на проектування

Які сучасні тенденції перекваліфікації промислових об'єктів можуть бути адаптовані до Фрунзе,35? / Як ставитися до традиційного промислового та історичного довкілля? Повторне використання, адаптація, повторна семантизація, *tabula rasa*.

Запитання управління і доступності

Який рівень публічності можна очікувати? Чи стане Фрунзе, 35 більш публічним чи приватним простором? Коли цей простір стане доступним і для кого? / Кого ви в майбутньому бачите власником та як здійснюватиметься управління Фрунзе, 35? Будівлю орендуватиме й використовуватиме один великий орендар чи їх буде більше, з поділом прав і обов'язків?

Програмні й функціональні запитання

Яке використання Фрунзе, 35 можливе у майбутньому? / Які варіанти майбутнього використання можливі для Фрунзе, 35? Якою ви бачите роль Фрунзе, 35 у повсякденному житті Києва? Чи буде будівля відкритою для доступу і роботи лише в робочий час чи впродовж семи днів на тиждень? Вечорами? У суботу/неділю? Влітку і взимку?

Таблиця 3. Робочі запитання для груп ГОС

Робота в ГОС дає змогу ретельно розробляти чіткі й диференційовані погляди. У перебігу обміну, аналізу та обговорення результатів учасники весь час дізнаються щось нове про перспективи та різноманіття інтерпретацій, які є в кожного. На наступному етапі блок побудови сценаріїв (учасників поділено на ГЗС) дає змогу змоделювати першу цілісну пропозицію для подальшого використання.

Інтервал одразу після презентації сценарію має вирішальне значення для досягнення консенсусу. Це час рішення — учасники погодяться на загальну пропозицію або групу буде розділено. Куратор повинен дуже компетентно модерувати цю дискусію та багато разів повторювати ітеративну петлю розробки проекту, щоб усі учасники змогли побачити свої пропозиції та ідеї у спільному результаті. Основні техніки, якими має володіти ведучий, — емпатичне вислуховування, агресивний рефреймінг і смислове перефразовування. У роботі семінару «Фрунзе, 35» цей момент настав під час робочої сесії увечері другого дня. Жива й продуктивна дискусія зрештою призвела до консенсусу із загальної мети (див. нижче). Досягнену згоду перевірили на міцність під час першої сесії вранці третього дня. Оскільки консенсусний погляд виявився достатньо послідовним і задовольняв усіх учасників, стало ясно, що результатом семінару буде єдина спільна пропозиція.

Фото 3. Спільне обговорення.

Ще раз зазначимо, що досвід автора, опублікований у Vasconcelos et al. 2011, виявився успішним: *«Методики, що видаються досить простими, можуть бути дуже результативними, якщо їх гарно продумано, розроблено і застосовано. Основний елемент для досягнення успіху пов'язаний з концептуалізацією методик, особливу увагу потрібно приділяти питанням, пов'язаним з міжособистісними відносинами та розвитком умов для співпраці».*

3.5 Семінар «Фрунзе, 35». Частина III. Етапи проектування: інтегрований план

Етап пошуку консенсусу закінчився з визначенням загальної мети: розробити реалістичний і стійкий план відновлення об'єкта та його довкілля, а це створить умови для інвестування в майбутньому; після досягнення згоди щодо найдоречнішого підходу до проектування втілити поставлену мету: розробити інтегровану стратегію проектування. У випадку Фрунзе, 35 такий реалістичний проект запустив процес саморегенерації, орієнтованої знизу-вгору; процес розділено на чотири фази: ініціювання, активізація, консолідація, втілення (див. Підсумковий звіт, с. 6). Таким чином буде створено умови для майбутніх інвестицій без шкоди для комунальної та соціокультурної цілі регенеративного процесу. Це буде зроблено з урахуванням історичної спадщини та природних ресурсів як активів для регенерації місцевості, а також із залученням «творчого капіталу» і людських ресурсів району. Таким чином, Фрунзе, 35 розглядається як пілотний проект для розробки ширшого і систематичнішого підходу для регенерації екс-промислових об'єктів Києва.

Для виконання завдань на різних етапах проектування і надання цілісної форми підсумкам семінару консультанти роздали учасникам список остаточних вимог до їхньої пропозиції.

Остаточні вимоги поєднували і тверді, і м'які чинники розвитку і трансформування району: ремонт будівлі та її гнучку адаптацію, програми та заходи, користувачів і організацію управління. Серед вимог також фігурував наголос на необхідності посилення на інший передовий досвід і практики, які б логічно підтримували і запропоновану стратегію, і «додану вартість» міжнародного погляду (наприклад, дії для активізації; проект самооновлення; низькобюджетне життя в місті; типи управління тощо).

Для завершення плану проектування необхідно було втілити в життя такі аспекти:

- Окреслити **розповідь–легенду**, побудовану на історичній значущості будівлі під гаслом: «Фрунзе, 35 — простір невпинних інновацій».
- Розглянути Фрунзе, 35 і його околиці: розробити «Концепцію намиста вулиці» (**Street Necklace Concept**), яка з'явилася під час колективних дискусій.
- Розглянути концепцію будівлі як такої, що буде використовуватися повторно, з тим, щоб у гнучкій формі уможливити діяльність і програми, які розвив'ються з часом.
- Окреслити **часову шкалу** і реалістичну **програму дій**.
- Розробити пропозицію щодо стійкої **структури управління** і сильної **моделі управління**.

4. Остаточний результат: реалістичний план, який легко втілити

Відповіддю на ці вимоги стали кілька днів напруженої роботи, впродовж якої учасники ділилися знаннями та інструментарієм для досягнення кінцевого результату: реалістичного інтегрованого плану, який легко реалізувати з невеликим бюджетом.

Звіт⁹ поєднав локальний потенціал розвитку з комунікативною стратегією, здатною переконати власника об'єкта та інших місцевих діячів у тому, що і простір, і будівлю можна легко відновити. План враховує статус-кво району і передбачає початковий етап з нульовим бюджетом; цей етап може обійтися зусиллями місцевої групи підтримки і супроводжуватися розчищенням зовнішньої автостоянки. Потім будуть втілюватися наступні етапи — активації і «відкриття» простору, що зробить його привабливішим для інвестицій. Знання архітекторів знайшли застосування в основному в показі адаптаційних можливостей будівлі з плином часу; знання та навички у сферах географії, планування, економіки, історії та культурології, якими учасники ділилися під час семінару, знадобилися для розроблення теоретичного обґрунтування програми і створення підсумкової пропозиції.

Фото 4. Обговорення пропозицій і проектних ідей учасниками семінару.

Найважливіший аспект звіту можна підсумувати так:
пропозиція до проекту ...

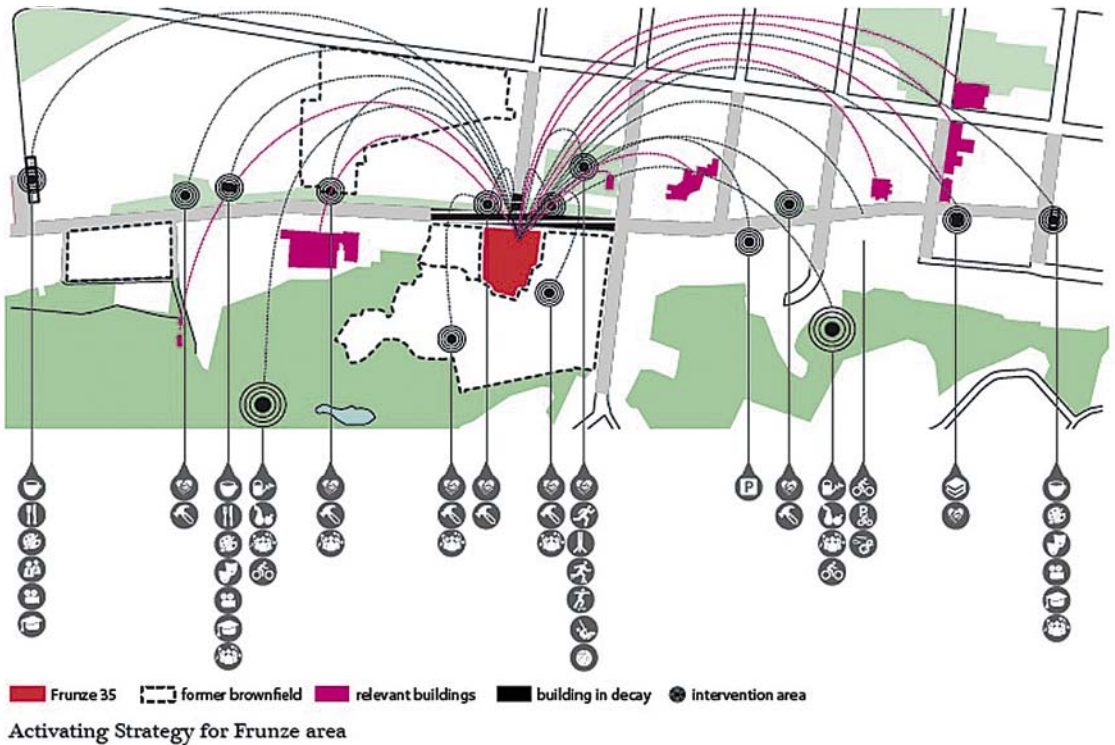
- ... поєднує фізичне і матеріальне поліпшення з нематеріальними і соціально-економічними (культурними) цілями, зокрема пов'язаними з історією району;
- ... підтримує синергії, які сприятимуть кращим результатам, ніж можна отримати через упровадження одиничних галузевих проектів;
- ... запрошує до партнерства, яке ґрунтуватиметься на групі підтримки (див. «Фрунзе, 35 — простір невинних інновацій», с. 29 Підсумкового звіту);
- ... намагається залучати зацікавлені сторони, людей, які мають реальний інтерес у проєкті;

- ... ґрунтується на *територіалізації* підходів, просторовому вимірі проекту відновлення та ефекті, який втілення проекту може спричинити у прилеглих районах.

Остаточна пропозиція демонструє визначену за територіальною ознакою систему заходів, у застосуванні яких філософія територіалізації не означає імператив діяти у строго визначеному місці, а закликає починати з проблем, потреб і місцевих ресурсів для розробки політики і проектів, які розвиватимуться всередині локальної системи.

Останній, але не менш важливий момент — у підсумковій пропозиції окреслено *активну роль, яку може відігравати міська влада, державні органи та місцеві організації*. Під час імплементації план повинен — як і всі комплексні проекти — ґрунтуватися на *договорах* між установами, що займаються просуванням, та органами, що візьмуть на себе управління, фінансування і реалізацію.

Результат семінару, таким чином, можна розглядати як створення цілком *конкретної, реалістичної і легковтілюваної* пропозиції. Ця пропозиція стала переконливим прикладом спільно розробленого проекту інтегрованого міського проектування задля створення інноваційних методик і рішень спільних загальновідомих проблем.

Таблиця 4. «Намісто» — стратегія розвитку ареалу промислової зони на вулиці Фрунзе.

5. Висновок: вивчені уроки

Після всіх надій Помаранчевої революції в Україні участь громадянського суспільства у прийнятті рішень, пов'язаних з розвитком міста, як і альтернативні бачення розвитку міста, досі залишаються маргінальними явищами. Розвиток міст часто пов'язаний зі спекулятивними або філантропними інвестиціями кількох могутніх і багатих олігархів. У сучасних соціо-політичних умовах «народна мудрість» у сфері міського розвитку зрідка отримує змогу навіть запропонувати альтернативне бачення проектів, у яких логіка короткострокового швидкоприбуткового інвестування долає довгострокову користь для місцевої спільноти.

Практичний семінар показав, що цю тенденція можна подолати. Результати семінару презентували власникові об'єкта, Ігорю Воронову, який погодився втілити перший етап стратегічного плану оновлення об'єкта, розробленого учасниками семінару. Основна проблема, яку організатори семінару зараз вирішують, — формування місцевої групи підтримки, «Друзів Фрунзе, 35», яка відповідатиме за реалізацію плану. Група підтримки підпише з власником належним чином оформлену угоду про публічне використання відкритого простору об'єкта задля дальшого розвитку цього району. Група підтримки буде ініціатором соціальних і культурних заходів, які відбуватимуться на відкритому просторі об'єкта. Через місяць стартує соціальна кампанія, яка об'єднає зацікавлені у створенні багатофункціонального простору в районі навколо будівлі заводу громадські організації та представників малого бізнесу.

Пілотний експеримент показав потенціал міських трансформацій, що можуть стати простором для діалогу, що показує ключову роль, якої набувають публічно-правова освіта та міське адміністрування у створенні справедливіших форм розвитку міста.

AA.VV. 'Frunze 35 a site for continuing innovation' Workshop Report, станом на 14/08/2013 за адресою: http://www.ua.boell.org/downloads/Frunze_final_Report_430h.pdf

Aalbers, M.B., Beckhoven, V.E. 2010, The Integrated Approach in Neighborhood Renewal: More Than Just a Philosophy? *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Royal Dutch Geographical Society KNAG.

Ansell, C., Gash, A. 2008, Collaborative Governance in Theory and Practice. *Journal of Public Administration Research and Theory Advance*, V18, 543–571.

Caser, U. 2009, Socio Environmental Mediation — Myths and Fears. *Revista de Estudos Universitários*, Vol. 35, № 2 *Ciência e Controvérsia*, 67–83; Sorocaba.

Healey, P. 1996, The Communicative Turn in Planning Theory and its Implications for Spatial Strategy Formation, in Campbell, S., Fainstein, S. (2003) *Readings in Planning Theory*, Blackwell, Oxford.

Healey, P. 1997, Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies, Macmillan, Basingstoke.

Frank, S. 2005, The EU and the European Cities: three phases of the EU policy, in U. Altrock, et al., *Spatial Planning and Urban Development in the New EU Member States, from adjustment to Reinvention*.

Governa, F., Saccomani, S. 2004, From Urban Renewal to Local Development. *New Conceptions and Governance Practices in the Italian Peripheries Planning Theory & Practice*, Vol. 5, No. 3, 327–348.

Vasconcelos, L. et al. 2011, MARGov - Setting the Ground for the Governance of Marine Protected Areas. *Ocean & Coastal Management*, doi:10.1016/j.ocecoaman.2011.07.006.

Wenger, E., McDermott, R., Snyder, W. 2002, *Cultivating Communities of Practice: a Guide to Managing Knowledge*. Harvard Business School Press, Cambridge.

Примітки

1. Фонд імені Гайнріха Бьолля (The Heinrich Böll Foundation) є частиною політичного руху Зелених Німеччини, що набула всесвітнього поширення як відповідь на традиційну політику соціалізму, лібералізму й консерватизму: <http://www.boell.eu/web/123-380.html>
2. Дослідження, назване «Фрунзе, 35 — переосмислюємо промзону», здійснювали і результати його поширювали студенти культурології й соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Київського національного університету ім. Т. Шевченка (Оксана Климчук, Лілія Бадеха, Наталя Нешвець, Світлана Ільченко, Анастасія Фетісова, Ірина Полікарчук, Найла Садигова, Володимир Шелухін).
3. «Світове кафе» (*World Café*) — метод організації структурованого процесу комунікації: групи учасників обговорюють задану тему за кількома столами, періодично міняючи учасників. «Атмосферу кафе» створюють для поглиблення спілкування. Докладніше: <http://www.theworldcafe.com/overview.html> (прим. пер.)
4. Для ілюстрування потенціалу відновлення старих індустріальних об'єктів та інноваційних інструментів проектування, які застосовувалися для цього, та проведення зв'язку з методами інтегрованого проектування, які поєднували культурні програми з ландшафтним дизайном, учасникам наводили приклади Туринської Спіна-3, газової фабрики в Амстердамі та Руру в Німеччині.
5. Метод Груп зі змішаним складом (ГЗС) під час практичного семінару застосовано в такий спосіб: паралельно працювали чотири групи, кожна з них складалася з двох архітекторів (одного українця й одного іноземця) і двох міських проєктувальників (*urban planner*) (українця й іноземця).
6. Запрошеними представниками зацікавлених сторін було двоє архітекторів — Віктор Зотов і Станіслав Дьомін, які проєктували багато будівель Подолу; представник міської адміністрації Тетяна Проценко; дослідник місцевої історії Михайло Кальницький; громадська активістка, членкиня Асоціації велосипедистів Києва Ксеня Семенова; директор місцевого андеграундного кінотеатру «Жовтень» Людмила Горделадзе; місцевий мешканець соціолог Богдан Мотузенко і керівник представництва Фонду ім. Гайнріха Бьолля Кирил Савін.
7. Запитання збирали в процесі аналізу звіту, попередніх колективних обговорень і вилазки «в поле».
8. Метод Груп з однорідним складом (ГОС) цього разу втілювався у роботі чотирьох паралельних груп: архітектори-українці, архітектори-неукраїнці, міські проєктувальники (*urban planners*) з України і міські проєктувальники-іноземці.
9. Звіт про практичний семінар міститься за адресою: http://www.ua.boell.org/downloads/Frunze_final_Report_430h.pdf

МАРІЯ КРИВОХИЖИНА, НАТАЛІЯ НЕШЕВЕЦЬ

МІСЦЕ, ДЕ ТРИВАЮТЬ ІННОВАЦІЇ. МІЖНАРОДНИЙ ВОРКШОП «ФРУНЗЕ, 35»

Вулиця Фрунзе мов захарашений коридор із напівзакинутих заводів і фабрик. Повз нього щодня, стиснувши зуби та затулівши носи, змушені проїжджати подорожні в маршрутках, у старих трамваях або відчайдухи–велосипедисти дорогою від спального району Виноградар, від Куренівки та Пущі–Водиці на Контрактову площу.

З XIX ст. вулиця Фрунзе (раніше Кирилівська, а ще раніше Пласка) та весь Куренівський район були одним з основних осередків легкої промисловості міста. Ці грандіозні виробничі території та будівлі після розвалу Радянського Союзу й деіндустріалізації змінили свої функції та значення. Об'єкт під номером 35 на вулиці Фрунзе — у минулому завод, а нині напівзруйнована пам'ятка архітектури початку XX ст., не відома ані подолянам, ані киянам, ані туристичним посібникам.

Фото 1.
Візуалізація пропозиції щодо створення міського саду на даху однієї з історичних, але частково зруйнованих споруд колишнього заводу.

Проте саме цей колишній пивоварний завод Ріхерта, модерна будівля, збудована в 1908–1909 роках за проектом архітектора М. Казанського, привернула увагу організаторів та учасників воркшопу. На неординарну, як для Києва та України, пам'ятку індустріальної архітектури мешканці та працівники дивляться з огидою через її зруйнованість, занедбаність і нефункціональність, а дослідники, культурологи, урбаністи, архітектори, економісти та багато інших з цікавістю.

Спільна мова співпраці

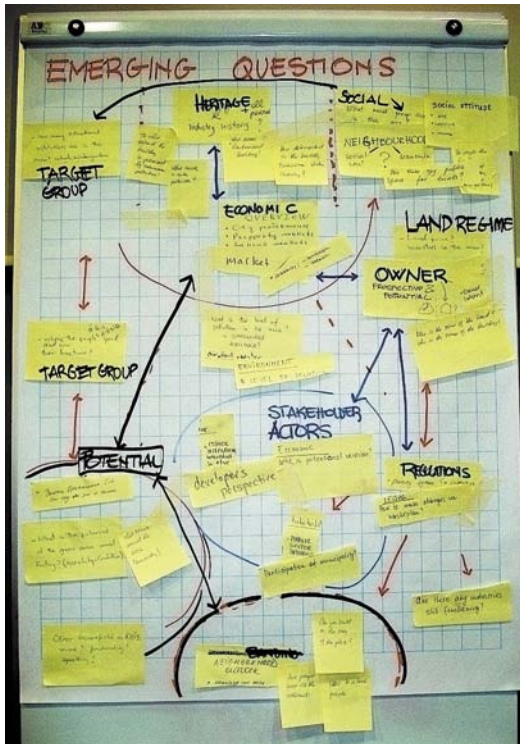
Саме цей інтерес і став поштовхом до того, що 2013 року Представництво Фонду імені Гайнріха Бьоля в Україні в рамках проекту «Метрополіс Київ» зоорганізувало свій другий урбаністичний воркшоп «Фрунзе, 35», зосередившись саме на цьому об'єкті. Воркшоп тривав з 25 до 31 травня на території Подільсько–Куренівської промислової зони. У ці дні в столиці України зібралися 16 молодих фахівців з різних країн, з різним досвідом, різними навичками та інтересами, щоб, як і торік, навчитися співпрацювати. Керувати процесом запросили Сандру Аннунціату, докторку урбаністики, та Урсулу Касер, тренерку з медіації, фасилітації та консалтингу.

Для презентації спільного єдиного проекту учасникам та учасницям довелося пройти через тривалий процес узгодження. Та перш як почати розробляти та планувати, вони мали навчитися співпрацювати, поєднувати знання, розуміти й чути одне одного і лише згодом думати про рішення та пропозиції. Як влучно зауважила Урсула Касер, найскладніше — не поспішати з пропозиціями, а для початку створити «спільну мову». Варто просто розуміти й чути не лише свої потреби та бажання, а й враховувати думку інших, знаходити спільні рішення саме

Фото 2.
Учасники та учасниці семінару діляться своїми очікуваннями та ідеями.

там, де найчастіше виникають непорозуміння. Стара притча про трьох сліпих мудреців, які навпомацки намагалися уявити слона, — вдалий приклад відсутності спільної мови, бо для одного слон був схожим на діжку, для другого — на стовбур, а для третього — на змію. І тільки усвідомивши, що різні люди по-різному сприймають, по-різному інтерпретують, по-різному презентують, можна продуктивно комунікувати й спільно планувати втілення мрії. Як показав досвід воркшопу, цей принцип не складно зрозуміти навіть в ігровому інтерактивному форматі, складно про нього пам'ятати в складних стресових ситуаціях.

Скласти пазл

Найперше завдання учасників — навчитися обробляти інформацію, аналізувати та структурувати, складати своєрідний пазл із доступної інформації. Попередньо робочій групі надали вихідні дані, їм залишалося визначити, яких складників бракує для повноти картини. Для кращого розуміння умов функціонування будівлі, її взаємодії з районом і життям довколишніх територій у цілому, на цьому етапі, учасники

воркшопу звернули увагу, чого не вистачає, підготували й узгодили свої питання, зрозуміли, чи можливо знайти відповіді та де їх шукати. Таким чином було складено план роботи на найближчі дні.

Для цього в їхнє розпорядження надали попередні матеріали та відомості розвідки цього об'єкта, підготовані та презентовані незалежною дослідницькою групою студентів Національного університету «Києво–Могилянська академія» та Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Це невелике дослідження містило історичні дані, опитування мешканців і працівників прилеглого району, вивчення образу Фрунзе, 35, а також розвідку, що стосувалася юридичного та культурологічного статусу об'єкта. Наступним складником була розвідка безпосередньо на місці, власне екскурсія заводом і прилеглими територіями. Крім того, це дало змогу зіставити численні плани та зображення з архітектурними об'ємами.

Фото 4.
Сандра Аннунціата розповідає про регенерацію промислових об'єктів

Молоді дослідники, широко розплющивши очі, зважали на найдрібніші нюанси, запам'ятовували та нотували будь-які ідеї, що спадали на думку впродовж ознайомлення. Нарешті група зустрілася й провела інтерв'ю з киянами та експертами, зацікавленими в розвитку цього району та об'єкта. Серед

запрошених були історики та архітектори, міські управлінці, театральні, директори кінотеатрів, соціологи, підприємці і міські активісти. Розмова з експертами так само важлива, як і опитування місцевих мешканців, усвідомлення їхніх потреб і бачення власного міста, району чи вулиці з погляду заохочення локальної спільноти до подальшого спільного практичного втілення проекту.

Крім того, Сандра Аннунціата зробила учасникам проекту загальний екскурс світового досвіду регенерації індустріальних територій у культурні зони та кластери, що мали різні передумови, різну ступінь зруйнованості. У результаті зусиль вони стали різного виду об'єктами: одні перетворилися на студентські кампуси, інші на сквоти, ще інші на виставкові центри та галереї, але всіх їх поєднує те, що раніше це були виробничі території, які повністю змінили свої функції та значення.

Фото 5.
Один з прикладів NDSM в Амстердамі, колишня судобудівельна компанія, що збанкрутіла і нині перетворена на арт-острів

Переродження та переосмислення

Тільки зібравши всі необхідні дані, впорядкувавши їх і проаналізувавши вади та переваги, учасники взялися до роботи і стратегічного планування. Продумана стратегія, її організація та управління — актуальні питання і для окремо взятого воркшопу, і в перспективі керування містом у цілому. У процесі моделювання проекту група дійшла висновку, що найбільш ефективним та актуальним для функціонування в місті були такі стадії, як десемантизація, ресемантизація та адаптивне використання. Напрями роботи умовно було розділено на чотири: питання історії, оточення та культурної спадщини; архітектурний складник; нове «наповнення» об'єкта на Фрунзе, 35, економічно-управлінські аспекти. Концептуальною основою стала ідея «безперервної інновації», яка позначає всю історію будівлі як такої, що пройшла через численні перетворення та трансформації.

Фото 6.
Численні ідеї занотувались в безлічі схем і таблиць, що з часом оформились в спільний проект

Крім того, ключовими моментами для цього проекту мали бути проголошення ролі публічного сектору та функціонування за умов низького бюджету чи повної його відсутності, що зрештою відповідає загальносвітовій тенденції останніх років. Попри те, що в Україні фінансують переважно проекти, які передбачають термінове отримання прибутку. Робоча група ризикнула сформулювати «Фрунзе, 35» саме як довгостроковий проект і переконати на прикладах іноземного та місцевого (Мистецький

Арсенал) досвіду, що такий розвиток подій не лише можливий, а й може бути успішним і вигідним для інвесторів.

Фото 7.
Зустріч зі стейкхолдерами, експертами та спеціалістами в різних сферах: архітекторами, культурними діячами, екскурсоводами, культурологами та істориками.

Створення ідеї

«Ми не врятуємо світ» — вислів, що пролунав якось під час палких дискусій щодо методів регенерації «Фрунзе, 35». Робоча група намагалась якомога реалістичніше дивитися на ситуацію перебудови заводу в складному функціональному стані під мультифункціональний відкритий міський простір, що має на меті передусім слугувати для людей. Утім, основна ідея робочого процесу полягала в необхідності створення «сильної справи», цитуючи одного з учасників. Тут варто повернутися до питання методології. Організація воркшопу, як і будь-якого

Фото 8.
Останні дні учасники намагалися чітко і зрозуміло візуалізувати спільну ідею для винесення її на суд громадськості в найкращому вигляді, і не рідко засиджувалися над роботою до пізньої ночі.

проекту, що має прийти до винаходу дієвої ідеї, потребує грамотної консолідації, кооперації та правильного розподілу обов'язків. Важливим питанням є управління. Аналогічну тезу, саме в проблематичному сенсі, зазначали й учасники, коли розбирали питання інвестування проекту.

Ще одна особливість проекту полягала в образі «намиста». Регенерація конкретного об'єкта неможлива без оновлення території, що може бути пішохідно доступною. Вулиця Фрунзе має потенціал розвинути в «намисто» спільних просторів, привабливих і корисних мешканцям. Такими місцями можуть бути кав'ярні, освітні, розважальні заклади, невеличкі парки, тобто осередки вільного перебування людей у межах свого відпочинку. Фрунзе, 35 може стати перлиною в цьому

Фото 9.
Вся вулиця Фрунзе, на думку учасників, має потенціал розвинути в «намисто» спільних просторів, які були б привабливі та корисні мешканцям.

Аналіз довколишніх територій: наявні види послуг та можливостей

«намисті». Натоп в торговельних центрах і супермаркетах стихійно переміщується на вулиці, якщо для цього є відповідні умови раціонального й ірраціонального характеру. Тут постає питання ідентичності, певного відчуття зв'язку з місцем, яке виникає не обов'язково через наявність у ньому пунктів актуального споживання, а через можливість перебування й переживання, емоційного наповнення, формування міської пам'яті місць. Таку важку мету ставила собі робоча група,

намагаючись потенційно задіяти простір навколо, інтегрувати мешканців і в процес регенерації, і в процес використання об'єкта.

Архітектурний складник проекту передбачав безумовне збереження основної будівлі заводу, фасад якого має велике архітектурне значення для Києва. Учасники-архітектори запропонували комбінацію жорстких і гнучких трансформацій — від ретельного прибирання та озелення до часткового знищення будівель.

Фрунзе, 35 є доволі великою територією в центрі міста, відповідно, учасники воркшопу бачили подальший розвиток у мультифункціональній перспективі: міське садівництво, мистецькі заходи, крамнички, освітні організації, медійні компанії. Вектор культурного наповнення об'єкта полягав у створенні поля креативності, іншими словами — живого місця. Гарним поштовхом до розвитку цього середовища могли б стати ініціативи мешканців та їх залучення до початкових етапів трансформацій, наприклад, прибирання, створення безпечного простору.

Фото 9.
Фінальна презентація
напрацьовань
воркшопу
в культурному
кластері
на Видубичах.

П'ятиденна вражаюча мірою зацікавленості та співучасті в ситуації робота закінчилася створенням ідеї, яка не є сформованим, готовим до втілення проектом, але тим, що заповнює «брак фантазії в постіндустріальному місті», за висловом Сандри Аннунціати. Часом люди бездіють, бо за побутовими проблемами, що є, безумовно, обтяжливими, не можуть знайти прогресивного рішення, розширення перспективи. Цей ворк-

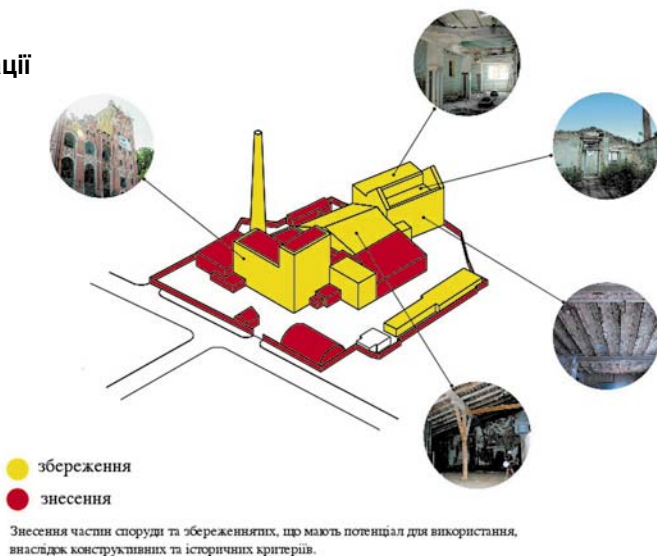
шоп — не когнітивна вправа групи вихованців університетів світу, а прикладний комплекс пропозицій і зауважень, що надалі будуть представлені безпосередньо зацікавленим у цьому проекті. Тут можна говорити і про інвесторів, і про муніципальних працівників, а головне — пересічних мешканців Києва, які можуть усвідомити себе ніяк не пересічними, долучившись до праці над регенерацією Фрунзе, 35 й Києва в цілому в пошуках нового міста. Група запрошених фахівців за чотири дні створила потужне інформаційне міждисциплінарне поле, яке стало підмурівком для пропозицій і можливостей розвитку Фрунзе, 35.

Post Scriptum

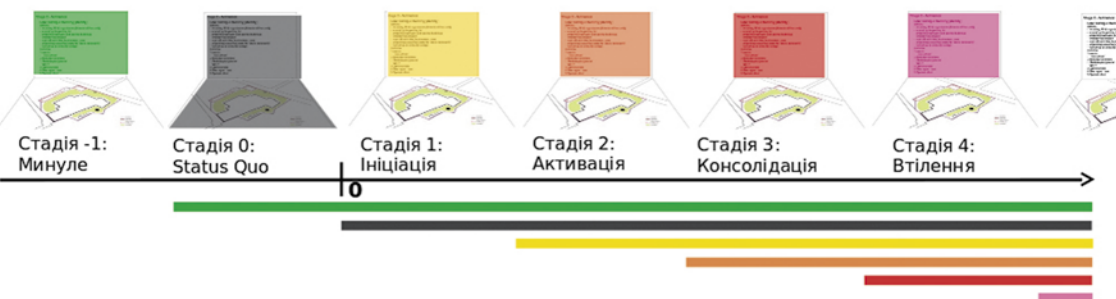
Робота над втіленням проекту триває донині. Учасники та учасниці поширюють інформацію на численних тематичних заходах, таких як Гогольфест'13 і в рамках архітектурного фестивалю CANactions, у пошуках однодумців, охочих долучитися до проекту перетворення території колишнього заводу на багатофункціональний публічний простір.

«ФРУНЗЕ, 35» : ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ПРОЕКТУ

Процес трансформації

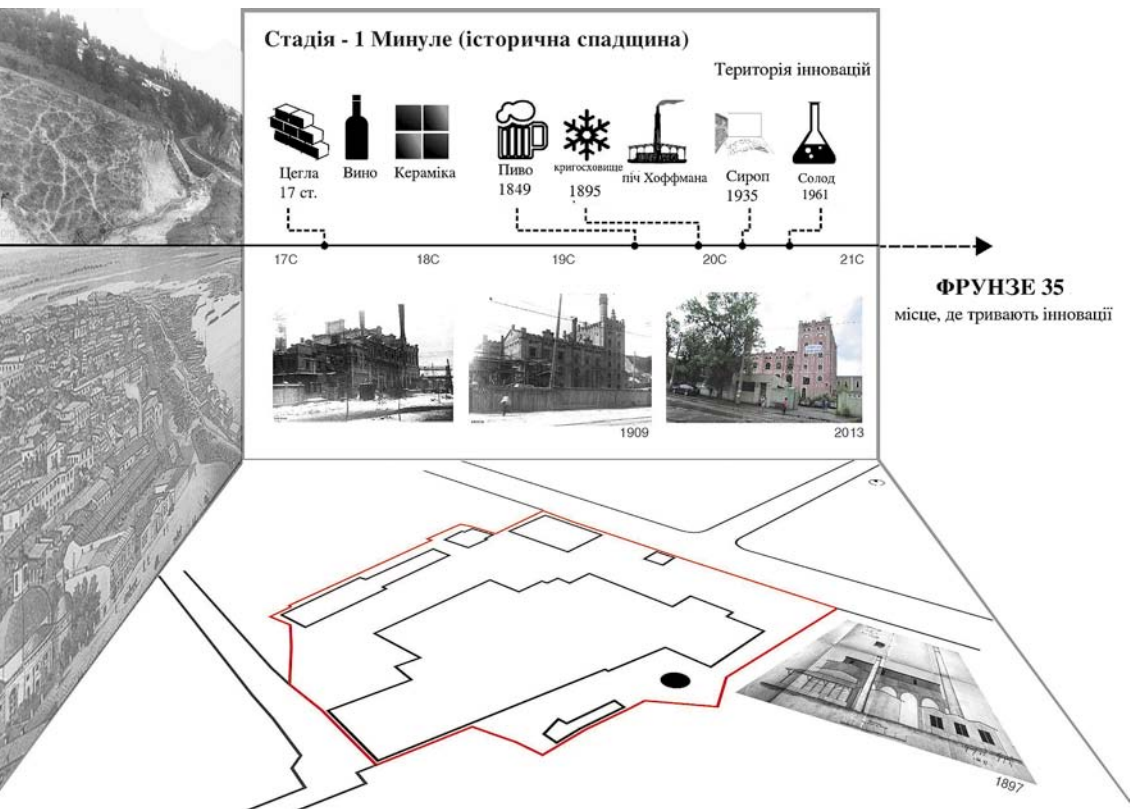

Процес трансформації

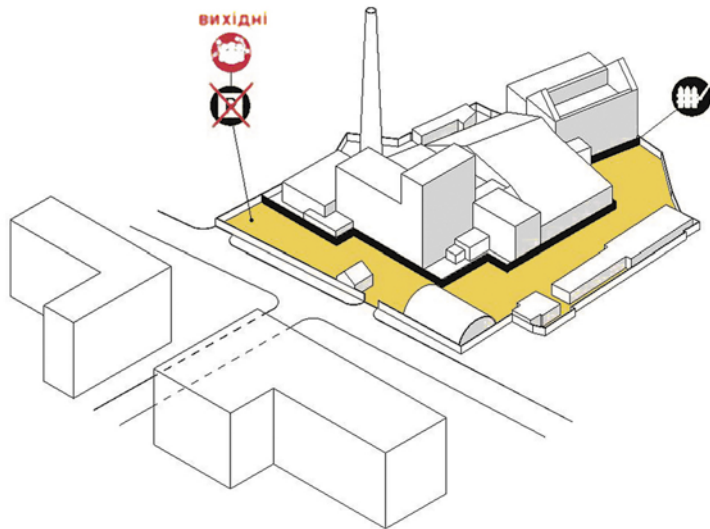
Процес трансформації Фрунзе 35 розвивається стадіально, кожна наступна стадія містить досягнення попередньої. На кожній стадії визначаються можливі види діяльності та критерії.

Стадія 0 - Статус-кво: нинішній стан Фрунзе 35 - місце без значення для киян та мешканців Подолу.

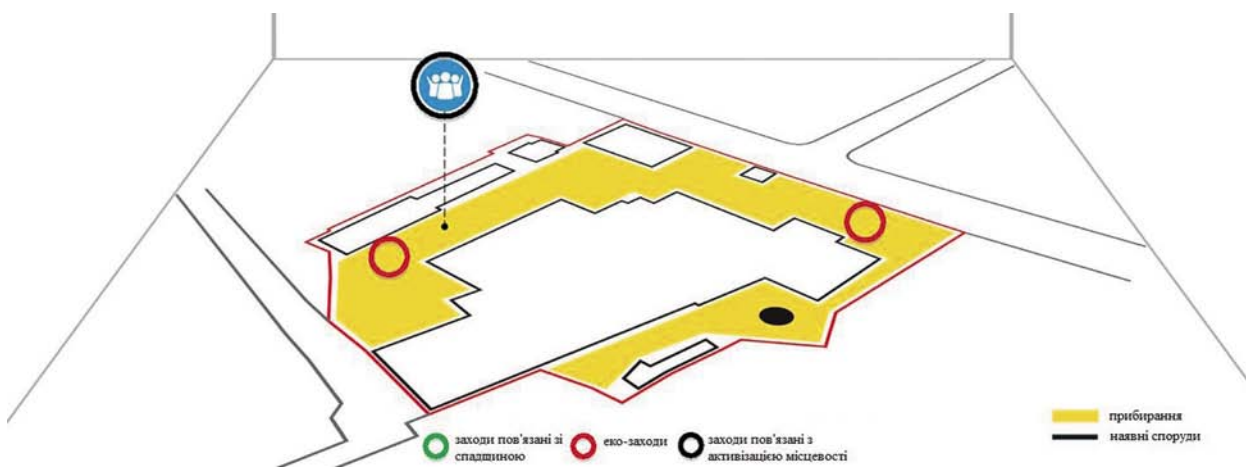

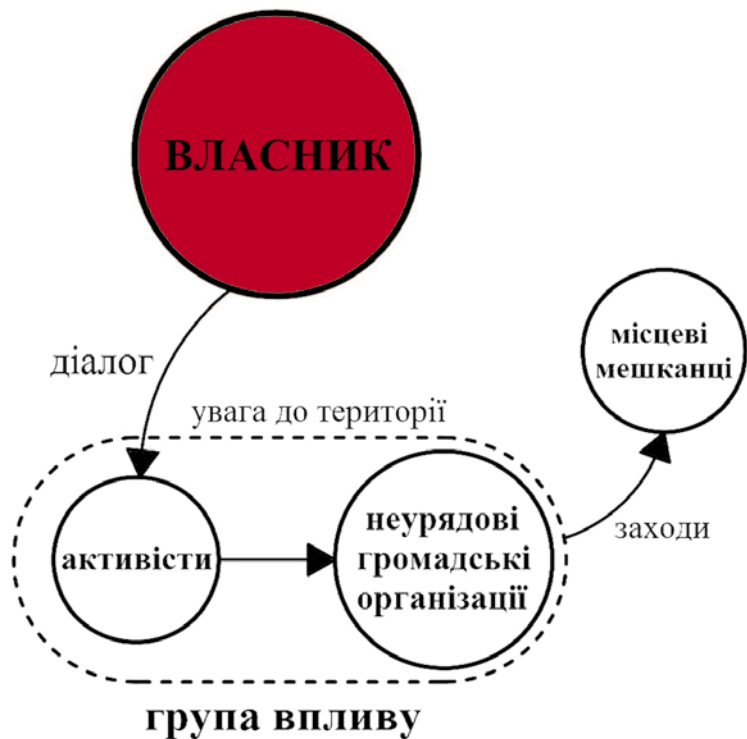

1-ша стадія / ІНІЦІАЦІЯ

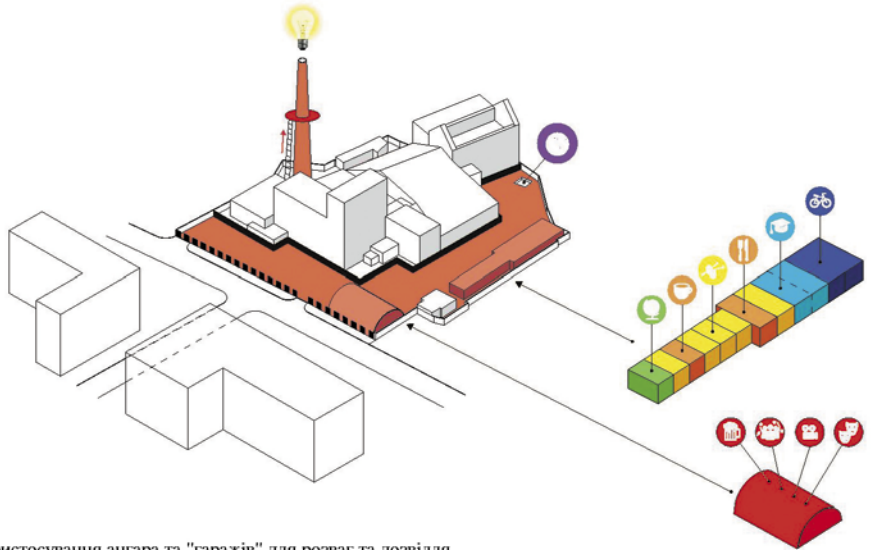
стадія 1: очищення довколишньої території, спорудження огорожі довкола будівлі, використання території для проведення різноманітних заходів на місці парковки у вихідні.

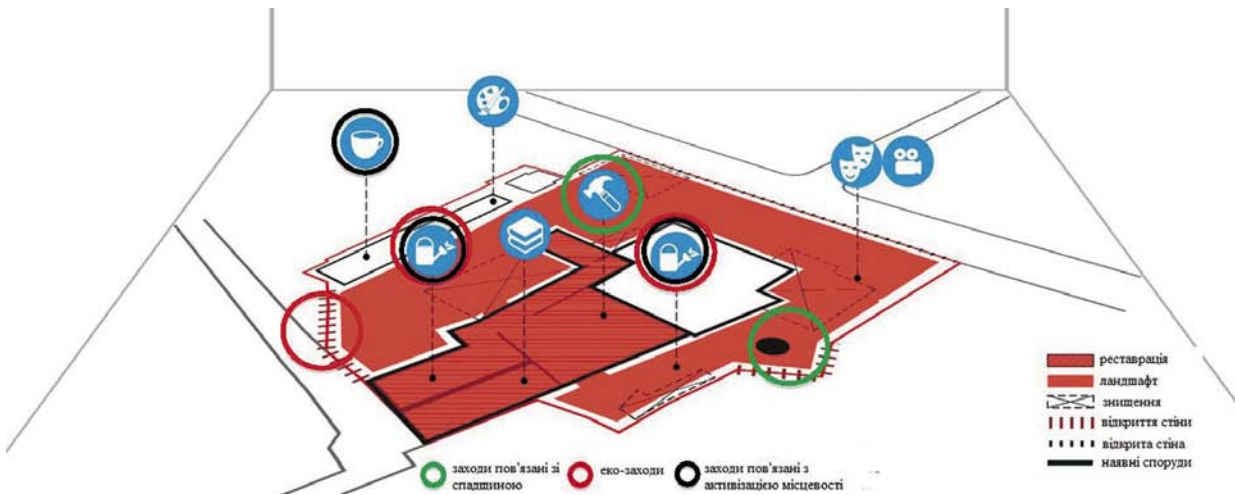

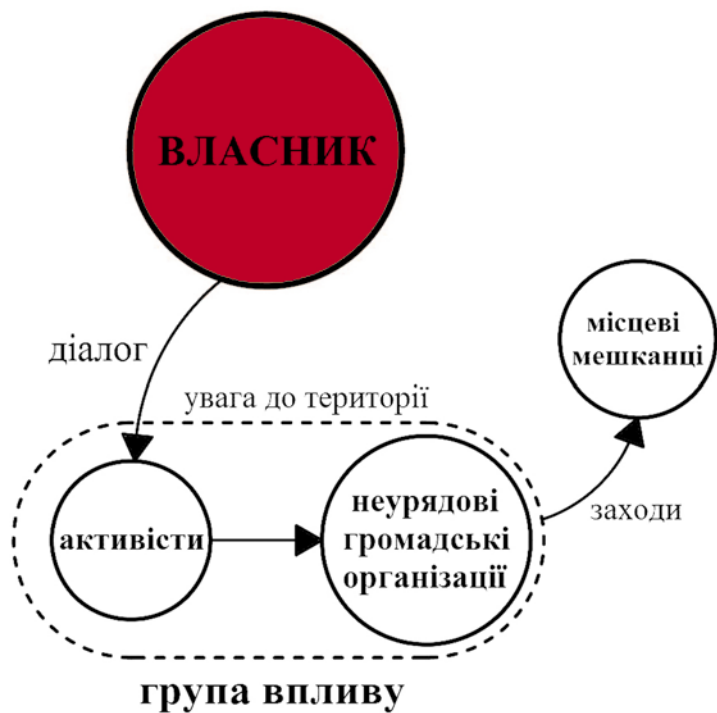

2-га стадія / АКТИВАЦІЯ

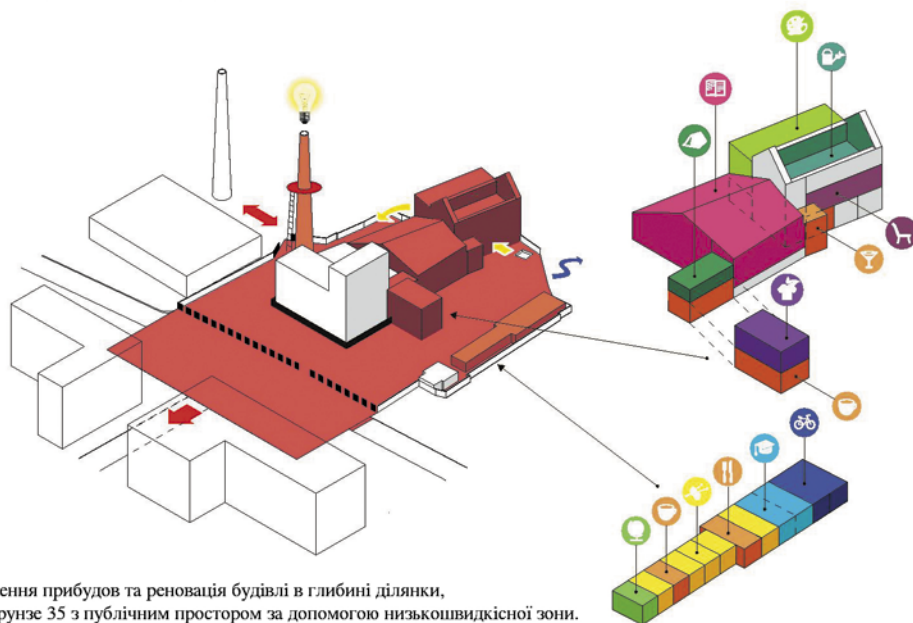

2-га стадія: пристосування ангара та "гаражів" для розваг та дозвілля, Актуалізація димаря, що має стати точкою атракції. Трансформація та часткове відкриття зовнішнього паркану для створення доступності території для перехожих

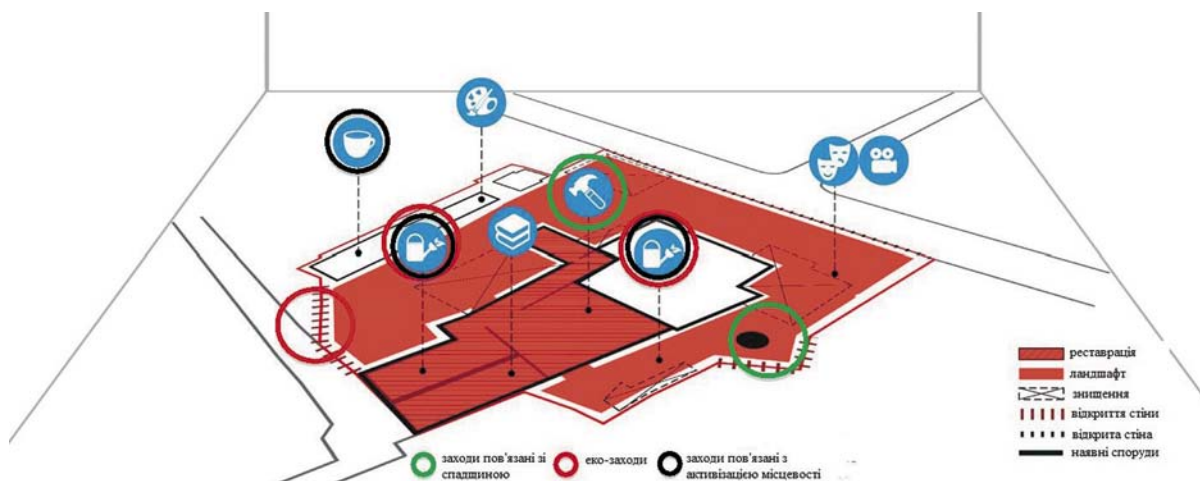

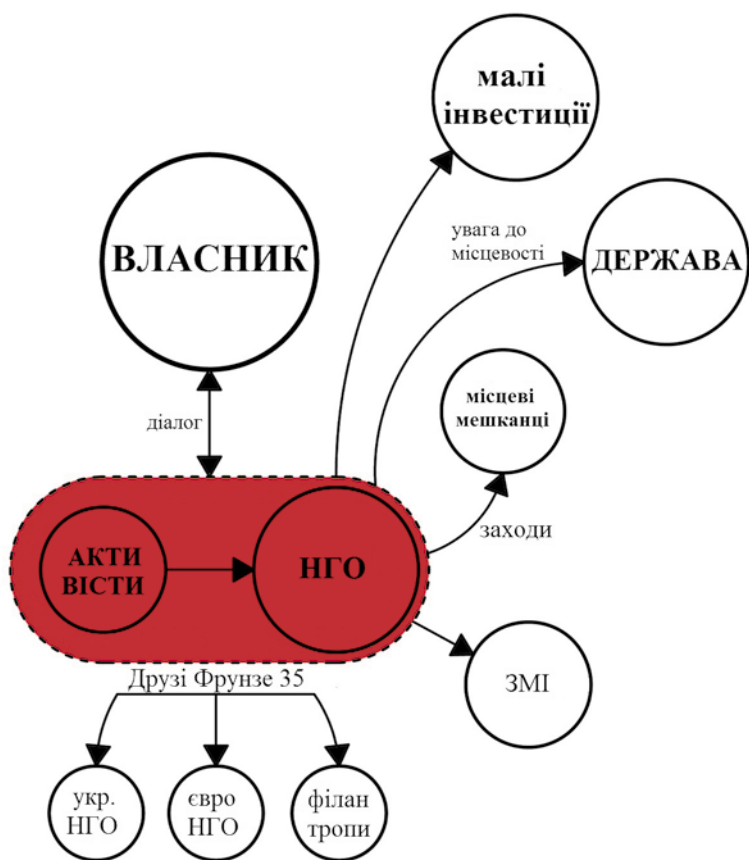

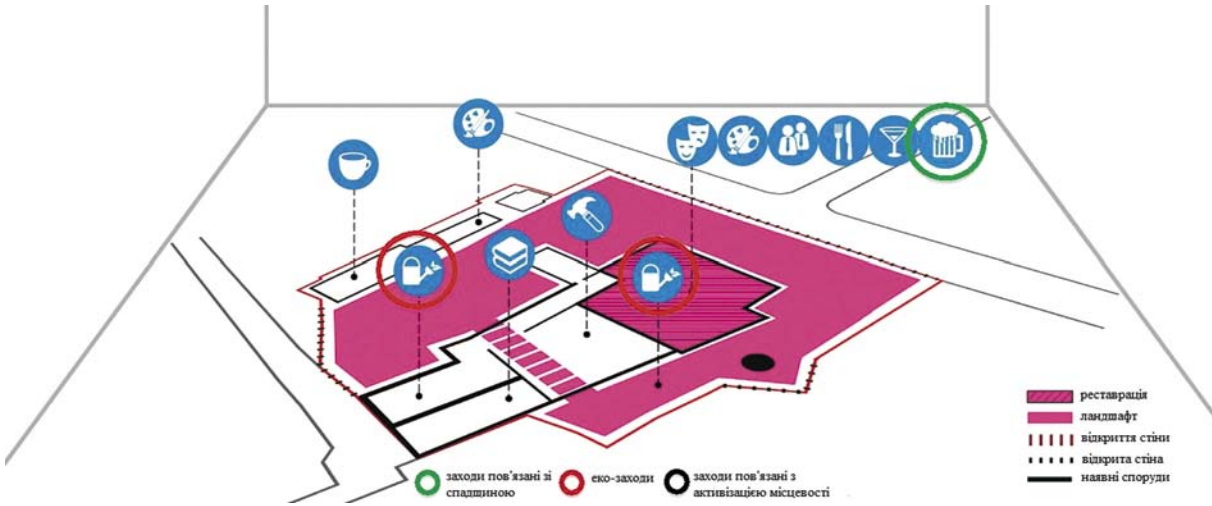
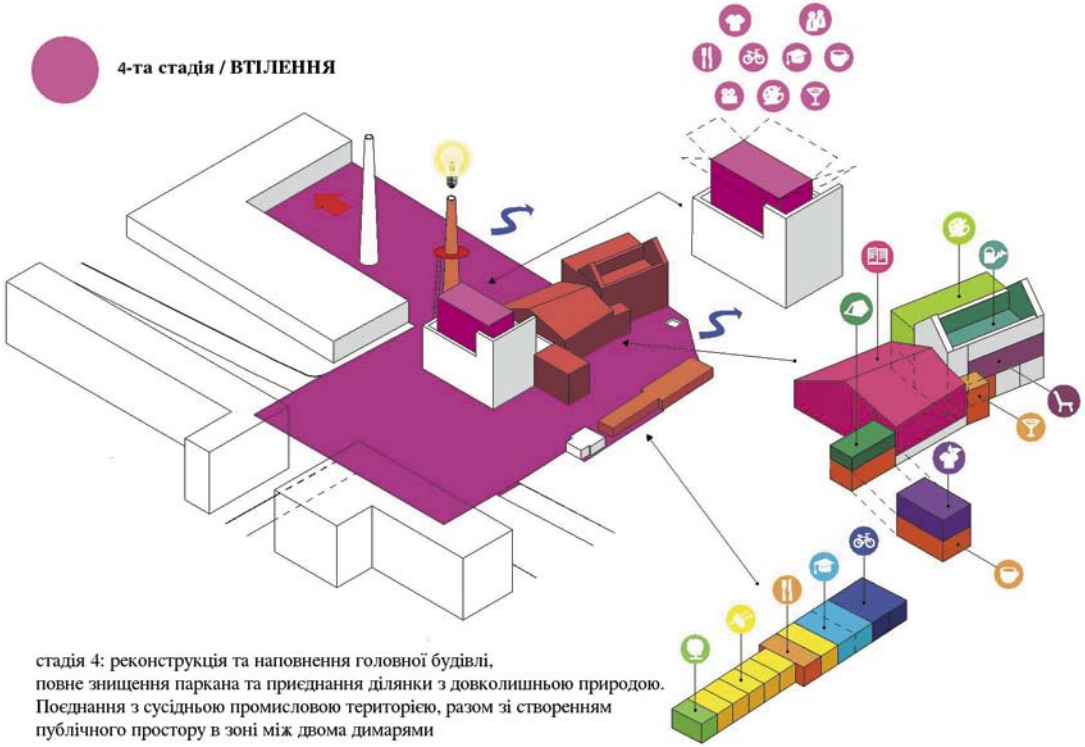
3-тя стадія / КОНСОЛІДАЦІЯ

стадія 3: знесення прибудов та реновація будівлі в глибині ділянки, поєднання Фрунзе 35 з публічним простором за допомогою низькошвидкісної зони. Створення зв'язку між ділянкою та довколишньою зеленою зоною, а також створення візуального зв'язку між двома димарями.

САНДРА АННУНЦІАТА

ПРЕКРАСНИЙ ВИКЛИК ДЛЯ ТАКОГО МІСТА, ЯК КИЇВ

Сандра Аннунціата — доктор урбаністики з Риму. Досліджує місто та містобудівні підходи, зміни у сучасному урбаністичному середовищі. Також коло її інтересів включає інтегроване планування та джентрифікацію. У 2012 році була тьютором воркшопу «Контрактова площа: сценарії розвитку»¹, а у 2013 — кураторкою міжнародного воркшопу «Фрунзе, 35 — переосмислюємо промзону».

Розмовляла *Наталія Нешевець*

Сандро, Ви уже вдруге берете участь в урбаністичному воркшопі, організованому Представництвом фонду ім. Гайнріха Бьолля в Києві. Цього разу в якості кураторки. Яким чином було змінено концепцію воркшопу, процес та методи його проведення?

Так, цього разу я тут у ролі кураторки. Для мене це справжній виклик. Увесь воркшоп — від початку до кінця у щільній співпраці — ми продумували разом з Урсулою Касер (експерткою з комунікативного планування). Вона була відповідальна за те, щоб десь посередині роботи група досягла консенсусу² з приводу того, яку ідею вона буде оформлювати в проект та закінчувати протягом другої половини тижня. Звичайно ж, оформлення та фіналізація відбувалися під моїм керівництвом. Але, щоб ініціювати власне процес досягнення консенсусу, я мала від самого початку надавати учасникам та учасницям різні матеріали щодо підходів і шляхів оформлення подібного роду проектів. Ці дані мали допомогти їм розкрити себе, свій розум, надихнути на нові ідеї, що могли би бути втілені на Фрунзе в майбутньому.

«Фрунзе, 35» — це старий пивзавод, а нині — просто зруйнована пам'ятка індустріальної архітектури. Чи складно наповнити життям об'єкти й території такого типу в постіндустріальні часи?

Це неймовірно важко, бо навіть якщо є нестримне бажання трансформувати цю індустріальну територію у щось яскраве й корисне для суспільства, завжди постає проблема фінансування. Фонди здебільшого є програмно орієнтованими, та не вважають доцільним підтримувати подібні ініціативи. Тому це дуже непросто питання.

Простіше шукати кошти, коли вже є чітко вибудована ідея, потужний проект та зацікавлений інвестор. Але ми почали з того, що наразі у нас немає інвестування. І спробували уявити, яким чином можна почати й розвинути трансформацію місцевості, так би мовити, природно та невимушено. Це було наше перше питання. Мені здається, якщо це можливо для інших європейських країн, то це прекрасний виклик для такого міста як Київ.

Як я розумію, в Римі Ви займаєтеся проектами з розвитку та втілення локального планування (залучаєте людей до своєрідного діалогу між мешканцями, владою та містом). Можете коротко розповісти, що це за проекти та як вони працюють? Чи вважаєте Ви, що цей метод може бути дієвим і тут, у Києві?

Так, я залучена до розробки комплексного урбаністичного планування³. Якщо конкретніше: я займаюся проектуванням урбаністичних планів сталого розвитку (*sustainable development*). Нещодавно за підтримки Європейського Союзу я розробила один пілотний проект для міста неподалік від Риму, в районі Тоскани. Це, власне, той підхід, прибічницею якого я є; його суть — у поєднанні соціальних, культурних та природозахисних цілей. Перш за все, сподіваюся, що нам вдасться відчутно вплинути або принаймні урізноманітнити результатами своєї роботи процес місцевого розвитку. Гадаю, що планувальники та урбаністи мають більше займатися роботою з локальними девелоперами та іншими спеціалістами при розробці рішень та інструментів для залучення місцевих жителів, а вже зго-

дом, коли цей перший етап буде пройдено, роботою з містом загалом. Ми маємо розуміти, що наші міста вже пройшли етап історичного комплексного підходу, і сьогодні у нас з'явилася чудова можливість «комунікативного планування».

Можна сказати, що воркшоп «Фрунзе, 35» теж є спробою реалізації саме такого комплексного урбаністичного проекту, орієнтованого на створення публічного культурного центру, діяльність якого є виробленою по висхідній (знизу-вгору⁴) ініціативою громадян, а не муніципалітету чи уряду. Але у такому разі найбільшою проблемою для учасниць та учасників воркшопу залишається створення фінансово сталого та, водночас, відкритого й справді публічного місця — не лише для заможних, не лише для панівного класу, але також і для бідних людей. Чи можливо втримати цей баланс між самоорганізованим окупованим сквотом та бізнес-орієнтованим комерціалізованим розважальним центром для «обраних»?

Вочевидь, це виклик, але все можливо. Треба тільки усвідомити, що неформальний низовий підхід додає «крутості», привабливості. Класне місце, яке мольдь захоче відвідати, в якому можна знайти альтернативне життя та культуру. Наприклад бар, де можна спробувати одразу три види пива з інноваційних біоброварень. Усі ідеї можливі: щойно впроваджуєш справді новий стиль життя та культуру — одразу виникають нові економічні можливості для цієї культури. Це вже існує в Німеччині, в Амстердамі, є також трошки в Римі. Мені здається, що ви маєте шанс запровадити низовий підхід і тут в Україні, у Києві.

Протягом останніх 10-ти років у Римі було започатковано численні соціально-культурні центри лівого спрямування. Порожні споруди займають студенти, громадські активісти, люмпен-пролетаріат, урбаністи. Але найцікавіше — з чого усі ці рухи почалися? Яким був найперший крок? Що надихало такі центри, як Мататтойо⁶ чи Сінема Палаццо⁶? Чому люди зібралися та об'єдналися в єдиний рух?

Перш за все, треба зазначити, що в Італії значний вплив має громадянське суспільство та потужно розвинута культура соціальних рухів, що постали в далекі 1970-і. Це були профспілки, захисники прав робітників, спілки на заводах, громадські об'єднання та багато інших організацій. Тобто не можна сказати, що це абсолютно нове явище. Однак варто згадати, що в 1990-і Рим, подібно до більшості міст Європи, вже увійшов у стадію неолібералізму, тобто комерціалізувався. Провідні інфраструктурні складові стали керуватися принципами ринку та прибутку. Досить швидко громадяни зрозуміли, що їм лишилося не так вже й багато місця для спільної роботи чи якихось ініціатив «лівого спрямування», так само, як і для перерозподілу суспільних благ. І люди почали самоорганізовуватися. Сквотування як свого роду практичний рух посилювався, люди зайняли значну кількість порожніх споруд. *Мататтойо* спочатку сквотувала громада курдів, до якої згодом долучилися представники академічної спільноти. Це досить успішний випадок для Риму. Улюбленим прикладом тих, хто глибше займається темами «окупації» та організації спільноти, яка бореться з комодифікацією⁷ та приватизацією колективних благ, є кінотеатр Сінема Палаццо.

Мешканці та активісти Сан Лоренцо⁸ в Римі самовіддано стали на захист цієї будівлі як колективного ресурсу, який приватний інвестор хотів перетворити на казино. Оскільки спільнота була категорично проти цього проекту, люди згодом успішно започаткували свого роду спільне місце, де пропонувалися культурні події для місцевих жителів та для міста загалом. Звісно, це лише два приклади, а загалом їх значно більше і вони дуже різні, мають різну історію та зміст.

Стосовно джентрифікації⁹: чи вважаєте Ви за можливе створення великого, впливового та привабливого соціально-культурного центру, уникнувши при цьому його неконтрольованої комерціалізації? Чи могли б Ви назвати найвизначніші приклади таких центрів у Римі?

Маю до Вас зустрічне питання: чи Ви маєте досвід джентрифікації у Києві?

Так, мені здається. «Мистецький Арсенал», що з'явився у 2012 році на місці виставок вуличного мистецтва та граффітістів. ГОГОЛЬFEST також можна вважати прикладом цього процесу. Як наслідок — складається враження, що джентрифікації у Києві та Україні дехто чекає з нетерпінням.

Питаю, бо існує дві панівні ідеї джентрифікації. Одні (зокрема політики) розглядають її як регенераційний процес з невеликим бюджетом; інші (дослідники, урбаністи) вважають явищем негативним, бо вона приваблює сили, що згодом витісняють попередніх жителів у інші райони міста. А це несправедливо і нечесно. Але, на жаль, треба ще багато працювати, думати, що цьому можна протиставити, як зупинити чи як пом'якшити

обидва напрямки джентрифікації. На певному етапі джентрифікація є навіть позитивним явищем: вона поживляє, виробляє нове бачення цієї реставрації, додає поштовху. Тобто, до певного моменту все йде добре. Але потім цей позитивний етап завершується, і я знаю багато прикладів негативних наслідків цього явища. Але суперечки здебільшого тривають між прибічниками та супротивниками — тими, хто «за», і тими, хто «проти». Як на мене, такий ракурс уже зовсім не стосується суті проблеми.

Але питання, власне, у тому, чи мають прибічники цього процесу краще соціальне становище (зарплатню, прибуток, дохід), тоді як супротивники — гірше? Тобто, чи можна назвати це питанням класу?

Окей, це правда, але дещо спрощена. Бо ті, хто є представниками середнього класу, так би мовити, є також і власниками, тому вони лише виграють від того, що ціна за оренду зростає. Можна вважати, що ця неоднозначність позначилася і на тих, і на інших — на тих, хто, образно кажучи, має дірку від бублика. Цю ситуацію не варто спрощувати. Я досліджую явище джентрифікації вже досить давно і багато разів зустрічала «джентрифікаторів», які спочатку отримували свій прибуток, а згодом ставали активістами, що вже затято виступали проти цього процесу. Отже, чесно кажучи, картина значно складніша, ніж здається. Джентрифікація не є однозначною, вона різниться в залежності від ситуації та місця.

Примітки

1. Міжнародний воркшоп «Контрактова площа: сценарії розвитку», організований Представництвом фонду ім. Гайнріха Бьоля в Києві у квітні 2012 року. Детальніше про те, як задумувався та пройшов воркшоп читайте у репортажі «У пошуках нового міста Міжнародний воркшоп “Контрактова площа: сценарії розвитку”» у першого числі альманаху *Урбаністичні студії: Анатомія міста: Київ*.

2. *Консенсус* — процес пошуку та вироблення рішення, яке б задовольнило всіх учасників переговорів до останнього, без винятку.

3. *Integrated urban design approach* — комплексний підхід міського планування, це нове співвідношення між урбаністичною формою та структурою, економічними та інституційними процесами, що також враховує природне оточення та способи існування „соціального”. Він передбачає трансформацію наявних соціально-економічних та природоохоронних параметрів міського планування.

4. *Bottom-up approach* — дослідно підхід «знизу-вгору». Термін запозичений з комп'ютерних наук, в урбаністиці, зокрема в міському плануванні, використовується для позначення стратегії розвитку, заснованої на горизонтальному розвитку об'єкту чи місцевості, що в першу чергу враховує потреби та побажання користувачів, а вже потім звертається з ними до архітекторів, місцевої влади та власників.

5. *L'ex mattatoio di Roma* (колишня скотобійня в Римі) — скотобійня, площею в 25 тис. м², займає значну частину району Тестаціо та знаходиться неподалік однойменного штучного пагорба, що є одним з найбільших сміттєзвалищ давнього світу та майже повністю складається з уламків античних амфор.

У 1975 році бійню було введено з експлуатації, а на її місці утворився найбільший центр індустриальної археології. Згодом у 1992 році там розташувався архітектурний факультет Державного Дослідницького Третього Римського університету (*Università degli Studi Roma Tre*); у 2002 було відкрито музей сучасного мистецтва MACRO. Тут розпочиналися самоорганізовані ЛГБТ вечірки *Muccassassina*, а згодом було створено цілий ЛГБТ квартал. У 2006 році у п'яти будівлях колишньої бійні було відкрито додаткові виставкові простори *Pelada*, а у 2007 році «Місто економії» (*Città dell'altra economia*) виграло право на постійний притулок в стінах Колишньої бійні. Все це разом представляє собою соціальний центр *Villaggio Globale* (назва, вочевидь, пов'язана з відомою концепцією Аласдера Макінтайра).

6. *Cinema Palazzo* — самоорганізований соціально-культурний центр, що виник унаслідок багатотисячної окупації кінотеатру художниками, студентами, активістами та мешканцями міста. Окупація була спричинена планом нового власника перетворити порожнє приміщення на казино. У 2011 році «окупанти» відновили це місце як театр та кінотеатр із сильним міждисциплінарним акцентом. <http://www.nuovocinemapalazzo.it>

7. *Комодифікація* (англ. *commodification*) — процес перетворення продуктів, послуг, ідей та інших видів діяльності, що зазвичай не вважаються продуктами як такими, у товари чи «предмети споживання» («товари» тут слід розуміти саме в рамках політекономічного вчення Карла Маркса).

8. *Сан-Лоренцо* — район у Римі, що простягається від залізничної станції Терміні та закінчується поруч з кладовищем Кампо Верано. Раніше це був робітничий район, у якому переважно мешкали працівники та працівниці пивзаводу Пероні. Сьогодні це надзвичайно популярний район лівої молоді, художників, активістів, музикантів та студентів університету Ла Сапієнца /*La Sapienza* (італ. *мудрість*), який знаходиться неподалік від локації.

9. *Джентрифікація* (англ. *gentrification*) — ремонт, реконструкція, трансформація, відновлення споруд та територій в бідних, нефешенебельних частинах міста та пов'язаний з цим переїзд до району заможніших мешканців. Що, зазвичай, зумовлює в районі істотні зміни демографії, зокрема піднімається середній прибуток, зменшується розмір сім'ї, змінюються характер району та культура.

ЛАРИСА ПІСКУНОВА,
ЛЮДМИЛА СТАРОСТОВА

Стріт-арт як форма креативного оновлення комунікаційного простору міста: досвід Єкатеринбурга

Комунікативний підхід нині один з найактуальніших в аналізі соціальних явищ. В межах цього підходу місто, трактоване як система комунікацій, сприймається як поле міжсуб'єктних взаємодій, де одні суб'єкти здійснюють спрямовану комунікацію стосовно інших, орієнтуючись при цьому на формування специфічного образу міста для цих груп реципієнтів. Одним з найбільш актуальних підходів до міського управління є технологія територіального брендингу, в якій місто — це специфічний об'єкт просування.

Ініціаторами й координаторами брендингу міста зазвичай виступають органи місцевого самоврядування, комітети з туризму або регіонального розвитку. Та насправді суб'єктами комунікації міського бренду можуть бути найрізноманітніші соціальні групи, інтереси яких далеко не завжди збігаються. В сучасній маркетинговій теорії такі групи називають стейкхолдерами (stakeholders, зацікавлені сторони). Територіальний брендинг, порівняно з комерційним, має складнішу структуру як цільової аудиторії, так і творців брендового послання (міфу, легенд, символів). Структура комунікацій у полі міста також досить складна: висловлювання різних агентів, шуми, інформаційний фон на мікро- і макрорівні зачіпають всі пласти соціальної активності. Тому комунікація міста має багаторівневий характер: від особливостей планування вулиць та зручності навігації містом до подій і поведінкових звичок його мешканців. І на кожному її рівні знаходить відображення діяльність стейкхолдерів, які об'єктивують свої інтереси в просторі міста. Не випадково Ч. Лендрі відносить до креативних проектів міста різномірну групу ініціатив: від розробки соціальних карт та програм соціальної адаптації бідних дітей до наукових інновацій та яскравих мистецьких проектів (Лендри 2011).

З огляду на складну структуру територіального бренда, в рамках однієї статті неможливо висвітити всі аспекти стейкхолдерської активності. Ми розглянемо лише один її аспект — стріт-арт (вуличне мистецтво), яке сьогодні помітно впливає на формування візуального простору міста.

Стріт-арт, як одна із сучасних комунікативних практик міського простору, стає об'єктом дослідження в різних галузях гуманітарного знання (візуальна, культурна, соціальна антропологія; соціологія мистецтва; філософія та естетика тощо). Так, у Національному дослідницькому університеті «Вища школа економіки» (Москва, РФ)

нині здійснюється міждисциплінарний проект «Графіті та стріт-арт у культурному просторі мегаполісу» (керівники Н. Самутіна, О. Запорожець), мета якого — осмислення цих культурних феноменів у сучасному міському середовищі, а також вироблення теоретичної мови їх опису. А в Санкт-Петербурзькій філії цього університету науково-навчальна група «Дослідження креативного міста» вивчає мережу творчих ініціатив, покликаних змінити міське середовище засобами мистецтва (керівник М. Сафонова). У програмній заяві на сайті університету зазначено: «Дослідницька група <...> прагне озвучувати в академічній і в більш широкій публічній сфері критичну позицію стосовно «креативного» міського розвитку, привертаючи увагу як до його потенціалу, так і до можливих негативних наслідків, серед яких можна виявити соціальне виключення, маргіналізацію соціальних груп і сегрегацію» (Научно-учебная группа «Исследования креативного города» 2013).

Про стріт-арт з'являються спеціальні дослідження (Waclawek 2011; Chatterton 2000). Зокрема, П. Четтертон формулює низку питань, які змушують критично (або, принаймні, неоднозначно) ставитися до вуличного мистецтва.

Методологія аналізу таких культурних практик дуже різноманітна, ця поліпарадигмальність задається складністю самого феномену — місто як простір художньої публічності, як поле інтенсивної розмаїтості, інформаційної переповненості (Зиммель 1996); як місце для реалізації творчих стратегій, реінтерпретації наявних сценаріїв; як простір чужаків (Сеннет 2002), який водночас задає способи виробництва «свого» (Серто 2005; Серто 2010; Лефевр 2012).

Одним із найбільш популярних підходів до розвитку територій нині є концепція креативних індустрій (або креативної економіки), що зародилася на Заході. У Великобританії в другій половині ХХ століття вона вперше стала частиною державної політики з культурного та економічного відродження депресивних територій (Зеленцова и Гладких 2010). Як наголошує ідеолог теорії креативної економіки Ч. Лендрі, «відправною точкою для вироблення творчих рішень завжди стає визнання того факту, що місто зіткнулося з викликом, який змушує до якихось дій. Без цього не виникне ні політична воля, ні відчуття крайньої необхідності творчих рішень» (Лендрі 2011).

На думку теоретиків цього підходу, креативність сама по собі не вирішує міських проблем, але вона пропонує банк ідей, з якими можна працювати, вирощуючи з них інноваційні практики.

Ініціаторами креативних проектів можуть бути представники різних соціальних груп. Проте з позиції брендингу міста комунікація має збиратися в єдиний пучок, інакше полісемантичний не зможе формувати цілісного послання, що фокусувало б у собі основну пропозицію бранда цільовим аудиторіям.

На проблему координації суб'єктів комунікації територіального бранда звертає увагу С. ван Гелдер: «Адміністрація часто вважає себе власником бранда міста і зосереджується здебільшого на вибудовуванні роботи своїх департаментів. З іншими стейкхолдерами тільки радяться... У результаті вони дивуються: що робити з брендбуком, лавиною маркетингових матеріалів та рекомендацій з комунікації. Іноді

стейхолдери створюють свій окремий бренд міста. Це приводить до появи численних і неорганізованих (сегментних) брендів — туристичного бренда, інвестиційного бренда, культурного бренда тощо» (Гелдер 2013).

У вуличному просторі міста сьогодні висловлюються різні суб'єкти: вуличні незалежні художники, дизайнери (в діяльності яких змішано прагматику маркетингового типу і самовираження художника); компанії, що використовують вуличний простір з рекламною метою; окремі політики; органи місцевого самоврядування. Розглянемо суб'єктів комунікації в стріт-арті детальніше на прикладі Єкатеринбурга.

Діяльність вуличних художників, образні «висловлювання» яких мотивовані громадянською позицією автора, в Єкатеринбурзі найяскравіше представлена творчістю Тимофія Радя, багато робіт якого здобули популярність і за межами Єкатеринбурга («Втрата міцності», «Вічний вогонь», «Покращення на районі», «Стабільність», «Дахи», «Абажур» та ін.).

Фото 1.
Тимофій Радя.
Абажури.

На наступній сторінці:
Фото 2.
Тимофій Радя.
Барометр доброго настрою.

Фото 3.
Годинник зворотного відліку часу до зимової Олімпіади 2014 року в Сочі

Сенс діяльності вуличного художника в контексті трансформації міста можна сформулювати в таких положеннях:

— Творення повідомлень у полі міста, які доносять до споживача сенси через образне висловлювання; ці повідомлення демократизують міський простір, надаючи йому більшої обжитості та зрозумілості.

— Спосіб ревіталізації маргінальних локусів (пустирі, звалища, смітники, зруйновані будівлі, рекламні щити, паркани) за допомогою художньої мови та креативних практик.

— Звернення уваги на проблему відповідальності мешканців міст за вуличний, міський контекст їхнього життя.

— Спроба змінити життєвий міський контекст сьогодення: «те, що пов'язане з сучасним мистецтвом і з закритими просторами, має обмежену аудиторію. Можливо, вуличне мистецтво не може бути таким глибоким і складним, але воно діє там, де немає взагалі ніякої культури» (Радя 2013).

Стріт-арт — специфічний вид комунікації з полем міста, городянами, своєрідний заклик до соціальної активності, спосіб для художника заявити про свою громадянську позицію. Поетика вулиць, соціальна й політична критика, пошуки діалогу з мешканцями, смислове наповнення міського простору — все це стає сюжетом для міських інтервенцій художника: «на тлі всієї тієї порожнечі, яка нас оточує, щось чисте, щире і цікаве за формою не може не привернути уваги. Тому що навколо тільки рекламні плакати, бруд і припарковані машини. Для мене метафора порожнечі найближча. Єкатеринбург — порожнє місто. І коли запитують: «А що ви думаєте про те, що місто наповнене рекламними афішами?» — То мені хочеться відповісти тільки, що воно ними не наповнене, воно ними порожнє» (Радя 2013).

Прийоми роботи, пропоновані стріт-артом, — карнавальність, гра, виклик, гумор, — протистоять пафосу, серйозності, симулятивності офіційної ідеології, допомагають уникнути простоти, однозначності висловлювання, наповнюють часто дуже прагматичний, щільний міський текст численними трактуваннями та сенсами.

Ключовим ініціатором комунікацій міста є влада, тож у міському просторі знахо-

дять відображення і її висловлювання. Зокрема, в 2012 році на центральній вулиці Єкатеринбурга — проспекті Леніна — з'явився арт-об'єкт під назвою «Барометр доброго настрою». Його на замовлення міської адміністрації розробили й утілили в дійсність фахівці креативної агенції ТОВ «StreetArt». Згідно з коментарями творців, барометр обладнаний спеціальною комп'ютерною програмою, яка відстежує семан-

тику запитів інтернет-користувачів, зареєстрованих в Єкатеринбурзі. Переважанням поганих чи хороших слів і обумовлюються показання барометра. За словами творців, барометр показує найгірший настрій у понеділок вранці, а найкращий — у п'ятницю ввечері. Очевидно, що задум замовника (адміністрації міста) полягає в гуманізації міського простору: барометр символічно виражає зв'язок усіх членів міської спільноти через концепт «загального настрою». Художнє виконання ідеї, згідно з анотацією, яка супроводжує інсталяцію, покликане виразити ідею перебування Єкатеринбурга на стику старого та нового: зовнішній вигляд барометра навіяний технічною естетикою кінця XIX століття, а прив'язка до інтернет-контенту наповнює його духом сучасності. Таким чином, барометр націлений на вираження міської ідентичності; очевидний також доброзичливий підтекст цього повідомлення міської влади мешканцям.

Інший зразок владних декларацій у візуальному просторі міста — годинник зворотного відліку часу до зимової Олімпіади 2014 року в Сочі, який було встановлено на місці композиції «Червонопрапорна група». Підміна інсталяції, здійснена в нічний час, викликала обурення городян, оскільки влада при заміні одного символічного об'єкта на інший не зважила на уподобання мешканців міста. Крім того, якщо годинник інформує про подію федерального масштабу, то семантика «червонопрапорної групи» була співвіднесена з історією Єкатеринбурга і досі сприймається його мешканцями як частина міської ідентичності (Варкентин 2013).

Політичні лідери також долучилися до формування візуального простору міста засобами вуличного мистецтва — у червні 2013 року на вулиці Тургенева на торці п'ятиповерхової будівлі з'явилося зображення Катерини I, засновниці міста Єкатеринбурга. Відповіддю на запитання мешканців з приводу її появи стала заява у ЗМІ місцевого політика А. Бакова про те, що реалізація цього проекту здійснена на замовлення очолюваної ним нової політичної партії і покликана нагадати городянам, що засновницею Єкатеринбурга є не Катерина Велика, як багато хто вважає, а дружина Петра I. Заодно ініціаторам проекту вдалося візуалізувати монархічні цінності, що їх сповідує партія. «Адже це найдемократичніше мистецтво», — заявив А. Баков (Баков и Фатеев 2013), визнаючи тим самим, що методи стріт-арту надають можливість політичному суб'єктові відносно недорогого розміщувати непряму політичну рекламу. Для засновника монархічної партії прагматика цього графіті має суто політичний характер. А інший стейкхолдер — директор креативної агенції — вбачає в розміщенні на стінах будинків різних символічних образів, до яких належить і портрет Катерини I, інший зміст: «у великих містах, наприклад у Парижі, величезне так зване «друге населення». Єкатеринбургу треба такого як можна більше. Великі міста всі розказані, тому, чим більше Єкатеринбург буде сам себе розповідати і про нього інші будуть розповідати іншим, тим більше тут буде цього символічного населення» (Баков и Фатеев 2013).

Заявила про себе у формі настінного графіті й одна з управляючих компаній Єкатеринбурга, яка на торцях багатоповерхівок спального мікрорайону розмістила збільшені дитячі малюнки на тему міських вулиць. Ці зображення відтворюють по-

Фото 4. Збільшений дитячий малюнок.

Фото 5. Портрет Катерини I на торці будинку.

дитячому безпосередній погляд на життя в місті. Втім, мотивація ініціатора цього проєкту була іншою — продемонструвати потенційним рекламодавцям комунікативний потенціал стін будинків з метою подальшого здавання їх в оренду.

Таким чином, стріт-арт став формою самовираження різних груп стейкхолдерів, які мають різні цілі і залишають помітний слід на «тілі» міста. З позицій територіального брендингу поліфонія цих висловлювань повинна складатися в цілісне повідомлення про певне місце. Тим більше, що перехожим далеко не завжди зрозуміла мотивація творців арт-об'єктів, хоч ці об'єкти завжди справляють певне враження. З погляду спрямованої комунікації різномірні ініціативи стейкхолдерів мають бути кимось інтегровані в певний мета-наратив. Наприклад, С.-Е. Андерсен і А.-Е. Нільсен, аналізуючи три моделі взаємодії зі стейкхолдерами, характеризують постмодерністську модель як мережеву. Якщо модерністська модель стосунків організації зі стейкхолдерами передбачає керування з єдиного центру, то в постмодерністській центр відсутній: «постмодерністський менеджмент взаємодії зі стейкхолдерами більше фокусується на зустрічі, ніж на керуванні стейкхолдерами» (Andersen and Nielsen 2009).

Однак з позицій теорії креативних індустрій цінність становить будь-яка спроба людини виразити себе в комунікаційному просторі спільноти. Адже звернення до інструментарію стріт-арту не тільки художників, а й бізнесу, політиків, влади означає

здатність використовувати актуальні художні засоби під час вибудовування власної прагматично орієнтованої комунікації.

Розмірковуючи про значущість креативного потенціалу в розвитку міст, Є. Пестерников і В. Пекар вводять поняття «креативного простору»: «креативний простір — це публічно доступні місця міста, де люди можуть вільно самовиражатися, обмінюватися ідеями, демонструвати іншим результати своєї творчості та комунікувати з іншими не в ролі споживача товарів чи працівника компанії, а в ролі автора, розробника, творця унікального продукту своєї особистості» (Пестерников і Пекар 2010).

Художня практика стріт-арту акцентує увагу на акті художнього сприйняття й осмислення міського простору, звертає увагу на проблему відповідальності людини за вуличний — міський контекст свого життя. Художник фіксує розломи, больові точки в полі міського життя і, деформуючи його, поліпшуючи та розставляючи акценти на повсякденних речах, пропонує своє бачення можливих змін. Тим часом прагматично мотивована комунікація міських інсталяцій має на меті трансляцію ідеологічно обгрунтованого послання. Обидві комунікації, взаємодіючи в просторі міста, утворюють єдиний зріз ідентичності міського бренду. І в Єкатеринбурзі така ідентичність тільки починає визрівати.

Andersen, S. E. and Nielsen A. E. 2009, *The City of Stake: «Stakeholder Mapping» The City, Culture Unbound*, Volume 1, pp. 305–329.

Chatterton P. (2000), «Will the real creative city please stand up?», *City*, 4(3), pp. 390–397.

Waclawek A. 2011, *Graffiti and Street Art*. London: Thames and Hudson.

Баков, Антон и Фатеев, Евгений 2013, «Большинство жителей Екатеринбурга уверены, что город основала Екатерина Великая, а не жена Петра I» (скрипт телеинтервью), дата обращения: 12.07.2013, <http://malina.am/series/fateev_bakov991626>.

Варкентин, А. 2013, «Поехали! В Екатеринбурге открыли Олимпийские часы с «краснознаменным» привкусом». «Не надо на этом спекулировать» (фоторепортаж), *ИнформAGENTство «URA.ru»*, 07.02.2013, дата обращения: 10.07.2013, <<http://www.ura.ru/content/svrd/07-02-2013/news/1052152970.html>>.

Гелдер, Сикко ван 2013, *Городское бренд-партнерство (введение)* в кн.: Динни, Кейт (ред.), *Брендинг территорий. Лучшие мировые практики*, Манн, Иванов и Фербер, Москва, с. 55–65.

Зеленцова, Е. и Гладких, Н. 2010, *Творческие индустрии: теории и практики*, Издательский дом «Классика XXI», Москва.

Зиммель, Г. 1996, *Избранное*, т. 2 «Созерцание жизни», Юрист, Москва.

Лефевр, А. 2012, «Введение в современность. Прелюдия первая. Об иронии, майевтике и истории», *Неприкосновенный запас*, № 2 (82).

Лэндри, Ч. 2011, *Креативный город* (пер. с англ), Издательский дом «Классика-XXI», Москва.

Научно-учебная группа «Исследования креативного города» (2013), дата обращения: 25.08.2013, <spb.hse.ru/sociology/creativecity>.

Пестерников, Е. и Пекар, В. 2010, *Креативный город*, дата обращения: 17.07.2013, <<http://pekar.in.ua/Creative%20City.htm>>.

- Радя, Т. (2013), *Художник Тима Радя о стрит-арте*, дата обращения: 25.05.2013, <<http://www.lookatme.ru/tag/experience/experience-other/191153-radya>>.
- Радя, Тимофей (2012), «Екатеринбург – пустой город» (интервью журналу «Афиша»), дата обращения: 10.04.2013, <<http://news-burg.ru/25377>>.
- Сеннет, Р. 2002, *Падение публичного человека*, Логос, Москва.
- Серто, Мишель де 2005, «По городу пешком», *Communitas*, № 2, с. 80–87.
- Серто, Мишель де 2010, «Призраки в городе», *Неприкосновенный запас*, № 2 (70).
- Флорида, Р. 2005, *Креативный класс: Люди, которые меняют будущее* (пер. с англ.), Издательский дом «Классика-XXI», Москва.

АННА КАМИШАН

МИСТЕЦТВО УРБАНІСТИЧНОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ

Колись існувало суспільство, яке вірило в те, що майбутнє принесе кращі житлові умови для всіх. І були люди, утопічні мислителі, які переймалися великими міськими питаннями. Тепер існує лише відчуття, напівпристрасть, напівтуга, що нагадає про архітекторок та архітекторів, які прагнули жити у кращому суспільстві і мріяли про кращі місця. Їхня доба минула. З цього почалася наша робота.

raumlabor berlin

Місто — спільний майданчик для багатьох гравців із різноманітними інтересами та потребами. Громадянки та громадяни — це люди, які вважають себе частиною міста і пов'язані з ним ментально, політично, економічно та соціально. Особиста відповідальність, можливість та воля впливати на розвиток міста є ознакою сучасного розвиненого демократичного суспільства. Однак лише наділена владою меншість людей має можливість трансформувати місто. Великий масштаб забудови, централізованість проектування (основна форма урбанізму, характерна для ХХ – початку ХХІ сторіччя) виключають більшість гравців із процесу трансформації просторів міста. У меркантильно-орієнтованій забудові підтримуються формалістичні ідеї зіркових архітекторів, які репрезентують інтереси впливових еліт.

Втілюючи свої утопії, післявоєнне покоління планувальників заклало в міські кодекси законодавчі передумови для модерністських трансформацій міст. Масова індустріалізація ХХ сторіччя привела до автоцентричного планування, знецінивши пересування пішки з місця до місця. Однак концепція нового урбанізму (*New*

Urbanism), ґрунтуючись на працях Джейн Джекобз (*Jane Jacobs*), Кристофера Александра (*Christopher Alexander*), Леона Крієра (*Léon Krier*) та інших теоретиків, змінила підхід до містопланування у США та Європі. Вона постала як співмірна людині та людиноорієнтована альтернатива модерністському містоплануванню. Новий урбанізм постулює зручні для ходіння пішки квартали (в яких можна жити, працювати та соціалізуватися, не цілковито залежачи від авто) та нежорстке зонування (роботи, виробництва, проживання) в добре зпропорціонованих будівлях із врахуванням традиційних форм та технік. На противагу централізованому плануванню, яке відбувається наче знасхоку, коли все планується за один раз і в розробці великих будівельних комплексів майже ніколи не враховується думка майбутніх мешканців та користувачок, новий урбанізм передбачає залучення громади до планування міських кварталів. Тим не менше, централізоване планування повсюдно залишається панівною тенденцією, замість того щоб право на будівельну ініціативу отримали кінцеві споживачі та споживачки (Salingaros 2011). Можливість їм брати участь у містоплануванні та впливати на цей процес — все ще не досягнута мета і не реалізоване право.

Перші практики залучення громадськості до планування та трансформації міського простору були мистецькими практиками. На початку 1940-х роботи Джона Кейджа та художників групи «Флюксус» (*Fluxus*) спричинили зрушення в культурі взаємодії. Новий художній рух прагнув перетворити тих, хто пасивно споживає, на активних учасників і учасниць. Пізніше, в період хепенінгів Аллана Капроу у США та авангардних рухів у Західній Європі, нове мистецтво полишило «білі коробки» музейних просторів та занурилося в контекст повсякденності й публічного простору. Таке, підтримане соціальним активізмом, ангажоване, «учасницьке мистецтво» (*participatory art*) взяло за мету залучення аудиторії у творчий процес для висловлення особливостей та проблем окремої ситуації.

Ангажоване, «учасницьке мистецтво» відштовхується не від об'єкта чи результату, а від процесу творення та роздумів над соціальними й міськими питаннями. Із розвитком ангажованого мистецтва музеї та галереї також виходять у публічні простори в пошуку повсякденного, контексту реального життя. Наблизившись до аудиторії, куратори та мистецькі інституції розробили нові технології і програми залучення громади (Laubscher 2012). Так, «учасницьке мистецтво» як мистецтво, що ґрунтується на методах залучення, в деяких випадках перетворилося на соціальний та освітній інструмент надання голосу людям, на інструмент висловлення, репрезентації, створення іншої форми громадянської взаємодії та приналежності.

Із набуттям цими практиками впливу у 2000-х та 2010-х мистецькі інституції отримали значну підтримку від Європейського міністерства культури та фактично національну підтримку у США. Завдяки цій підтримці культурні інституції, зокрема неприбуткові організації та муніципальні ініціативи, по всьому світі створили підґрунтя для ангажованого, «учасницького мистецтва». Водночас потреба повноцінного врахування голосу громадськості уможливила учасницький підхід у різноманітних

галузях: від розробки програмного забезпечення та інших різноманітних продуктів до містопланування, архітектури, ландшафтного дизайну, програм сталого розвитку, графічного дизайну і навіть розробки медикаментів. З 1970-х учасницьке планування, або громадське планування, застосовується для створення міських районів, співмірних культурним, емоційним, духовним і практичним потребам людей, які в них житимуть, та сприятливих для їх реалізації. Активні мешканці та мешканки міст з почуттям особистої відповідальності, члени громади, об'єднані спільним місцем проживання, стали партнерами планувальників та архітекторів у процесі переосмислення, трансформації і містопланування. Втім, лише міцна громада, спроможна до саморефлексії і осмислення середовища свого мешкання, може стати активним гравцем на полі містопланування.

Справді, оскільки споживання ґрунтується на отриманні, а не на віддаванні, не так просто відшукати сучасну громаду, готову до ролі відповідального міського

1. Solid short-term investments	2. Commercial architecture - sake of quick profits and high-priced large-scale development - seizure of new territories and expanding the boundaries of the city and functional segregation	Increasing of the rents and property taxes: - disintegration of community - displacement of native residents	Aggravation of social problems: - increase of social inequality - from socially disparate to inner-city ghettos - increase in crime
1. Phased and balanced small-scale investment	2. Long-range projects, participatory development: - support for local initiatives and small-scale business - small environmental projects - development within city borders - creation of favorable conditions for communities	Prosperity of neighbourhoods: - enterprising inhabitants - rich social life - strong small business - growth of well-being, social equality	Developed urban environment: - diverse environment due to local initiatives - improvement of urban fabric, disappearance of slums - functional integration - crime reduction

Таблиця 1. Два підходи до планування міст.

Згори: Центральньо-спланована, широкомасштабна забудова. Знизу: Новий урбаністичний підхід.

Анна Камішан, 2013

актора. Тож, як корисний у багатьох випадках соціальний інструмент, «учасницьке мистецтво» посилює громади і може відіграти важливу роль на підготовчому етапі до учасницького (громадського) планування (*participatory design*).

У пошуках можливого застосування учасницького методу було розроблено триваллий проект мистецького впливу на громадськість та міські райони – «Мистецтво міської інтервенції» (*The Art of Urban Intervention*).

У 2009 році шість мистецьких організацій, які постійно та послідовно працювали з проблематикою публічного простору — < rotor > із Граца, Австрія; UJEP з Усті-над-

Лабем, Чехія; [BLOK] із Загреба, Хорватія; *The Blue House* з Амстердама, Нідерланди; ICA із Софії, Болгарія та NABA з Мілана, Італія — об'єднали зусилля в мережевий проект. У співпраці з НДО, планувальними підрозділами та міськими чиновниками проект отримав підтримку Культурної програми Єврокомісії.

Якими є ключові мистецькі стратегії в публічному та громадському просторі? Хто приймає рішення в публічному просторі? Кого запрошують до участі у процесі містопланування і кого навмисно виключають? Яку роль у цьому контексті відіграє мистецтво? Це лише деякі з ключових питань, що об'єднали мережу з шести інституцій (Lederer and Makovec). Шукаючи можливості взаємодії поза художнім полем — із НДО, планувальними підрозділами, міською владою, населенням окремих районів та громадами, — мистецтво також випробовує можливості створення альтернативних місць і просторів (Krasny 2010). Взаємне навчання показало, як взаємодіють різні гуманітарні сфери: мистецтво, соціальний активізм, містопланування, архітектура, антропологія — за умови сприяння звичайних людей і місцевих інституцій в окремих районах.

Особлива увага приділялася рівному доступу та рівним можливостям участі і взаємодії, зокрема з огляду на меншини та маргіналізовані групи. Класові та гендерні питання розглядалися з критичної, емансипативної перспективи. Деякі інституції в рамках проекту «Мистецтва міської інтервенції» приділяли увагу не лише трансформації публічного простору в цілому, але й особливим районам чи міським місцевостям з їхнім населенням та проблематикою.

Фото 1. Процес ангажування у < rotor >. Анненпост / Інтернет сторінка: <http://www.annenpost.at/>

У рамках цього мережевого проекту було здійснено комплекс заходів, реалізованих центром сучасного мистецтва < rotor > у місті Грац — проект «Анненфіртель» (*Annenviertel*). Назва «Анненфіртель» придумана авторами проекту на позначення околиць однієї з головних вулиць міста — Анненштрассе (історичного осередку проживання новоприбулих та робітників), яка сполучає центр та залізничний вокзал із вулицями, що мають забудову, розраховану на середній клас. Цей район є найбільшим у Граці за чисельністю мігрантів та за часткою представників некорінних національностей. Крім того, в цьому місці спостерігаються певні ознаки «кварталу червоних ліхтарів», який раніше тут знаходився та все ще обіймає деякі закутки. Попри це, процес джентрифікації, що є наслідком централізованого планування, простежується на деяких вулицях, і там спрацьовують механізми витіснення. Найдорожча будівля і символ міста — це Музей сучасного мистецтва архітектора Петера Кука. Він серйозно змінив статус району та спровокував фінансову зацікавленість забудовних фірм. В основі більшості меркантильних проектів лежать концепції, що суперечать інтересам місцевої громади та місцевого підприємництва. Тож, знаходячись у цьому районі, підтримуючи і розбудовуючи місцеву громаду та уможливаючи реалізацію громадянських прав, центр сучасного мистецтва < rotor > взявся за його трансформацію через мистецьку та культурну практику. Економічні суперечності району, його культурна розмаїтість та суперечливе минуле стали найважливішими темами для критичних дискусій, ініційованих центром < rotor >.

Проект стартував у 2009 році з різноманітних спроб поживлення комунікації з місцевим населенням: виставок, екскурсій, майстер-класів, місцевого радіо, журналу «Анненпост» і учасницьких мистецьких проектів. Радіо та журнал заповнили медійний простір. Серед заходів, організованих центром < rotor >, були екскурсії по цікавих та маловідомих місцях околиць для ознайомлення з районом та його історією. Напевно, найцікавішими і дуже дієвими заходами були учасницькі мистецькі проекти, в яких мешканці та мешканки на засадах співавторства і членства у багатогалузевих командах створювали художні твори саме для цієї місцевості, теми яких обумовлювалися її соціальною проблематикою. Кожна частина проекту була розрахована на окрему групу інтересів, суспільний сегмент, проблему. Відбулися дитячі майстер-класи з апсайклінгу (мистецтво зі сміття. — *Прим. перекл.*), для наймолодших посадили мініатюрний сад, люди з міграційним минулим і корінні мешканці та мешканки продемонстрували традиційні ремесла. Майстер-класи приділяли основну увагу культурному обміну, інтеграції некорінного населення та неформальним освітнім мистецьким практикам. Аналізуючи дії, акції в публічному просторі, французький філософ Анрі Лефевр зазначав, що вони залежать не лише від фізичного чи сконструйованого облаштування простору, але й від соціального продукування простору — його властивості репрезентувати і втілювати соціальне, таким чином, мистецтво стає можливістю соціально-економічного впливу на простір, радше ніж просто естетичною трансформацією «поверхонь» (*Goonewardena at al 2008*). Очевидно, саме це мав на увазі один з кураторів із центру < rotor > Антон Ледерер, проголосуючи: «Мистецтво — це останнє, що нам потрібно!»

У рамках проекту «Анненфіртель» було реалізовано комплексний проект «Неіснуючі пам'ятники праці та імміграції». Він став результатом трьохрічної співпраці щонайменше 39 осіб із хорватською художницею Кристиною Лекко, яка мешкає в Берліні. Серія творів, в основі яких тексти, оповідає історію праці та пов'язану з нею історію міграції, що лишили свій слід у цьому районі.

Фото 2.
Проект
«Неіснуючі
пам'ятники
праці та імміграції»
у процесі створення.

Як згадувалося раніше, околиці Анненштрассе у Граці завжди були прихистком для робітників та мігрантів і мігранток. Під час індустріалізації робітничий клас почав зорганізуватися для боротьби за права та поліпшення соціальних умов. З тих пір образ робітника досить сильно змінився. Тим не менше, район має високу частку соціально незахищеного населення. Проживаючи на спільній території, іммігранти та місцеві австрійці взаємодіють на досить низькому рівні та не вважають себе єдиним робітничим класом. Тож цей своєрідний пам'ятник праці й імміграції привернув увагу до цієї теми та увиразнив приховану історію місцевості. Ця мистецька серія на основі текстів здебільшого складається з двох частин: тексту з історії робітничого руху та біографії, що проливає світло на іммігрантське життя району. Було розроблено історичну частину, а також на курсах європейської етнології у співпраці з художницею були проведені біографічні дослідження. Інтерв'ювання місцевих іммігрантів, іммігранток та надання їм можливості розповісти історію свого життя у публічному просторі мало значний вплив на соціальному рівні. Публічний простір почав говорити і провокувати інших людей, які там мешкають, хоч вони, можливо, не воліли рефлектувати над ситуацією. Паралелі «минуле — сучасне», «історія — біографія» живої, вірогідно знайомої комусь людини, створили цікаву, нетипову панораму цього району. Іммігранти та іммігрантки, які промовляють зі стін, опинилися в центрі уваги, а їхні оповіді доповнили районну історію праці та імміграції.

Першого травня 2013 року, в день відкриття, понад 100 людей пройшлися «мистецьким» маршрутом, розпочавши нову добу у стосунках між минулим і майбутнім, некорінним населенням і місцевим робітничим класом. Цей вагомий проект — це

своєрідний неіснуючий пам'ятник праці та імміграції в районі, де робітничий клас та іммігранти й іммігрантки почали боротися за свої права і де ця боротьба має продовжитися відстоюванням права на місто. Залучивши місцеве населення, цей проєкт став не лише творчим актом, а й соціальним інструментом зміцнення місцевої громади та зміни її самоусвідомлення. Люди, задіяні в художньому процесі, можуть безпосередньо співвіднести себе з міським простором, беручи активну участь у трансформації публічного простору. З 2011 року, часу закінчення проєкту «Мистецтво міської інтервенції», проєкт «Анненфіртель» продовжує існувати за підтримки управління містопланування. Зараз у місті розпочалася реконструкція головної артерії цього району — Анненштрассе. Міська влада звернулася до організації < rotor > за дозволом користуватися назвою «Анненфіртель» і для цієї реконструкції. Були розроблені логотип та емблема району, іміджеві сувеніри та поштівки. Здійснено певні кроки з брендування. З одного боку, це може розцінюватись як початок процесу джентрифікації, з іншого боку, як зауважив один із кураторів центру < rotor > Антон Ледерер, це була дуже «скромна джентрифікація». У партнерстві з центром < rotor > міський уряд діяв дуже обачно і з оглядом на місцеві цінності. Таке співробітництво між міською владою та НДО може бути прикладом компромісу між централізованим розробленням широкомасштабних проєктів забудови та захистом прав місцевого населення.

Створення сприятливого міського середовища починається зі створення сильної, відповідальної громади, яка здатна діяти у своєму місті і відстоювати свої права в публічній сфері. Архітектура та централізоване міське планування потребують участі сильного партнера — високорозвиненої громади, щоб діяти методом учасництва. «Учасницьке мистецтво», таким чином, може бути інструментом трансформації соціальних перспектив для подальших дій: планування, розроблення проєктів за участі громади (*community design*). Втім, враховуючи значне поширення споживацького підходу, складно залучити мешканців та мешканок до змін у місті. Часто люди не бажають брати участі в суспільних процесах, або ж інтереси громади не є їхньою цінністю. Тож використання методу учасництва є прогресивним і демократичним шляхом містопланування і водночас викликом сучасному суспільству. Складність та тривалість здійснення проєктів із залученням місцевого населення створює ситуацію, в якій централізоване планування має позицію монополіста, коли практикуються скоростиглі рішення, не сумісні з інтересами більшості населення. Проєкт «Анненфіртель» може бути позитивним прикладом співробітництва місцевої неприбуткової організації, яка відстоює принципи культурного та соціального розвитку району з урахуваннями інтересів і залученням до участі місцевих громад та органів міського управління, яке розробляє власні плани, але вже з перспективи усього міста та широкомасштабних міських процесів.

Bishop, Claire, 2012, *Artificial Hells. Participatory Art and the Politics of Spectatorship*, Verso Books, London.
 Goonewardena, K. at al, 2008, *Space, Difference, Everyday Life: Reading Henri Lefebvre*, Kanishka Goonewardena, Stefan Kipfer, Richard Milgrom and Christian Schmid, eds., Routledge, London and New York.

Krasny, Elke, 2010, «Framing of the project «The Art of Urban Intervention» in current questions and notions of public space», viewed 31. 08. 2013, <http://www.aoui.mur.at/frameset_aoui_project.html>

Laubscher, Marissa Anne, 2012, Activating Space: New Program Models for Participatory and Temporal Art in the Public Realm, University of Oregon, Master's in Arts Managem, Research Capst, viewed 31. 08. 2013, <https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/bitstream/handle/1794/12499/Laubscher_2012.pdf?sequence=1>

Lederer, Anton and Makovec, Margarethe, «Intentions of the Project «Annenvierte! The Art of Urban Intervention», viewed 31. 08. 2013, <http://www.rotor.mur.at/frameset_aktuell-eng.html>

Salingaros, Nikos A. & Mena-Quintero, Federico, 2010, «Brief History of P2P-Urbanism», Version 4.0, Peer to Peer Urbanism, October, viewed 30. 08. 2013, <<http://p2purbanism.blogspot.co.at/2010/10/brief-history-of-p2p-urbanism.html#more>>

Інтерв'ю Антона Ледерера із Анною, 2013

НАТАЛІЯ КОНДЕЛЬ-ПЕРМІНОВА

ВІД ПРОТЕСТІВ ДО КОНСТРУКТИВУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ БУДІВЛІ КАДЕТСЬКОГО КОРПУСУ В ПОЛТАВІ

Чи є переможці в забудовних війнах?

Із здобуттям незалежності й переходом на ринкові соціально-економічні відносини Україна отримала й симптоми нових суспільних «хвороб». Серед них — забудовні війни, підґрунтям яких є перерозподіл комунальної власності, що зумовлено «падінням авторитету державних установ і недостойним виконанням ними владних повноважень, а також надмірною бюрократизованістю влади» (Мусієнко 2009 : 152).

Ласими шматками дуже швидко стали історичні зони українських міст, на яких меткий новий забудовник заповзято розгорнув свою надприбуткову діяльність, нехтуючи потребами й правами тих, хто здавна мешкає на цих територіях, та перспективами розвитку міст у цілому. Протистояння громадян із владою та бізнесом стали поширеним явищем, поступово почали проростати паростки громадянської свідомості, головним завданням яких є постійний та дієвий контроль суспільства над владою.

Водночас виникає низка запитань. Чи є переможці в забудовних війнах? Чи можна вважати перемогою зведення недологої будівлі в історичному середовищі, яка своєю появою порушує життєві процеси цього місця й нівелює подальшу інвестиційну привабливість території (наприклад, для розвитку туризму)? Для влади й бізнесу новобудови породжують нові проблеми, стають занадто обтяжливими в

експлуатації. Чи може взагалі громада отримати перемогу? Може, якщо й надалі поступово, наполегливо відстоюватиме свої конституційні права у правовий спосіб, торуючи шлях до сталої демократії. Однак проблеми не вирішуються на полях битв, там виявляються їх наслідки.

У проблемній ситуації опинилися й професіонали в сфері містобудування та міського середовища: з одного боку, вони добре розуміють обґрунтованість вимог громадян (і готові забезпечити суспільство фаховими рішеннями), а з другого — мусять виконувати завдання замовників, щоб мати змогу утримувати свої фірми, підприємства й родини.

Сьогодні є настійна необхідність вироблення та поширення нової практики публічної взаємодії між громадою міста, владою, бізнесом та професіоналами, в процесі якої всі сторони чутимуть, розумітимуть і забезпечуватимуть потреби одна одної. І це єдиний перспективний вихід із ситуацій перманентних війн. Настав час переходу від протистоянь до конструктивної співпраці. Для влади проблемні території та об'єкти перетворюватимуться на популярні осередки життя (і зростатиме довіра до влади, яка справді опікуватиметься потребами своїх громадян-виборців). Бізнес матиме привабливі довгострокові перспективи, а професіонали з проблем міського середовища докладатимуть фахових зусиль у виконанні суспільно важливої місії. Справа лише за злагодженою та прозорою взаємодією між ними за умов дотримання всіма рівноправних партнерських відносин, публічності всіх рішень та дій, відкритості, доступності до інформації.

Як перейти від протистояння до конструктиву?

Зрозуміло, що для кожної локації має бути опрацьоване індивідуальне рішення з урахуванням усіх її специфічних особливостей. У цьому контексті розглянемо ситуацію, що склалася довкола історичної будівлі Кадетського корпусу в Полтаві, яка є пам'яткою архітектури національного значення.

Ця велика ампірна триповерхова Т-подібна в плані цегляна будівля, центральна частина якої акцентована тосканським портиком, піднятим на аркаду першого поверху, є важливим складником цілісного класицистичного архітектурного ансамблю Круглої площі в Полтаві. Кадетський корпус збудовано в центрі міста у 1835–1840 роках за проектом архітектора М. Бонч-Бруєвича на кошти, зібрані дворянами Полтавської губернії. З грудня 1840 року в Кадетському корпусі навчалися діти дворян Полтавської, Катеринославської, Харківської та Чернігівської губерній. Серед його викладачів та вихованців багато відомих діячів науки й культури та громадських діячів. Заклад припинив існування в 1919 році. За радянської влади тут були розташовані піхотні школи, а пізніше — Полтавське тракторне училище. Під час Другої світової війни будівля постраждала, її було відновлено у 1950-х роках, і вона знову стала осередком патріотизму й військової честі: з 1958 року тут

розміщується Полтавське зенітне артилерійське Червонопрапорне училище (з 1973 року — Полтавське вище зенітне ракетне командне Червонопрапорне училище імені генерала армії М. Ф. Ватутіна).

Парадоксально, що саме з перших років незалежності України для цієї будівлі настали скрутні часи. Відповідно до реформи системи військової служби 1992 року Полтавське зенітне училище було ліквідоване, а його будівлю передано до комунальної власності міста. У 2004 році Кадетський корпус (попри те, що є пам'яткою архітектури національного значення, приватизація якої забороняється) опиняється в переліку об'єктів, які підлягають приватизації, і того ж року приватизується (як нежитлова будівля площею 12 756,5 кв. м) шляхом викупу приватним підприємством «Авна-Трейдінг». Підприємець, який купив будівлю корпусу, незабаром помер, а його нащадки виявили цілковиту байдужість до отриманої в спадок нерухомості. Зобов'язання сторін, передбачені планом приватизації, не виконувалися, жодних реставраційно-ремонтних робіт не здійснювалося. За роки бездіяльності сталося кілька пожеж, тож будівлю було доведено до стану руїни.

Фото 1.
Кадетський корпус.
XIX ст.

Громадська ініціатива щодо відродження будівлі Кадетського корпусу почала набирати дієвих рис під час підготовки до святкування 100-річного ювілею Лева Семеновича Вайнгорта, головного архітектора Полтави 1938–1970 років, якому місто завдячує відродженням зруйнованих пам'яток архітектури та мистецтва (Кондель-Пермінова 2012). До ювілейної дати готувалося до друку видання «Провінційний архітектор», робота над яким консолідувала громадськість (Тристанов 2012). Після передчасної смерті ініціатора видання і його головного редактора В. Трегубова влітку 2012 року його справу продовжив Борис Тристанов, історик, краєзнавець, залюблений в Кадетський корпус.

Усвідомлення того, що Лев Вайнгорт, архітектор відродження Полтави з руїни Другої світової війни, залишив переконливі взірці достойного, практичного опікування культурним надбанням за набагато складніших умов, і стало поштовхом до створення в січні 2013 року громадського Комітету порятунку будівлі Полтавського кадетського корпусу при Полтавському регіональному відділенні Всеукраїнського

фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини ім. Олесь Гончара. До складу комітету ввійшли громадяни міста, фахівці різних галузей; його координатором обрано Б. Тристанова. А важливою рушійною силою всіх робіт виступає свідомо молодь Полтавщини. Поруч з історичною будівлею розташовано архітектурний факультет ПНТУ ім. Юрія Кондратюка, і щодня повз цю величну руїну проходять майбутні архітектори, дизайнери, художники. Комітет розпочав роботу з обговорення шляхів вирішення проблеми у формі «круглих столів» із залученням широких кіл громадськості.

Після довгих судових розглядів 26 лютого 2013 року «нежитлове приміщення за адресою м. Полтава, вул. Жовтнева, 42 актом державного виконавця Октябрського відділу державної виконавчої служби Полтавського міського управління

Фото 2. Сучасний вигляд будівлі Кадетського корпусу в Полтаві. Фото А. Ароян

юстиції на примусове виконання наказу № 18/1554/11, виданого 04 жовтня 2011 р. Господарським судом Полтавської області передано у комунальну власність міста» (Реставрація 2013).

Ця подія надала легітимності діям громадськості, спрямованим на визначення майбуття історичної будівлі Кадетського корпусу. У місті розгорнулося обговорення ідеї створення на базі цієї будівлі так званого «Мистецького корпусу», тобто культурного осередку, центру розвитку регіональних мистецтв. Адже саме людський капітал, мешканці з їхніми талановитістю, майстерністю, винахідливістю, прагненнями, уявою і творчістю є головним ресурсом розвитку міст, регіонів, країн. Це відповідає світовим тенденціям, за якими творчі ресурси стають вагомим чинником конкурентоздатності та визначають внутрішні історичні процеси, що спрямовують Україну до інтеграції в гуманітарний європейський простір.

«Мистецький корпус» — це зібрання під одним дахом різних творчих ініціатив, широкого кола творчих особистостей, це публічне середовище, приваблює і дружне до всіх вікових груп полтавців та гостей міста. Це саме той оптимальний варіант, коли культурні традиції та повсякденні практики утворюють спільний простір. Тут містяни зможуть щоденно збиратися, працювати, спілкуватися.

Спільна творчість підживлюватиме розвиток кожного з мистецтв, сприятиме появі нових шедеврів їх синтезу. Полтава має величезний творчий потенціал, проте на сьогодні в ній, як і загалом в Україні, відчутно бракує організаційних інструментів для задоволення культурних та дозвіллевих потреб суспільства та перетворення наявних культурних активів у культурний капітал.

Життєздатність ідеї полягає саме в залученні широких верств населення, тому вона дуже приваблива і для цивілізованого бізнесу та міської влади. Фізичні параметри великої будівлі цілком придатні для організації в ній мистецької діяльності. А статус пам'ятки архітектури національного значення означає, що первісний вигляд корпусу має бути відтвореним без будь-яких надбудов чи прибудов. А ось всередині має вирувати життя сучасної Полтави.

Молоді архітектори, члени громадського Комітет порятунку будівлі Полтавського кадетського корпусу проаналізували зразки перепрофілювання військових будівель під культурно-мистецькі заклади: арт-простір «Нова Голландія» (колишній Центр суднобудування, Санкт-Петербург, Росія), Центр сучасного мистецтва (колишній військовий склад, Нижній Новгород, Росія); Краєзнавчий музей (колишні Старофлотські казарми, Миколаїв), Культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький арсенал» (колишній виробничо-складський комплекс Старий Арсенал, Київ).

Комітет провів кілька круглих столів-обговорень, звертався за консультаціями до представників музейного комплексу «Мистецький арсенал» у Києві. Наслідком підготовчого етапу стало вироблення стратегічної послідовності спільних дій влади, громадськості, професіоналів та бізнесу.

Перший етап відродження будівлі Кадетського корпусу, який уже розпочався, — це широке обговорення громадськістю міста ідеї трансформації Кадетського корпусу на «Мистецький корпус» (у ході «круглих столів», фотовиставок, музичних фестивалів тощо), яке висвітлюється в засобах масової інформації.

Головний зміст другого етапу — розробка рекомендацій щодо створення «Мистецького корпусу» та його функціонального наповнення. На цьому етапі необхідно здійснити оцінку локації та SWOT-аналіз (встановлення зв'язків між сильними й слабкими сторонами внутрішнього середовища майбутнього мистецького центру; можливостями, що відкриваються при його реалізації та загрозами з боку зовнішнього середовища). На основі маркетингових досліджень буде оцінено рівень забезпеченості міста суспільними та соціокультурними функціями. Аналіз культурного потенціалу Полтави та потреб її мешканців у сучасному громадському культурному центрі, виявлення культурних ініціатив, осередків мистецької творчості будуть засадничими

при визначенні функціональної структури «Мистецького корпусу».

На цій стадії має опрацьовуватися й економічна модель «Мистецького корпусу» та перспективи її реалізації (модель поєднання суспільно необхідних та обслуговуючих комерційних закладів, що дасть змогу залучити бізнес до відродження історичної будівлі). Створення корпусу має базуватися на принципах функціональної гармонії та взаємодоповнюваності мистецьких, творчих і підприємницьких форм діяльності. Завершенням цього етапу має стати загальнодоступний документ «Пропозиції до розробки Концепції трансформації Кадетського корпусу на „Мистецький Корпус”», що буде оприлюднений у ЗМІ та поданий міській владі.

Третій етап — розробка концепції створення та діяльності муніципального культурно-просвітницького центру «Мистецький Корпус» у Полтаві (МКПЦ «Мистецький Корпус»), в котрій зазначатиметься, які саме процеси мають бути організовані в будівлі, яким чином і на яких економічних засадах забезпечуватимуться їх розгортання та діяльність. Концепція доповнюється розробкою організаційної структури МКПЦ «Мистецький Корпус». Ці документи також мають бути оприлюдненими, після чого відбудеться їх обговорення та доопрацювання.

Концепція має стати засадничою для підготовки матеріалів міської цільової програми, в якій зазначатиметься план дій, визначатиметься штат «Мистецького корпусу», вказуватимуться відповідальні установи, джерела фінансування, контроль за виконанням тощо.

Четвертий етап — прийняття сесією Полтавської міськради рішення про створення Муніципального культурно-просвітницького центру «Мистецький Корпус» у Полтаві та його оприлюднення у ЗМІ.

П'ятий етап має відбуватися вже за наявності дирекції новоствореного МКПЦ «Мистецький корпус», яка виступить організатором і замовником архітектурно-інвестиційного конкурсу на краще архітектурно-розпланувальне вирішення (відповідно до прийнятої концепції). Всі конкурсні проекти повинні бути оприлюдненими; переможців визначатимуть в результаті громадських обговорень і роботи журі.

На шостому етапі на основі кращої проектної пропозиції, публічно визначеної у конкурсних змаганнях, здійснюється розробка проектної документації.

Сьомий етап — будівельно-реставраційні роботи на об'єкті, згідно з проектною документацією. Хід проектних та будівельних робіт також має висвітлюватися у ЗМІ. Завершенням цього етапу має стати подія загальноміського значення — введення будівлі МКПЦ «Мистецький корпус» в експлуатацію.

Найважливішим питанням у здійсненні всіх цих заходів є фінансове. Адже реалізація проекту потребує величезних коштів, яких у міста немає. Вирішувати це питання можна за допомогою спеціального Фонду відродження Кадетського корпусу, в якому поступово, в міру зростання довіри, з різних джерел накопичуватимуться кошти. Фонд має регулярно публічно звітувати про надходження (із зазначенням імен благодійників) та витрати (з переліком усіх статей витрат). Саме така відкритість сприятиме формуванню довіри до комітету, фонду, колективу, які здійснюють важ-

ливу громадську роботу. Всі перелічені етапи – це довгий і, безумовно, важкий шлях. Однак його варто пройти, щоб не сталося сумно-традиційне: «хотіли як краще, а вийшло як завжди».

Формування консолідованої думки громадян

Процес відродження історичної будівлі в Полтаві у 2013 році вже започатковано низкою культурологічних заходів, що відбуваються у стінах і на території Кадетського корпусу з метою привертання уваги мешканців міста, влади та бізнесу до цієї проблеми. Серед перших заходів — фотовиставка студентів Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка, влаштована в січні 2013 року. Майбутні архітектори та дизайнери, які щодня бачать поступову руйнацію будівлі Кадетського корпусу, продемонстрували свою небайдужість до її подальшої долі (Кадетський корпус в Полтаве 2013).

Активно долучилися до процесу й місцеві засоби масової інформації. Обласна державна ТРК «Лтава» в циклі «З одвічністю на „ти”» (автор сценарію і режисер Л. Нестуля) започаткувала серію фільмів-роздумів про історію Полтавського Петровського Кадетського корпусу та долю його вихованців (З одвічністю на «ти» 2012).

У травні 2013 року на полтавському телеканалі «Лтава» відбулося ток-шоу «Відверто про долю Кадетського корпусу: від кого вона залежить», на якому було продемонстровано результати експрес-інтерв'ю на вулицях міста. Переважна більшість містян схилилася до думки, що будівля має бути присвячена мешканцям і гостям Полтави. Телепрограма об'єднала фахівців, представників різних громадських кіл, священників, які обговорювали засади консолідованої думки громади міста щодо подальшої долі історичної будівлі. У ході обговорення від проблеми охорони пам'яток присутні перейшли до розгляду проблем боротьби за молоді покоління в сучасних інформаційних війнах шляхом створення змістовних духовних, мистецьких центрів. Так, О. Коба, засновник позапартійної групи «Злам стереотипів», наголосив: «на форумах серед молоді ми бачимо духовний вакуум, немає культурної, немає мистецької, духовної єдності. Полтава втрачає свій статус духовної столиці України, бо ми не бачимо реальної мистецької, духовної зацікавленості. Тому необхідно піднімати питання про створення Мистецького центру. Інформаційна війна може бути виграна завдяки цій інформації, тобто створенню мистецького центру, інформаційних галузей, гуртків, виставкових залів, які будуть змістовними, цензурованими, з патріотичним спрямуванням. Лише за умови, коли ми будемо боротися за інформаційну молодь, ми зможемо отримати перемогу, отримати міцну державу. Всі зараз жаліються: у нас наркоманія, корупція. Треба починати з низів, з того, що маємо на поверхні. Коли в нас дійсно буде мистецьке, духовне, моральне виховання, то процент людей на державній службі, які займатимуться корупцією, знижуватиметься. Це стосується всього: і корупції, і криміналу, і наркоманії. Це питання лежить не тільки в площині

пам'яткоохоронництва, а належить до рівня відродження духовності України і може стати прообразом і символом українського національного відродження».

На думку архієпископа Полтавського і Кременчуцького Федора, ідея Мистецького корпусу вбирає в себе дуже багато речей: спрямування розвитку дитини, культури, духовності, тому що Полтаві дуже багато потрібно працювати, щоб здобути статус духовної столиці України (сьогодні це лише деклароване гасло). Він зауважив: «В моєму розумінні духовність невід'ємна від життя з Богом. Можливо, хтось розуміє під духовністю культуру, мистецтво. Християнство розуміє під духовністю спілкування з Богом, життя за заповідями Божими. Тому ми, священники, думаємо, що в цій будівлі обов'язково повинен бути відроджений храм. Може статися „перетягування ковдри“, бо наша церква українська розділена. Але поки що цей храм може належати місту, і церкви можуть долучитися як консультанти або навіть долучитися до відродження цього храму. А коли буде в Україні одна помісна церква, цей храм належатиме одній церкві і в ньому відбуватимуться молебні з нагоди Дня міста, громадських свят тощо. Тому ідея Мистецького корпусу — гарна ідея, і робота комітету дуже важлива» (Ніколенко 2013).

Фото 3. Руїна актової зали (колишнє приміщення церкви). Фото А. Ароян

В. Скрябін, член Комітету порятунку Полтавського кадетського корпусу, наголошував, що полтавці повинні відстоювати інтереси свого міста, адже мине небагато часу, і всі забудуть мерів-тимчасовців, і саме від містян, небайдужих до долі свого міста, залежатиме майбутнє. Я. Купинський, також представник комітету, обговорював стан взаємовідносин влади і громади міста, аспекти їх окремого, паралельного

існування. Він зауважив, що влада є цілком відірваною від суспільства системою, яка сама себе обирає, кулуарно приймає рішення всупереч потребам міста.

Журналістка Л. Нестуля зазначила, що влада повинна відчувати свою відповідальність перед громадянами, вже настав час розбудовувати зв'язки між громадськістю та владою. Тому громада повинна чітко формулювати свої пропозиції (стосовно Кадетського корпусу), бачення майбутнього власного міста; потрібно залучати якнайширше коло людей до обговорення, випрацьовувати консолідовану думку, яка б спиралася на фахові здобутки, соціологічні дослідження тощо. Ці роботи й становитимуть основу громадської консолідованої думки, яка буде покладена в основу створення Концепції духовно-просвітницького центру в центрі Полтави (Ніколенко 2013).

Упродовж весни та літа 2013 року ініціативна молодь енергійно наповнює спустошений, занедбаний простір мистецькими акціями. Так, 25 травня в Полтаві відбувся музичний фестиваль «Відродження», присвячений порятунку будівлі Кадетського корпусу, на якому безкоштовно, за ідею створення Мистецького корпусу виступали гурти «ДельТора», «Транс-Формер», «Брат Кіндрат», «Дух Свободи», «City Fires»,

Фото 4. Фестиваль «Відродження» у стінах будівлі. Травень 2013 року. Фото А. Ароян

«Пан Коцький», працювали майстер-класи народних митців. Фотовиставка з історії Полтавського Петровського кадетського корпусу переносила присутніх у час величі будівлі, знайомила з долями випускників закладу. Фестиваль згуртував багато людей, особливо молоді і викликав значний резонанс. Петицію на захист пам'ятки підписали понад 3000 осіб (Петиція 2013). Фестиваль, що пройшов без політичних

гасел і реклами, об'єднав людей різного віку, різних уподобань (Фестиваль... 2013).

Молоді Полтавські митці (ідея — Артур Ароян, Степан Дяченко; музичні постановки — Віталій Полтавець, Дмитро Білокінь) створили фільм-відчуття «Крізь порожнечу» (за концепцією концертного фільму «Echoes» групи «Pink Floyd»), в якому на прикладі Кадетського корпусу простежується доля спустошених і занедбаних історичних будівель в Україні. Вже зросло покоління полтавців, яке не бачило цієї будівлі живою, функціонуючою, а знають її лише як пустку та руїни (Крізь порожнечу 2013). Автори фільму розглядають цю руйнацію як стан душі сучасної людини і ставлять питання про наповнення її світлом життя через покаяння (образ дощу як сльози покаяння). В руйновищі першими торують шлях «сталкери», і порожній простір, як посудина, що очікує наповнення, спочатку насичується музикою («реквієм»), далі — образотворчим мистецтвом, пластикою танцю. Вражаючим є фінал — катарсис: завдяки засобам аерозйомки, глядачі бачать усі страждання будівлі, зячучу діру в самому її центрі («серці»), на місці зруйнованого куполу в домовій церкві. Авторське послання — про надію, про гідне ставлення до культурного надбання, про те, що історична будівля навіть у величому занепаді свідчить про значний потенціал, який варто активізувати в сучасному житті суспільства.

В очікуванні хепі-енду

На момент підготовки статті (липень 2013) міська влада виконала значний обсяг робіт, пов'язаний з поверненням будівлі в комунальну власність міста. Проведено інвентаризацію, виготовлено технічний паспорт; отримано технічне обстеження будівельних конструкцій та інженерних мереж для реставраційних робіт. Визначено орієнтовну вартість реставрації будівлі, яка, за розрахунками Державного проектного інституту містобудування «Міськбудпроект», становить 165 млн. грн, а термінова консервація потребує 18 млн. грн (Реставрація 2013).

Після закінчення технічних робіт із землеустрою влада має намір визначити напрямки користування будівлею або прийняти рішення про передачу будівлі в управління іншій юридичній чи фізичній особі. Вочевидь, є наміри знайти одного зручного орендаря, тому поки що влада не звертає уваги на думку громадськості. Однак в умовах глобальної економічної кризи навряд чи буде бажаний самотужки піднімати з руїни нерухомість площею майже 13 тисяч квадратних метрів (ще й з безрадісною перспективою громадського супротиву).

Може, варто полтавській спільноті звернутися до історичного досвіду, що свідчить про те, як майже двісті років тому полтавські дворяни, очолювані генерал-губернатором М. Г. Репніним, прийняли спільне рішення, склалися грошима й побудували величну будівлю у центрі Полтави, яку залишили наступним поколінням у спадок. Упродовж багатьох десятиліть це був осередок військової доблесті та честі, тут навчалися майбутні офіцери. Однак недбалі спадкоємці за останні роки довели цю

пам'ятку архітектури національного значення до стану руїни. Настав час «збирати каміння» й виправляти власні помилки.

У позаминулому столітті наші предки змогли порозумітися, піднятися над проблемами і негараздами, згуртуватися заради майбутнього своїх дітей. Історія Кадетського корпусу засвідчила мудрість полтавців, їхню далекоглядність. Так будемо сподіватися на те, що полтавці XXI століття також об'єднаються заради майбутнього. Тим паче, що наприкінці XX століття, у 1991 році, Полтава проголосила себе Центром духовного і культурного відродження України. Однак дотепер ця ініціатива залишилася лише гаслом: розбудова олігархічного капіталізму на багато років пригальмувала поступ відтворення української державності, відродження національної культури.

Фото 5. Фестиваль «Відродження» у стінах будівлі. Травень 2013 року. Фото А. Ароян

Ще не набули чинності розроблені у 1999 році «Правила забудови та використання території міста Полтава», якими передбачається рівність соціальних умов життєдіяльності кожного мешканця, право кожного громадянина на участь у виробленні спільних рішень. Ініціатива громадськості щодо створення нової загальноміської цінності — Мистецького корпусу є однією з перших вітчизняних соціальних інновацій, коли, не покладаючись на державу чи якусь окрему особу, треба гуртуватися для вирішення власних проблем. Якщо полтавці консолідується й спільними зусиллями відродять до сучасного життя стражденну будівлю Кадетського корпусу, це увійде в історію міста початку XXI століття як гідний взірці співпраці громадян, влади та бізнесу.

- З одвічністю на «ти», 2012, режим доступу: <<http://histpol.pl.ua/ru/ppkk-sovremennoe-sostoyanie/ppkk-video/4824-ppkk-s-vechnostyu-na-ty>> (дата звернення: 30.07.2013).
- Кадетский корпус в Полтаве 2013, 8 февраля, режим доступа: <<http://www.youtube.com/watch?v=s03jBLL9AIA>> (дата обращения: 30.07.2013).
- Кондель-Пермінова, Н. 2012, Головний архітектор Полтави ХХ століття: До сторіччя від дня народження Л.С.Вайнгорта, *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*, зб. наук. праць, Ін-т проблем сучасн. мист-ва НАМ України, Київ, вип. 8, с. 267–292.
- Крізь порожнечу (фільм-відчуття), режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=qKSRAIVHXtE#at=2226> (дата звернення: 29.07.2013).
- Мусієнко, Н. 2009, Київ у контексті забудовних війн ХХІ століття. Case Study – Metro «Teatralna» (2005–2009), *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*, зб. наук. праць, Ін-т проблем сучасн. мистецтва Акад. мист-в України, Київ, вип. 6, с. 149-162.
- Ніколенко, О. 2013, «Відверто про...» Доля Кадетського корпусу в Полтаві, ТРК «Лтава» (Полтава), 24 травня, режим доступу: <<http://histpol.pl.ua/ru/ppkk-sovremennoe-sostoyanie/ppkk-video/4823-otkrovenno-pro-sudba-poltavskogo-kadetskogo-korpusa>> (дата звернення: 29.07.2013).
- Петиція на захист будівлі Полтавського кадетського корпусу – пам'ятки архітектури національного значення, режим доступу: <<http://histpol.pl.ua/ru/>> (дата звернення: 30.07.2013).
- Реставрація Кадетського корпусу, режим доступу: <<http://reporter.pl.ua/novini/podiyi/12253-restavratsija-kadetskogo-korpusu-obijdetsja-v-165-mln-grn>> (дата звернення: 29.07.2013).
- Тристанов, Б. (укл.) 2012, *Провінційний архітектор*, Дивосвіт, Полтава, 336 с.
- Фестиваль в захисту здания Полтавского кадетского корпуса 2013, 6 июня, режим доступа: <<http://www.youtube.com/watch?v=pxjaZZM3I7I>> (дата обращения: 29.07.2013).

ІГОР ТИЩЕНКО

ВІД АНТИЗАБУДОВНИХ ПРОТЕСТІВ ДО «ПРАВА НА МІСТО»: RES PUBLICA НА КОНТРАКТОВІЙ ПЛОЩІ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ КИЄВА

Сучасний Київ можна охарактеризувати як місто з відсутніми місцевим самоврядуванням і механізмами залучення громадян до участі в процесах міського розвитку. Столиця України, частково через так і не подолану централізацію, більше, ніж інші великі українські міста (такі як Львів, Харків чи Одеса), постраждала від дерегуляції містобудування, впливу глобальних економічних процесів і просторових маніфестацій нових політик пам'яті. В умовах пострадянських просторових трансформацій, коли в Києві об'єднаними зусиллями влади, державних планувальників і інвестиційних компаній цілеспрямовано створюють сприятливі умови для інвестування й на-

громадження капіталу, зокрема спрощують механізми приватизації публічного простору, відсутність участі громадян у процесах міського розвитку означає їхню неможливість впливати на розвиток міста і протистояти негативним змінам повсякденного життєвого простору.

З кінця травня 2012 до березня 2013 року в Києві, у Гостиному дворі на Контрактовій площі, існувала «Гостина республіка» — громадський соціально-культурний проект, у рамках якого було здійснено спробу створити багатофункціональний інклюзивний (inclusive) публічний простір, що став би прикладом взаємодії різних соціальних груп містян задля вироблення механізмів залучення громадян до управління спільним. Специфіка «Гостині республіки» полягала в тому, що вона апропріювала одне з місць неоліберальних просторових трансформацій — споруду Гостиного двору, яку очікує нечутлива до просторового і соціального контексту площі реконструкція під торговельний центр. Показово, що «Гостина республіка» характеризувалася високою щільністю культурно-освітніх заходів та одразу оголошеним неприйняттям будь-яких форм дискримінації, що стимулювало високу увагу громадськості. І хоча доля «Гостині республіки» згодом була драматичною (активістів витіснили з Гостиного двору в кілька етапів, зараз споруду активно реконструюють під торговельний центр, як і було заплановано), хочеться сподіватися, що вона публічно поставила низку нових питань про соціальні та просторові наслідки «оновлення» Києва й активізувала громадське усвідомлення важливості якісного публічного простору для демократії, зокрема й поза дослідницькими, експертними чи активістськими колами.

Фото 1.
«Гостина
республіка».

Фото
Віктора Крюка

Головна мета ініціативи «Право на місто», яка й створила «Гостину республіку», — «відкриття» та повернення публічних просторів міста його мешканцям і забезпечення широкої участі громадян у вирішенні питань міського розвитку¹. Саме тому як назву ініціативи обрано концепцію «права на місто», розроблену філософом-

неомарксистом Анрі Лефевром після паризьких подій 1968 року і згодом доповнену в працях критичного географа Девіда Харві. Ця концепція — одна з ключових і для сучасних критичних досліджень міста (*critical urban studies*), і для масових міських соціальних рухів, метою яких є подолання всіх форм просторової дискримінації та утвердження справедливого міста.

З іншого боку, події 2012–2013 років, пов'язані з реконструкцією Гостиного двору під торговий центр, протестами і функціонуванням «Гостиніої республіки», досі часто репрезентують і усвідомлюють у рамках популярної стратегії репрезентації незаконних забудов і антизабудовної протестної активності киян, сформованої під впливом діяльності ініціативи «Збережи старий Київ» і партійних функціонерів опозиційних партій. Ця стратегія передбачає використання легалістської риторики і зосередження громадської уваги на юридичному й символічному аспекті ситуації (*незаконності* забудов, знищенні національної архітектурної спадщини чи спотворенні історичного міського ландшафту), залишаючи поза увагою і глобальні процеси, які є причинами цього, і багато дотичних явищ, зокрема приватизацію публічних просторів і пов'язані із цим проблеми. Так, зняття з Гостиного двору статусу пам'ятки, дозвіл на його приватизацію і початок реконструкції багато журналістів, активістів й архітекторів оцінювали й оцінюють суто в легалістській перспективі — як незаконне руйнування пам'ятки архітектури та містобудування, а функціонування «Гостиніої республіки» — як «останній бастион», протест саме проти незаконних дій, покликаний зберегти архітектурну спадщину².

Проте очевидно, що спробу створення у Гостиному дворі багатофункціонального публічного простору, відкритого для комунікації та культури, можливо уявити й описати лише в контексті локального виміру «права на місто», який своєю чергою неможливо описати поза контекстом трансформацій простору сучасного Києва. На жаль, пострадянські трансформації Києва ще не стали предметом ґрунтовних наукових досліджень; немає жодної україно- чи англійської монографії на цю тему. Звісно, у форматі статті неможливо заповнити цю прогалину, але запропонований матеріал є спробою включити події в Гостиному дворі в глобальний контекст трансформації публічних просторів.

Трансформації міського простору

Історія «розквіту і занепаду» «Гостиніої республіки» нерозривно пов'язана зі спільною для всього пострадянського простору радикальною трансформацією міст після 1991 року. Наголос на важливості аналізу наслідків трансформацій, які безперервно тривають уже більш як два десятиліття, став загальним місцем досліджень пострадянських міст (Dillon and Wykof 2002; Axenov et al. 2005; *The Post-socialist city* 2007; *PS-Ландшафты* 2008). Перехід від централізованої державної планової економіки — з її орієнтацією на виробничий сектор, централізованим індустріально-орієнтованим містобудуванням, політикою масового стандартизованого житлового

будівництва і забезпечення житлом, яка сприяла швидкій урбанізації країни, і державною регуляцією житлової сфери — до нерегульованої ринкової економіки, децентралізації міського управління та містобудування і взагалі повного демонтажу соціалістичного welfare state відкрив шлях для широких міських трансформацій. Їм сприяли також такі чинники, як поява конституційно гарантованої приватної власності, дерегуляція (а точніше просто поява) ринку нерухомості, який виник внаслідок комодифікації міського простору, деіндустріалізація і поява можливості приватизації державної та комунальної власності. Паралельно з децентралізацією міського управління й тотальним зменшенням ролі держави в питаннях міського розвитку і соціального забезпечення це означало дедалі ширше залучення до прийняття рішень на міському рівні і взагалі до «виробництва просторів» нового капіталізму (Lefebvre 1991) нових місцевих і глобальних акторів — від дрібних бізнесменів — власників кіосків і яток — до девелоперських компаній (French 1995; Ahenov et al. 2005: 11–15).

Ця первинна пострадянська дерегуляція містобудування та перерозподіл державної власності (своєрідний період «первинного нагромадження капіталу»), які найбільш очевидним наслідком мали дезінтеграцію соціальної інфраструктури, зокрема транспорту, і часткову фрагментацію міського простору внаслідок приватизації, наприкінці 1990-х посилилася і перетворилася вже на повномасштабні, забезпечені державною підтримкою неоліберальні політики приватизації та комодифікації міських публічних просторів (The Post-socialist city 2007: 269–284)³. Сучасну неоліберальну урбанізацію в Києві, як і в інших великих українських містах, можна описати в термінах радикальної трансформації не тільки самих міських просторів (перманентна регенерація середовища), яка передбачена просторовою логікою пізнього капіталізму (Harvey, 2006; Трубина, 2012: 231–243), а й тотальної зміни уявлень про їхню роль і функції. Ці риси доповнюються майже цілковитою відсутністю стримувальних механізмів і ігноруванням суспільних інтересів у розвитку міста. Міські ландшафти адаптують до нових умов вільного ринку. Найбільш видимі зміни відбуваються в центральних районах міст, в окремих колишніх індустріальних зонах, а також подекуди й на периферії міст, і охоплюють неконтрольоване оновлення міської тканини середмістя («крапкові забудови»), деіндустріалізацію, появу масштабних деградованих зон і/або часткове комерційне освоєння їх, інтенсивне створення ландшафтів споживання, а також інтенсивне житлове будівництво на периферії, яке подекуди набуває рис субурбанізації (Sykora and Bouzarovski 2012: 51–53). Ці процеси супроводжуються соціальними наслідками, такими як джентрифікація; щоправда, щодо Києва це поняття варто застосовувати дуже обережно, оскільки без відповідних соціологічних досліджень руху населення неможливо встановити її справжні масштаби. Масштабне інвестування капіталу в нерухомість у Києві збіглося із занепадом і без того слабкого, корумпованого місцевого самоврядування, яке постало в 1990-х, що породжує специфічні приклади просторових трансформацій, про які йтиметься нижче.

Трансформації міського простору (у множинному числі) інтенсивно тривають і зараз. Дослідники Людек Сікора і Стефан Бужаровський зазначають, що посткомуністичні міста підпорядковуються трьом аспектам посткомуністичного «переходу»⁴, який охоплює інституційні, соціальні та урбаністичні трансформації. Якщо інституційні трансформації (демократичні вибори, децентралізація управління й приватизація) формально були дуже швидкими, а урбаністичні великою мірою залежать від глобальної динаміки капіталізму, то у сфері соціальних практик можна спостерігати ще цілком радянські патерни (Sykora and Bouzarovski 2012: 53–54).

Продуктивним підходом для аналізу трансформацій українських міст і Києва зокре-

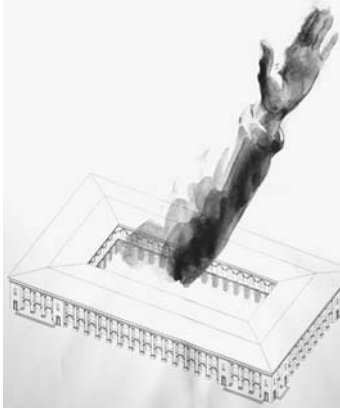

Фото 2. Ескіз плакату
«Захистити Гостиний двір»

Фото 3. Будівельна техніка
у приміщенні Гостиного двору.

ма буде дослідити не тільки їхні просторові і соціальні маніфестації (деіндустріалізацію, приватизацію публічного простору, неконтрольоване оновлення міської тканини середмістя, соціальну поляризацію, сегрегацію), а й відрефлексувати роль, яку в них відіграють глобальні процеси, а яку — міська (державна) влада. Адже сама собою, без державного регулювання (точніше дерегуляції) капіталістична урбанізація в Києві навряд чи набула б таких масштабів. Дискурсивний аналіз програм міського розвитку, риторики міської влади чи таких ключових містобудівних документів, як Генеральний план міста Києва⁵ (Совсун, Цуркан 2010), дає підстави зробити висновки, що містобудування, міське управління та експертні дискурси навколо них в Україні великою мірою, якщо не повністю, апропрійовано неоліберальною риторикою дерегуляції, «*підвищення інвестиційної привабливості*», тотальної необхідності залучення інвестицій для розвитку міського простору (urban development) і приватного управління муніципальною власністю. Характерна ознака і водночас одна з умов міських трансформацій — перманентна фактична лібералізація містобудівного законодавства, зокрема Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» і спрощення механізмів отримання прибутку з міського простору (built environment). Лібералізація законодавства і дерегуляція містобудівних механізмів на користь приватних девелоперів (що є спільною рисою багатьох пострадянських столиць — Тбілісі,

Єревана, Москви, Баку) — зокрема запровадження таких інструментів доступу до містобудівної інформації, як недавно запущений Геопортал міського земельного кадастру Києва – нівелюють і без того неефективні механізми залучення громадян до прийняття рішень у цій сфері. Так, згідно із цим законом в останній редакції 2012 року, обов'язковим громадським обговоренням (чи радше «слуханням») підлягають лише проекти функціонального зонування територій і зміни до генеральних планів міст. Проекти «дрібнішого» масштабу можуть бути невідомими містянам до самого кінця. Утім, навіть якщо не брати до уваги загальнопоширені фальсифікації незручних слухань, їхні рішення відіграють лише дорадчу роль. З недавніх законодавчих змін, які ще більше спростили умови приватизації міського простору і його капіталістичної трансформації, — прийняття Верховною Радою Закону «Про внесення змін до Прикінцевих положень Закону «Про регулювання містобудівної діяльності» щодо зупинення дії заборони на відведення земельних ділянок» з урахуванням пропозицій Президента України⁶. Цими змінами в Києві та інших містах відкривається можливість оренди і приватизації державної та комунальної власності навіть за відсутності плану зонування й детального плану місцевості, змін функціонального призначення територій і інших дій, спрямованих на «економічний розвиток міста Києва, зокрема з питань житлового будівництва, розбудови інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури, а також на здійснення столичних функцій».

Державна і міська влада (в Києві через «прокляття столичності» вони майже злилися) в умовах неолібералізації економіки стає інстанцією, яка, втручаючись у проблемні питання в галузі міського розвитку, безсилі щось змінити або (майже завжди) діють на користь приватних інвесторів, що доводить випадок із Гостиним двором, як і низка інших випадків. З апропріацією державною і міською владою неоліберальної ідеології «владу [державного] планувальника, який керував розподілом інвестицій у соціалістичному місті, замінено владою інвестора, який скеровує політиків і планувальників у напрямі, вигідному для капіталу» (Sykora and Bouzarovski 2012: 51).

Майже всі муніципальні і державні проекти у сфері оновлення міст і міського розвитку, благоустрою, житлового будівництва, соціальної та транспортної інфраструктури тощо державні планувальники розробляють під залучення приватних інвестицій, чим передають майбутнє управління комунальною власністю у приватні руки і ставлять загальноважливі міські зміни в залежність від фінансової зацікавленості інвестора⁷. Можна стверджувати, що у випадку Києва соціалістичні «репрезентації простору» (так Анрі Лефевр (1991) називав експертні дискурси, форми знання і механізми контролю за простором, створювані архітекторами і планувальниками для потреб влади і які завжди домінують на міською повсякденністю, над «просторовими практиками»), звільнившись від окремих принципів соціалістичного містобудування, що були невід'ємною рисою соціальної держави (масового будівництва соціального житла і соціальної інфраструктури, маніфестації державної ідеології в міському просторі), надійно адаптувалися до просторової логіки неоліберальної урбанізації.

Показовими локальними прикладами симбіозу містобудівних зусиль міської влади і приватних інвесторів, що виливаються в грандіозні девелоперські проекти, є проєкт з будівництва ділового центру «Київ-сіті» на Рибальському півострові і плани з комерційного освоєння території Русанівських садів, важливий інфраструктурний складник яких — зягнене спорудження затратного Подільсько-Воскресенського мостового переходу. Останній, утім, міська влада позиціонує суто як необхідний ключ до вирішення транспортних проблем для мешканців півночі Києва (Радинський 2010). Проєкти з реконструкції транспортної інфраструктури завжди є частиною більш масштабних міських перетворень, пов'язаних з циркуляцією капіталу; останні, щоправда, часто ховаються в тіні нібито винятково соціально-орієнтованої раціональної містобудівної логіки. Це можна простежити й на прикладі масштабної реконструкції Поштової площі (почалася 2012), яку в офіційному дискурсі позиціонували як необхідне транспортне поліпшення, що також дасть змогу розширити й упорядкувати пішохідну зону, хоча водночас проєктом передбачено будівництво великих обсягів комерційної нерухомості⁸.

Ще одним подібним київським місцем інтенсивної трансформації є Контрактова площа, позначена ще радянськими планами архітекторів-реставраторів з відтворення як втрачених, так і ніколи не збудованих споруд. Плани з «відтворення» незбудованого комплексу архітектора Вільяма Гесте на Контрактовій площі під комерційні потреби і відновлення комерційної функції Гостиного двору, що зазвучали 2009 року одночасно з вуст місцевої влади й архітектурної спільноти, загрожують повною комерціалізацією цієї єдиної більш-менш публічної площі Києва (Шліпченко 2011). Такі масштабні проєкти — проблема набагато серйозніша для міського простору, аніж неконтрольована крапкова забудова середмістя. Характерно, що в цьому випадку легітимациєю проєктів виступає пізньорадянська ідея «відновлення архітектурної спадщини», взята на озброєння впродовж незалежності, яка наразі демонструє апропріацію капіталом реставраційної риторики (Радинський 2010: 90–92). Плани з «відтворення» комплексу Гесте вочевидь не знайшли інвестора, але сама ідея комерційного наповнення Контрактової зазвучала по-новому 2012 року, коли Гостиний двір таки почали перебудовувати під торговий центр. Це викликало численні протести і стало однією з причин виникнення «Гостиної республіки».

Метаморфози публічних просторів і «Гостина республіка»

Концепція публічного простору як «місця демократії» — одна з ключових категорій розуміння міста. У сучасному місті публічний простір оточує нас всюди у повсякденному міському житті — на вулиці, у громадському транспорті і музеї, в університетських аудиторіях і кав'ярнях, у торговельних центрах і в громадських приймальнях органів влади, у соціальних мережах і в інтернет-форумах. Усі ці місця відрізняються один від одного доступністю, режимом управління, формою власності і характером, об-

сягом соціальних інтеракцій і взагалі наявністю фізичного виміру. Чим відрізняється Майдан Незалежності від Контрактової площі? Чи можна назвати торговельний центр — найпоширеніший у сучасному Києві варіант комерційного освоєння міського простору — публічним простором? Що мають на увазі державні планувальники та девелопери, коли кажуть про публічні простори в українських містах (і чи кажуть узагалі)? Американський урбаніст Захарія Ніл зауважує, що публічний простір сповнений суперечностей: він дає змогу спілкуватись і з незнайомцями, і з друзями, зрозуміти свою позицію в соціальному світі; водночас в інших випадках публічний простір перетворюється на місця, де наділена владою меншість здійснює контроль над іншими, які відповідають протестом і спротивом. Багато з тих місць, які вважають публічними, такими насправді не є: так, менеджерам і власникам кав'ярні не потрібні люди, які, соціалізуючись, довго займатимуть цінний комерційний простір, а власники торговельних центрів можуть не допустити в них будь-кого, кого не вважають відповідним своїм критеріям (Common ground 2010: 1).

Зрештою, торговельні центри активно перетворюються на основний тип «публічних» просторів, що, на думку багатьох теоретиків, є ключовою загрозою для справжнього публічного життя (Бауман 2008: 106–107).

Класичні розуміння визначення публічного простору будуються на протиставленні: публічне — це все те, що не є приватним. У зв'язку із цим у теорії розрізняють також *публічну сферу* і *публічний простір*, які протиставляють приватному життю і приватним просторам. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. у соціальних науках, зауважує російський соціолог Олег Паченков, склався свого роду консенсус щодо розуміння публічної сфери. Можна виокремити два підходи в рамках цього консенсусу: розуміння публічної сфери як простору вільної комунікації та тлумачення її як здатності до соціальної взаємодії (*socialbility*). Перший традиційно пов'язаний з Юргеном Габермасом і Ханною Арендт, другий — з Річардом Сеннетом (Паченков 2012). У відомій праці 1958 року «Становище людини» Ханна Арендт уявляє публічну сферу (*public realm*) як ідеальну, де люди можуть мати голос вільно й рівно, незалежно від своїх приватних обставин, класу, гендеру, національності тощо. Взірцем такої можливості рівної та вільної комунікації для неї стає центральна міська площа, яка демонструє необхідну для свободи анонімності людську щільність. Юрген Габермас розрізняє поняття «публічного простору» і «публічної сфери» (*public sphere*). Публічна сфера — це радше концептуальний простір, будь-який медіум чи можливість, яка забезпечує індивіду змогу брати участь у політичному житті (від газети до електронних соціальних мереж). Приєднатися до нього він може і в конкретному фізичному публічному просторі як місці для суспільних дебатів, канонічним взірцем якого для Габермаса була буржуазна кав'ярня ХVІІІ ст., де вільні індивіди збиралися для обговорення не пов'язаних із приватною сферою питань і взаємного просвітництва. На відміну від Арендт Габермас закликає не ігнорувати культурні, етнічні чи економічні обставини, над якими, утім, зрештою має вивищуватися публічне (Habermas 1989; Sennet 2010: 260–262; Common ground 2010: 4).

Річард Сеннет запропонував найбільш універсальне визначення публічної сфери (public realm) як будь-якого місця, де можна зустрітися з незнайомцями. Водночас надзвичайно важливим є просторовий вимір публічної сфери: «традиційно це місце, яке може бути визначено в термінах фізичної території, ось чому дискусія про публічну сферу, знову ж традиційно, пов'язана з містами; публічна сфера може проявлятися на площах, головних вулицях, у театрах, кафе, лекційних залах, ансамблях урядових будівель або біржах — скрізь, де можна зустріти незнайомця. [...] Проте найважливіше, що характеризує публічну сферу, – це що в ній відбувається. І це — збори незнайомців, які роблять можливим певні види активності, які не можна собі уявити або не можна реалізувати в приватній сфері» (Sennet 2010: 261). Таким чином публічна сфера як певний концептуальний феномен у соціальній практиці піддається локалізації — вона маніфестується у міському публічному просторі. Сеннет частково переносить увагу з політичного виміру публічної сфери на культурний. Його куди більше цікавить вимір соціальної практики: як люди поведуться в публічному

Фото 4. Проведення публічних заходів на території Гостиного двора.

просторі, як вони конструюють значення за допомогою одягу, поведінки, жестів. У зв'язку із цим він на відміну від Габермаса та Арендт цікавиться тією роллю, яку відіграють архітектура і міський простір у формуванні публічного життя, яким чином простори використовують у повсякденній соціальній практиці і формують цю практику (Sennet 2010: 260). Проте однаковим чином і Габермас, і Арендт, і Сеннет наголошують на важливості комунікації між незнайомцями, яку повинні надавати публічні простори, і важливості цього для демократичного способу правління.

Учасники ініціативи «Право на місто», які організували «Гостину республіку», заявили, що їхньою метою була побудова нового типу публічного простору — інклюзивного та недискримінаційного, залучення громадян до процесу прийняття рішень щодо міського розвитку та протидія комерціалізації Контрактової площі. Вони зайняли споруду Гостиного двору, який аж ніяк не можна було назвати загально-доступним публічним простором до цього. Контрактову площу, хоча вона є більш публічною і функціонально різноманітною, аніж Майдан Незалежності, також важко назвати справді зручним для всіх публічним простором. У зв'язку із цим виникає низка запитань: чим є публічний простір сучасного міста і наскільки його реальні маніфестації відрізняються від ідеальних моделей, представлених теоретиками, які сили впливають на нього в містах за доби пізнього капіталізму, чому він настільки важливий для демократії та подолання дискримінації і якою є його специфіка у пострадянському місті? Без відповіді на ці запитання неможливо зрозуміти існування «Гостині республіки» і багатьох інших соціальних процесів, які відбуваються в Києві та інших великих українських містах.

Захарія Ніл і соціолог Ентоні Орам, узагальнюючи наявні теоретичні перспективи осмислення публічного простору у сучасних дослідженнях, які своєю чергою базуються або відштовхуються від наведених класичних політичних тлумачень, пропонують таке визначення: публічний простір — це *«всі простори, відкриті та доступні для всіх членів публіки в суспільстві, в принципі, хоча необов'язково на практиці»* (Common ground 2010: 1). Незважаючи на різні свособи визначення і проблематизації публічного простору в рамках цих підходів, майже всі теоретики погоджуються з таким визначенням. Водночас, зауважує Ніл, кожна частина цього визначення потребує деталізації; всіх їх на практиці піддають певним обмеженням. Так, межі публічних просторів стали набагато ширшими, аніж традиційні міські публічні простори, такі як площі, тротуари чи парки, тепер вони включають також і віртуальні простори. Найважливішими щодо публічних просторів є їхня *відкритість*, яка не повинна залежати від соціальних, демографічних чи етнічних ознак, членства в політичних чи релігійних організаціях тощо, і *доступність*, яка означає, що публічний простір не повинен обмежуватися жодними бар'єрами, просторовими чи фізичними. На рівні міського простору це означає, наприклад, що площа, на яку можна потрапити тільки через підземний перехід, не забезпечений пандусом чи ліфтом, не є публічним простором, бо потрапити на неї можуть не всі члени суспільства. Те саме стосується і всіх інших публічних закладів і об'єктів — транспортних, освітніх, медичних, торговельних.

Водночас навіть використання публічних просторів, які перебувають у громадській власності, як «місця демократії» для громадянської соціалізації і реалізації таких громадянських прав, як право на свободу слова та мирні зібрання, так чи інакше обмежено законодавством майже всіх країн, хоча юридичне визначення публічних просторів є далеко не в усіх. У юридичній практиці Сполучених Штатів існує сформована в результаті відомих судових справ так звана доктрина громадського (публічного) форуму (public forum doctrine), яка передбачає три режими використання публічних просторів, що відрізняються цільовим призначенням і ступенем відкритості:

Quintessential public forum — простори, спеціально створені для комунікації, обговорення публічних питань і реалізації громадянських свобод; охоплюють усі традиційні види публічних просторів — вулиці, тротуари, парки, площі тощо. *Non-public forum* — місця, які не є безпосередньо відкритими. Вони передбачають спеціальні режими використання і контроль доступу. Це поштові відділення, урядові будівлі тощо.

Limited public forum — місця, які, не будучи безпосередньо відкритими, все ж можуть стати такими, як школи, музеї тощо (Common ground 2010: 3–4).

Зрозуміло, цей розподіл не працює для просторів, які зазвичай вважають публічними, але не є такими юридично, бо перебувають у приватній власності (торговельні центри, лобі бізнес-центрів, приватні парки огорожених спільнот тощо).

У межах наявних концепцій Ніл і Орам зосереджуються головним чином на соціальному вимірі публічного простору, тобто розглядають їх як місця, де ми проживаємо наше публічне життя. Вони виокремлюють такі три підходи чи радше моделі осмислення публічного простору: як *того, що сприяє існуванню громадського суспільства* (facilitator of the civil order), як *місце реалізації влади і протистояння їй і як сцену для мистецтва, театру і перформансу*. Ключове питання, на яке ставиться відповідь у межах цих підходів, — це механізм роботи публічного простору, яким чином він заохочує людей до дії чи комунікації.

У рамках першої моделі постійне активне використання публічних просторів для повсякденної соціальної активності — зібрань, спілкування, прогулянок, фланування — абсолютно необхідне для існування та життєздатності і сусідських спільнот, і міст у цілому. Дослідники та урбаністи, які осмислювали публічний простір у рамках цієї моделі — Кевін Лінч, Джейн Джейкобс, Вільям Вайт, Елайя Андерсон, Ян Гейл та інші, — наполягали на важливості інклюзивної архітектурної організації міського простору, яка б сприяла і заохочувала соціальне використання вулиць, тротуарів, площ, парків та інших публічних просторів. Вони ставили свої діагнози містам: «вмираючими» є ті, де зручні пішохідні зони, громадські парки і площі, квартали старої забудови центрів із сформованими мультиетнічними локальними спільнотами поступалися місцем автострадам, парковкам, естакадам, корпоративним офісним центрам із контролем доступу та новій високоповерховій комерційній забудові (Jacobs 1961; Whyte 2001). І навпаки, успішні публічні простори — інклюзивні та багатofункціональні, які забезпечують можливості дозвілля і комунікації для всіх представників спільноти.

Друга модель передбачає, що публічний простір — це завжди простори протистояння та політичної боротьби громадян за свої права з тими, хто наділений владою і реалізує її в просторі міста. Біля джерел цієї моделі, яка зараз є однією з домінантних у сучасній критичній географії та урбаністиці, стояв Анрі Лефевр зі своєю концепцією права на місто — права на справедливе, нічим не обмежене користування ресурсами, що їх надає місто, у їх «споживчій», а не «міновій» вартості — як базового громадянського права сучасності. Представники цього підходу — Дон Мітчелл, Майк

Девіс, Шерон Зукін та інші вважають публічні простори єдиним місцем, де соціальні групи можуть боротися за свої права стати частиною публіки, єдиним місцем, де вони можуть репрезентувати себе (Mitchell 1995; 2003; Davis 2006; Zukin 1995). Так, наприклад, міські публічні простори є єдиним місцем репрезентації тих, хто позбавлений приватної власності, а отже, і приватного життя — безхатченків. У зв'язку із цим публічні простори надзвичайно важливі для боротьби за права, соціальну видимість і подолання дискримінації. Дон Мітчелл зауважує, що з часів полісної демократії і дотепер публічні простори ніколи не були просто місцем вільної, безпосередньої інтеракції, навпаки, це майже завжди були простори виключення. До публіки, яка мала право вільного доступу до публічних просторів, у різні часи не входили жінки, чужинці, раби, чорношкірі, мігранти, бідні, яким доводилося відвойовувати ці простори репрезентації, що не входять у концептуальну тріаду просторів Анрі Лефевра. Мітчелл наголошує у зв'язку із цим на важливості реальних, фізичних публічних просторів, які є місцями політичної активності, для репрезентації маргіналізованих груп і досягнення просторової справедливості, тимчасом як такий ідеологічний конструкт, як «публічна сфера», зазнає занепаду. Публічні простори постають ареною боротьби місцевих мешканців і влади (або приватних установ, які за нею стоять) за право контролю над простором і визначення рівня його доступності (Mitchell 1995).

Інший об'єкт критики в рамках цієї моделі — посилення процесів приватизації та ріст контролю владою публічних просторів. Аналізуючи ці процеси в Лос-Анджелесі і Нью-Йорку, Майк Девіс і Шерон Зукін говорять про інтенсивну сек'юритизацію публічних парків і вулиць, регуляцію поведінки та виключення з них «небажаних людей» (the undesirables) за допомогою поліції; усе це відбувається внаслідок приватизації колись спільних просторів і прагнення мешканців «огороджених спільнот», які на них постають, відділити себе від міста та його «небезпеки» (Zukin 1995; Davis 2006). На практиці це відображається в тому, що в західних (та й в українських також) містах дедалі більше публічних просторів стають контрольованими владою через посилене патрулювання, встановлення камер спостереження, які в одних випадках дають змогу владі контролювати публічну політичну активність, а в інших — оперативно реагувати на «небажаних» людей і «небажані» активності. На безпосередньому зв'язку приватизації, виключення і посилення сек'юритизації наполягає також і Мітчелл.

Мітчелл і Зукін критикують також і масове некритичне застосування використання соціо-просторового підходу до організації публічних просторів, у рамках якого поліпшення якості середовища (організація зручних мультифункціональних просторів, пішохідних зон, озеленення, ландшафтний дизайн) сприяє заохоченню одних користувачів і відштовхує інших, «небажаних».

У рамках третьої моделі публічний простір постає як місце, де громадяни можуть включатися у різноманітну перформативну активність і мистецькі практики й таким чином проявляти/демонструвати свою ідентичність. Використання перформативного потенціалу публічного простору та міської соціальної активності у

мистецькій практиці сучасності стало поширеним явищем у західних містах фактично з часів ситуаціоністів; у пострадянських містах цей вид роботи з простором також набуває популярності. Місто використовують і як сцену в ході вуличних постановок і перформансів, і як медіум — у вуличному мистецтві, яке часто набуває протестних рис (Common ground 2010: 148–198). Ця активність тісно пов'язана з реабілітацією публічного життя; у цьому разі міський простір спільноти творчо використовують задля маніфестації громадської волі за допомогою театралізованих акцій протесту, графіті та партизанських тактик перетворення міського простору («партизанський урбанізм»). У сучасних містах громадяни вдаються до них, щоб символічно і фізично «повернути» собі простір, який було відібрано у них для комерційних потреб завдяки спільним стратегіям влади і капіталу. Важлива деталь — йдеться саме про осмислені тактики спротиву, які використовують мистецькі практики і форми, а не несвідомі практики повсякденності, про які йдеться в Мішеля де Серто (De Certeau 1984).

Утім, у сучасному місті, зазначає Олег Паченков, дедалі рідше можна знайти такі конвенційні ознаки публічності, як вільний необмежений доступ, чітке розмежування публічного і приватного, занепокоєність спільними інтересами, вільна комунікація між громадянами. Класичні міські публічні простори стрімко занепадають і зникають (іноді навіть не з'явившись). Це пов'язано і з приватизацією їх, занепадом публічного життя, зникненням самого феномена публічної людини, і з розмиванням поняття місця (place) в сучасній культурі (Паченков 2012). Так, стрімке зростання мобільності сучасного міського населення (щоправда, це стосується лише так званого золотого мільярда), доступ до глобальних інформаційних мереж призводить до того, що місце перестають сприймати як щось статичне і цінне саме собою. Місця, зокрема і публічні простори, втрачають свій антропологічний складник — просторові соціальні практики. Це призводить до появи феномена, який Марк Оже назвав «не-міцями» супермодерності — «не антропологічних» просторів без ідентичності та історії, які пов'язані з рухом і споживанням (Auge 1995: 75–79). Олег Паченков зауважує, що зараз поняття «не-місце» можна поширити майже на всі міські простори — не тільки термінали аеропортів і вокзали, а й вулиці, площі, торговельні центри (однакові в усіх містах світу), взагалі будь-які території міста, які використовують для руху, що стає головною функцією простору за доби мобільності (Паченков 2012).

Пов'язана зі зростанням мобільності і постанням новітнього суспільства споживання індивідуалізація суспільства найбільше, на думку Річарда Сеннета і Зигмунта Баумана, сприяє занепаду публічного життя і публічної культури. У сучасних містах починають домінувати два типи просторів, які вони називають «псевдопублічними» і які якраз і є тими місцями існування індивідуалізованого суспільства, які не сприяють публічному існуванню, а навпаки, ще більше розділяють тих, хто ними користується. Першим типом Сеннет визначає породжені архітекторами-модерністами монофункціональні простори, непривітні й незручні, — «зверхні», які не викликають бажання в них залишатися. Захоплення функціональним зонуванням,

ідеєю руху, прозорістю та розділенням людських потоків продукує варіант знищення публічного, більш витончений, аніж приватизація, який дедалі більше проявляється в сучасних містах, — фізичне унеможливлення інтеракцій між людьми в просторі і людей із простором, яке досягають за допомогою засобів дизайну. Одна з найбільших небезпек криється також у захопленні рухом, що призводить до стирання цінності публічних просторів, підпорядковування їх транспортним потребам і витіснення з них вуличного життя (Сеннет 2002: 18–23). Символом індивідуалізації, яка в пострадянських країнах почалася недавно, є приватний автомобіль, навколо якого обертається сучасне місто і який є нічим іншим, як сталеву капсулою для індивіда. Інший тип псевдо-публічних просторів — простори споживання, які створюються у містах у величезних кількостях і які слугують, як констатує Бауман, «для перетворення містянина в споживача». Це стерильні, гомогенізовані, ідеально контрольовані простори, з яких вилучено «небажаних» — бідних, безхатченків, бешкетників, не зайняту споживанням молодь, а соціальні інтеракції зведено лише до мінімуму діалогів споживачів і продавців. Відчуття спільності в таких просторів є відчуттям спільного прилучення до споживання (Бауман 104–106).

Які з цих особливостей міських трансформацій проявлено в пострадянських містах? Характер публічного простору в радянському місті не дозволяє говорити про нього в зазначених категоріях публічного життя. Оскільки в СРСР не було приватної власності на землю і приватного землекористування, всі радянські міські простори були «публічними» за визначенням; держава здійснювала ретельний контроль, визначала можливості доступу і конвенційні типи громадської активності в публічному просторі. У цьому сенсі радянські публічні простори були радше «спільними», аніж публічними: формально вони належали всім, але той же державний контроль робив з них ті «негостинні» простори, які описує Сеннет. Поняття «публічний простір» не використовували; замість нього існувало визначення «суспільний простір» (рос. — *общественное пространство*). Оскільки постсталінське радянське містобудування використовувало модерністські принципи, зокрема функціональне зонування, всі радянські міські публічні простори було чітко розділено на три групи: систему суспільних центрів, систему магістралей і систему озеленення. Публічні простори широко (масштаб порівнюваний із масштабами сучасної зовнішньої реклами) використовували для маніфестації радянської ідеології та заохочення до нормативної поведінки. Конвенційні типи активності в публічних просторах включали офіційні державні свята, партійні і військові паради тощо, будь-яке альтернативне використання цих просторів (зокрема для неофіційних маніфестацій, мітингів, індивідуалізованого чи колективного дозвілля) не допускали. І широка мережа закладів соціальної інфраструктури (медичних, культурних, спортивних, дитячих), і міські публічні простори, крім обслуговування населення та демонстрації ідеології, слугували передусім нормалізації радянської людини, закріпленню і відтворенню радянського типу нормативності (Engel 2007: 287–290). Олег Паченков зазначає,

що єдиним типом радянських публічних просторів, у яких ідеологічний контроль був слабшим, були парки культури і відпочинку.

Із падінням Радянського Союзу, констатує дослідник, у пострадянських містах відбувся перехід від домінування радянського типу псевдо-публічних просторів до постання нових просторів індивідуалізованого споживання. Спільна для всього світу індивідуалізація суспільства вразила пострадянські міські спільноти, які не мали жодного «імунітету» від постання культури споживання, набагато радикальніше, ніж західні міста. Причини занепаду міського публічного життя і зникнення публічних просторів полягають таким чином не так у приватизації, як у зникненні «публіки»:

публічні простори і суспільне життя в містах зникають не тому, що хтось приватизує їх у своїх інтересах або забороняє, а тому, що зникають ті, кому це важливо і цікаво. Громадянина заміщає індивід, який, за влучним зауваженням Алексіса де Токвілля, — найгірший ворог громадянина. Ще гірший ворог громадянина — споживач. Таким чином, загроза тотального консюмеризму для публічної сфери, публічних просторів і міського середовища не в приватизації територій міста, це лише верхівка айсберга; основний негативний ефект капіталізму і консюмеризму полягає в продукуванні і перевиробництві нового типу індивіда, якому класичні громадські простори просто не потрібні (Паченков 2012).

Пострадянські міста демонструють ще одну характерну особливість, яку Олег Паченков зробив темою свого дослідження. Це «зловживання публічністю» — державна охорона абстрактної «публічності» як монофункції певних міських просторів. Через це ці простори залишаються зарезервованими, майже як за радянських часів, для певних санкціонованих владою типів громадської активності (концертів, офіційних свят, карнавалів, демонстрацій, ярмарків тощо), тимчасом як право конкретних соціальних груп на апропріацію простору і вільне його використання повністю ігнорують і оголошують незаконним. Характерно, що влада оголошує себе легітимним представником нормативної «публіки», якій дозволено використовувати ці «публічні простори». До того ж здійснюється ідеологічна підміна, адже сучасне суспільство складається з різних партикулярних груп і демонструє різні типи «публічності», багатьом з яких відмовлено у праві використовувати простір (Паченков 2012). На це звертав увагу також і Дон Мітчелл.

Тепер про *res publica* на Контрактовій площі.

Про архітектурні особливості Гостиного двору вже досить багато сказано у профільній періодиці й ЗМІ. Специфічну привабливість і впізнаваність цієї споруди колишніх імперських торговельних аркад утворює розташування в центрі щільно забудованого Подолу, на колишній головній торговій (а отже і публічній) площі в історичному осередку міського життя. Будівля з двоярусною ордерною аркадою у формі видовженого каре оточує великий внутрішній двір, який за початковим про-

ектом цього торговельного приміщення мав бути принципово відкритим. Під час реконструкції 1982–84 років старий двір було повністю знесено, натомість архітектор Валентина Шевченко в рамках проекту регенерації історичного середовища Подолу збудувала нову споруду за первісним проектом початку XIX ст. Відтоді він почав відігравати роль радянського «багатофункціонального центру», розміщуючи одночасно проектну установу, архітектурну бібліотеку, ресторан, пізніше — ще й театр, кафе, банк і кілька крамниць.

Сам Гостиний двір, перебуваючи в державній власності, мав статус «*non-public forum*», він не був публічним простором, оскільки потрапити до нього не міг будь-хто, а лише відвідувачі розташованих там закладів, і тільки після того, як довели б свою потребу. Це була закрита офісна споруда радянського типу, малодоступна для пересічного громадянина, і опоряджена ззовні у класицистичні форми. І хоча в пострадянські часи Гостиний двір став трохи «відкритішим» через появу там театру і кількох кав'ярень, піддавалося сумніву право перебувати поряд із спорудою — варто згадати лише, як охоронці одного з банків, розташованого в будівлі, ретельно проганяли студентів, які полюбили сидіти на широких сходах ще задовго до появи банку. До того ж майже весь час після реконструкції внутрішній двір Гостиного двору був закритим для доступу, поступово перетворившись на автопарковку і склад непотребу. Якщо проаналізувати Контрактову площу і Гостиний двір, використовуючи соціально-просторовий підхід до осмислення публічного простору (Lynch 1960; Neal 2010), тобто визначити, як фізична організація простору впливає на його сприйняття, характер соціальної активності та повсякденні практики, то стає зрозуміло, що ситуація, коли на достатньо великій Контрактовій площі, яка виконує функції єдиної публічної площі Києва, існувала протяжна закрита споруда, була дуже негативною в сенсі соціального використання простору. Гостиний двір був практично відсутній на ментальних мапах киян і відігравав роль просторового бар'єра, у кращому разі — архітектурного тла, а його публічний і культурний потенціал був майже не розкритий. Можна сказати, що в останні роки Гостиний двір був важливий, а отже, мав фіксоване місце на ментальних мапах для кількох невеликих спільнот (студентів і викладачів Києво-Могилянської академії, дослідників, митців, працівників культури), які перетиналися між собою як відвідувачі Державної архітектурної бібліотеки, театру і кафе «Полонез». Це був локальний парадокс, враховуючи специфіку Контрактової площі, яка вирізняється серед інших площ середмістя своєю публічністю (в сенсі можливості більш-менш вільної комунікації тих самих «незнайомців»). Очевидно, перетворення Контрактової площі на справді цікавий, насичений і доступний для всіх містян публічний простір могло відбуватися тільки за умови «відкриття» Гостиного двору і водночас запобігання комерціалізації цього місця. Це засвідчили і результати воркшопу, проведеного навесні 2012 року київським представництвом фонду ім. Г. Бьолля (Анатомія міста 2012). І навпаки — перетворення Гостиного двору на торговельний центр стане на заваді цих перетворень, адже тоді простір площі, центральну, найбільшу споруду якої займатиме приватний торговельний

ареал, буде підкорено просторовими і політичними засобами (дискримінативним дизайном, контролем доступу, організацією великої автопарковки) лише одній функції — комерційній. Небайдужі містяни з числа постійних користувачів площі, які вже мали досвід боротьби з комерціалізацією Контрактової 2008 року (і знову це переважно студенти Києво-Могилянської академії), беззастовно вважали, що це своєю чергою передбачатиме зведення спектра соціальних практик суто до споживання, сприятиме сегрегації не-споживачів з-поміж користувачів простору і в підсумку — занепаду своєрідного насиченого неформального публічного життя, яке і виробляє цю площу як публічний простір.

За 2011–2012 роки з Гостиного двору поступово виселили всіх його орендарів, зокрема театр і кафе. Працівників Державної архітектурної бібліотеки попередили про майбутній переїзд (невідомо куди). А коли в ЗМІ оприлюднили інформацію про те, що постановою Кабінету Міністрів з Гостиного знято статус пам'ятки архітектури⁹ (що означало вже остаточне повернення до планів його реконструкції під торговельний центр), активісти «Права на місто» (переважно студенти й аспіранти Києво-Могилянської академії), до яких пізніше доєдналися активісти антизабудовної ініціативи «Збережи старий Київ», києвознавці та юристи, митці, місцеві мешканці та інші небайдужі громадяни вирішили рішуче протидіяти цьому і 26 травня 2012 року «відкрили» (в буквальному сенсі — відчинивши традиційно зачинені ворота) простір Гостиного задля збереження його некомерційного характеру, архітектурного вигляду і перетворення його на інклюзивний культурно-мистецький центр¹⁰. Використовуючи концепцію «права на місто», розроблену Анрі Лефевром і розвинену Девідом Харві, вони обґрунтовували свої дії нагальною необхідністю залучення громадян до вирішення важливих питань, що стосуються розвитку міста, створення демократичних, інклюзивних публічних просторів, які сприяли б суспільній інтеграції і водночас були б *просторами культури*, в яких кожен громадянин міг би реалізувати своє право на насичене культурне життя.

Неоліберальній логіці трансформацій міського простору, заснованій на тому, що, з одного боку, наявні публічні простори, зокрема муніципальні культурні і мистецькі заклади в Києві (за невеликим винятком), за цілеспрямованої відсутності ефективного, засадниченого на учасницькому підході (*participative approach*) управлінні ними вимушено деградують, а з іншого — єдиним прийнятним варіантом розвитку їх рано чи пізно оголошують приватизацію і подальшу комодифікацію, які репрезентують, залежно від обставин, як неодмінне суспільне благо («підвищення інвестиційної привабливості» чи «туристичного потенціалу», реконструкція, ревіталізація, «відродження історичної спадщини»), активісти протиставили свої *права на місто*.

Право на місто «маніфестує себе як найвища форма прав, право на свободу, право на індивідуалізацію в соціалізації, право населяти і право на житло. Право на *колективний витвір (ouvre)*, на участь і *апропріацію* (чітко відмінну від права на власність) мають на увазі в праві на місто» (курсив — авт.) (Lefebvre 1996: 173–17)]. Лефевр не раз наголошував, що це право тих, кого витіснили з центру на периферію,

кого позбавили міста і всіх продуктів його діяльності¹¹. Практичний вимір цього права, яке стає фундаментальним і для сучасного Києва, мешканців якого так само позбавляють міста (його місць, практик, символів і пам'яті), як і французьких студентів, які протестували 1968 року, полягає в доступі громадян до ресурсів і можливостей, що їх надає місто: «право на міське життя, на відновлену центральність, на місця несподіваних зустрічей та обмінів, на ритми життя і використання часу, яке робило б можливим повне і вичерпне використання цих моментів і місць» (курсив — авт.) (Lefebvre 1996: 179).

Активісти апропріювали (чи «окупували» — якщо використовувати термінологію масових міжнародних урбаністичних рухів останніх років) Гостиний двір у ході святкування Альтернативного дня Києва, чим інвертували масові уявлення про це офіційне квазі-свято, основним елементом якого є не загальноміський карнавал, який би інтегрував маргіналізовані соціальні групи — безхатченків чи людей з обмеженою мобільністю, а масове споживання на головній вулиці та площі під організовану міською владою розважальну програму. Натомість активісти пропонували відвідати неформальний колективний пікнік у Гостиному дворі, з добродійною барахолкою та різноманітними культурними заходами.

Саме святкування, яке стало початком існування «Гостиний республіки», почалося з громадянської кампанії «Вийди на вулицю — поверни собі місто», спершу в рамках якої активісти провели нічну партизанську акцію «Гостиний для всіх і для кожного», під час якої окреслили Гостиний двір червоною лінією, провівши цим свого роду альтернативний redlining¹². Цим вони наголошували, що стан публічних просторів у Києві не можна вважати задовільним. Він не сприяє вільній, не орієнтованій на соціальне домінування чи демонстративне споживання (conspicuous consumption) комунікації між людьми, часто малодоступний для багатьох громадян у фізичному і соціальному сенсі через відсутність безбар'єрного середовища і «прозорих» класових бар'єрів, а також є простором дискримінації окремих груп — таких як лгбт-спільнота. Так, перформативним чином, використовуючи простір як засіб для політичного висловлювання і політичної дії, активісти оголосили територію Гостиного двору простором, вільним від дискримінації¹³. Відтепер усі учасники ініціативи, а також відвідувачі були вільні робити що завгодно, спираючись на ці принципи.

Подальша діяльність ініціативи зосередилася на таких напрямках:

1. Аналіз юридичних питань і законодавства, зокрема законності рішень щодо Гостиного двору і пошук легальних механізмів його перетворення на вільний культурно-мистецький громадський центр.
2. Протестно-інформаційна кампанія задля протистояння приватизації та реконструкції споруди з комерційною метою; лобювання затвердження цільового призначення Гостинного двору як «дозвіллевого, міжкультурно-мистецького громадського центру» зі збереженням автентичного вигляду споруди та повною доступністю його внутрішнього двору.

3. Розробка альтернативного архітектурного проекту реконструкції споруди під некомерційні культурно-освітні потреби, забезпечення публічності закладу.
4. Публічна культурно-мистецька програма, яка мала стати щоденним наповненням цього простору і сприяла б його інклюзивності і недискримінативності¹⁴.

Очистивши внутрішній двір від сміття й непотребу, активісти взяли курс на широкомасштабну програму культурних, освітніх і мистецьких заходів, запрошуючи в республіку музикантів, поетів, митців, театральних режисерів, публічних журналістів, киевознавців, викладачів. З початку червня 2012 до лютого 2013 року майже щодня (а особливо влітку й на початку осені) в Гостинному дворі відбувалися масові події — концерти, поетичні читання, кінопокази під відкритим небом (по вечорах), лекції на історичну і літературну тематику, які проводили киевознавці, популярні лекції журналістів з public advocacy, майстер-класи художників, фотографів, дизайнерів, уроки їзди на велосипеді та інші заходи. Всі події були безплатними.

Оскільки ініціатива «Права на місто» передусім мала на меті утворити інклюзивний, вільний від дискримінації простір, активісти влаштовували також тематичні заходи, які б заохочували недискримінативну поведінку і концентрувалися на правах людини. Більшість фільмів, які демонстрували влітку 2012 року на фестивалі «Дні прав людини на Гостинному дворі»¹⁵, також присвячено темі прав людини, зокрема міській бідності, правам лгбт-спільноти.

Майже всі події відбувалися у співпраці з недержавними, неприбутковими культурними організаціями. В одному з очищених приміщень організували галерею, першою в якій стала виставка світлин з антизабудовних протестів у Києві за останні п'ять років. У «Гостиній республіці» також розквартирувався вуличний університет, найпопулярнішими заняттями якого були безплатні мовні курси.

На тлі масової приватизації та комерціалізації муніципальних і державних закладів культури і мистецтва, їх реструктуризації та перетворення на офіси й місця для проведення ярмарків промислових товарів ця діяльність може видатися досить химерною. Тут же, на Контрактівій площі, розташовано «Київський муніципальний академічний театр опери і балету для дітей та юнацтва», комунальний заклад культури, розміщений у пам'ятці архітектури конструктивізму, який постійно потерпає від прагнення Департаменту культури КМДА отримати бодай якийсь дохід із безнадійно неприбуткової (а отже — паразитичної в неоліберальній системі економічних координат, якою мислять муніципальні чиновники) сфери культури. Дедалі частіше його використовують не для театральних постановок, художніх виставок, гуртків і репетицій, а як зручне місце для проведення розпродажу та ярмарків промислових товарів. Неповдалі від Контрактівій площі розташовано також популярний муніципальний кінотеатр «Жовтень», керівництво якого не раз публічно заявляло про наміри міської влади реструктуризувати заклад, звільнивши його працівників і передавши управління в приватні руки з подальшим неминучим його перепрофілюванням.

Події першої стадії існування «Гостинної республіки» стали абсолютно новим

досвідом колективного *виробництва* простору, відмінним і від усіх попередніх прикладів антизабудовних ініціатив і протестів у Києві, і від комерційних проєктів освоєння публічного простору. У цьому сенсі показово, як учасники «Гостиної республіки» використовували «право на апропріацію» простору і як вони розуміли публічний простір. Українське законодавство, на відміну від американського¹⁶, не містить норм чи положень, які визначали б характеристики публічного чи громадського простору чи регулювали б право на його апропріацію. Неможливо оцінити дії активістів суто в юридичній перспективі, адже споруда Гостиного двору на той момент була в державній власності, а отже, теоретично відкрита для використання. Єдиний до цього в Києві подібний досвід апропріації місця, яке перебуває під загрозою знищення, для організації відкритого культурно-мистецького простору – це спроба збереження старовинного будинку на вул. Грушевського, 46 для організації культурно-громадського центру. На його користь у жовтні 2011 року навіть відбувся мистецький фестиваль «Г4Б. Fest»¹⁷.

Апропріація як механізм реалізації права на місто — наголошує думку Лефевра Дон Мітчелл — критично відмінна від *права на власність*. Право на власність передбачає відчуження, яке завжди забезпечується насильством. Права власності з необхідністю виключають та обмежують користування й доступ — вони дозволяють власнику виключати небажаних людей з простору, користуючись всіма можливостями репресивного апарату держави. Іншими словами, право власності дозволяє чинити насильство, навіть більше — це насильство буде законним, оскільки санкціоноване правом. (Mitchell 2002: 19–20). Апропріація Гостиного двору, перетворення (хоча й тимчасове) його на інклюзивний культурний простір дала змогу сотням людей включитися в культурне життя в місці, яке, здавалося б, уже позбавлене всіх ознак публічності. Вона була покликана стати на заваді тому насильству над правами містян, яке чинить приватний капітал руками міської і державної влади, виселяючи заклади культури на периферію і виключаючи людей з простору, а також протидіяти практикам дискримінації, поширеним у суспільстві.

Унікальність «Гостиної республіки» в тому, що її метою (принаймні спочатку) був не реактивний протест проти «знищення архітектурної спадщини», незаконних дій окремих забудовників, державних інституцій і корумпованих чиновників, а протест проти неоліберальної системи управління пострадянською державою в цілому, яку, на думку активістів, можна подолати альтернативними невеликими громадськими проєктами і створенням відповідних просторів для них. Практикою «Гостиної республіки» були саме апропріація та інклюзивність як форма протесту проти позбавлення громадян права на місто. Кінцева мета активістів — побудова нового типу простору, якого ще не існувало в Україні, інклюзивного і недискримінативного, до того ж у такому місці, яке до цього не було справжнім публічним простором, залишаючись державною офісною спорудою. Як свідчать учасники ініціативи «Право на місто», організовуючи республіку, вони дуже хотіли позбутися «антизабудовних» конотацій, зокрема консервативної, традиціоналістської риторики організації «Збережи старий

Київ» («ЗСК»), яка є риторикою пошуку ворогів (забудовників чи корумпованих чиновників), що властиво правим ініцітивам.

Окремо варто сказати про антизабудовну протестну активність як новий вид міського низового руху спротиву, який виник також як реакція на капіталістичне оновлення міста. Ця активність масово почалася в Києві 2007 року з протестів проти забудови Пейзажної алеї і появи ініціативи «Збережи старий Київ» і за останні шість років набула широкого розголосу. Донедавна цю ініціативу можна назвати єдиним громадським рухом, який справді протидіяв неконтрольованому «оновленню» міста, здебільшого — незаконному руйнуванню пам'яток архітектури і спотворенню історичного міського ландшафту. Після перших успішних протестів, коли вдалося зупинити агресивні плани девелоперів щодо окремих публічних просторів (на території Олександрівської лікарні, скверу на вулиці Прорізній і Пейзажній алеї), рух поширився і на околиці міста, де був фактично єдиною протидією забудові паркових зон і дворів у спальних районах. Саме завдяки «ЗСК» проблема агресивного девелопменту і незаконної забудови історичного центру Києва вперше прозвучала публічно, і вперше на неї відреагувала влада.

Проте «ЗСК», яка складалася спочатку з поміркованих і лівих активістів, так і не досягла внутрішнього консенсусу щодо застосування теоретичного апарату критичного урбанізму до критики незаконної забудови і залишилася в межах легалістської риторики «законності» (яка передбачала критику саме незаконних агресивних дій забудовників і корумпованих чиновників, а не неоліберальних процесів у місті загалом, які є причиною всіх забудов і руйнувань — і законних, і незаконних). Ще однією перепорою для справді масового поширення цього низового руху стала упущена можливість активно залучати місцевих мешканців до боротьби із забудовами, а також, що найважливіше, до боротьби за залучення громадян до прийняття рішень у сфері міського розвитку (Дутчак, Іщенко 2010). Це і визначило формат її діяльності — «професіональні» реактивні протести проти конкретних «злочинців», активне використання консервативної риторики «збереження пам'яток». В останні два роки рух «ЗСК» фактично інструменталізували політичні партії, зокрема «Свобода» та «Удар», функціонери яких відчували потребу підвищити свій символічний капітал як популярних борців з незаконною забудовою. Це призвело до наповнення антизабудовного руху навколопартійними ультраправими вуличними активістами, що сприяло остаточному витісненню з нього критичного потенціалу і перетворило його на один із майданчиків для репрезентації політичної активності «Свободи».

Сторонньому незаангажованому спостерігачу, який в добу віртуальних публічних просторів спостерігав за подіями у Гостиному дворі через сторінку в соціальній мережі Facebook, могло здатися, що існування «Гостині республіки» було таким собі реаліті-шоу, сповнене насиченої романтичної культурної активності: постійні концерти, кінопокази, лекції на тлі «окопної» війни з підступним Дмитром Яричем, директором ПАТ «Укрреставрація», яка зрештою отримала Гостиний двір в оренду і розпочала напівтаємні підготовчі роботи.

Насправді все літо й осінь 2012 року в Гостиному дворі точилися активні дебати щодо суті цього публічного простору і вироблення стратегії колективних дій. Оскільки одразу було оголошено, що Гостиний відкритий для всіх і кожного, будь-яка ініціатива вітається, через деякий час у ньому зібралася певна кількість людей з радикально різними поглядами на майбутнє цього простору і свою роль у ньому. Активісти «Права на місто» з самого початку запропонували як основу горизонтальність ініціативи і вирішення всіх організаційних питань методом консенсусу; утім, невдовзі стало зрозуміло, що не всіх влаштовує такий стан справ. За спогадами кількох учасників республіки, окремі люди відверто саботували дискусії та обговорення, провокуючи безглузді суперечки щодо, наприклад, можливості чи неможливості вживання алкоголю в Гостиному дворі; інші не хотіли нічого робити після перших днів ейфорії. «Професійні» активісти — члени «Збережи старий Київ» — також могли саботувати стратегічний організаційний процес, їх не влаштовувала горизонтальність ініціативи, відсутність лідерства й активного позиціонування через визначення винуватих. Важливою організаційною проблемою одразу став брак виробленої програми дій, за якою можна було відстоювати Гостиний двір; виробити її було практично неможливо через занадто різні погляди на простір і знову ж таки саботаж процесу прийняття рішень.

Фото 5.
Проведення публічних заходів на території Гостиного двора.

Тепер стає зрозуміло, що це була проблема інституціоналізації: в Україні абсолютно нерозвинена сфера функціонування низових урбаністичних ініціатив, відсутній досвід тривалого руху за створення нових просторів з позитивною, а не антизабудовною програмою. Засновники «республіки», активісти «Права на місто» передбачали що, окрім культурної програми, здобутком «Гостині республіки» могла бути розробка альтернативного архітектурного проекту Гостиного, заснованого на засадах партисипативної урбаністики. Цей проект міг би стати найпрогресивнішим

результатом роботи ініціативи, крім досвіду низової самоорганізації, але, на жаль, його не було розроблено далі визначення потреб – через брак ресурсів, часу, який поглинала волонтерська діяльність, і молодих архітекторів з досвідом подібних проектів.

Можна з більшою чи меншою часткою впевненості сказати, що активні учасники «Гостинної республіки» зрештою поділилися на три групи: перша, що складалася з активістів «Права на місто», — студентів й аспірантів Києво-Могилянської академії; група професійних активістів антизабудовного руху – членів «ЗСК», до яких пізніше додалися «свободівські» навколопартійні ультраправі активісти; та група міської інтелігенції. Перші були знайомі із сучасними критичними підходами в урбаністиці; розуміючи всю проблематику неоліберального міського розвитку і долі публічних просторів в Україні, вони пропонували відштовхуватися від ідеї створення недискримінативного простору на основі загального консенсусу. Їх меншою мірою цікавили конфронтаційні тактики реактивного протесту і виснажлива безперспективна боротьба із забудовником. Професійні активісти навпаки, в повсякденному житті «республіки» брали мало участі, основні зусилля покладаючи на створення інформаційного та юридичного тиску на забудовника і міську владу через журналістські репортажі, зовнішні акції протесту й судові позови. Використовувана риторика, як уже зазначалося, центрувалася навколо того, що Гостиний двір був пам'яткою, над якою чинять незаконні дії; його публічність, спершу також важлива, в цьому дискурсі поступово відходила на другий план. Міська ж інтелігенція поставила собі завдання самовіддано працювати, наповнюючи культурний складник простору.

З погляду на публічний простір як простір влади і протистояння (Common ground 2010; Mitchell 1995; 2002; Zukin 2010), тобто з'ясування, наскільки відкритими є публічні простори, що з ними відбувається, яку позицію займає держава щодо них і їхніх користувачів, наскільки зумисним є створення ексклюзивних (відчужених) публічних просторів, хто та якими методами відчужує публічні простори і здійснює дискримінацію тощо, найперспективнішим, звісно, був підхід першої групи, оскільки він пропонував подивитися на Гостиний двір і взагалі міський публічний простір як на простір перманентної боротьби (contested space). З погляду цієї перспективи весь публічний простір є простором постійної боротьби за права, з інституціями і силами, набагато потужнішими, аніж окремі громадяни і соціальні групи. Протидіяти цим силам можна було лише через створення справді публічних просторів, які підривали б наявний владний порядок, за яким приватизацію офіційно санкціоновано, а дискримінацію міцно вкорінено в наявні простори. З'ясувалося, зокрема, що для багатьох учасників «Гостинної республіки», особливо тих, хто активно переймався проблемою знищення архітектурної спадщини, дискримінація не становить проблеми, навпаки, вона може бути невіддільною рисою публічних просторів. Так, багато хто відмовляв у праві перебувати в Гостинному і брати активну участь у його творенні представникам лгбт-спільноти та лівим активістам, використовував «мову ненависті». З інфільтрацією у «Гостинну республіку» ультраправих активістів «Свободи» та пов'язаних з нею молодіжних рухів (зокрема молодіжної ультраправої організації «С14») це протистояння тільки посилювалося.

Це ще раз підтверджує тезу Мітчелла, що публічні простори насправді майже донедавна не мали нічого спільного з демократією. Становлення публічного простору — це справді процес постійної боротьби за право доступу, право бути включеним до них (Mitchell 1995: 116–117).

З кінця серпня 2012 року (з початку «мовних» протестів) починається дедалі масовіша колонізація «Гостинної республіки» партійними активістами опозиційних партій і професійними протестувальниками, які інструменталізують ініціативу, перетворюючи її на своєрідну економічну і політичну «базу». Для цих нових людей аналіз специфіки публічних просторів і побудова в Гостинному дворі недискримінативного інклюзивного простору не мали жодного сенсу, оскільки вони були повністю включені в систему координат, в якій нечесній, незаконній владі і підступним агресивним забудовникам протистоять «сили добра» – молоді патріоти й охоронці культурної спадщини. Вони не цікавилися культурним і соціальним наповненням простору. Радше навпаки, соціальне різноманіття перешкоджало їм насаджувати свої погляди на сутність діяльності «республіки» з її приматом доступності і демократичності, відсутності дискримінації та мови ненависті. Така позірна політизація (в сенсі включення в систему партійної репрезентації) негативно вплинула передусім на відкритість і доступність простору. Ініціатива дедалі більше поляризується: тепер з одного боку активісти та волонтери «Право на місто», студенти та представники інтелігенції (викладачі, адвокати, громадські діячі), які не нав'язували нікому своїх поглядів і працювали суто над культурним наповненням простору, з іншого – низка професійних партійних протестуючих і провокаторів (зокрема різноманітні члени КУПР, УНСО і взагалі вуличні ультраправі), які позиціонували себе як «охоронців протесту». Ці «охоронці» самою своєю присутністю чинили сильний тиск на інших, змушуючи їх припиняти свою діяльність і усуватися з простору, який початково було оголошено вільним також і від партійної символіки й риторики. Так зрештою до початку 2013 року звідти пішли майже всі члени «Права на місто», які розпочинали цю справу.

Цікаво, що ці метаморфози публічності збіглися з початком активних приватизаційних дій забудовника — з кінця осені 2012 року посилювалися рейдерські напади, таємне нічне буріння в підвалах Гостинного та демонтаж внутрішніх стін. Дійшло до того, що забудовник вдався до підпалу даху споруди — однієї з найбільш улюблених тактик девелоперів, які мають справу із занедбаними пам'ятками архітектури, що мають поступитися місцем новій комерційній нерухомості. Тим більше, що проектом передбачено надбудову споруди. Відсутність серйозних силових конфліктів між активістами «республіки» і забудовником влітку-восени 2012 року адвокати, які займаються судовими справами проти забудовника Гостинного двору, пояснюють тим, що в останнього ще не було всіх необхідних дозволів і документів (зокрема дозволу на оренду земельної ділянки, затвердженого проекту реконструкції тощо), ще тривали судові справи. Окремі таємні роботи, які постійно намагалися виконувати працівники та охоронці «Укрреставрації», були справді не-

законними. З іншого боку, активно боротися з людьми, які займалися суто культурними ініціативами та волонтерством і не чинили жодного силового спротиву, було б дуже дивно. А потім у девелопера і в державного апарату з'явився «конвенційний» супротивник, відомий за багатьма антизабудовними акціями протесту. Події не заставили себе довго чекати — у ніч з 18 на 19 лютого 2012 року приватні охоронці ПАТ «Укрреставрація» силовим чином витіснили з Гостиного тих активістів, які там перебували, і коли останні вдень знову зайшли всередину двору, щоб закріпитися там (тепер це вже були головним чином ультраправі активісти, а також народні депутати — члени ВО «Свобода» та «Батьківщини»), втрутився спецзагін «Беркут» і жорстко, силовим чином встановив над Гостиним остаточну (державну) владу девелопера.

Фото 6. Гостиний двір — мої стіни — люди

Це було якраз те остаточне застосування насильства владою задля виключення небажаних груп із фізичного простору, яке передбачено правом власності, на якому наголошував Дон Мітчелл. Показово, що тривала напружена юридична боротьба з визнання незаконним акту зняття статусу пам'ятки з Гостиного двору, передачі земельної ділянки в оренду, початку робіт з реконструкції, які справді відбувалися з порушенням законів, до жодних наслідків не призвела. Бо право на власність, згідно з яким Гостиний був приречений стати приватним торговельним центром уже давно, існує в одній і тій же державній системі з Національним заповідником «Стародавній Київ», пам'яткою містобудування та архітектури «Ансамбль Контрактової площі» й планами з «відновлення» комплексу Гесте.

Одна з ключових речей, на якій наполягали активісти «Права на місто» і якої так і не було зроблено, — забути про те, що Гостиний — це пам'ятка архітектури чи містобудування, і зосередити зусилля на творенні його соціальної цінності. На жаль, відповідно до наявної в державі системи легітимації капіталістичного, нечутливого до потреб громадян оновлення міста тільки цю «важливу» річ і репрезентували. Оскільки охоронні статуси надають ті самі органи влади, які їх і позбавляють, і дозволяють

приватизувати пам'ятки й інші об'єкти, жалісний наратив про «архітектурну й історичну цінність» Гостиного було швидко деконструйовано державною владою¹⁸.

«Реконструкція з надбудовою»

Процеси приватизації та комодифікації публічних просторів, які є невід'ємною рисою сучасного оновлення міст, а саме неоліберальних міських трансформацій, стали, як ми вже зазначали, основним об'єктом критики в урбаністичних дослідженнях і західних, і постсоціалістичних/пострадянських міст (Zukin 1995; Mitchell 1995, 2002; *The Politics of public space* 2006; *Post-socialist city* 2007; Kohn 2004; Hirt 2012). Часто ці процеси не гомогенні навіть у фізичному просторі одного міста, і в конкретних випадках можуть сильно відрізнятися за інтенсивністю, набором акторів, громадською реакцією та наслідками. Масштаби джентрифікації і сегрегації в містах Сполучених Штатів, зокрема Лос-Анджелесі (Davis 19), навряд чи можна порівнювати з цими ж процесами в Києві через набагато менш проявлений характер і/або розмитість, завуальованість. Проте наслідками приватизації публічного простору в будь-якому місті стають обмеження доступу, зменшення інтенсивності публічного життя та різноманітності функцій просторів, поява квазі-публічних просторів, таких як торговельні центри, парки розваг чи корпоративні площі, зведення спектра соціальних практик до різних форм споживання та просторова сегрегація. Одним із найбільш негативних наслідків приватизації публічних просторів, на які звертають увагу дослідники, є виключення окремих соціальних груп — безхатченків, дітей, неплатоспроможних громадян, етнічних і сексуальних меншин з простору внаслідок обмеження доступу і посилення сек'юритизації. Так, уже цитований американський географ Дон Мітчелл, автор книжки «Право на місто: соціальна справедливість і боротьба за публічний простір» (Mitchell 2003), аналізуючи тривалу активну боротьбу містян за відкритий доступ у Громадський парк у Берклі, описує, як наміри Каліфорнійського університету «впорядкувати» й «очистити» розташований поряд з університетським кампусом парк від небажаних відвідувачів, встановити в ньому огорожені баскетбольні корти і збудувати гуртожиток, мали своїми наслідками виключення звідти безхатченків, для яких парк був єдиним доступним притулком і місцем репрезентації, а потім і взагалі до обмеження публічного доступу й заборони будь-яких громадських акцій. Реакція поліції на громадські протести проти обмеження доступу в парк була дуже жорсткою, одного протестуючого було вбито, багатьох заарештовано, місцева влада видала постанову про заборону використання парку для політичних протестів (Mitchell 1995). У зв'язку із цим, констатує Мітчелл, постає питання, які ж функції має виконувати публічний простір у сучасних містах і що він взагалі становить собою. Процеси, описані Мітчеллом та іншими дослідниками, мають свої аналоги і в українських містах.

Чи не схожі на цю ситуацію, окрім «Гостинної республіки», також і наміри приватних інвесторів перетворити стадіон «Старт» на Лук'янівці в Києві, який поки що

залишається загальнодоступним для спільноти об'єктом спортивної інфраструктури, на приватний спортивний комплекс, що слугуватиме потребам кварталу елітного житла, збудованого тут же, на території стадіону¹⁹? Чи є стадіон публічним простором, який перебуває під загрозою? У цьому випадку, як і в багатьох інших, коли у місцевих мешканців не буде жодної інституційної підтримки на їхню користь, власники подбають також і про офіційну легітимацію своїх дій, репрезентуючи приватизацію стадіону як суспільно-корисну ревіталізацію старих public facilities і ефективне використання земельних ресурсів. Тільки використовувати його будуть уже нові мешканці елітного житла.

Болгарська дослідниця Соня Хірт (Sonia Hirt), аналізуючи зміни урбаністичного ландшафту постсоціалістичної Софії за 20 років після падіння комуністичного режиму, вживає парадоксальну метафору «залізних завіс», акцентуючи увагу на масовій приватизації міського простору, зокрема парків, спортивної та соціальної інфраструктури і появи «огорожених спільнот» і будинків-фортець, яка почалася після 1989 року і призвела до жорсткої фрагментації простору колишнього соціалістичного міста. За 20 років (1989–2009) у Софії постало більше стін, які роз'єднують простір і суспільство, аніж за весь час існування соціалістичної Болгарії (Hirt 2012). Схожі процеси Кирило Станілов простежує і в пострадянських містах (Stanilov 2007). У Києві практика «огорожених спільнот» також стрімко набуває популярності. А враховуючи, що для максимізації прибутку житлові комплекси розташовують здебільшого в рекреаційних і паркових зонах, на берегах озер, ідеться не просто про приватизацію простору навколо будинку, як на Харківському масиві, а про обмеження публічного доступу до територій, які доти були у спільному використанні і становлять спільний природний ресурс міських громад. Про це пише також і дослідниця Сета Лоу, аналізуючи, як власники «огорожених спільнот» у США законними й незаконними методами перекривають публічний доступ до парків, пляжів, площ тощо (The Politics... 2006: 81–104).

Механізм приватизації Гостиного двору в цьому міжнародному контексті також досить типовий. Знакова будівля, центральна частина архітектурного ансамблю Контрактової площі, але не менш важливо — також і домівка для кількох культурно-наукових інституцій і місць соціалізації місцевих спільнот, ключ для публічності самої площі, потрапляє в оренду до приватної компанії, яка реконструює його під торговельний центр. Цей акт приватизації був, напевне, одним із найбільш швидких подібних операцій за останній час, адже для його виконання знадобилися синхронні зусилля Кабінету Міністрів, Верховної Ради і Київської міської ради.

Водночас, аналізуючи конкретні випадки трансформації публічних просторів у пострадянських містах, необхідно розділяти власне занепад публічних просторів і публічного життя та проблему несправедливого розподілу міських ресурсів. Як ми вже зазначали на початку попереднього розділу, навряд чи в пострадянських містах може йтися про публічні простори в тому розумінні, в якому їх визначають у

сучасних західних дослідженнях. Радше можна говорити про заміну контрольованих державою радянських «суспільних просторів», що були псевдо-публічними через державний контроль і владні відносини, в які вони включали радянського індивіда, пострадянськими просторами споживання, які тепер уже включають індивідуалізоване суспільство у відносини і практики споживання.

У випадку Києва проблема стрімкої трансформації міського простору призводить також і до більш нагальної в контексті соціальної справедливості проблеми, аніж приватизації (псевдо) публічних просторів, — несправедливого розподілу міських ресурсів. Ідеться не тільки про вже згадувані площі, сквери, парки і вулиці, які дедалі частіше апропріює комерція, а й про об'єкти соціальної інфраструктури, які за наведеними визначеннями також є публічними просторами (хоча де-факто і не завжди доступними для всіх): кінотеатрів (таких як «Зоряний», який став приватним клубом Партії регіонів, «Братислава», «Нивки» і низка інших), басейнів (комплекс «Водник» на Подолі), стадіонів і спорткомплексів («Старт» на Лук'янівці, «Атлет» на Печерську, велотрек на вул. Чапаєва), дитячих садків (садок заводу «Арсенал») бібліотек, музеїв та ін.). Для соціально справедливого розвитку міста ця проблема нагальніша і серйозніша, аніж руйнування окремих пам'яток архітектури чи будівництво в буферній зоні Софії Київської, хоча за ними стоять одні й ті самі причини й процеси.

Для мешканців Києва, переважна більшість з яких живе у густонаселених спальних районах і які й так обмежені у своєму доступі до міських вигод через деградацію системи громадського транспорту і виняткову моноцентричність Києва, приватизація колишніх радянських публічних просторів, зокрема об'єктів соціальної інфраструктури, — це все ж таки знищення «права на місто», права на справедливе міське життя. Майже завжди це означає часткову чи повну втрату улюблених місць для відпочинку і дозвілля, творчого розвитку, занять спортом, дитячих ігор і просто вільного незабудованого простору, який розріджував би бетоновану реальність.

Не кажучи вже про порушення таких норм, як кількість місць у поліклініках, школах, дитсадках, кількість закладів культури і соціалізації (бібліотек, музичних і художніх шкіл, театрів, кінотеатрів, клубів і гуртків), нарешті кількість освітлення та озеленення на кожного мешканця, що були ретельно розраховані у 1960–80-ті, коли в основі радянського містобудування лежала базова житлова одиниця — мікрорайон. Прикметно, що на порушення цих норм часто свідомо йдуть ті державні планувальники, архітектори й чиновники, які за радянських часів брали участь в їх розробленні.

На жаль, учасники породженого швидким оновленням міста антизабудовного руху, за рідкісним винятком кількох важливих локацій у центрі міста, практично не пропонують жодних альтернативних, суспільно-корисних способів використання тих скверів, закинутих пам'яток архітектури і порожніх, незабудованих ділянок, які вони захищають від комерційної забудови, ні до, ні після протестів. Можна говорити про відсутність зацікавленості місцевих спільнот проблемою приватизації публічних просторів і спільного майна. Очевидно, частковою причиною цього є спадок радянського усвідомлення міського простору як такого, який належить і контролюється

державою, що блокує будь-які прояви приватних просторових ініціатив. Майже всюди в Києві, а особливо на околицях, можна спостерігати, як містяни проживають життя в переповненому машинами дворі багатопверхівки, де окрім дитячого майданчика не передбачено жодних місць соціалізації, а потім, побачивши «зелений паркан», стрімголов мчать висаджувати дерева там, де раніше десятиліттями лише викидали будівельне сміття.

Те саме можна сказати і щодо протестів проти знищення архітектурної спадщини, єдиний, на думку не тільки активістів «Збережи старий Київ», а й багатьох експертів, модус роботи з якою — це сліпий захист, а не суспільне використання. У місті з безліччю соціальних проблем – бідністю, дискримінацією, виключеністю низки соціальних груп (наприклад безхатченків) із публічного простору, місті, з центру якого швидко зникають загальнодоступні місця соціалізації та заклади культури, просте збереження архітектурної спадщини чи історичного міського ландшафту недоторканими немає жодного сенсу.

Чи є в цій ситуації перспективи у київських публічних просторів? Чи ми можемо тільки пасивно спостерігати за приватизацією їх, занепадом публічного життя в перебігу неперервного оновлення міста і читати радісні звіти Департаменту містобудування й архітектури КМДА про нарешті досягнуте обмеження на висотну забудову центру Києва і підвищення інвестиційної привабливості? Важливий і актуальний спосіб ще раз відрефлексувати історію з Гостиним двором у контексті трансформацій публічного простору запропонували київські митці. У спільному проєкті «Реконструкція з надбудовою. Проєкт ураження», який було представлено на виставці «Надзвичайні і повноважні», — спеціальному проєкті 5-ї Московської бієнале сучасного мистецтва художник Нікіта Кадан і архітектор Олександр Бурлака пропонують роздивитись уважніше й осмислити ті інтереси, які змагалися за майбутню владу над Гостиним двором, і на нинішню незахищеність цього місця від сил, які з легкістю перетворюють місто. Митці звертають увагу, зокрема, на долю радянських наукових і культурних інституцій, яких витісняють із центру міста, а також на інтервенцію ультраправих у публічний простір — факт, який потребує посиленої уваги, якщо ми прагнемо позбутися просторової дискримінації. Це ще раз демонструє складність такого конструкту, як «публічний простір».

Захарія Ніл у зв'язку із цим закликає облишити «наратив втрати», який неодмінно настає за будь-якими сучасними дослідженнями публічних просторів, і спробувати осмислити той факт, що з плином часу публічні простори стають дедалі відкритішими і доступнішими, ніж були раніше. І навіть якщо вони втрачаються, приватизуючись і комерціалізуючись, неодмінно десь в іншому місці в ході постановки місцевих спільнот, дій місцевої/державної влади або публічної апропріації/окупації виникають нові публічні простори. Варто лише розширити своє розуміння публічного життя відповідно до глобальних змін цього феномена. Публічність зараз можна віднайти там, де раніше її важко було уявити, — на території деградованих промзон, у

колишніх радянських офісних будівлях, у мобільності чи віртуальному просторі (Common ground 2010: 201–207).

Так, існування «Гостині республіки» довело, що колективні культурні і мистецькі практики можуть створити інклюзивний публічний простір там, де раніше його не було і не могло бути; до того ж цей простір був «публічнішим», аніж площа, яка його оточувала. Враховуючи це, треба боротися передусім за включення громадян у процеси управління містом, забезпечення права на місто і створювати альтернативні публічні простори там, де вони найпотрібніші.

Amin, A., Thrift, N. 2002, *Cities. Reimagining the Urban*. Polity Press, Malden.

Auge, M. 1995, *Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. Verso, London & New York.

Axenov, K., Brade, I., Bondarchuk, E. 2006, *The Transformation of Urban Space in Post-Soviet Russia*. Routledge, London & New York.

Bodnar, J. 1998, 'Assembling the Square: Social Transformation in Public Space and the Broken Mirage of the Second Economy in Postsocialist Budapest,' in: *Slavic Review*, Vol. 57, No. 3, Autumn, 1998, pp. 489-515.

Czaplicka, J. Gelazis, N. and Ruble, B. A. (eds.) 2009, *Cities After the Fall of Communism: Reshaping Cultural Landscapes and European Identity*, Woodrow Wilson

Center Press; The Johns Hopkins University press, Washington and Baltimore.

Orum, A. M., Neal, Z. P. (eds.) 2010, *Common ground? Readings and reflections on public space* Routledge, New York.

Davis, M. 2006, *City of Quartz*, Verso, London & New York.

De Certeau, M. 1984, *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley.

Dillon, P. and Wykof, F. 2002, *Creating Capitalism. Transitions and Growth in Post-Soviet Europe*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham.

Engel, B. 2007, 'Public space in the "blue cities" of Russia,' in Stanilov, K (ed.) *The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer, Dordecht.

Fraser, N. 1990, 'Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy,' in *Social Text*, No. 25/26 (1990), pp. 56-80.

French, A. R. 1995, *Plans, Pragmatism and People. The legacy of Soviet Planning for Today's Cities*, University College London Press, London.

Habermas, J. 1991, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, The MIT Press, Cambridge, Ma.

Harvey, D. 2006, *Spaces of Global Capitalism. Towards a Theory of Uneven Geographical Development*, Verso, Los-Angeles.

Hirt, S.A. 2012, *Iron Curtains. Gates, Suburbs and Privatization of Space in the Post-Socialist city*, Wiley-Blackwell, Oxford.

Jacobs, J. 1961, *The Death and Life of Great American Cities*, Vintage books, New York.

Kohn, M. 2004, *Brave New Neighborhoods. The Privatization of Public Space*, Routledge, New York and London.

Lefebvre, H. 1991, *The Production of Space*, Blackwell, Oxford.

Lefebvre, H. 1996, *Writings on cities*, Blackwell, Oxford.

- Low, S. 2006, 'How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and Incorporation of Gated Communities,' in S. Low and N. Smith (eds.) *The Politics of public space*, Routledge, New York & London.
- Lynch, K. 1960, *The Image of the City*, The MIT Press, Cambridge, Ma.
- Mitchell, D. 1995, 'The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy,' in *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 85 (1), 1995, pp. 108-133.
- Mitchell, D. 2003, *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*, The Guilford Press, New York.
- Neal, Z. 2010, 'Seeking common ground: three perspectives on public space' in *Proceedings of the Institution of Civil Engineers. Urban Design and Planning*. Issue DP000, 2010, pp. 1-8.
- Sennett, R. 2010, 'The public realm,' in G. Bridge, S. Watson (eds.) *The Blackwell city reader*, Blackwell Publishers, London.
- Sýkora, L. and Bouzarovski, S. 2012, 'Multiple Transformations: Conceptualising the Post-communist Urban Transition,' in *Urban Studies*, Vol. 49(1) (January 2012), pp. 43-60.
- Low, S. and N. Smith (eds.) 2006, *The Politics of public space*, Routledge, New York & London.
- Stanilov, K. (ed.) 2007, *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*, Springer, Dordrecht.
- Whyte, W. H. 2001, *The Social Life of Small Urban Spaces*, Project for Public Spaces, New York.
- Zukin, S. 1995, *The Cultures of Cities*, Blackwell publishers, Oxford.
- Милерюс, Н. Коуп, Б. (ред.) 2008, Р.С. *Ландшафты: оптики городских исследований*, Европейский государственный университет, Вильнюс.
- Бауман, З. 2008, *Текучая современность*, Питер, Санкт-Петербург.
- Дутчак, О., Іщенко, В. 2010, "Право на місто" або точкові протести проти точкових забудов? Дилеми міського руху на прикладі ініціативи "Збережи Старий Київ," *Спільне*, №2, 2010, сс. 102-117.
- Паченков, О. 2012, 'Публичное пространство города перед лицом вызовов современности: мобильность и 'злоупотребление публичностью,'" *Новое литературное обозрение*, №117, 2012. [Электронный ресурс] <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33.html>
- Радинський, О. 2010, 'Київські 'Місяця трансформацій,'" *Спільне*, №2, 2010, сс. 86-93.
- Сеннет, Р. 2002, *Падение публичного человека*, Логос, Москва.
- Совсун, І., Цуркан, С. 2010, 'Неусвідомлене місто,' *Спільне*, №2, 2010, сс. 73-79.
- Трубина, Е. 2011, *Город в теории. Опыты осмысления пространства*, Новое литературное обозрение, Москва.
- Шліпченко, С. 2012, 'Тест для Контрактової: повернення на площу,' *Урбаністичні студії. Анатомія міста: Київ*, Смолоскип, Київ.

Примітки

1. Див. стор. ініціативи в мережі Фейсбук: <https://www.facebook.com/groups/pravonamisto/members/>
2. Див. напр.: Олександр Сергієнко, «Останній бастион» <http://kiev.pravda.com.ua/publications/515-d1db467ddb/>
3. Дослідник Кирило Станілов використовує термін «комерціалізація» (commercialization).
4. Дослідники вживають слово «transition», дуже поширене в дослідженнях посткомуністичних суспільств, але водночас зазначають, що термін «трансформація» більш адекватний.
5. Недавно Департамент містобудування та архітектури КМДА відзвітував, що роботи над розробкою Генерального плану Києва до 2025 року, який передбачає перетворення Києва на «мегаполіс світового рівня», завершено, зараз очікується затвердження його Київською міською радою.

6. http://www.dozvil.kr.ua/news_0708/; <http://www.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/82508.html>
7. Див. напр., «Програму розвитку єдиного паркувального простору у м. Києві на 2013–2015», згідно з якою на приватних інвесторів покладено відповідальність за облаштування сотень нових парко-місць, звичайно, за рахунок тротуарів і газонів.
8. Цьому присвячено окрему статтю.
9. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1380-2011-%D0%BF>
10. http://blogs.lb.ua/nadia_parfan/158464_gostinna_respublika_stadiya.html
11. Тобто пролетаріату.
12. Redlining — практика офіційної дискримінації соціальних, расових чи етнічних груп у міському просторі, поширена у США з 1930-х років. Проявлялася у прихованому зонуванні міста міською владою і представниками фінансових установ, за яким мешканці районів, населених, наприклад, афроамериканцями, не отримували фінансових позик, інших послуг банків та інших приватних компаній.
13. http://blogs.lb.ua/nadia_parfan/155756_gostinniy_dlya_vsih_i_kozhnoikozhnogo.html
14. Ігор Луценко. Декларація Гостиного двору: <http://kiev.pravda.com.ua/columns/4fe06f0b417b8/>
15. <https://www.facebook.com/events/350443311694326/>
16. В якому є так звана Public forum doctrine.
17. <http://vk.com/event30575992>
18. <http://life.pravda.com.ua/person/2013/10/8/140434/>
19. <http://www.day.kiev.ua/ru/news/070813-kompaniya-syna-azarova-zastroit-kievskiy-stadion-start-smi>

СОФІЯ ДЯК

ЛОКАЛЬНІ, ЕТНІЧНІ, ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ ТА ІНШІ: ДИСКУСІЇ, ВИКЛИКИ ТА ПРАКТИКИ ПРОЕКТУ «ПЛОЩА СИНАГОГ» У ЛЬВОВІ

I. Контексти

Численні історичні наративи, що взаємно перетинаються або існують паралельно, творять сьогоднішній Львів — місце сильної емоційної прив'язаності для багатьох людей, які живуть у ньому чи поза ним у різних країнах світу. Пам'ять про травму — Голокост, вигнання поляків і переслідування українців — тісно пов'язана з цим містом, яке сприймається багатьма як дім предків, місце родинного коріння та багатой культурної спадщини. Насильницькі та радикальні зміни безпосередньо торкнулися майже всіх мешканців міста; багато з них загинули; хтось був виселений, а хтось залишився понівеченим чи травмованим¹ (що частково відобразилося і в змінах архітектурного середовища²). Нині тут не тільки локалізуються спогади,

а й з'являються можливості для творення відкритого, плюралістичного чи навіть спільного наративу про минуле цього міста багатьох імен (Lwów, לװװ, та Львів)³.

Львів — це місто, де історична й архітектурна спадщина відіграють значну роль в культурі, економіці й політиці. На початку XXI століття домінуючим баченням минулого Львова є українськоцентрична перспектива, оскільки саме українці становлять переважну більшість його населення. Тому у Львові сформувався своєрідний розлом між людьми, що населили його після війни, і людьми, що жили в місті до цього⁴.

У цій статті я розгляну лише один аспект проблеми Львова, а саме ініціативу вшанування історичних місць, пов'язаних з історією єврейської громади та реалізацію проекту «Площа синагог»⁵. Зокрема, будуть окреслені можливості та виклики цього проекту, який реалізується в партнерстві різних інституцій та актуалізує проблему спадщини.

Формування й формулювання того, що є, а що не є спадщиною, — це частина сучасного наративу про минуле і його репрезентації в суспільстві. Спадщина розповідає про минуле, але зосереджена на сучасності, і визначення спадщини, яке охоплює матеріальні та нематеріальні елементи, залежить від того, що вибирається як значуще в минулому відповідно до сучасних уявлень. Тобто спадщина — це «використання минулого як культурного, політичного та економічного ресурсу для сучасності», це значення, які надають цінності певному об'єкту з минулого в сучасності (Ashworth, Graham, and Tunbridge 2007; Harvey 2001). У критичному аналізі поняття спадщини необхідно враховувати динаміку влади, оскільки спадщина є селективною. Крім того, важливо як те, що включене в неї, так і те, що не має місця, виключене. Спадщина є частиною формування та функціонування культурної пам'яті в суспільстві, історичних наративів; вона переплетена і з політикою, і з культурним та соціальним капіталами. Спадщина — це сучасне та закорінене в конкретному суспільстві бачення і розуміння минулого, яке є частиною окреслення самого суспільства. Вона пов'язана з коммеморацією, творенням історичних наративів та їх використанням у суспільствах (Wertsch and Billingsley 2011) (особливої ролі це набуває у вимірі міста, оскільки міста є особливим накопиченням досвідів та пам'яті, своєрідним їх «депозитом») (Ruggles 2011).

У містах Центральної та Східної Європи, де в минулому співжили різні етнічні, релігійні та мовні групи (а XX століття принесло кількаразову зміну політичних та ідеологічних режимів), де формувалися різні національні ідеології, які претендували на одні й ті ж самі території, де культурне різноманіття робило життя багатим і водночас конфліктним, спадщина має не лише культурний, політичний чи економічний вимір, а й моральне значення. Депортації, геноцид, політика етнічних чисток та дискримінації залишили непростий спадок сучасним суспільствам і державам. Відтак розуміння того, що є спадщиною, може бути частиною ширшого процесу усвідомлення (чи то в історіографії, чи в підручниках, чи в музеях) складного і багатого минулого. Або, навпаки, бути способом уникнення складних питань про минуле.

Протягом останніх двох десятиліть у Львові було реалізовано чимало проектів, проведено багато дискусій та написано численні тексти про творення нового образу

міста. Крах соціалістичного блоку та радянської держави відкрив можливості для переоцінки минулого, спонукаючи до творення нових наративів про місто і нових символів. Офіційною та домінуючою репрезентацією Львова в пострадянській Україні став образ центру національного відродження. Міський простір, особливо в центральній частині міста з її будівлями, вулицями та площами, знову став сценою для вибудовування нового бачення міста, був дерадянизований і українізований (Hrytsak and Susak 2009; Prokopovych 2008; A city of many names 2003). Водночас дослідники зауважують, що попри всю радикальність змін (переважно візуальну та топографічну) в них можна простежити копіювання радянських стратегій у структурі будівництва офіційного наративу та вписуванні його в міський простір (Bechtel 2008). Поряд з творенням україноцентричного, часто навіть україно-націоналістичного образу минулого міста, після 1991 року з'явився новий чинник, а саме місцевий вплив і його публічний вимір (Amar 2011). Це важлива й принципова зміна, завдяки якій з'являються можливості переосмислення наративів про місто та його минуле. Проте можливості не означають визначеного результату чи прагнення до осмислення складного та багатого минулого міста (Amar 2011: 373, 394).

Іншим важливим і мало врахованим чинником є вплив людей і спільнот, які живуть поза межами України, однак пов'язані зі Львовом родинними історіями та походженням. Умовно їх можна назвати «львівськими діаспорами», що складаються з мешканців міста, які у ХХ столітті емігрували чи були депортовані, переживши Голокост та репресії, або з родичів тих, хто загинув під час війни і окупації чи одразу після її завершення. Тому, окреслюючи коло учасників процесу збереження спадщини, важливо включати до нього людей, які пов'язують себе та свою родинну історію з містом (Dyak 2012). Після відкриття кордонів у 1991 році та відміни віз для багатьох країн Європи та Америки у 2005 році варто брати до уваги транснаціональний вимір учасників, не лише з огляду на норми та рекомендації міжнародних інституцій (ЮНЕСКО, ІКОМОС), а й враховуючи об'єднання та ініціативні групи нащадків мешканців міста⁶. Нащадки євреїв, поляків та українців протягом останніх двох десятиліть підтримують численні проекти, покликані репрезентувати минуле міста. Ці проекти не завжди перетинаються, часто навіть творять суперечливі і конфліктні наративи минулого, однак вони є частинами творення сучасного комеморативного та матеріального простору міста⁷. Тому осмислення минулого передбачає не лише творення нових наративів, але й включення до зацікавлених сторін (*stakeholders*) як місцевої громадськості, неурядових та культурних інституцій, органів місцевої та центральної влади, міжнародних інституцій, так і всіх тих, для кого Львів є місцем пам'яті.

Протягом 1990–2000-х років у Львові місцевими, національними та міжнародними єврейськими організаціями було реалізовано низку ініціатив. Деякі з них були спрямовані на збереження й підтримку сучасної єврейської громади у Львові, а деякі — на збереження єврейської спадщини та вшанування важливих подій і людей для єврейської історичної спільноти. Важливо пам'ятати, що після війни Львів

був місцем, куди з різних частин Радянського Союзу поверталися уцілілі євреї⁸ (хоч значна частина з них покинули Львів і переїхали до Польщі у 1945–1947 роках).

На початку 1990-х розпочалися заходи, спрямовані на збереження залишків однієї з найстаріших синагог у Львові — синагоги Нахмановича, також званої як синагога «Турей Загав» чи «Золота Роза»⁹. Ініціатива щодо цих заходів та їх підтримка надходили з інституцій в Ізраїлі. У 1993 році львівський архітектор Ігор Максим'юк на замовлення та від імені Центру єврейського мистецтва Єврейського університету виміряв і задокументував руїни синагоги. У 2006–2007 роках дослідник історії синагоги Сергій Кравцов (який почав свою працю ще живучи у Львові і продовжив після переїзду до Ізраїлю) підготував віртуальну реконструкцію синагоги (Kravtsov 2011: 29)¹⁰. А в 2007 році були проведені археологічні дослідження за участю львівських та ізраїльських археологів (Kravtsov 2011: 29, 59).

Залишки синагоги розташовані на заповідній території ЮНЕСКО, яка знаходиться у муніципальній власності. Водночас поруч з місцем синагоги у будинку, через браму та двір якого був вхід до синагоги, діє релігійна громада «Турей Загав»¹¹. Ситуація ускладнювалася через відсутність уваги до цього місця та єврейської спадщини у місті загалом, через брак кваліфікованих заходів консервації та довготривалих проєктів, спрямованих на популяризацію єврейської спадщини для мешканців і відвідувачів, а також через непрозорість та нерегульовану комерціалізацію громадського простору і девелоперських проєктів. Поруч із синагогою «Золота Роза» на вулиці Івана Федорова було розпочате, а згодом заморожене будівництво готелю, яке викликало кілька хвиль протестів на місцевому, національному та міжнародному рівнях¹². Тож у центрі міста й історичного єврейського кварталу тривалий час залишається перекритою вулиця, а на місці розпочатого будівництва знаходиться відкритий котлован, що свідчить про втрачені можливості та невдалі практики й рішення.

Можна сказати, що з 1991 року львівська єврейська спадщина була турботою на-самперед місцевих єврейських організацій і їхніх партнерів з єврейських організацій у світі. В офіційному дискурсі і публічному висвітленні сучасного Львова єврейська спадщина представлена мало і не вважається значимою частиною міської спадщини Львова чи України. До цієї теми майже не звертаються місцева влада та неєврейські організації.

II. Принципи та ідеї

Такий стан речей у Львові, а також досвід інших міст — Кракова, Будапешта, Праги — були в центрі дискусій на конференції «Єврейська міська спадщина та історія Центрально-Східної Європи», організованої Центром міської історії Львова у жовтні 2008 року. Конференція збрала не лише дослідників, а й практиків, задіяних у різних ініціативах, що пов'язані з єврейською історією міст регіону. У рамках конференції відбулася зустріч з представниками міської адміністрації та було обговорено стан збереження й важливість показу пам'яток історії євреїв у Львові, які перед Другою

світовою війною становили третину мешканців міста. Однією з ідей цієї зустрічі був проект ознакування та вшанування кількох місць, пов'язаних з історією євреїв у Львові. Ініціатива мала б стати одним із кроків у напрямку публічного визнання історії єврейської спільноти як частини сучасного символічного простору Львова та розуміння його минулого. Окрім показу історичної значимості цих місць, важливо було, щоб вони були доступними, публічними і пропонували нові форми комеморації у сучасному місті.

На конференції сформувалося партнерство кількох інституцій¹³: виконавчого комітету Львівської міської ради та управління охорони історичного середовища, а також двох недержавних організацій, що працюють у Львові (Центр міської історії Центрально-Східної Європи, який був організатором конференції про міську єврейську спадщину у 2008 році¹⁴, та Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ), яке почало реалізацію великого проекту «Муніципальний розвиток та оновлення старої частини міста Львова»¹⁵).

Першим місцем, що потребувало проекту вшанування і ознакування, був простір, де до війни розміщувалися і функціонували три релігійні інституції єврейської громади: дві синагоги (Велика міська синагога і синагога «Золота Роза») та бейт гамідраш (дім навчання). У 2008 році на одній з уцілілих стін синагоги «Золота Роза» можна було побачити меморіальну дошку з інформацією про цю споруду та про її руйнування. Однак доступ і обсяг інформації стали обмеженішими з відкриттям ресторану «Під Золотою Розою». Щоб побачити меморіальну дошку, необхідно було пройти через терасу ресторану (Kravtsov 2011: 43). Крім того, вцілілі залишки синагоги руйнувалися за відсутності належних реставраційних робіт (Kravtsov 2011: 43). Місце, де до війни стояла Велика міська синагога та бейт гамідраш, не були означені жодним чином, якщо не враховувати часткового трасування їхніх фундаментів з початку 1980-х років¹⁶. І не існувало розробленого проекту чи плану дій з відбудови синагоги (Kravtsov 2011: 57).

У цьому контексті важливою була участь муніципальної влади як головного ініціатора та організатора. Це було викликом, оскільки попередній досвід показував брак ініціатив і дуже обмежене залучення муніципальної влади у проекти чи заходи, пов'язані з єврейським минулим. Це віддзеркалювало поширені уявлення про те, що єврейською спадщиною, пам'ятками та культурою загалом в Україні мають займатися самі євреї та єврейські організації як в Україні, так і з-за кордону¹⁷. Подібна тенденція до вузького і виключеного трактування помітна і у ставленні до інших пам'яток та репрезентації минулого, які виходять за вузьке етнічне розуміння української спадщини та української історії. Відтак ініціатива і активна участь влади муніципального рівня могла змінити розуміння того, що є спадщиною у Львові і хто може бути задіяним у такі проекти.

З іншого боку, з огляду на туризм та практику творення репрезентацій минулого для комерційного вжитку¹⁸, важливо було реалізувати проект, який мав би публічний вимір, був відкритим для мешканців та гостей міста, спонукав до рефлексії, долання,

а не підтримування стереотипів (Hagendoorn, Linssen and Tumanov 2013). Ці позиції були обговорені в рамках конференції у жовтні 2008 року. Дискусію загострило відкриття (за тиждень до конференції) нового ресторану «Галицька жидівська кнайпа «Під Золотою Розою» (власник — корпорація «!Fest»), що викликало низку дуже критичних публікацій та негативних оцінок (Расевич 2008). Основними проблемами ресторану, окрім комерціалізації простору, який безпосередньо прилягає до руїн синагоги, є пропагування стереотипів про євреїв та насміхання над єврейськими традиціями за відсутності публічної дискусії і репрезентацій єврейської спадщини та історії євреїв в Україні (у підручниках, музеях, офіційних туристичних матеріалах). Тому пошук іншого публічного формату був надзвичайно важливим як з огляду на показ багатого і складного минулого Львова, так і з огляду на виклики сучасного суспільства.

Хоч досвід проведення відкритих конкурсів у Львові і в Україні загалом все ще не великий, а спадок закритих, непублічних та надцентралізованих процедур у сфері архітектури та містобудування є досі відчутним, було зрозуміло, що формат міжнародного конкурсу забезпечить прозорість та публічність у виборі проекту та збереже цікаві пропозиції. Зважаючи на те, що у Львові було проведено лише кілька міжнародних архітектурних конкурсів, важливим було знайти концептуальний проект для цих трьох місць саме через процедуру конкурсу, а також задіяти якомога більше сторін у процес підготовки матеріалів, організації конкурсу і доопрацювання концепції у проект до реалізації¹⁹. Таким чином, процедура та шлях пошуку ставали частиною результату, а саме — поширення інформації про єврейську історію міста і місць та залучення мешканців і зацікавлених організацій у Львові та за його межами.

III. Початки

Формально конкурс було оголошено рішенням виконавчого комітету Львівської міської ради (від 6 серпня 2010 року № 1076) про «Міжнародний відкритий конкурс архітектурних, дизайнерських та ландшафтних проектів для впорядкування місць, пов'язаних з єврейською історією у м. Львові» (Козак 2010). Конкурс тривав півроку і завершився засіданням та рішенням журі 21 грудня 2010 року. Проте етап підготовки був набагато довшим, так само як і процес доопрацювання проекту-концепції у проект до реалізації, який все ще триває. Така тривалість проекту вказує на можливості та обмеження, що існують в реалізації подібних проектів. Два чинники визначили характер конкурсу: розуміння історичного значення єврейської громади у Львові та важливість таких проектів для сучасного життя міста загалом та мешканців довколишніх ділянок зокрема. Відтак наголос робився на двох складниках. По-перше, пошуку просторової та символічної концепції комеморації кожного місця, щоб звернути увагу громадськості на багатоетнічне минулого Львова, показати єврейську спадщину міста і таким чином розширити розуміння не лише минулого, а й того, що включається у розуміння спадщини України. По-друге, пошуку дизай-

нерських рішень, які б не суперечили минулому місця та були включеними в сучасне життя міста і його відкритих громадських просторів²⁰.

Конкурс охоплював три місця, пов'язані з життям єврейської спільноти у Львові до Другої світової війни та знищенням євреїв під час нацистської окупації міста: 1) місце, де до війни були дві синагоги та бейт гамідраш (Kravtsov 2011; Бойко 2008); 2) місце, де до війни розташовувалася частина старого єврейського цвинтаря²¹; 3) місце, де була частина Янівського концтабору, знана як «Долина смерті»²². Розташовані в різних частинах міста — від самого центру до околиць, — ці три місця репрезентують як довгу історичну традицію єврейської громади у Львові, так і переслідування і знищення євреїв Львова та Галичини під час Голокосту (Дяк 2011).

Перше місце знаходиться в самому центрі Львова неподалік Площі Ринок, у історичній частині, знаній як «єврейська дільниця». Це відкритий простір навколо синагоги «Золота Роза» в межах навколишньої забудови (який з'явився внаслідок руйнування будівель у час окупації міста нацистською Німеччиною) (Pohl 1997; Sandkühler 1996; Mick 2010; Mazower 2009)²³. Щодо руїн синагоги «Золота Роза» конкурсні пропозиції мали обмежуватися лише консервацією і варіантами доступу та огляду місця.

Окреслення меж території диктувалося сучасними вулицями, однак важливо було впровадити символічні назви, які б співвідносилися з минулим цих місць. Львів, як багато інших міст в Україні, зазнав кількох перейменувань протягом ХХ століття. Особливістю західної частини України були не лише зміни соціальних систем, але й кількарізкові зміни кордонів та держав. Кожна вулиця в центральній частині Львова має свій відповідник польською, німецькою, українською. Часто ці різні назви забарвлені різними ідеологіями (Hrytsak and Susak 2009). Остання хвиля перейменування пройшла на початку 1990-х і означала подальшу «українізацію» назв у міському просторі. Навіть якщо можна уявити повернення деяких довоєнних назв вулиць, то складно уявити ще одну хвилю масштабного перейменування. Проте з огляду на багатоетнічну та багатомовну історію Львова і важливість цього міста як для сучасних мешканців, так і для людей, які мешкають в інших країнах, міський простір має особливе значення для показу такого минулого. Нанесення на міську карту назв, що відносяться до історії спільнот та людей, які становили більшість у місті перед війною, — поляків та євреїв — необхідне для розуміння історії Львова. Тому для проекту меморіального парку на місці старого єврейського цвинтаря і меморіального простору на місці, де були синагоги та бейт гамідраш, було запропоновано назви, які, з одного боку, окреслюють минуле місця, а з іншого — виявляють його сучасний характер і присутність на карті, а також у житті сучасного міста.

Для місця, яке є сквером на території муніципальної пологової лікарні (до війни — єврейського шпиталю) і частина якого є єврейським цвинтарем, було обрано назву «Меморіальний парк «Бесойлем»». Слово «бесойлем» («дім вічності») вживалося в цьому регіоні і сформувалося в тогочасному івриті під впливом ідишу. У назві було збережено характерну вимову, щоб використати означення місця самою спільнотою

і показати її локальний вимір. Для іншого місця, – де до війни діяли дві синагоги та бейт гамідраш і яке на карті позначене як площа Арсенальна, або як порожнє місце, оточене вулицями Братів Рогатинців та Староєврейською, — було обрано назву «Площа синагог». (Множина тут може не лише означати дві синагоги, а й символізувати велику кількість синагог та домів молитви, що існували у Львові та характеризували різноманітну й численну єврейську громаду; а площа — це також символ пустки, яка виникла внаслідок трагедії). Множинні відчитування і сама можливість внести такі назви в міський простір, є не спробою повернення того, що неможливо повернути, а, радше, спонуканням до сучасної рефлексії.

IV. Учасники та практики

Зацікавлених сторін у проєктах ревіталізації чи комеморації міського простору може бути багато, і якість процесу та його загального результату залежить від якомога широкого залучення зацікавлених учасників і розуміння їхніх, часто різних, навіть суперечних інтересів, а відтак і пошуку компромісів. Співжиття у місті — це насамперед пошук діалогу і балансування між різними групами інтересів, які мають різну силу та вагу. Саме тому конкурс – це не лише процедура визначення найкращого проєкту фаховим міжнародним журі, але й спосіб залучення зацікавлених сторін та форум обміну думок.

Фото 1. Зустріч та обговорення проєкту конкурсу з мешканцями та зацікавленими учасниками, Львів, 28 березня 2010 року. Фото Мар'яни Борик, Юлії Глевич

Обговорення формату конкурсу розпочалося ще в рамках проведення конференції «Єврейська міська спадщина та історія Центрально-Східної Європи», яка зібрала учасників з різних країн²⁴. Робота над підготовкою конкурсу почалася у 2009 році, і на цьому етапі важливим було зібрати не лише матеріали про історію місця та технічну документацію щодо сучасного стану об'єктів, а й зустрітися із зацікавленими сторонами, насамперед мешканцями навколишніх будинків, представниками єврейських організацій та релігійних груп, підприємцями, дослідниками.

Така зустріч, організована управлінням охорони історичного середовища (у співпраці зі українсько-німецьким проектом «Муніципальний розвиток та оновлення старої частини міста Львова» та Центром міської історії), відбулася 28 березня 2010 року; її метою було представлення загальної ідеї конкурсу та обговорення бачення майбутнього території. Програма передбачала зустріч на площі, де до 1943 року стояла Велика міська синагога, екскурсію околицею (місце історичної єврейської дільниці), презентацію попередньої концепції конкурсу та його завдань, обговорення існуючих проблем та очікувань щодо майбутнього площі.

Це зустріч мала як ознайомчий, так і робочий вимір. Краєзнавець та автор публікацій про єврейську історію Львова Борис Орач (який бачив це місце у 1939 році перед руйнуванням) проводив екскурсію та брав участь у дискусії. Дослідники історії синагог у Львові Оксана Бойко (Львів) та Сергій Кравцов (Єрусалим) розповіли про історію території і будівель. Екскурсія стала також можливістю для мешканців розповісти, що вони знають про історію цього місця.

Фото 2.
Місце бейт гамідрашу
та залишки синагоги
«Золота Роза», 2009 рік
Фото Іллі Левіна

Участь мешканців, підприємців, представників релігійної та єврейської організації, яка діє на місці синагоги «Золота Роза», показала різні очікування та бачення. Їх обговоренню були присвячені дві робочі частини зустрічі із запитаннями: «Що б ви хотіли повідомити учасникам конкурсу про погане та хороше на площі?» та «Що б ви хотіли побачити на площі в майбутньому, враховуючи історичне минуле цього місця?» Всі учасники заповнили картки з описом проблемних характеристик сучасної площі зауваживши, що місце перебуває у вкрай поганому стані. Якщо розуміння необхідності змін було спільним, то конкретні побажання, що саме робити чи не робити, відрізнялися (наприклад, у тому, як поєднати туристичний характер площі із щоденним життям, особливо в регулюванні комерційної діяльності). Втім, і туристичний, і щоденний вимір мають поєднуватися з історичним значенням та релігійним характером цих місць, адже ця площа — це пустка, яка нагадує про масове знищення євреїв. Розуміючи важливість археологічних розкопок, мешканці наголошували на часовому обмеженні їх одним сезоном. Загалом проект майбутнього площі має

мати два компоненти: зберігати і показувати єврейську спадщину для львів'ян і гостей та стати доступним і якісним громадським простором для мешканців дільниці. Особливо наголошувалися важливість консервації і гідного показу залишків руїн синагоги «Золота Роза», а також потенціал відкритого простору у центрі міста для культурних подій.

Фото 3.
Вигляд на місце, де стояла
Велика міська синагога,
2010 рік

*Фото Олександра
Новицького*

Усі ці виклики та контексти знайшли відображення в рішенні виконавчого комітету і в брошурі для архітекторів та дизайнерів, підготованій на основі цього рішення (Дяк 2011). Головною метою конкурсу було вибрати таку пропозицію, яка мала підкреслювати унікальну історію Львова, але водночас виходити за межі типових монументальних проектів пам'ятників, які, радше, домінують у просторі міста, а не співтворюють цей простір. Учасники мали представити проекти, які показують минуле місця і допомагають пізнавати історію колишніх мешканців міста, інтегрувати її в сучасне розуміння минулого міста та його спадщини. Водночас пропозиції мали враховувати сучасний міський контекст, слугувати поліпшенню умов життя у місті. Тобто це був виклик для архітекторів та дизайнерів — поєднати в одному вимірі історичний та сучасний, символічний та щоденний простори.

Фото 4.
Засідання журі
конкурсу, Львів,
21 грудня 2010 року

Фото Мар'яни Борик

Загальна концепція була виражена в таких вимогах до проектів: 1) створити умови для кращого використання та пристосування відкритого громадського простору до потреб мешканців ділянки та гостей міста; 2) підкреслити історичну багатоклітність міста; 3) показати історію єврейської громади Львова як частину багатоклітної спадщини міста; 4) ознакувати та промаркувати історичну спадщину євреїв у Львові; 5) відобразити значення цього місця в історії єврейської громади Львова та України загалом; 6) вшанувати будівлі, які колись тут стояли та відігравали важливу роль у релігійному і культурному житті єврейської громади Львова і були знищені під час Голокосту в місті; 7) сприяти відкритості та толерантності серед мешканців сучасного Львова (Дяк 2011).

На конкурс надійшло 70 проектів із 14 країн світу, найбільше проектів (35) стосувалися «Площі синагог». Якщо якість кожного проекту залежить від авторів, то якість рішення забезпечує міжнародне журі своїм колегіальним рішенням. Щоб рішення було прозорим, конкурс був анонімний. Журі складалося з експертів із різних країн (України, Ізраїлю, США, Німеччини, Швейцарії), представників різних галузей: архітекторів (голова журі – Карл Фінгергут, Інго Андреас Вольф, Богдан Черкес, Юрій Криворучко), представника єврейської громади (Йосип Зісельс), дослідників єврейської історичної спадщини (Рут Еллен Грубер, Сергей Кравцов, Оксана Бойко) та представника міської адміністрації (Василь Косів). Тобто проекти оцінювалися з різних перспектив.

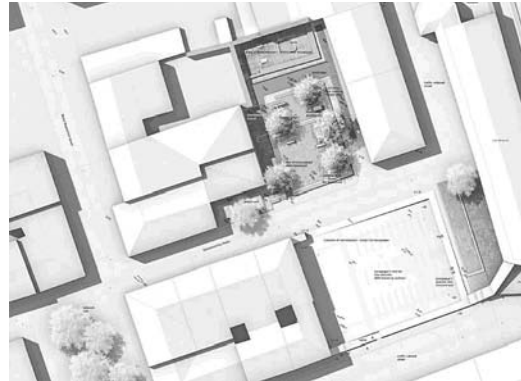

Фото 5. Конкурсний проект архітектора Франца Решке. План й візуалізація місця навколо синагоги «Золота Роза» та бейт гамідрашу.

Перше місце отримав проект, підготований архітектором з Берліна Францом Решке²⁵. Журі пояснило такий вибір «виразністю і чіткістю проекту», елементи якого «створять збалансовану композицію». В обґрунтуванні також йшлося про те, що «місце розташування Великої міської синагоги було залишено порожнім, а на місці бейт гамідрашу заплановано зелену зону, що створює атмосферу замислення і споглядання». Проект враховував конкурсні вимоги збереження залишків синагоги «Золота Роза» та їх консервації і пропонував їх показ громадськості при обмеженні

фізичного доступу відвідувачів. Сильною стороною проекту була його зворотність, яка дозволяє адаптувати його до майбутніх потреб. Мінімалістичний проект, який виразно показує минуле цієї площі, загалом відзначено як такий, що відповідає вимогам збереження історичної спадщини й міського дизайну та має потенціал для розвитку і доопрацювання.

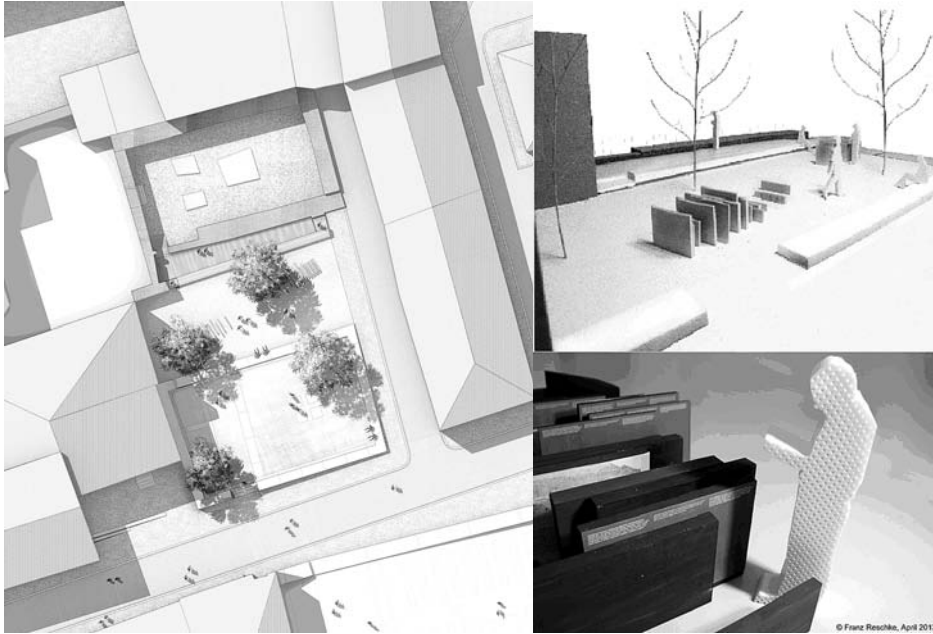

Фото 6. Конкурсний проект архітектора Франца Реше. Фрагмент плану й візуалізація місця навколо синагоги «Золота Роза» та бейт гамідрашу.

З огляду на численні виклики конкурс обмежили лише пошуком попереднього концептуального рішення, яке мало бути доопрацьованим згідно з рекомендаціями журі, а також коментарями у межах громадських та спеціалізованих обговорень. Доопрацювання передбачало ближче ознайомлення переможця з контекстом місця, представниками зацікавлених сторін, детальними історичними матеріалами, в тому числі з даними спеціально проведених нових археологічними досліджень²⁶. Проект було обговорено з представниками єврейських організацій, які його підтримали (Відкритий лист 2011), до того ж громада стала співавтором у пошуку та виборі цитат і текстів, які мають бути в частині «Увічнення»²⁷. На це було віддано два роки роботи групи, до якої входили автор проекту і його команда, представники місцевої адміністрації, співорганізатори конкурсу. У ширшому колі залучених були представники єврейських організацій, численні дослідники, а також громадськість міста. Концепція презентувалася на загальних громадських слуханнях та у вузькому колі зацікавлених сторін — мешканців, представників релігійних і світських єврейських організацій, представників громадських організацій, які займаються збереженням пам'яток, представників влади, та підприємців. Кожна зустріч була

не стільки презентацією проекту, скільки можливістю почути критичні зауваження і врахувати їх у доопрацюваннях. Усе це знайшло відображення у проекті, обраному для реалізації, в якому розвивалися ідеї проекту-концепції (найбільше змін було запропоновано щодо місця бейт гамідрашу).

V. Обмеження, виклики, дискусії

Щодо проекту були різні очікування. Тут можна виділити три основні питання: відбудова синагоги «Золота Роза», співвідношення проекту з можливим проектом регенерації історичної єврейської дільниці та регулювання комерційного використання площі.

Відбудова синагоги «Золота Роза» у Львові час від часу активно обговорюється, для єврейських організацій та єврейської громади вона є одним із важливих завдань. Адже, навіть якщо реконструкція суперечить принципам забудови в історичних містах (згідно з рішеннями ЮНЕСКО), є винятки, коли такі проекти допускаються. Окрім того, у Центральній та Східній Європі реалізовано чимало проектів реконструкцій, які були частиною – часто ідеологічно вмотивованою — відбудов післявоєнного періоду (міста в Польщі, особливо Варшава) (Majewski 2009). У пострадянських державах, де реалізація соціалістичного проекту принесла як неймовірні людські жертви, так і знищення будівель (які вважалися в окремі періоди «шкідливим», «чужими» чи «невартісними» об'єктами матеріальної культури) було здійснено кілька масштабних, хоч і контрверсійних спроб відбудови (Храм Христа Спасителя у Москві, замок Гедиміна у Вільнюсі, Михайлівський собор у Києві та інші) (Haskins 2009; Rindzevičiūtė 2010). Існують плани відбудови Саського палацу у Варшаві. Географія відбудов також включає Дрезден (реконструкція Фрауенкірхе) та Берлін (Берлінський палац — *Berliner Stadtschloß*) (Vees-Gulani 2005). У Львові були плани відбудови замку на горі Високий Замок. Кожен з реалізованих чи пропонуванних проектів викликав чимало дискусій і запитань про значення відбудови, автентичність, політику пам'яті, адже такі проекти сприяють затиранню пам'яті про те, що і чому було знищене.

Стосовно залишків руїн синагоги «Золота Роза» у Львові все ще немає одностайних рішень: у який спосіб відбудувувати будівлю, що змінювала свій вигляд протягом століть; чи означає відбудова втрату автентичності (адже її знищення під час Голокосту є частиною історії будівлі); якими мають бути функції та майбутнє використання відбудованої синагоги. Інший підхід — це віртуальні реконструкції, які набувають нового значення у час поширення цифрових технологій Yehuda, Kvan and Affleck 2008). Значення і використання реконструкцій різноманітне і охоплює сфери наукових досліджень, дидактики, туризму. Історія синагоги «Турей Загав», знаної як «Золота Роза», була відтворена істориком архітектури Сергієм Кравцовим та Центром єврейського мистецтва Єврейського університету в Єрусалимі²⁸. Такі питання, які не можна було вирішити в рамках проведеного конкурсу, все ще залишаються

важливими. Це знайшло відображення у формулюванні завдання конкурсу, яке вимагало лише консервації залишків синагоги і такого архітектурно-дизайнерського рішення для усєї території, яке було б зворотнім. Принцип зворотності відображає наші обмеженості чи то в ресурсах, чи то в знаннях, чи в оцінці впливу на майбутнє і дає можливість реалізовувати проекти в зонах, які визначаються законодавством для збереження пам'яток та історичного середовища (Conservation Principles... 2008). Така можливість залишається відкритою для синагоги «Золота Роза».

Наступним питанням є визначення ареалу проекту: чи має він охоплювати всю історичну єврейську дільницю, чи лише її частину. Тут також є різні думки. Проект «Площа синагог» зосереджується лише на частині історичної єврейської дільниці. Оскільки метою всього конкурсу був показ історії трьох місць, пов'язаних з єврейською історією, та пустки, виниклої внаслідок війни, Голокосту і десятиліть забуття та витирання слідів, то наголос на усвідомлення цієї історії у громадському просторі міста був надзвичайно важливим. Водночас сам проект був розширений після зауважень на громадських слуханнях, він включив розробку системи маркування та опису ще шести будівель, в яких містилися важливі інституції єврейського життя на цій дільниці, що надавало можливість ширше висвітити історію дільниці (Довкола Староєврейської, 2013).

Зважаючи на комеморативний характер проекту, його дизайн передбачає відкриті простори, а його зворотній характер не заважає відбудові синагоги «Золота Роза» і допускає поєднання з проектами ревіталізації всієї дільниці. Проект регенерації єврейської дільниці, розроблений інститутом «Укрзахідпроектреставрація» і підтриманий ГО «Турей Загав», було презентовано у квітні 2013 році як альтернативу ініціативі відзначення місць єврейської історії у Львові (Проект регенерації юдейської дільниці Львова розглядає ЮНЕСКО 2013). Цей проект передбачає додаткові археологічні дослідження, реставрацію і музеєфікацію обраних будівель, маркування простору інформацією про будівлі. Фокусуючи увагу на будівлях та матеріальних об'єктах (консервація та реставрація), проект охоплює лише частину, хоч і дуже важливу, того, чим є спадщина — її матеріальний вимір. Проект регенерації цілої дільниці вимагав би більш інноваційних підходів, насамперед розширення розуміння спадщини, а саме включення її соціального виміру, залучення мешканців, врахування сучасного життя, динамічного та комплексного розуміння як самої спадщини, так і необхідності тривалих заходів для її збереження та функціонування в сучасному місті.

Комерціалізація громадського простору та питання її регулювання, розуміння, з одного боку, важливості туристичної сфери, а з іншого — потреб мешканців міста та надмірної комерціалізації у безпосередній близькості до пам'яток, особливо пов'язаних з трагічною історією, є питанням, яке викликає бурхливі дискусії. Проблеми в трактуванні історичних тем (як у випадку ресторану «Під Золотою Розою») згадувалися на початку цієї статті. Тема літніх майданчиків, їх розміщення, дозволів, естетики є гострою темою дискусій у Львові. Місце, де стояли дві синагоги та бейт гамідраш, є прикладом спроб використати таку відкриту територію для комерційної

діяльності. Цей чинник був і залишається важливим. Саме тому реалізація проекту виключає можливість проведення комерційної діяльності на території проекту, а також передбачає знесення тераси, яка міститься поруч з руїнами синагоги «Золота Роза»²⁹. Водночас встановлення і дотримання меж між комерційними проектами та некомерційними ініціативами, між приватним і публічним інтересами є не перешкодою в розвитку туристичного потенціалу міста, а радше є способом збалансованого співіснування різних сфер у житті міста.

VI. Замість підсумків. Переосмислення та долання меж

Сьогодні можна говорити лише про обмежений вплив проекту. Важливими його попередніми результатами є, з одного боку, включення міської адміністрації, а з іншого боку, залучення різних зацікавлених сторін (мешканців міста, представників єврейських організацій у Львові та в Україні загалом), а також вихід за межі країни — до транснаціональних учасників (дослідники та представників нащадків єврейської громади довоєнного міста). Це крок у напрямку ширшого розуміння того, хто має бути залучений у такі багатосторонні проекти, вихід за межі вузького виключно етнічного розуміння спадщини та крок до розуміння практик спадщини як соціального процесу і відтак критичного розуміння того, якими є ролі та функції спадщини в нашому окресленні суспільства. У цій підсумковій частині я ще раз повернуся до загальних питань, порушених у вступі: ким є зацікавлені сторони у проектах пов'язаних зі спадщиною у таких містах, як Львів.

За останні три десятиліття постійно зростає інтерес до пошуку родинних коренів серед нащадків мешканців і вихідців зі Східної та Центральної Європи (Harrison 2001). Після розпаду комуністичних режимів у Центральній Європі і Радянському Союзі дедалі більше людей можуть відвідувати місця, які колись були для них чи їхніх батьків родинним домом. З'явилося багато книжок та онлайн-ресурсів, що готували та супроводжували подорожніх у Центральній та Східній Європі в пошуку слідів колись процвітаючого єврейського життя (Gruber 1992; Gruber 1994; Gruber 2002; Gruber 2007). Письменники, видавці, працівники туристичної галузі відзначили збільшення кількості туристів, які цікавляться єврейською історією в щойно відкритій Європі (Reynolds 1992). Нові способи комунікації та технології, доступність Інтернету, нові соціальні мережі спостили творення різних груп зацікавлених, зокрема й за місцем походження предків. Можливість тривалої комунікації та обміну даними (наприклад, меморіальні книги «Іцкор») об'єднують людей по всьому світу, і віддалені землі предків стають ближчими (Oser 2007; Mendelsohn 2006). Ці люди не просто туристи, а представники однієї із зацікавлених сторін — нащадки тих мешканців, які творили матеріальний і символічний світ, сліди якого можна знайти в містах та містечках сучасної України, Польщі, Литви, Словаччини, Угорщини та інших країн (Leherer 2013: 54–91; Meng 2011). В Україні участь нащадків єврейських громад, хоч

і обмежена і часто не заохочувана, стає більш відчутною і видимою (Бартов 2010). Водночас на місцевому рівні твориться інфраструктура, переважно приватна або через громадські чи релігійні організації³⁰. Також зростає зацікавлення єврейської історією та культурою серед представників інших національностей, які долучаються до вивчення єврейського минулого та культурної ревіталізації в сучасному вимірі (Leherer 2013: 123–158).

Цей феномен зростаючого «туризму до спадщини» в Україні (і зокрема, у Львові) вже помічають міська влада та інституції, що мають справу зі збереженням, маркуванням і маркетингом спадщини³¹, хоч участь колишніх мешканців чи нащадків знищеної єврейської громади у збереженні та вивченні міської спадщини все ще залишається значним викликом. І якщо можна говорити про певну увагу до єврейської історії, зокрема на прикладі проекту «Площа синагог» у Львові, загалом усвідомлення єврейської історії як частини власної спадщини міста відбувається дуже поволі. Слово «спадщина» в українській мові до великої міри зарезервоване для того, що вважається етнічно українською спадщиною³², і на початку ХХІ століття її все ще розуміють в моноетнічному, українському вимірі. Тож ініціативи вшанування єврейського минулого в сучасному Львові ще не інтегровані в ареал спадщини. І відкритим залишається питання, як мінятиметься розуміння спадщини, як відбуватиметься долання розподілу на «своя» й «інша» та творення концепції спільної спадщини³³.

Таким чином, для реалізації та дослідження практик і проектів, пов'язаних зі спадщиною, важливо визначити зацікавлені сторони, мету і цільову аудиторію. Оскільки поняття спадщини, зокрема юридично, великою мірою формується в стосунку до національної держави, політичне і культурне життя України для нього є основним контекстом. Те, що Львів має образ центру «українського відродження» в пострадянській період, різко дисонує з минулим міста й архітектурним середовищем, сформованим століттями різними етнічними й релігійними спільнотами і позначеним їхніми конфліктами та стражданнями. У практичному вимірі відкритим залишається питання, як включати організації нащадків мешканців цих території, в мультирівневу систему взаємодії, яка охоплює від інституцій місцевого та національного рівня до міжнародних структур (ЮНЕСКО)³⁴. Поки що нащадки мешканців довоєнного Львова, які вважають місто батьківщиною своїх предків (як євреї, так і поляки), часто залишаються осторонь.

У пошуках образу, який би представляв минуле Львова, можна виділити наголос на тому, що це «справжнє» українське місто, і намагання висловити міське багатоетнічне, суперечливе і часто болісне минуле, а також нечіткий і розмитий образ міста, відкритого світові (згідно з промоційним логотипом, затвердженим рішенням виконкому Львівської міської ради) (Про використання знаку для товарів 2007). Важливою є інтеграція локального, державного і транснаціонального підходів саме на рівні міста і конкретного місця, співпраця між різними зацікавленими учасниками на перетині локального, етнічного, державного, транснаціонального і навіть глобального вимірів. Розуміння спадщини як включеного та спільного простору означає,

окрім репрезентацій, також практики спільної роботи. Поєднання різних перспектив, зосереджених у просторі сучасного Львова, які виходять за межі міста і країни, мало б бути планом дій для місцевих чиновників, громадських організацій, культурних і дослідницьких інституцій. Але водночас, яке місце в формуванні спадщини сучасного Львова, особливо матеріальних структур та об'єктів, місто резервує для нащадків його колишніх мешканців, які загинули чи були вигнані з нього?

- A city of many names : Lemberg/Lwów/L'viv/L'vov - Nationalizing in an urban context. *Austrian History Yearbook*, v. 34 (2003) St. Paul : Univ. of Missesota, 2003, p. 57-110.
- Amar, T. C. 2005, 'Yom Kippur in Lviv. The Lviv synagogue and the Soviet party-state, 1944–1962,' *East European Jewish Affairs*, vol. 35, no. 1, 91-110.
- Amar, T. C. 2011, 'Different but the Same or the Same but Different? Public Memory of the Second World War in Post-Soviet Lviv,' *Journal of Modern European History*, vol. 9, issue 3, pp. 373-396.
- Ashworth, G. J., Graham, B. and Tunbridge, J. E. 2007, *Pluralising Pasts. Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*, London, Ann Arbor, MI, Pluto Press, p. 3.
- Bechtel, D. 2008, 'Von Lemberg nach L'viv. Gedächtniskonflikte in einer Stadt an der Grenze,' *Osteuropa*, vol. 6, 211-228.
- Conservation Principles, Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment, April 2008, <<http://www.english-heritage.org.uk/publications/conservation-principles-sustainable-management-historic-environment/conservationprinciplespoliciesguidanceapr08web.pdf>>, p. 46.
- Dyak, S. 2012, 'Diaspora Battlefield': Commemorative and Heritage Projects in Lviv after 1991, paper for the 2012 World Convention of the Association for the Study of Nationalities, Columbia University, April 20
- Gross, T. 2011, Goodbye, Golden Rose, *The Guardian*, 2 September, <<http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/sep/02/ukraine-holocaust-denial-lviv>>.
- Gruber, R. E. n 1992, *Jewish Heritage Travel. A Guide to Central and Eastern Europe*, John Willey & Sons, New York.
- Gruber, R. E. 1994, *Upon the Doorposts of Thy House: Jewish Life in East-Central Europe, Yesterday and Today*, John Wiley & Sons, New York.
- Gruber, R. E. 2002, *Virtually Jewish: Reinventing Jewish Culture in Europe*, University of California Press, Berkeley.
- Gruber, R. E. 2007, *National Geographic Jewish Heritage Travel: A Guide to Eastern Europe*, DC: National Geographic, Washington.
- Hagendoorn, L., Linssen, H. and Tumanov, S. 2013, *Intergroup Relations in States of the Former Soviet Union: The Perception of Russians*, Psychology Press.
- Harrison, J. 2001, 'Genealogy: Searching for Roots,' *Encyclopedia of American Immigration*, ed. by James Ciment, vol. 3: *Immigration Issues*, Part III; *Immigrant Groups in America*, Part I. Armonk, NY: Sharpe Reference, pp. 806–809,
- Harvey, D. C. 2001, 'Heritage Pasts and Heritage Presents: Temporality, Meaning and the Scope of Heritage Studies,' *International Journal of Heritage Studies*, volume 7, no. 4, p. 319-20.
- Haskins, E. V. 2009, 'Russia's Postcommunist Past: The Cathedral of Christ the Savior and the Reimagining of National Identity', *History and Memory*, vol. 21, No. 1, p. 25–62.
- Hryciuk, G. 2000, *Polacy we Lwowie 1939-1944. Życie codzienne*, Warsaw, s. 395
- Hrytsak, Y. and Susak, V. 2009, 'Constructing a National City: The Case of L'viv,' in *Composing Urban History and the Constitution s of Civic Identities*, ed. by John J. Czaplicka and Blair A. Ruble, Washington and Baltimore: Woodrow Wilson Center Press, pp. 140-164.

- Kravtsov, Sergei 2011, *Di Gildene Royze: The Turei Zahav Synagogue in L'viv*, Michael Imhof Verlag, Petersberg, 88 p.
- Leherer, E. 2013, *Jewish Poland Revisited. Heritage Tourism in Unquiet Places*, Indiana University Press, Bloomington.
- Majewski, P. 2009, *Ideologia i konserwacja. Architektura zabytkowa w Polsce w czasach socrealizmu*, Trio, Warszawa.
- Mazower, M. 2009, *Hitler's Empire: Nazi Rule in Occupied Europe*, Penguin Books Ltd., London.
- Mendelsohn, D. 2006, *The Lost. A Search for Six of Six Million*, Harper; First Edition.
- Meng, M. 2011, *Shattered Spaces: Encountering Jewish Ruins in Postwar Germany and Poland*, Harvard University Press, Cambridge, pp. 214–241.
- Mick, C. 2010, *Kriegserfahrungen in einer multiethnischen Stadt: Lemberg 1914–1947*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Narvsell, E. 2012, 'The "Bandera Debate": The Contentious Legacy of World War II and Liberalization of Collective Memory in Western Ukraine,' *Canadian Slavonic Papers / Revue canadienne des slavistes*, vol. LIV, nos. 3–4, September-December 2012, pp. 469–490.
- Oser Jr., Charles E. 2007, 'Transnational Diaspora and Rights of Heritage,' in *Cultural Heritage and Human Rights*, ed by H. Silverman and D.F. Ruggles, Springer, pp. 92-105, p. 101.
- Pohl, D. 1996, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941 – 1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens*, München: Oldenbourg, p. 385
- Pohl, D. 1997, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944* Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München.
- Prokopovych, M. 2008, *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space and Politics in the Galician Capital, 1772-1914* (West Lafayette: Purdue University Press/
- Reynolds, C. 1992, 'Jewish Heritage Tours Expanding Worldwide Trends: Opening of Eastern Europe to tourism has spurred interest among curious Americans with roots in the region', *Los Angeles Times*, April 19, p. 2.
- Rindzevičiūtė, E. 2010. 'Imagining the Grand Duchy of Lithuania: The Politics and Economics of the Rebuilding of Trakai Castle and the 'Palace of Sovereigns' in Vilnius', *Central Europe*, № 2, pp. 181–203.
- Ruggles, D. Fairchild 2011, 'Introduction: The Social and Urban Scale of Heritage,' y *On Location: Heritage Cities and Sites*, ed. by D. Fairchild Ruggles, London: Routledge, p. 4.
- Sandkühler, T. 1996, 'Endlösung' in Galizien. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941-1944, J. H. W. Dietz, Bonn.
- Sereda, V. 2009, 'Politics of Memory and Urban Landscape.' IWM Junior Visiting Fellows' Conferences, Vol. XXV <http://archiv.iwm.at/index.php?option=com_content&task=view&id=753&Itemid=276>.
- Sienkiewicz, W. and Hryciuk, G. (ed) 2008, *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki, 1939-1959. Atlas ziem Polskich. Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy*, під ред. , Warszawa: Demart, pp. 37-41
- Susak, A. 2009, *Jewish heritage in the Historical Memory of East European City Dwellers: the Case of Lviv in Comparative Context* (Budapest: CEU, 2009)
- Thum, G. 2005, 'Wrocław and the Myth of the Multicultural Border City', *European Review*, 13, № 2, pp. 227–235.
- Tomaszewski, A., Winterfeld, D. von (eds) 2001, *Wspólne dziedzictwo. Polsko-niemiecka współpraca konserwatorska 1970-2000*, Warszawa.
- Vees-Gulani, S. 2005, 'From Frankfurt's Goethehaus to Dresden's Frauenkirche: Architecture, German Identity, and Historical Memory after 1945,' *The Germanic Review*, vol. 80, No 2, p. 143–163.
- Weisler, A. 2012, 'Ukrainian Historian Makes Career in Jewish Heritage Travel,' *JTA*, January 12, 2012 available at <http://www.jta.org/news/article/2012/01/12/3091158/ukrainian-historian-makes-career-in-jewish-heritage-travel> accessed January 17, 2012

- Wertsch, J. V. and Billingsley, Doc M. 2011, 'The Role of Narratives in Commemoration: Remembering as Mediated Action,' in *Heritage, Memory, and Identity*, під ред. Helmut Anheier and Yudhishtir Raj Isar, London: Sage, p. 25.
- Yehuda E Kalay (ed.), Kvan, Thomas and Affleck, Janice 2008, *New Heritage: new media and cultural heritage*, Routledge, New York.
- Бартов, О. 2010, *Стерті. Зникаючі сліди євреїв Галичини в сучасній Україні*, Київ.
- Бойко, О. 2008, Синагоги Львова, ВНТЛ-Класика, Львів.
- Відкритий лист за результатами спільного обговорення актуальних питань збереження єврейської спадщини міста Львова та проектів вшанування місць, які пов'язані з єврейською історією Львова, 2013, 4 березня, <<http://hesed.lviv.ua/uk/component/content/article/74-misccategory/709-memorandumjewishcommunity.html>>.
- Довкола Староєврейської (2013), Центр міської історії Центрально-Східної Європи, <<http://www.lvivcenter.org/uk/lia/research/around-starovejrejska>>
- Дяк, Софія 2011, Міжнародний конкурс для впорядкування місць, пов'язаних з єврейською історією Львова / International design competition for sites of Jewish History in Lviv/Ukraine, буклет (англ. та укр. мовами), <http://design-competitions.lviv.ua/sites/default/files/upload/archived_materials/jewish_places_lviv_booklet.pdf>
- Козак, Ірина 2010, Міжнародний відкритий конкурс архітектурних, дизайнерських та ландшафтних проектів для впорядкування місць, пов'язаних з єврейською історією м. Львова, Офіційний портал Львівської міської ради, 21 грудня, <<http://city-adm.lviv.ua/portal-news/culture/10379-mizhnarodnogo-vidkritogo-konkursu-arkhitekturnih-dizajnerskih-ta-landshaftnih-proektiv-dla-vporadkuvanna-misc-pov-jazanih-z-jevrejskoju-istorijeju-m-lvova>>
- Міжнародна наукова конференція «Дослідження, збереження і реставрація об'єктів культурної спадщини» 22-24 березня 2012 року, програма, режим доступу: <http://old.lp.edu.ua/uploads/media/Mizhnarozhna_konferencija_do_20-richchja_RRAK_programa_2druki.pdf>.
- Петренко, Любо 2011, «Франц Решеке: Треба змусити львів'ян відчутти пустку на місці зруйнованої синагоги», ZAXID.NET, 31 жовтня, <http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?frants_reshke_treba_zmusiti_lvivyan_vidchuti_pustku_na_mistsi_zruynovanoyi_sinagogi&objectId=1240034>
- Про використання знаку для товарів та послуг для промоції міста Львова, рішення Львівської міської ради, від 9 березня 2007 р. № 105, <[http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool%5CInfo%5Cdoclmr_1.NSF/\(SearchForWeb\)/7384E07082CA1E00C22572A00033F2C3?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool%5CInfo%5Cdoclmr_1.NSF/(SearchForWeb)/7384E07082CA1E00C22572A00033F2C3?OpenDocument)>.
- Проект регенерації юдейської дільниці Львова розглядає ЮНЕСКО, ZAXID.NET, 2013, 22 травня, <http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?proekt_regeneratsiyi_yudeyskoyi_dilnitsi_lvova_rozglyadaye_yunesko&objectId=1285591>
- Расевич, Василь 2008, "Ale lakhn makhn fun mir shpas ...", ZAXID.NET, 29 жовтня, <http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?ale_lakhn_makhn_fun_mir_zhpaz_&objectId=1063991>.

Примітки

1. Детальніша інформація про Львів та інші території, позначені змінами кордонів у цей період див. у (Sienkiewicz and Hryciuk 2008). Між 1940 та 1941 рр. у місті було кілька великих акцій арештів та виселень здійснених радянською владою, які за торкнули усіх мешканців, поляків, євреїв, українців. Друга за чисельністю група мешканців Львова — євреї — була майже повністю знищена у 1941–1943 роках під час нацистської окупації. Число тих, хто вижив, за різними даними, коливається між 800 та 2000 осіб. Див. (Hryciuk 2000; Pohl 1996). У 1945–1947 роках переважна більшість поляків-львів'ян була вимушена залишити рідне місто в акції «обміну населенням», яка фактично була депортацією. Після 1944 року навколо Львова фактично тривала громадянська війна, і українців, насамперед з навколишніх районів, масово арештовували та депортували в східні частини Радянського Союзу.

2. Майже всі єврейські релігійні споруди були знищені у час німецької нацистської окупації, але більшість будівель залишилася майже неушкодженими. Загалом понад 90% фізичної канви міста збереглося, що є унікальним явищем на східному фронті Другої світової війни.
3. Цим виразом я проводжу паралель до форуму “: Lemberg/Lwów/L'viv/L'vov— Nationalizing in an Urban Context” (A City of Many Names 2003).
4. Серед інших міст з подібною історією радикальної зміни населення є наприклад Вроцлав, Щецин, Вільнюс, Калінінград та інші, позначені зміною кордонів та повоєнними примусовими переселеннями. Особливістю Львова, як і Вільнюса, є оспорювання довоєнної історії різними національними проектами.
5. Моє наукове зацікавлення питаннями спадщини, пам'яті та міського простору доповнюється особистим досвідом участі в цьому проєкті у ролі його співкоординатора та секретаря конкурсу.
6. Так, наприклад Вікторія Середа аналізує політику пам'яті та міський простір і фокусується на трьох типах учасників: центральні інституції, поза-урядові інституції та громадськість (Sereda 2009). У Таріка Амара аналіз зосереджений на локальному вимірі і серед іншого, включає приклади проєктів академічних інституцій та локальних учасників таких комеморативних проєктів, як пам'ятники (Amar 2011).
7. Тут можна згадати то факт, що встановлення пам'ятника Тарасу Шевченку відбулося завдяки підтримці української діаспори, а реалізація відновлення «Цвинтаря Орлят» не була б можлива без залучення нащадків і вихідців зі Львова, які живуть у Польщі. Проєкт пам'ятника жертвам гетто був реалізований з великою підтримкою єврейських земляцтв та тих, які вижили у Голокості у Львові та Галичині.
8. У 1946 році у Львові було близько 6000 “польських євреїв” згідно офіційних радянських даних. До кінця 1940-хмайже усі вони залишили Львоів і у 1949 році 95% євреїв, які жили у Львові приїхали до міста з територій, кі були частиною Радянського Союзу до 1939 року Див. (Amar 2005: 93).
9. Після завершення Другої світової війни існували плани консервації та навіть відбудови вцілілих залишків синагоги «Золота Роза», яка була підірвана у часи німецької нацистської окупації міста. Синагога навіть знаходилася на списку пам'ятників.
10. Віртуальна реконструкція доступна на <http://cja.huji.ac.il/Architecture/architecture-Presentation-TazN.html>
11. Організацією керує Мейлах Шейхет, який також очолює Представництво американського об'єднання комітетів для євреїв колишнього Радянського Союзу і часто виступає в дискусіях про стан та майбутнє цього місця, а також інших місць єврейської історії. 12 квітня 2013 за участі Мейлаха Шейхета було анонсовано «Програму регенерації колишньої міської юдейської ділянки», в якій йдеться про вулиці Федорова, Арсенальську, Староєврейську та Братів Рогатинців, підготовану Інститутом Укрзахідпроектреставрація (<<http://www.jewishheritage.org.ua/ua/2622/proekt-regeneracii-judejskoji-dilnyci-lvova-rozgljadae-junesko.html>>).
12. Одна з найбільш голосних публікацій була стаття на Інтернет-сторінці британської The Guardian (Gross, Tom 2011) яка спричинила скандал. (Частково скандал був викликаний помилковими фактами, які були спростовані).
13. Зі сторони міської адміністрації у роботі над проєктом брали участь Василь Косів, заступник міського голови з гуманітарних питань, Лілія Онищенко, голова управління охорони історичного середовища, Михайло Мороз, помічник заступника міського голови Львова з гуманітарних питань. Зі сторони Німецьке товариство міжнародного співробітництва — керівник проєкту «Муніципальний розвиток та оновлення старої частини міста Львова» Іріс Гляйхман та його працівники Маряна Борик та Ленка Войтова.
14. Центр міської історії з 2008 року реалізував кілька проєктів пов'язаних з єврейською спадщиною: проєкт «Довкола Староєврейської» на Інтернет-мапі «Інтерактивний Львів», в якому істориком архітектури Оксаною Бойко було зібрано і розміщено інформацію про будівлі пов'язані з єврейською історією Львова, а також проведено пленери для студентів Інституту архітектури НУ «Львівська політехніка» під керівництвом доц. Христини Бойко (http://lvivcenter.org/uk/lia/research/?ci_projectid=9).

В рамках співпраці з Музеєм історії релігії було створено он-лайн каталог юдаїки музею та проведено реставрацію вибраних предметів колекції (<http://jewishmuseum.lviv.ua/>). Від 2009 року проводяться щорічні літні школи про єврейську історію та багатоетнічне минуле у Центральній та Східній Європі (<http://lvivcenter.org/uk/summerschools/>)

15. Цей проект реалізується у співпраці з Львівською міською радою на замовлення Федерального міністерства економічної співпраці та розвитку Німеччини (BMZ). Більше інформації на <http://www.urban-project.lviv.ua/ua>

16. Матеріали археологічних розкопок на площі біля міського арсеналу Львові зберігаються в архіві Відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові.

17. Такі дані показали два соціологічні дослідження, проведені на замовлення Центру міської історії Центрально-Східної Європи у Львові. Перше з них – опитування з вибіркою 800 респондентів, проведене у Львові в жовтні 2008 року інститутом Соціформ у Львові. Друге — опитування експертів (55 респондентів) — проведене у листопаді-грудні 2010 року дослідницькою групою у складі Р. Савчинського, В. Савки та Л. Климанської методом структурованих особистих інтерв'ю та онлайн-нового анкетування було. Питанню сприйняття єврейської спадщини мешканцями Львова була присвячена магістерська робота Анни Сусак (Susak 2009), яка частково використовувала соціологічне дослідження 2008 року у Львові.

18. Найяскравішим прикладом використання історичних тем для комерційних проектів є проект кав'ярень та ресторанів мережі «!Fest» у Львові. Зокрема, ресторан «Криївка» (Narvselius 2012).

19. Серед міжнародних конкурсів, оголошених міською радою, можна назвати конкурс містобудівної концепції громадського центру житлового району «Сихів» (<<http://archilviv.city-adm.lviv.ua/ua/content/category/1/1/9/>>) у 2007 році та конкурс проектів Меморіального комплексу пам'яті жертв окупаційних режимів (так звана «Тюрма на Лонцького»), що був проведений у 2008 році і зібрав шість проектів.

20. Клаптикові ремонти, залишковий принцип у фінансуванні і відсутність концептуального і комплексного бачення відкритих громадських просторів у місті — це лише короткий перелік характеристик сучасного стану багатьох площ, двориків та скверів у місті. Комерціалізація, яка, з одного боку, є носієм розвитку та прибутку, а з іншого боку, за слабкості, часто непрозорості та відсутності схем регулювання втручається в щоденне життя мешканців, особливо центральних частин міста.

21. Територія охоплювала незабудовану частину колишнього старого єврейського кладовища і є безпосередньо з'єднаною з приміщенням пологового стаціонару, який розміщується у колишньому єврейському шпиталі. Якщо значна частина проектної території є територією історичного єврейського цвинтаря, знищеного у час війни, то та частина, яка безпосередньо прилягає до будівлі лікарні була колись лікарняним сквером (ogród szpitalny) і досі так використовується, як пацієнтами, так і мешканцями району.

22. Це місце, де відбувалися масові розстріли і де від 1943 року «бригади смерті», сформовані з в'язнів-євреїв, були примушені знищувати сліди злочинів німецької влади. Ця територія була znana як «Долина смерті». Сучасна територія, що пропонується для меморіалу, є пустою і на вході розміщений пам'ятний знак про вбивство євреїв у Янівському концтаборі. Площа конкурсної території — це орієнтовно 2,26 га. Важливо зазначити, що територія, де були (і частково все ще є) бараки і будівлі колишнього концтабору належить спецустанові у підпорядкуванні Міністерства внутрішніх справ України.

23. Територія обмежувалася сучасними вул.Братів Рогатинців, вул. Староєврейською, вул. Арсенальською, забудовою вул.І.Федорова і пл. Коліївщини, та включала незабудовану ділянку на вул. Староєврейській, 41.

24. З програмою конференції можна ознайомитися тут: <<http://lvivcenter.org/uk/conferences/conferences/jewishheritage>>.

25. Проект доступний на <<http://www.design-competitions.lviv.ua/proekti-peremozhts/117>>; інтерв'ю з автором: (Петренко 2011).

26. Восени 2012 році на замовлення Управління охорони історичного середовища було проведено два етапи археологічних досліджень — на місці великої міської синагоги та бейт гамідрашу (<<http://www.design-competitions.lviv.ua/persh-rezultati-arkheolog-chnikh-rozkopok/140>>).
27. Комплекс кам'яних брил з вибором цитат зі спогадів, творів, та інших текстів, написаних євреями-мешканцями Львова про це місце і про їхній досвід. Більше інформації про реалізацію проекту: <<http://www.design-competitions.lviv.ua/articles>>.
28. Комп'ютерну реконструкцію синагоги на всіх етапах можна побачити на <<http://cja.huji.ac.il/architecture-Presentation-TazN.html>>.
29. Проект реалізовує завдання конкурсу, де місце великої міської синагоги, знане тепер як площа Арсенальна, має бути позначене як історичне місце, але також передбачити проведення культурних заходів. Таким є наприклад фестиваль клезмерської музики, один з найбільших у Львові, який організовує БФ «Хесед-Ар'є». Місце, де був бейт гамідраш — це простір рефлексії та пам'ятання, вирішений проектом як тиха зелена зона. Для місця залишків синагоги «Золота Роза» передбачена консервація і обмежений доступ.
30. Це сфера послуг пов'язана з перекладом, контактування з архівом та генеалогічні дослідження, допомоги у логістиці відвідинах місць, допомоги водіїв. Така логістична інфраструктура також існує для подорожей до родинних місць і загалом польської спадщини з Польщі. У Львові є мережа окремих осіб, які забезпечують логістичну та дослідницьку допомогу для тих, хто шукає єврейські родинні корені в Галичині. Один з найбільш відомих Алекс Дунай, який допомагав, серед інших, Данієлю Мендельсону у його подорожах для книги «Втрачене» (Mendelsohn 2006).
31. Тільки у 2012 році управління туризму почало готувати туристичні матеріали про єврейське минуле та спадщину Львова (матеріали ще чекають видання).
32. На конференції, яку організував Інститут архітектури Національного університету «Львівська Політехніка» у співпраці з Львівським відділенням Українського фонду культури 22–25 березня 2012 року, яка мала назву «Дослідження, збереження і реставрація об'єктів культурної спадщини», не було жодної доповіді про ще існуючі залишки синагог чи інші будівлі, пов'язані з минулим єврейських громад на території сучасної України, хоч на кафедрі працює автор монографії «Синагоги Львова» Оксана Бойко (Міжнародна наукова конференція 2012).
33. У Польщі відбувається переосмислення не лише єврейської спадщини, але й спадщини на територіях, які до 1945 були частиною Німеччини. Ідея «спільної спадщини» широко використовується у риториці та культурних проектах, реалізованих всередині Польщі, а також проектах співпраці з Німеччиною, Україною, Литвою (Tomaszewski і Winterfeld 2001; Thum 2005).
34. Розуміння діаспори формується насамперед не відносно міста, а відносно держави, окресленої національно. Таким чином, у Львові інститут, що займається зв'язком з діаспорою, є інститутом, який має справу лише з українською діаспорою (<<http://www.mio.k.lviv.ua/>>).

АНОТАЦІЇ та ПЕРСОНАЛІЇ

Світлана Шліпченко — кандидат філософських наук, за фахом — архітектор. Викладає курси: «Транс-дисциплінарні прочитання архітектури», «Місто як об'єкт спеціалізованого та загальнокультурного дискурсу», «Архітектура в сучасній культурі: Огляд історії та теорії», «Канон і контекст: Історія української архітектури» в Києво-Могилянській Академії, працює в Інституті філософії Академії наук. Кураторка дослідницького проекту «Метрополіс-Київ». Авторка книжок *Архітектурні принципи постмодернізму* (2000), *Записано в камені: Короткі інтервенції в історію та теорію архітектури* (2009). Сфера наукових інтересів: урбаністичні студії, філософія мистецтва та архітектури, урбаністична антропологія.
svitlana.shlipchenko@gmail.com

Svitlana Shlipchenko (Ph.D., M Arch) is a visiting lecturer at the Kyiv-Mohyla Academy and a senior research fellow at the Institute for Philosophy, Ukrainian Academy of Sciences. She teaches courses *Trans-disciplinary Readings of Architecture*, *The City and its Representations in the Specialized and Cultural Discourses*, *A History of Western Architecture*, *Canon and Context: A History of Ukrainian Architecture* at the Department of Cultural Studies at Kyiv-Mohyla Academy. She is an author of *Architectural Principles in the Age of Post-modernism* (2000) and *Written in Stone: Interventions into the History and Theory of Architecture* (2009), and a curator of *Metropolis-Kyiv* research project. Her scholarly interests include: urban studies, urban anthropology, philosophy of art and architecture.

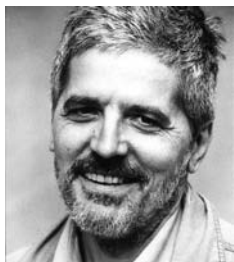
Жозеп (Пеп) Субірос

Культурні стратегії та оновлення міста: досвід Барселони

Вже не один рік не тільки архітектори та містопланувальники з усього світу, але й кожен, хто просто цікавиться створенням та відновленням різних форм міського життя і духу «[міської] колективності», ледь не в обов'язковому порядку згадають Барселону. Багато мовиться й про «барселонську модель» урбаністичних реновацій. Без сумніву, Олімпіада зіграла свою роль у приверненні міжнародної уваги до Барселони, і сама організація Ігор була одним із суттєвих важелів для запуску різних проектів оновлення міста. У фокус багатьох досліджень потрапив досвід урбаністичних трансформацій Барселони саме у фізичному та просторовому ключі, адже це найбільш відчутний та видимий аспект реновацій. Мета цієї статті – продемонструвати, що головною цінністю нещодавнього досвіду Барселони є вироблення політичної стратегії переосмислення, нормалізації та демократичної консолідації після трьох років громадянської війни (1936–1939) та 36 років диктатури Франко (1939–1975). Найбільш характерною рисою процесів урбаністичної реновації в Барселоні між 1979 та 1997 роками є систематичне застосування містопланування (urban planning) як інструменту «громадянськості»/ відчуття приналежності до міської спільноти/ (civility), що посприяло формуванню певної ідентичності « мешканця міста» та появи нових форм міського життя. Ця стаття задумувалася не як вичерпний та комплексний аналіз процесів урбаністичних реновацій Барселони, а як спроба висвітлення політико-культурного виміру архітектурних та планувальних зусиль упродовж цього часу в їх стосунку до загального процесу відновлення демократії в Іспанії після смерті Франко.

Josep (Pep) Subirós Cultural Strategies and Urban Renovation: The Experience of Barcelona

For several years, Barcelona has been a privileged – almost obligatory – reference point not only for architects and urban planners from all over the world but also for everyone who is interested in the creation and renovation of urban forms of life and collective life. Many people talk about a Barcelona model of urban renovation. Without a doubt, the Olympics contributed decisively to the international attention Barcelona received, just as it is equally obvious that the organization of the Games was one of the main leverage points to undertake an important part of the different urban renovation projects. It is perfectly understandable that many studies have focused on Barcelona's experience of urban transformation in physical and spatial terms since these are the most tangible and obvious aspects of renovation. The central argument of this chapter is that the main value of Barcelona's recent experience is found in the political strategy of reinvention, normalization, and democratic consolidation after the three years of the civil war (1936-1939) and the 36 years of Franco's dictatorship (1939-1975). What is the most characteristic of the urban renovations process that took place in Barcelona that between 1979 and 1997, is the systematic use of urban planning as an instrument of civility which contributed to the construction of a certain civic identity and new forms of collective life. This chapter does not intend to address Barcelona's urban renovation process in its totality and complexity, but to highlight the political-cultural dimension of the main architectonic and urban operations of the period analyzed and their connections with the general process of re-establishing democracy in Spain after the death of Franco.

Жозеп (Пеп) Субірос — письменник і філософ. Він викладав філософію в Автономному Університеті Барселони (1972-1979), працював редактором часописів *Transició* та *El Viejo Tоро* (1979-1982), був запрошеним професором в університетах Глазгоу (1975) та Нью Йорка (1983), координатором Ради Барселона-Нью Йорк (1983-1985), спів-редактором часопису *Saber* (1984-1986), Президентом *Collegi de Filosofia* (1983-1985), та запрошеним дослідником у Міжнародному Дослідницькому Центрі ім. Вудро Вілсона (Вашингтон, 1996). Від 1985 до 1995 працював координатором з питань культури при Міській Раді Барселони, виконавчим директором Культурної програми Олімпіади та радником мера Барселони з питань культурної політики. Він є автором книжок: *Mites i raons de la modernitat* (1984), *Full de dames* (1992), *L'esquerra i la qüestió nacional i altres paradoxes* (1992), *El vol de la fletxa. Barcelona'92: Crònica de la reinvençió de la ciutat* (1994), *Ciutat ideal, ciutat real. Significat i funció a l'espai urbà contemporani* (1998), *Breu història del Futur* (1998), *Àfriques: l'artista i la ciutat* (2001), *Sobre la felicitat i altres neguits, o de com totes les aigües es comuniquen* (2003) та *Ara sé que és ella* (2006).

Josep (Pep) Subirós is a writer and philosopher. He has been a philosophy lecturer at the *Universitat Autònoma de Barcelona* (1972-1979), editor of *Transició* and *El Viejo Tоро* magazines (1979-1982), visiting lecturer at the universities of Glasgow (1975) and New York (1983), coordinator of the *Barcelona-New York Chair* (1983-1985), co-editor of *Saber* magazine (1984-1986), President of the *Collegi de Filosofia* (1984-1986) and guest scholar at the *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Washington, DC (1996).

Between 1985 and 1995 he worked as Cultural Coordinator for *Barcelona City Council*, chief executive of *Olimpiada Cultural SA* and mayoral advisor for Cultural Affairs in Barcelona.

He is the author of the books: *Mites i raons de la modernitat* (1984), *Full de dames* (1992), *L'esquerra i la qüestió nacional i altres paradoxes* (1992), *El vol de la fletxa. Barcelona'92: Crònica de la reinvençió de la ciutat* (1994),

Ciutat ideal, ciutat real. Significat i funció a l'espai urbà contemporani (1998), Breu història del Futur (1998), Àfriques: l'artista i la ciutat (2001), Sobre la felicitat i altres neguits, o de com totes les aigües es comuniquen (2003) and Ara sé que és ella (2006).

Євгенія Сарапіна

Історичні містечка України: модуси взаємодії з минулим

До 1917 року переважну частину міст на території України становили невеликі містечка з населенням до 50 тис. жителів. Частина з них зберегла історичне середовище – залишки минулого, що відображають способи життя, різновиди занять і види власності, притаманні даному простору протягом його історії. Таким історичним містечкам притаманні певні властивості забудови того історичного періоду, протягом якого склалась структура міста, осердя для подальших часових на шарувань. Спадок збережених будівель не є репрезентативним відображенням історії архітектури та міського дизайну, адже вплив фінансових ресурсів та політична воля формують його більшою мірою, ніж властивості урбаністичних об'єктів. Тому «історичне місто» - продукт теперішнього не меншою мірою, ніж певного часу й місця в минулому. Проте тіло міста до певної міри резистентне до ретроактивного конструювання свого минулого «згори-вниз», тому взаємодія історичної забудови міста та централізованих політик пам'яті призводить до різних моделей співіснування культурного спадку та сучасного життя міста. Таким модусам взаємодії історичної забудови та сучасного життя в українських історичних містечках присвячено даний текст.

Ievgeniia Sarapina **Historical Towns in Ukraine: Modes of Interaction with the Past**

Before 1917, the majority of cities in Ukraine consistll towns with population less than 50 thousand people. Some of them retained the historical environment - the remnants of the past that reflect ways of life, variety of occupation and types of property specific to this area during its history. Such towns are characterized by certain properties of historical period during which the city structure evolved and the core of for further temporal layers was formed. Heritage of preserved buildings can't be considered as a representative reflection of the architecture and urban design history, because the impact of financial resources and political will shape it more than the properties of urban objects. Therefore, the "historical city" is a product of the present no less than of a certain time and place in the past. However, the body of the city is to some extent resistant to the retroactive construction of its past in a "top-bottom" way. That is why, interaction of city historical sites and centralized politics of memory leads to the different modes of coexistence of cultural heritage and modern life. This article is dedicated to such interaction modes of historical environment with the present in Ukrainian historical towns.

Євгенія Сарапіна

Вернакулярний Київ: місто мого уявного

Традиційний підхід до аналізу пам'яті в місті через концепти «історичного спадку» та «пам'ятника» ігнорує важливу складову його уявного – вернакулярний образ міста. Йдеться про забудову, що складає тіло міста й не завжди співвідноситься з його символічною репрезентацією у владному дискурсі. Історичний спадок – інституційно зафіксований перелік об'єктів, що відображає офіційну версію минулого. Натомість вернакулярний спадок – гнучкий спосіб опису історичних значень, які поділяє відносно невелика група людей. Він може бути локально специфічним щодо стилю та тематики й знайомий винятково тим, хто поділяє спільну мову й набір досвідів. Цей текст присвячено «вернакулярному середовищу» Києва – типовій міській забудові та структурі просторів – тому, що в уявленні жителів міста складає їхнє звичне оточення. Йдеться про ментальну конструкцію, яка певним чином співвідноситься з фізичним простором міста. Бачення міщанами «автентичного» архітектурного обличчя міста значною мірою невідрефлексовані, адже це середовище є непомітним

тлом їхніх буденних практик. Проте саме вернакулярна забудова є важливим чинником формування відчуття приналежності до міста.

levgeniia Sarapina Vernacular Kyiv: the City of My Imaginary

Traditional approach to the analysis of memory in the city through the concepts of "historical heritage" and "monument" ignores an important part of its imaginary – vernacular city image. It includes buildings that form the body of the city, which do not always correlate with its symbolic representation in the power discourse. Historical heritage is an institutionally fixed list of objects that reflects official version of the past, whereas vernacular heritage propose a flexible way of describing historical meanings that are shared by a relatively small group of people. It can be locally specific concerning style or themes and familiar only to those who share a common language and a set of experiences. This text is devoted to the "vernacular environment" of Kyiv - typical urban landscapes and the structure of space - things that are considered as familiar surrounding by the city residents. It is a mental construction that somehow relates to the physical space of the city. City dwellers visions of "authentic" architectural face of the city are largely unreflected, because this environment is an invisible background of their everyday practices. However, vernacular environment is an important factor in the formation of a sense of belonging to the city.

Євгенія Сарапіна — магістр культурології, випускниця Києво-Могилянської академії. Займається тематикою memory studies, з акцентом на присутності минулого в просторі, матеріальних носіях пам'яті, способах взаємодії з минулим. Попереднє дослідження було присвячено формам культурної пам'яті Києва. Зараз працює над дисертацією присвяченою культурній географії колективної пам'яті України. Сфера наукових зацікавлень: memory studies, постструктуралізм, міські студії. evgenia.sarapina@gmail.com

levgeniia Sarapina — received her MA in Cultural Studies at National University of Kyiv-Mohyla Academy. Previously engaged into studying certain aspects of cultural memory in Kyiv, she now is conducting her research in memory studies, particularly focusing on the ways in which the past gets 'spatialized' in the city. Fields of interest: memory studies, post-structuralism, urban studies.

Баррі Стіфел

Расова та етнічна політика збереження: два приклади з Чарльзтона, Південна Кароліна

Чарльзтон, що у Південній Кароліні, вирізняється своїми заявами про те, що це – одне з «найбільш історичних» міст у Сполучених Штатах на підставі того, що там є перший історичний район у країні, заснований 1931 року. Відтоді багато змінилося, але кожен, хто уважно приглядається до збереження історичної спадщини, зауважить, що наголос зроблено на білій протестантській еліті, яка традиційно контролювала міський політичний порядок денний. Тим не менш, з часів заснування міста його населення було відверто різноманітним. У нього входили не тільки єврейські та грецькі іммігранти, але й африканці, яких переселили туди для рабської праці – основи економіки Південної Кароліни до середини 1860-х. До того ж, у Чарльзтоні усю увагу зосереджено на збереженні саме архітектурного спадку, і схоже, місто не звертає уваги на інші аспекти збереження. Наприклад, майже незахищеним постає археологічний ресурс – аспект матеріальної культури, який залишили після себе бідніші меншини Чарльзтона, зокрема й афро-американці, на відміну від величких архітектурних пам'яток. Це дослідження вивчає політику пам'яті в міських просторах, а також збереження історичної спадщини з урахуванням культурного розмаїття та «права на минуле».

Barry Stiefel **Racial and Ethnic Politics in Preservation: Two Case Studies in Charleston, South Carolina**

Charleston is one of the “most historic” cities in the United States by virtue that it has this country’s first historic district (1931). Much has changed since, but it is perceptible that the emphasis of preservation efforts has been on the white Protestant elite. However, for much of its history, the population has been exceptionally diverse; including Jewish and Greek immigrants, but most significantly Africans who were brought over as slaves (until 1865). Additionally, while Charleston is at the forefront of its architectural heritage preservation, it has lagged behind in other respects. For instance, there are no protections for archaeological resources, an aspect of material culture more likely to be left by groups like African Americans than grand architectural monuments. This study explores issues on politics of memory in urban settings, the concept of preservation and a “right to the past”, and the representation of cultural diversity in public space.

Баррі Стіфел — доктор філософії, доцент спільної магістерської програми з охорони пам'яток історії університетів Клемсона та Чарльзтона. Дослідження доктора Стіфела проводиться у сфері збереження спадщини при містоплануванні. Нещодавно, спільно з Джеремі Уеллсом він опублікував книгу Освіта зі збереження спадщини: обмін провідним досвідом та знаходження спільного підґрунтя (University Press of New England, 2014), що аналізує педагогічні засади освіти в означеній сфері. bstiefel@yahoo.com

Barry Stiefel, Ph.D. is an Assistant Professor in the joint Clemson University / College of Charleston Graduate Program in Historic Preservation. Dr. Stiefel research relates to heritage preservation planning. Recently, he published a book with Jeremy Wells, titled *Preservation Education: Sharing Best Practices and Finding Common Ground* (University Press of New England, 2014), which analyses preservation education pedagogy.

Богдан Шумилович

Альтернативні простори Львова 1980–2000-х рр.

Львів увійшов до складу УРСР у 1939 році, внаслідок інвазії радянської армії на територію сусідньої на той час держави та ухвалюючи рішення народних зборів мешканців регіону та міста про приєднання. Місто враз стало радянським, хоча ще зовсім недавно було польським, типовим міщанським та багатокультурним (що було наслідком його складної історії). Громадський простір міста було радянізовано таким же чином як і наративи у міських путівниках. Проте у реальному просторі міста влада мала справу не лише з ідеологічними аргументами, але й з об'єктами і певними просторовими практиками, які часто діяли альтернативно офіційній культурі. У статті показано неофіційний простір радянського Львова (*lived space* За Анрі Лефевром), який виник як альтернатива до (і часто в середині) офіційного простору (*perceived space*) культури Львова та його репрезентації (*conceived space*). Згідно такої тріалектики усі ці простори діяли нероздільно у радянському Львові соціально формуючи його зміст і значення.

Bohdan Shumylovych Lviv's Alternative Spaces (1980-2000)

In 1939 Lviv became a part of Soviet Ukraine as a result of intervention of the Red army forces and the resolution of the national assembly in which citizens allegedly asked for annexation. Once Polish, multicultural and absolutely 'burgher' city has become Soviet just overnight. Public spaces of the city were turned Soviet the same way it was done to the city guides. However, in a 'real space' the power not only operated ideological arguments, but also faced alternative to official culture objects and spatial practices. The article explores unofficial spaces of Soviet Lviv ('lived spaces' /Henri Lefebvre) that arose as alternative to, and very often within, Lviv's official cultural space ('perceived space') and also its representations ('conceived space'). Acting together within such 'trialectics,' these spaces overlapped thus forming the meaning and content of Soviet Lviv.

Богдан Шумилович — куратор мультимедійної бібліотеки Центру міської історії Центрально-Східної Європи (Львів). Читає лекції, бере участь у розробці тематичних виставок та робить дослідження. Магістр нової та новітньої історії Центрально-Європейського університету (Будапешт, Угорщина), має диплом історика мистецтва Львівської академії мистецтв, проходив навчання на факультеті проектного менеджменту університету імені Джорджа Вашингтона (США, Вашингтон).
b.shumylovych@lvivcenter.org

Bohdan Shumylovych — is a curator of multimedia library at the Lviv Center for Urban History of Central and Eastern Europe. He received his MA in Modern History at Central European University (Budapest, Hungary) MA in Art History (Lviv Academy for Fine Arts), and was a guest scholar in George Washington University, Department of Project Management (Washington, USA).

Амалія Лейфесте

Як націоналістичний урбанізм перемагає автентичність: меморіальний музей матері Терези

В контексті обговорення політики пам'яті у міському просторі меморіальний будинок-музей матері Терези в Скоп'є постає цікавим об'єктом дослідження. Останнім часом у його «реконструкцію» було вкладено значні інвестиції. Нині будівля посідає видне місце на головній площі столиці Македонії. Однак справжній будинок, в якому народилася мати Тереза, розміщувався на території, що зараз є частиною великого торговельного центру Trgovski; «реконструкція» ж розташована за декілька сотень метрів від цієї ділянки, вздовж головної променади Скоп'є, у більш відомому й зручному місці. На відміну від справжньої реконструкції, що мала б підпорядковуватись практикам роботи з культурно-історичною спадщиною, при проектуванні меморіального будинку-музею більше керувалися націоналістичними та урбаністичними параметрами, а також і бажанням створити сенсацію, аніж концепціями автентичності.

Amalia Leifeste **Nationalistic Urbanism Trumps Authenticity: The House Memorial of Mother Teresa**

Within the discussion of politics of memory in urban spaces and urban renewal vs. historic preservation, the House Memorial of Mother Teresa presents an interesting case study. A great investment recently went into the creation of the House Memorial of Mother Teresa in Skopje. Mother Teresa's actual birth house stood on a piece of land that is now part of the large-scale Trgovski shopping center. The 'reconstruction' is located several hundred meters away, along the main promenade of Skopje in a more prominent and convenient location. In contrast to a true 'reconstruction' according to preservation practice, the design of the house memorial is governed by nationalistic, urbanistic and sensationalist parameters over the concept of authenticity.

Амалія Лейфесте — доцент спільної магістерської програми з охорони пам'яток історії університетів Клемсона та Чарльзтона. Коло її інтересів включає соціальні аспекти стійкого розвитку, а також принципи функціонування будівель в соціальному просторі й набуття ними культурних смислів. Перебуваючи в Магістратурі, за підтримки Архітектурної школи Техаського університету, вона займалася дослідженням меморіального будинку-музею Матері Терези в Македонії.
a.leifeste@gmail.com

Amalia Leifeste is an Assistant Professor at Clemson University and College of Charleston's joint Graduate Program in Historic Preservation. Her interests are the social dimensions of sustainability and how buildings work and gain meaning in a culture. She investigated Mother Teresa's House Memorial while in Macedonia doing independent research funded by the University of Texas' School of Architecture as a graduate student.

Зоряна Рибчинська

Дискурс пам'яті у просторі модерного міста: прогулянка проспектом Свободи у Львові

Найвідомішим місцем прогулянок у Львові впродовж двох століть залишається проспект Свободи – простір, історія якого розпочинається разом із модерною історією міста. Він, як і саме місто, пережив у останні століття серйозні перетворення, пов'язані, насамперед, з формуванням модерних колективних ідентичностей, з їх культурним протистоянням, а також утвердженням і зміною різних політичних режимів. Оскільки проспект завжди був місцем репрезентацій найважливіших подій у житті міста, то спроба «прочитання» цього простору дозволила докладніше розглянути особливості конструювання культурної пам'яті, представлені монументальними образами, а також пов'язані з ними особливі культурні практики у контексті панівної політики оновлення міського простору.

Залучення до аналізу риторичних принципів *ars memorativa* дозволило подивитись на цей простір, як на укладений порядок місць і образів, в яких закодоване повідомлення модерного міста. Відтак міський текст розглядається як мнемонічний запис, своєрідна мапа пам'яті, читання яких дозволило виразити просторовий характер культурної пам'яті, тексту природу міського простору, а також їх риторичні взаємозв'язки.

Zoriana Rybchynska **Memory Discourse in the Space of the City: Walking along Liberty Avenue (Lviv)**

For several centuries, in the city of Lviv, Prospekt Swobody (Liberty Avenue) has been famous for being a favorite place for evening strolls or weekend promenades. The history of this place starts with the modern history of the city, and during the last century the place has experienced major changes associated primarily with the formation of modern collective identities, their cultural confrontation, or rises and falls of different political regimes. Known as Lviv corso or *stometriwka*, it has always been a place of representations of major events of the city life, hence 'reading' of the space offers a look at certain aspects of discursive memory embodied in the monuments as well as in the associated specific cultural practices.

Besides, the application of the principles of *ars memorativa* as set in ancient textbooks on rhetoric opens up a possibility to conceive of this space as a constellation of ordered places (*loci*) and images (*imagines*) where the message of the modern city is encoded. In such a perspective city text appears as mnemonic record, as memory map, thus 'reading' (the use of rhetoric device) enhances the spatial character of the collective memory and discursive nature of city spaces.

Зоряна Рибчинська — кандидат філологічних наук, доцент кафедри філософії мистецтва Львівського національного університету ім. Івана Франка. Літературознавчі студії українського модернізму стали основою для появи зацікавлення темою міста як найважливішого топосу модерної культури. Відтак в останні роки займається культурознавчими дослідженнями, зокрема феноменом культурного ландшафту, що дає можливість прослідкувати узвичаєні й виняткові зв'язки між людиною, місцем і мовою.
zoroleh@gmail.com

Zoriana Rybchynska (Ph.D) is an Associate Professor at the Department of Philosophy of Art at Lviv National University. Ukrainian modernist literature studies and its close ties with the spaces of the modern city inspired her research interest in cultural landscapes, the relations between language, place, and people who inhabit it.

Стівен Кук

Берегові пам'ятки і перебудова міст

Роль історичних пам'яток у новій забудові міст та їх «розкрутка», зокрема регенерація просторів старих доків, достатньо часто супроводжується створенням більш привабливого історичного іміджу та приховуванням непривабливих або ж дисонуючих елементів минулого. Тим не менш, ці пам'ятки виконують функцію «складів пам'яті спільноти» як ключові вузли ширшої мережі просторових об'єктів, що утворюють «ландшафти пам'яті» (landscapes of memory). Історичні місця (локації), як і пам'ятники, часто тримають у секреті свою історію, приховуючи рішення, які визначали їх використання, управління та інтерпретацію. Ця стаття є спробою відтворити біографію одного такого місця (site). У ній наведено огляд різноманітних планів та пропозицій стосовно долі доків та відреставрованого вітрильника «Поллі Вудсайд» (Polly Woodside), який з кінця 1970-х років знаходиться в доку Дюкс. Позиціонування Мельбурна як глобального міста (global city), поява концепцій нематеріальної культурної спадщини і усвідомлення культурної компоненти в конкуруючих стратегіях відновлення кораблів, які мають історичну цінність, – все це сформувало бачення «Поллі Вудсайд» і району доків у різні часи і як активу, який можна використати, і як проблеми, яка потребує вирішення. У цих дебатах порушується питання довгострокового сталого/стабільного управління (sustainable management), а також приморської промислової спадщини і кораблів-пам'яток.

Steven Cooke Maritime heritage and urban redevelopment

The role of heritage in urban redevelopment and place promotion, particularly the regeneration of former dock spaces, usually involves the silencing of unattractive or dissonant pasts. However, these sites are a 'storehouse for social memories' (Hayden 1995: 9), key locations in that wider network of places and spaces that make up landscapes of memory. This paper discusses the conservation and management of industrial maritime heritage, using as a case study the relationship between the restored ship Polly Woodside and its location, the historic Duke's dry dock in Melbourne, Australia. Through various incarnations, the dock, ship and associated museum have been a key feature of the Melbourne 'riverscape' and a major tourist attraction since the 1970s. Debates surrounding the future of the dock and vessel brought about by area's continuing redevelopment over the last 40 years centred on the appropriate use and location of Polly Woodside, the fluctuating value placed on industrial maritime heritage and the role of Melbourne as a 'World city'. The paper examines these contentious, often heated, debates and shows how they were shaped by different understandings of the ship and site's cultural significance, with wider implications for the management of industrial maritime heritage in a context of urban redevelopment.

Стівен Кук — має ступінь доктора філософії, викладає в Університеті Дікін (Мельбурн, Австралія), читає курси лекцій зі збереження культурної спадщини. Має дослідницький досвід у сфері культурної й історичної географії. Є автором багатьох статей, присвячених тематиці меморіальних ландшафтів війни та геноциду, музеїв національної ідентичності, берегових пам'яток та перепланування міст. Працював на керівних посадах у сфері збереження історико-культурної спадщини в Австралії протягом кількох років. Після переїзду в Дікін Стівен Кук займає посаду директора курсу післядипломних програм зі збереження культурної спадщини та музеєзнавства.

steven.cooke@deakin.edu.au

Dr. Steven Cooke is a lecturer in Cultural Heritage at Deakin University, Melbourne, Australia. His background is in cultural and historical geography and he has published widely on issues relating to the memorial landscapes of war and genocide, museums and national identity and maritime heritage and urban redevelopment. He worked in senior positions in the heritage sector in Australia for a number of years before moving to Deakin where he is Course Director for the Cultural Heritage and Museum Studies postgraduate programs.

Олексій Мусієздов

Три виміри міської ідентичності

У статті розглядається зв'язок людини з містом, який осмислюється як «міська ідентичність». Така концептуалізація дає можливість уявити собі не тільки рівень зв'язку, але і його якість. Автор стверджує, що «міську ідентичність» можна простежити в трьох вимірах: 1) «психологічному» (місто як звичне середовище і елемент особистої ідентичності), 2) «культурному» (місто як культурна цінність й вираз культурної ідентичності), і 3) «функціонально-активістському» (місто як інструмент для задоволення потреб, що вимагає захисту від зазіхань). Реальна «міська ідентичність» поєднує в собі всі три виміри, але кожен з них має свою власну специфіку, й ігнорування котрогось із них може призвести до небажаних результатів при спробах вплинути на зв'язок людини з містом.

Oleksiy Musijezdov The Three Dimensions of Urban Identity

The article looks at 'urban identity' as the relations between the person and the city. Such a conceptualization opens up a possibility to conceive not only of 'levels' of these relations, but also to look at its 'qualitative' characteristics. The author argues that the 'urban identity' unfolds in three dimensions: 1) 'psychological' (the city as a familiar environment and an element of personal identity), 2) 'cultural' (the city as a cultural value and an expression of cultural identity), and 3) 'functional and activist' (the city as a tool to meet the needs that need to be protected). The 'real urban identity' combines the three ones mentioned above; however each dimension has its specific characteristics ignoring or neglecting of which could affect the ties between the 'person' and the 'city.'

Олексій Мусієздов — соціолог, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Автор і виконавець низки незалежних досліджень. Сфера інтересів: місто, ідентичність, соціологія культури, постсучасне суспільство.
musijezdov@gmail.com

Oleksiy Musijezdov (PhD) is an Associate Professor in the Department of Sociology, Karazin Kharkiv National University. He also is conducting his own research related to the topics of the city, identity, sociology of culture, contemporary society.

Валерій Гук

Життя в українських містах-мегаполісах (за правилами та без)

В найбільш розвинених світових містах реалізується політика інтенсифікації використання громадського транспорту та обмеження використання автомобілів. В Україні, як і в більшості інших пострадянських країн, наразі здійснюється політика обмеження використання громадського транспорту й інтенсифікації використання автомобілів. Адміністрації українських міст не використовують досвіду транспортного планування й управління, накопиченого в містах світу за останні 40–50 років та

проаналізованого урбаністами. І це приводить до повторення помилок минулого. Саме ця обставина стає причиною прогресуючих транспортних заторів та інших найгостріших транспортних проблем, з якими зіткнулися нині Київ, Харків та інші міста України.

У статті проаналізовано досвід провідних західних країн з вирішення проблем трафіку та наведено рекомендації щодо вироблення сучасної транспортної стратегії для українських мегаполісів.

Valeriy Guk Living in Ukrainian Metropolises (according to the rules and without ones)

In the big world cities, there exist numerous programs of improving the infrastructure of public transportation that presuppose the restriction of the use of motor vehicles. In most of post-soviet countries, and Ukraine is not an exception, we witness the reverse processes: the public transportation is declining while the use of motor vehicles has dramatically increased. Moreover, the municipalities are reluctant to use international experience in transportation control and planning developed for the big cities during the last 40-50 years. And this is the major cause of horrible traffic jams and other traffic dysfunctions that cities like Kyiv or Kharkiv are facing today. The article analyzes the programs of traffic improvement developed in Europe and America; the author comes up with his recommendations of developing and implementation of efficient transportation strategy for Ukrainian megapolices.

Валерій Гук — професор містобудування та територіального планування кафедри урбаністики Харківського національного університету будівництва і архітектури (з 2003 року). У 1965 р. уперше в СРСР у складі авторського колективу обґрунтував необхідність метрополітену для м. Харкова. У 1970 р. захистив кандидатську дисертацію. Приймав участь в розробці генерального плану м. Харкова на 2004-2026 роки та схеми територіального планування Харківської області на 2010-2030 роки. Приймав у якості експерта участь у вирішенні проблеми заторів у місті Далласі (США). У 2010 р. захистив докторську дисертацію з містобудування та територіального планування.
vguk@ukr.net

Valeriy Guk (PhD) is a Professor in the Department of Urban Planning (Kharkiv National University of Architecture and Engineering) in the Program in Urban Design and Urban Planning. In 1965, he and his colleagues were the first in the USSR who argued crucial need to construct Kharkiv Underground (metro line). Prof. Guk took part in development of master plan for Kharkiv for 2004-2025 and territorial planning scheme for Kharkiv region /oblast for 2010-2030. As an expert, he took part in developing the Traffic Improvement Program for Dallas (Texas, USA).

Саллі Карлтон

Межі аварії: відносини між громадськими організаціями й урядом та урбаністичне оновлення після землетрусу у Крайстчерчі

Місто Крайстчерч у Новій Зеландії в 2010–2011 роках постраждало від кількох спустошливих землетрусів. Минуло три роки, зараз місто переживає процес добровільного та водночас примусового відновлення. Цей процес надає мешканцям Крайстчерча винятковий та унікальний шанс взяти участь у проектуванні, розвитку та розбудові міста, гідного XXI ст і майбутнього. Бачимо двох головних осіб, що могли б отримати певні „дівіденди“ з такої нагоди: це уряд Нової Зеландії та тисячі неурядових організацій (НДО). Обидві групи виступають за зручні для громади та безпечні для довкілля ініціативи оновлення, що перебачають забудову середньої щільності, розвиток громадського транспорту та створення зелених зон. Втім, попри позірні позитивні сторони цих ініціатив та

начебто спільні цілі і наміри обидвох груп, багато НДО незадоволені урядовими планами відбудови. Головна розбіжність крилася в тому, що НДО вважали, що Крайстчерч має відбудовуватись не тільки для людей, але й за участі мешканців міста, і саме цей момент не було враховано у підході уряду, який ґрунувався на принципі планування „згори-вниз”.

Sally Carlton **Faultlines: NGO-government relations and urban renewal in post-earthquake Christchurch**

The city of Christchurch, New Zealand, was hit by a series of devastating earthquakes in 2010-11. Almost three years later, the city is currently undergoing a process of unsolicited but obligatory urban renewal. This process presents the people of Christchurch with a singularly unique opportunity to design, develop and build a city suitable for the twenty-first century and beyond. Two key players attempting to capitalise upon this opportunity for renewal are the New Zealand government and the city's thousands of non-governmental organisations (NGOs). Both groups advocate community-friendly and environmentally-sound initiatives such as medium-density housing, public transport and green spaces. Yet despite the seeming positives of these initiatives and the apparent alignment of the two groups' aspirations, many NGOs are dissatisfied with the government's rebuild agenda. The principal reason for this dissatisfaction is that the NGOs believe Christchurch should be rebuilt not only for but also by the people of the city, an aspiration which the government's top-down approach fails to take into consideration.

Саллі Карлтон — у 2011 отримала докторський ступінь (PhD) за спеціалізацією „Історія Франції” в Університеті Західної Австралії (UWA). Довгий час працювала волонтеркою в галузі захисту прав людини. В рамках Програми „Представники молоді Австралії як посли розвитку”, у 2011-2012 роках була науковим співробітником Непальського Інституту політичних студій (NIPS). Зараз переїхала до міста Крайстчерч (Нова Зеландія), де працює в Кентерберійській Раді з питань біженців та веде дослідницьку роботу, темою якої є регенерація міста і подолання наслідків руйнівного землетрусу.

Sally Carlton completed a PhD in French History from the University of Western Australia (UWA) in 2011. Having long volunteered in the human rights sector, she applied for a position with the Australian Youth Ambassador for Development (AYAD) programme and spent 2011-2012 working as a Research Fellow at the Nepal Institute for Policy Studies (NIPS). She has since moved to Christchurch, New Zealand, where she is working at the Canterbury Refugee Council and conducting her own research into the city's post-earthquake urban regeneration.

Світлана Ільченко

Креативне місто як спосіб подолання урбаністичної кризи

У статті розглядається тенденція міської політики останніх років в Україні — зростання зацікавлення стратегіями креативного міста. Основна увага приділена випадку Кіровограда, а саме проекту «Єлисаветград — креативне місто», що є ініціативою міської влади. Безпосередньому розглядові Кіровоградського варіанту креативного міста передують огляд цих стратегій як способу подолання урбаністичної кризи, їх змісту, авторів, поширення у світі. Зауважуються суперечливі моменти креативного міста та його амбівалентність. Проаналізовані основні стадії проекту «Єлисаветград — креативне місто» (які оцінюються з огляду на ідеальну мету будь-яких спроб міських трансформацій — творення доступнішого та справедливішого міста) паралельно із не/сприйняттям креативних перетворень міськими мешканцями та працівниками культурної сфери.

Стаття доходить висновку, що обмеженість туристично-фестивальним підходом та спроби конструювання штучної унікальності міста не відкривають нових шляхів для вирішення міських проблем та вдосконалення життя в місті.

Svitlana Ilchenko Designing the Uniqueness of One-Dimensional City: Case Study of the Creative City Strategy in Kirovohrad, Ukraine

The present article considers one of the recent trends in urban policy in Ukraine – increasing attention to creative city strategies. The case of Kirovohrad is mainly examined – “The Creative City of Yelisavetgrad” project, initiated by local authorities. An overview of creative city strategies as a way to overcome urban crisis, their authors and spread around the world precedes the close look at Kirovohrad’s version of creative city. The paper indicates some controversial moments in creative city theory as well as their ambivalence. The key stages of “The Creative City of Yelisavetgrad” project are analyzed (being estimated according to the ideal goal of all urban transformations – creation of more just and accessible city) parallel to im/perception of creative transformations by citizens and cultural sphere figures. The study concludes that reduction of diverse urban life to historical heritage in the framework of tourism-festival approach and attempts to build artificial uniqueness of the city do not provide new dimensions for solving Kirovohrad’s problems and improving life in the city.

Світлана Ільченко — магістр культурології, випускниця Національного університету «Києво-Могилянська академія», незалежна дослідниця. Коло наукових зацікавлень: сучасні урбаністичні трансформації, політики «креативного міста», постіндустріальні простори в місті, справедливе місто, учасницький урбанізм.
svitla.ilchenko@gmail.com

Svitlana Ilchenko — in 2012 received her MA in Cultural Studies (National University of Kyiv-Mohyla Academy). Conducts her own research into contemporary urban transformations, ‘creative city’ politics, just city spaces, post-industrial urbanism, participative urbanism.

Роман Цибрівський

На берегах Дніпра: географія нової джентрифікації в серці Києва

Дніпро — це неймовірний ресурс Києва, який може бути основою його перетворення на визначну європейську столицю. Жодне інше місто не має стільки зелених, пляжів, оглядових точок у парках і потенціалу для масового відпочинку в центрі міста. Водночас залишається потенціал для масштабного комерційного й житлового будівництва вздовж берегів річки. Це теж може сприяти розвитку міста, але за умови, що все відбуватиметься чесно, обачно та згідно з планом, адже на кону стоять питання екології, збереження історичної спадщини, естетики ландшафту, соціальної справедливості. На жаль, останнім часом будівництво як у всьому місті, так і в зоні ріки велося здебільшого на користь багатіям і тим, хто при владі, а не суспільству в цілому чи майбутньому міста.

У цій статті йтиметься про зміну схем землекористування вгорі і внизу по течії Дніпра в Києві орієнтовно з моменту краху соціалізму. Особливо наголосимо на інвентаризації того, що було збудовано за останні роки, і пропозиціях щодо подальшого будівництва, а також того, як усе це стосується інтересів Києва в цілому. Оскільки в публічному доступі дуже мало інформації на подібні теми, наша розвідка здебільшого базується на польових дослідженнях берегів ріки, вивченні аерофотозйомки, мап, інтерв'ю та текстових джерел (особливо новин). Ми розглядаємо береги Києва в контексті його історії та характеру стосунків, що виникають між містами і річками, а також у контексті сучасних реконструкцій (*redevelopment*) і міського оновлення (*urban revitalization*) берегів річок та водойм у інших містах, зокрема в постсоціалістичних країнах та на Заході.

Roman Cybriwsky **Banks Robbery along the Dnipro: A Geography of Gentrification-Redevelopment in the Heart of Kyiv**

The river Dnipro is an enormous and unique resource for the city of Kyiv that can be the basis for turning the city into one of the great capitals of Europe. No other large city has so much green space in its center, so many beaches, so many high prospects in parkland, and so much potential for recreation for the masses in the urban center. At the same time, there is also potential for large commercial and residential development along the river's banks. That too could benefit the city's progress, but only if done fairly, judiciously, and according to plan, as there are complex issues of ecology, historic preservation, landscape aesthetics, and social equality at stake. Unfortunately, much of the development that has taken place recently has been for the benefit of the rich and powerful rather than for the public at large or the future of the city and is, therefore, a form of robbery.

This paper looks at changing land use patterns along the Dnipro in Kyiv and both upstream and downstream nearby since the end of socialism. Emphasis is on an inventory of what has been built where in recent years and proposals for additional developments, as well as on how all this relates to the interests of Kyiv as a whole. The study considers the Kyiv riverfront in the context of Kyiv's history and the character of relationships that cities have with their rivers, as well as in the context of contemporary redevelopment and urban revitalization trends along riverfronts and other waterfront zones in other cities, including cities in post-socialist countries and in the West. The paper is based on fieldwork along the river, study of air photos and maps, interviews, and reading.

Роман Цибрівський — професор географії та урбаністики в університеті Темпл (Філадельфія, США), автор кількох книжок про Токію. Зокрема, у книжці *Перехрестя Роппонгі* (2011) йдеться про соціальні конфлікти та забудову в токійському районі нічних клубів. У 2010-11 як стипендіат Програми ім. В. Фулбрайта був запрошеним професором на кафедрі соціології НаУКМА. Він є також автором книжки *Місто куполів і демонів: Конфлікти простору, суспільства та історичної пам'яті в пост-соціалістичному Києві, Україна*.

roman.cybriwsky@gmail.com

Roman Cybriwsky is Professor of Geography and Urban Studies at Temple University, USA. He has written several books about Tokyo. His most recent work being (2011) *Roppongi Crossing*, which details the social conflict and land development in a nightclub district. During the 2010-2011 university calendar year, he was a Fulbright Scholar in the Sociology Department at The Kyiv-Mohyla Academy. He is an author of the book titled *City of Domes and Demons: Conflicts of Space, Society and Historical Memory in post-Socialist Kyiv, Ukraine*.

Ігор Тищенко

Автомобілецентричний розвиток міста і проблема виключення

У статті на прикладі реконструкції Поштової площі у Києві проводиться аналіз політики розвитку міської мобільності і міських публічних просторів, яку проводить київська міська влада, та пов'язаних з нею проблем автомобілецентризму, комерціалізації і соціального виключення. Показується зв'язок де-факто автомобілецентричної транспортної політики міської влади із непрозорістю процесу прийняття рішень у сфері містобудування, повною відсутністю участі у ньому громадськості, що зумовило відсутність вичерпного інформування про проект і його численні вади, зокрема погану, або взагалі неможливу доступність площі для ряду соціальних груп — людей з обмеженою мобільністю, батьків з малими дітьми, велосипедистів. Крім того, реконструкція Поштової площі проявила також і інші характерні риси міських трансформацій сучасності, зокрема комерціалізацію публічного простору.

В цьому випадку офіційні стратегії міського оновлення (масштабне будівництво автомобільної інфраструктури та показовий «благострій» обраних знакових місць) поєднуються із неоліберальними стратегіями інтенсивного комерційного освоєння публічних просторів, породжуючи симбіоз державно-приватної містобудівної політики, яка прямо чи опосередковано сприяє виключенню ряду соціальних груп із міського простору і резервуванню його для заможної моторизованої меншості.

Igor Tyshchenko **Car-centered development of the city and the problem of exclusion**

In the paper the reconstruction of the Poshtova Square is analyzed as an example of Kyiv municipal authority's policy concerning the development of urban mobility and public spaces and the problems of car-centeredness, commercialization and social exclusion arising from this policy. The connection between de-facto car-centered transport development policy carried out by Kyiv city authorities and opaque decision-making processes in the sphere of urban development is shown. The article demonstrates that this connection caused the absence of exhaustive information about the project of reconstruction of Poshtova Square and its multiple drawbacks, for instance very bad accessibility of the square for a number of social groups: people with limited mobility, parents with little children, cyclists, the poor, etc. Analysis of the reconstruction of the square also revealed other strategies of contemporary urban transformations in Ukraine, particularly commercialization of public spaces. This exemplifies that the official policies of urban development in Kyiv (wide scale development of automobile infrastructure and demonstrative "beautification" of chosen significant places in the city center) are accompanied by neoliberal strategies of intensive commercial conquest of public spaces, which brings forth the symbiosis of "state-private" city building policy. This, directly or not, fosters the exclusion of mentioned above social groups from the urban public spaces and reserves them for wealthy and/or motorized minority.

Ігор Тищенко

Від антизабудовних протестів до «права на місто»: *res publica* на Контрактівій площі в контексті трансформації міського простору Києва

В статті аналізуються функціонування «Гостинної республіки» – відкритого некомерційного культурного простору в будівлі Гостинного двору на Контрактівій площі у Києві, в контексті пострадянських трансформацій міста і занепаду традиційних публічних просторів. «Гостинна республіка», організована активістами громадської ініціативи «Право на місто» є показовим випадком для розгляду впливу неоліберальних процесів – приватизації, комерціалізації міського простору, дерегуляції містобудування та інших на державну і міську містобудівну політику, міські публічні простори, соціальне виключення, а також реакції міської спільноти на ці процеси. Незважаючи на глобальний занепад публічного життя та локальні проблеми, пов'язані із роз'єднаністю низових міських рухів, традиційною реактивністю більшості антизабудовних протестів та їх інструменталізацією політичними партіями, існування «Гостинної республіки», як інклюзивної альтернативи приватизованим просторам споживання ще раз довело важливість фізичних публічних просторів для відновлення просторової справедливості і соціальної репрезентації виключених і маргіналізованих груп.

Igor Tyshchenko **From anti-development protests to the «right to the city»: *res publica* on Kontraktova square in the context of the transformation of urban space in Kyiv**

The paper analyzes the functioning of «The Hospitable republic» — an open, non for profit cultural space in the Hostyniy dvir, former shopping arcades on Kontraktova square in Kiev, in the context of post-Soviet transformation of the city and the decline of traditional public spaces. It is shown that «The Hospitable republic», organized by activists of the «Right to the city» initiative is a model case for the consideration of the impact of neoliberal processes — privatization and commercialization of urban space, deregulation of the urban development and others on the state and municipal urban development policies, urban public space, and social exclusion, as well as the reaction of urban initiatives on these processes.

Despite the global decline of city public life and local Ukrainian problems associated with fragmentation of urban grassroots movements, traditional reactivity of anti-development protests and instrumentalization of Kyiv anti-development movement by political parties, the existence of «The Hospitable republic» as an inclusive alternative to privatized spaces of consumption once again proved the importance of real public spaces for recovery of spatial justice and social representation of excluded and marginalized groups.

Ігор Тищенко — аспірант НаУКМА (кафедра культурології). Працює у Центрі досліджень суспільства (Київ). Сфера наукових зацікавлень – сучасна урбаністика, міська повсякденність, радянський кінематограф, історія радянської архітектури, міждисциплінарні дослідження культури. fishtysh@gmail.com

Igor Tyshchenko — PhD student in Kyiv-Mohyla Academy (Department of Cultural Studies). Works at the Centre for Society Research (Kyiv). Research interests – urban studies, everyday life in the city, Soviet cinema, the history of Soviet architecture, contemporary cultural studies.

Владислав Тимінський

Чи є у пострадянських міст майбутнє? Приклад Світловодська

У статті актуалізовано питання майбутнього малих пострадянських міст, базуючись на принципових схемах аналізу соціста як урбаністичного феномену, що втілював унікальну містобудівну логіку домінуючої протягом ХХ століття індустріальної цивілізації; розглянуто специфіку проектування майбутнього пострадянських міст як комплексний процес створення передумов для співіснування основних акторів міського розвитку; на прикладі досвіду малого пострадянського міста Світловодська проаналізовано процес псевдо-муніципалізації, що активно розгортався в Україні наприкінці 1990-х — на початку 2000-х років.

Vladislav Tyminski Do post-Soviet cities have the future? A case of Svitlovodsk

The article Post-Soviet city as an urbanistic phenomenon: the problems of postindustrial development by V. Tyminski looks at the problem of the future of post-Soviet cities and is based on fundamental analysis of schemes of the socialist city as an urbanistic phenomenon that embodies the unique logic of urban planning of the Industrial age. The piece discusses the specific practices of developing and programming of post-Soviet cities' future as an integral process of developing the conditions for collaboration for the urban development's main actors. Basing the argument on the experience of Svitlovodsk, a small post-Soviet city, the author tends to analyze the processes of 'pseudo-municipalization' that actively unfolded in Ukraine in the late 1990s — early 2000s.

Владислав Тимінський — аспірант кафедри урбаністики Харківського національного університету будівництва і архітектури, головний редактор архітектурного часопису «А.С.С.», виконавчий редактор альманаху «Урбаністичні студії: Місто й оновлення», аналітик-редактор Міжнародного інституту досліджень майбутнього. Автор статей та доповідей, присвячених проблемам розвитку малих пострадянських міст, що були опубліковані в українських та іноземних фахових виданнях. Сфера інтересів: архітектурні та соціально-політичні утопії, пострадянське місто, урбаністичні дослідження, майбутнє. vlad.tyminski@gmail.com

Vladislav Tyminski is a Ph.D. candidate at the Urban Planning Department of Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, a Chief-Editor of the A.C.C (Architecture/Construction/City) Journal, an

Executive Editor of the Urban Studies Almanac: Politics and Practices of Urban Renewal, analyst and editor of the International Institute for Studies of Future. He is an author of articles and reports devoted to the problems of small post-Soviet cities` development. Fields of interest: architectural and socio-political utopias, post-Soviet city, urban studies, studies of future.

Сандра Аннунціата, Урсула Касер, Андрій Макаренко

Творення майбутнього Києва разом. Міжнародний урбаністичний воркшоп «Фрунзе, 35 — переосмислюємо промзону»

У цій статті описано досвід експерименту у сфері громадського та інтегрованого стратегічного проектування, що відбувся у травні 2013 року в Києві за участю групи міжнародних експертів у галузі міського розвитку, вирішення конфліктів і розвитку спільнот.

Нижче подано передумови, методологію та результати пілотного експерименту. Особливу увагу приділено поняттю «знання, яким діляться», досягненню консенсусу в процесі обговорення і потенційним можливостям інтегрованого проектування міст у справі збільшення участі громадян і поширення ідей інтегрованого планування в українському суспільстві.

Sandra Annunziata, Ursula Caser, Andriy Makarenko **Shaping collaboratively the future of Kyiv: the FRUNZE 35 International Workshop**

This paper discusses a pilot experience in the field of participatory and integrated strategic design, done in May of 2013 in Kyiv, Ukraine by an international team of experts in urban development, conflict resolution and community building. The paper will present the premises, the methodologies and the result of the pilot experience. Particular attention will be given to the notion of shared knowledge, to the consensualization process and to the potentiality of an integrated urban development plan for the enhancement of citizens' participation and integrated planning in Ukrainian society.

Сандра Аннунціата — урбаністка та містопланувальниця. Здобула докторський ступінь у галузі політик територіального та локального проектування на кафедрі урбаністичних досліджень архітектурного факультету Римського Третього університету. В якості запрошеної дослідниці Колумбійського та Корнельського університетів та як здобувачка докторського ступеню Римського Третього університету, Сандра Аннунціата очолювала роботу над дослідницьким проектом «Урбаністичні конфлікти у неоліберальному місті. Трансформації римських районів: між соціальними практиками та культурними процесами». У 2009 році вона була керівником проекту з розробки та реалізації комплексного плану сталого/стійкого розвитку міста Ареццо (Тоскана, Італія). Цей проект був номінований на премію Структурних фондів ЄС для регіонального розвитку.

sandra.annunziata@uniroma3.it

Sandra Annunziata is an urban scholar and planner. She has a PhD in Politicheterritoriali e Progetto Locale, achieved at Department of Urban Studies at the Faculty of Architecture, Roma Tre University. She has been visiting scholar at Columbia and Cornell Universities and Post-Doctoral Researcher at Roma Tre University leading a research project called Urbanity and Conflict in the Neo-liberal City: Neighbourhood transitions in Rome between social practices and cultural processes. In 2009 she was Project Manager for the design and implementation of the Integrated Urban Plan for Sustainable Development for the City of Arezzo, Tuscany Region. The plan was designated for the award of EU Structural Funds for regional development.

Урсула Касер — народилася в Оберстдорфі (Німеччина). З 1989 року живе в Лісабоні (Португалія). За фахом – фізик-географ. Її основні напрямки роботи сфокусовані на пошуку консенсусів та врегулюванні конфліктів під час комплексного планування та у процесах прийняття рішень (у державній, академічній, підприємницькій сферах), спрощенні діалогу між акторами міського розвитку, процесах залучення громадськості. У 2010 році Урсула Касер отримала сертифікат Посередника у вирішенні конфліктів Центру CEDR; у 2012 році здобула відповідний документ у Міжнародному інституті посередництва IMI. ursicaser@gmail.com

Ursula Caser was born in Oberstdorf, Germany, and is living since 1989 in Lisbon, Portugal. Her basic profession is Physical Geographer. She holds a master degree as a Mediator from the European Master in Mediation. Her main areas of work focus on consensus building and conflict management in complex planning and decision making processes (public service, academic field, schools, enterprises), facilitation and moderation of meetings and congresses, public participation processes. Since 2010 she is certificated as a Conflict mediator by CEDR-Center for Effective Dispute Resolution and since 2012 also by IMI — International Mediation Institute.

Андрій Макаренко — магістр політології. У 2005 році закінчив Дніпропетровський національний університет (Україна). Також вивчав політологію в Гамбурзькому університеті в рамках програми обміну Copernicus. Проходив стажування в Німецькій Федерації профспілок та Парламенті Німеччини в рамках програми IPS (International Parliament Scholarship). Наразі працює координатором Програми підтримки демократії та громадянського суспільства в Україні, у Київському представництві Фонду ім. Генріха Бьолля, частиною якої є учасницький урбанізм.

Andriy.Makarenko@ua.boell.org

Andriy Makarenko has a Master degree in political science (2005, Dnipropetrovsk National University (Ukraine)). Also studied political science at the University of Hamburg within the study exchange program Copernicus and did an internship at DGB (German Trade Union Federation) and in German Parliament within the IPS-Program (International Parliament Scholarship). Currently works at the Heinrich Böll Foundation representative office in Kyiv and is a coordinator of the Program for the supporting of democracy and civil society in Ukraine. Participatory urbanism is a part of this program.

Наталія Нешеvecь, Марія Кривохижина

Місце, де тривають інновації. Міжнародний воркшоп «Фрунзе, 35»

Стаття включає репортаж з Міжнародного воркшопу «Фрунзе 35: переосмислюємо промзону», що тривав з 25 по 31 травня 2013 року в Києві за підтримки Представництва Фонду ім. Генріха Бьолля в Україні; містить загальний опис концептуальних ідей проекту «Фрунзе 35 – місце, де тривають інновації», який було створено в рамках воркшопу.

***Natalia Neshevets', Maria Kryvohyzhyna* The Place of On-going Innovations: Frunze 35 International Workshop**

The piece presents a report from Frunze 35: Rethinking the Industrial Zone International workshop that took place in Kyiv, May 25-31, 2013, and an account of main ideas of the project developed within the frames of the workshop. The event was supported by the Heinrich-Böll-Stiftung-Ukraine.

Наталія Нешевець — магістр культурології (2012), Національний університет «Києво-Могилянська академія». Працює в Науково-дослідному центрі візуальної культури та журналі «Політична Критика». Сфера наукових зацікавлень – урбанізм, індустріальна архітектура, індустріальна археологія, фрейд-марксизм.
n.neshevets@gmail.com

Natalia Neshets' received her MA in Cultural Studies in 2012 (National University of Kyiv-Mohyla Academy). Currently she is working at the Visual Culture Research Center and Krytyka Polityczna journal. Her research interest relates to urbanism, industrial archaeology and architecture, Freudo-Marxism.

Марія Кривохижина — бакалавр культурології, Національний університет «Києво-Могилянська академія». Сфера наукових зацікавлень: урбаністика, міграційні процеси, меншини, репрезентація.
mak.92@mail.ru

Maria Kryvohyzhyna received her BA in Cultural Studies in 2012 (National University of Kyiv-Mohyla Academy). Her research interest relates to urbanism, migration processes, minorities rights and representation.

Лариса Піскунова, Людмила Старостова

Стріт-арт як форма креативного оновлення комунікаційного простору міста: досвід Єкатеринбурга

Стаття присвячена аналізу стріт-арту як способу комунікації міста на прикладі м. Єкатеринбурга. Автори розглядають місто як систему комунікацій, у яку включено й вуличне мистецтво. Звернення до теорії стейкхолдерів дозволяє виділити окрім власне художників різні групи суб'єктів, що використовують стріт-арт як комунікативний засіб досягнення власних інтересів. Автори доходять висновку, що художньо мотивована комунікація, що апелює до почуття відповідальності городян, і прагматична комунікація різноманітних стейкхолдерів зливаються у креативному просторі міста, утворюючи єдиний пласт міської ідентичності.

Larissa Piskunova, Liudmila Starostova Street Art as a Way of Creative Renewal of Communicative Space in the City: A Case of Yekaterinburg

The article looks at Yekaterinburg street art as a special means of communication in the space of the city. Addressing 'theory of the stakeholders' provides a certain key to identify different groups of actors (including artists) that use street art as a special communicative device pursuing interests of their own. Authors argue that artistic communication (or communication through art) that appeals to responsibility of the citizens, on one side, and the pragmatic communication of different stakeholders, on the other, come together in a creative space of the city, thus enhancing the civic identity.

Лариса Піскунова — доцент вищої школи економіки та менеджменту Уральського федерального університету імені першого Президента Росії Б. М. Єльцина (Єкатеринбург, Росія). Здобула вищу освіту на історичному факультеті Мордовського державного університету (м. Саранськ) (1984-1989). Захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (1997). Поточні наукові інтереси: прагматика сучасного мистецтва і культури.
reklama-urgu@yandex.ru

Larissa Piskunova is an Associate Professor in Boris Yeltsin Federal University School of Economics and Management (Yekaterinburg, Russia). She graduated from Mordovski State University (1989), and received her PhD in 1997. Her scholarly interests focus on the pragmatics in contemporary art and culture.

Людмила Старостова — доцент кафедри ІМК та брендингу департаменту маркетингових комунікацій та брендингу Уральського федерального університету імені першого Президента Росії Б. М. Єльцина (Єкатеринбург, Росія). Здобула вищу освіту на філософському факультеті Уральського державного університету (1988-1993). Захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (1997). Поточні наукові інтереси: брендинг територій, міський досвід як феномен сучасної культури.
starostova5@mail.ru

Liudmila Starostova is an Associate Professor in Boris Yeltsin Federal University, Department of Marketing and Branding (Yekaterinburg, Russia). She graduated from Ural State University (1993), and received her PhD in 1997. Her current research relates to branding of territories, contemporary culture and urban experience.

Анна Камишан

Мистецтво урбаністичної інтервенції

Формування сприятливого міського середовища починається зі створення сильної самовідповідальної громади, яка може діяти в місті та репрезентувати свої права в публічному просторі. У 2009 році Центром сучасного мистецтва <rotor> в австрійському Граці було розпочато довгостроковий проєкт «Анненфіртель! Мистецтво урбаністичної інтервенції», одне з найважливіших завдань якого – залучення до участі місцевого населення. Аналізуючи публічний простір як місце прояву активної дії, французький філософ Анрі Лефевр дійшов до висновку, що це питання стосується не лише фізичного або антропогенного середовища, але й процесу суспільного творення міського простору. Таким чином, мистецтво здатне безпосередньо впливати на соціально-економічні трансформації міста, а не лише на його естетичний вигляд. Мабуть, це те, що мав на увазі один з кураторів проєкту Антон Ледерер, кажучи: «Мистецтво — це останнє що нам потрібно!»

Anna Kamyshan The art of urban intervention

Creating of a favorable urban environment starts from creating a strong self-responsible community, which can act in their city and vote for their rights in the public space. In 2009 by center for contemporary art < rotor > in Graz was started long-term project “ANNENVIERTTEL! The Art of Urban Intervention”. The project is not focusing on the development of Graz so far; it emerges rather as a side effect.¹ The crucial items in this project are engagement and participation of local people. Analyzing issues of acting in a public place, French philosopher Henri Lefebvre came to the sight that it is not an issue of the physical or built environment only, but an issue of the social production of space, thus art is a possibility of having a socio-economic impact rather than bringing about a merely aesthetic transformation of city surfaces. Apparently, that’s what probably one of the curators Anton Lederer meant, saying: “Art is the last thing which we need!”

Анна Камишан — здобула спеціальність архітекторки у Харківському національному університеті будівництва і архітектури. Приймала участь у низці архітектурних та урбаністичних досліджень, зокрема в проєктах «Світловодськ: реалізована утопія СРСР», «Внутрішні двори Харкова як публічний простір», «Місця пам'яті: нова типологія». У 2012-2013 рр. працювала у Центрі сучасного мистецтва <rotor>. Очолювала групу «Project Sunday», що займалася урбаністичними практиками в м. Грац (Австрія). З вересня 2013 року є студенткою Інституту медіа, архітектури та дизайну «Стрелка» (Москва).
anna.kamysh@gmail.com

Anna Kamyshan was born in Lviv in 1988. She graduated from College of Decorative and Fine Arts and Kharkiv National University of Construction

and Architecture. She did several researches in an architectural domain and of urbanism, including Svetlovodsk: Realized Utopia of the USSR, Kharkov Courtyard and Memorial Places: New Typology. In 2012-13 she worked at < rotor >, a Center for Contemporary Art and took part in the projects, mostly based on participatory methods. She also was a leader of a group "Project Sunday", practicing urban interventions in Graz. She is a student at Streka Institute for media, architecture and design since September, 2013.

Наталія Кондель-Пермінова

Від протестів до конструктиву: трансформація будівлі кадетського корпусу в Полтаві

На прикладі трансформації архітектурної пам'ятки XIX століття будівлі Кадетського корпусу на «Мистецький корпус» в українському місті Полтава розглядається проблема розбудови нової практики публічної взаємодії між громадою міста, владою, бізнесом та професіоналами.

«Мистецький корпус» — це зібрання під одним дахом різних творчих ініціатив, широкого кола творчих особистостей, це публічне середовище, привабливе і дружнє до всіх вікових груп полтавців та гостей міста. Це саме той оптимальний варіант, коли культурні традиції та повсякденні практики утворюють спільний простір. Оскільки людський капітал, тобто мешканці з їх талановитістю, майстерністю, винахідливістю, прагненнями, уявою і творчістю, є головним ресурсом розвитку міст, регіонів, країн. Творчі ресурси є вагомим чинником внутрішнього історичного процесу, що спрямовує Україну до інтеграції у гуманітарний європейський простір.

Гідне майбуття архітектурних пам'яток — за злагодженою та прозорою взаємодією всіх дієвців за умов дотримання всіма рівноправних партнерських відносин, публічності всіх рішень та дій, відкритості, доступності до інформації на засадах спільно опрацьованої концепції та стратегії дій.

***Natalia Kondel-Perminova* From protests to solution: Transformation of the building of Cadet College in Poltava**

The article focuses at the very process of renovation of the 19cent building of Cadet College in Poltava. The author argues that the idea to transform the building into the Art Center has paved the way to building up the new practices of public-private partnerships. The Art Center (Mystetsky Korpus) is conceived as a public space, and is meant to house numerous creative and art initiatives. Such a transformation is seen as a kind of optimal solution since it is here that tradition, art and the everyday could meet exchange and enrich each other.

Наталія Кондель-Пермінова — завідувача лабораторії архітектури та дизайну Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України, кандидат архітектури, старший науковий співробітник (Київ). Сфера професійних інтересів – теоретичні та методологічні засади архітектурно-будівельної та пам'яткоохоронної діяльності в Україні. Автор близько 100 друкованих праць, титульний редактор видання «Днепропетровск. Архитекторы» (2006), автор та редактор книги «Архітектура України» (кн.2, 2011), співавтор і співредактор книг «Архітектура України у державних прем'ях» (2008), «Забудова Києва доби класичного капіталізму» (2012).

nnkr@i.ua

Natalia Kondel-Perminova (PhD in Architecture) is a Head of the Laboratory of Architecture and Design at the Institute for Research of Contemporary Art (National Academy of Fine Arts, Kyiv, Ukraine). Fields of her scholarly interest are: theory and methodology of architectural design and preservation of historic heritage. She authored and edited the books: Architects of Dnipropetrovsk (2006), Architecture of Ukraine (vol. 2, 2011), Building Kyiv in the Age of Classical Capitalism (2012).

Софія Дяк **Локальні, етнічні, транснаціональні та інші: дискусії, виклики та практики проекту «Площа синагог» у Львові**

Численні історичні наративи, що взаємно перетинаються або існують паралельно, творять сьогоднішній Львів — місце сильної емоційної прив'язаності для багатьох людей. Пам'ять про травму — Голокост, вигнання поляків і переслідування українців — тісно пов'язана з цим містом, яке сприймається багатьма як дім предків, родинного коріння, втрати та багатої культурної спадщини. У цій статті я розгляну проект «Площа синагог», який є частиною ініціативи вшанування місць, пов'язаних з історією єврейської громади у Львові. Зокрема, я окреслю можливості та виклики цього проекту, який реалізується в партнерстві різних інституцій та актуалізує проблему спадщини як у контексті одного міста, сучасної України, так і поза ними. Стаття є спробою поставити один проект у ширший перелік питань про розуміння того, хто є зацікавленими сторонами у практиках спадщини і як їх залучати, як виходити за межі вузького виключно етнічного розуміння спадщини та яким чином ці практики і розуміння є соціальним процесом і відтак як критично осмислювати їх у сучасному місті та суспільстві.

Sofia Dyak **Local, ethnic, transnational and other: Discussions, challenges, and practices of the “Synagogue Square” Project in Lviv**

Today's Lviv — a place of high emotional attachment for many people — is shaped by numerous entangled or parallel historical narratives. Memory of trauma—the Holocaust, the expulsion of Poles, and the persecution of Ukrainians — is tightly connected to the city, seen by many as ancestors' home, the locus of their family roots, a site of loss and of rich cultural heritage. In this article I discuss the “Synagogue Square” Project, which is part of an initiative to commemorate Jewish memorial sites in Lviv. Among other things, I outline the opportunities and challenges presented by this project. As a project implemented jointly by various institutions it offers a possibility to examine heritage practices, both in the context of a single city, of modern Ukraine, and beyond. The article is an attempt to place a single project in a broader set of issues pertaining to the understanding of what is heritage and who are the stakeholders in heritage process. I also ask how a narrowly ethnic understanding of heritage can be transcended; how practices and understandings of heritage are to be seen a social process and how to examine them critically in the modern city and society.

Софія Дяк — директор Центру міської історії Центрально-Східної Європи, голова представництва Фондації в Україні. Доктор філософії (Ph.D.) зі спеціальності соціологія (Інститут соціології та філософії Польської академії наук у Варшаві). Отримала ступінь магістра (MA) зі спеціальності історія у Центральноєвропейському університеті в Будапешті та ступінь спеціаліста у Львівському університеті ім. Івана Франка.
s.dyak@lvivcenter.org

Sofia Dyak is a director of the Center for Urban History of East Central Europe in Lviv (Ukraine). Dr. Dyak studied at the doctoral program at the Institute of Philosophy and Sociology of the Polish Academy of Sciences (Warsaw) and defended her PhD thesis “(Re)imagined Cityscapes: Lviv and Wrocław after 1944/45” in 2010. She graduated from the MA program at Central European University (Budapest) and holds her BA in History from Lviv University. Her research interests include post-war history of border cities, heritage and urban planning, as well as myths and city branding. Dr. Dyak was a fellow at the Center for Holocaust and Genocide Studies in Amsterdam and the Institute for Human Sciences in Vienna and at the program on Historical Dialogue and Accountability at Columbia University. In 2014 she will be a Shklar Fellow at the Harvard Ukrainian Research Institute.

Науково-публіцистичне видання

Місто й оновлення

Урбаністичні студії

Головний редактор: *Світлана Шліпченко*
Виконавчий редактор: *Владислав Тимінський*
Редакційна колегія: *Світлана Шліпченко,
Владислав Тимінський,
Андрій Макаренко,
Людмила Малес,
Ігор Тищенко*
Літературне редагування: *Ярина Ходаківська,
Надія Цісик*
Дизайн і верстка: *Яків Пундик*
Дизайн обкладинок і форзаців: *Ганна Кошарна*

Рецензент — кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Харківського Національного університету ім. В. Каразіна *Юлія Сорока*

За підтримки Представництва Фонду ім. Гайнріха Бьолля в Україні

Підписано до друку 26.12.2013 р.
Формат 70x100 1/16
Папір офсетний. Друк офсетний
Тираж 300 прим.
Зам. № 950/13

Видавець: ФОП Москаленко О.М.
Тел.: (050) 380-29-16, (097) 390-50-18
Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців:
Серія ДК №3304 видано Держкомтелерадіо України 28.10.2008 р.
Надруковано в друкарні ФОП Москаленко О.М.

Місто й оновлення. Урбаністичні студії / Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні; Редкол.: С. Шліпченко, В. Тимінський, А. Макаренко, Л. Малес, І. Тищенко. — К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. — 360 с.

ISBN 978-966-2214-38-3

Збірка статей, інтерв'ю, досліджень з урбаністичних студій, присвячених темі політик і практик оновлення міста.

ISBN 978-966-2214-38-3

9 789662 214383

УДК 332.363:711.4-16

ББК 65.049+65.050.23(4Укр)

